

Audyty turystyczny województwa podkarpackiego

Nysa – Kraków – Rzeszów, listopad 2019

Opracowanie: 2BA doradztwo strategiczne

Audyty turystyczne województwa podkarpackiego powstały na zlecenie:

**Urzędu Marszałkowskiego Województwa
Podkarpackiego**

al. Łukasza Cieplińskiego 4

35-010 Rzeszów

Przygotowany przez:

2BA doradztwo strategiczne

Podzamcze B10/17

48-300 Nysa

w składzie:

- dr hab. Zygmunt Kruczek, prof. AWF w Krakowie – kierownik naukowy i merytoryczny
- dr Anna Wilkońska,
- Agnieszka Nowak – kierownik Zespołu,
- Leszek Nowak,
- dr Marcin Zieliński,

w współpracy z Departamentem Promocji, Turystyki i Współpracy Gospodarczej oraz Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej w składzie:

- Pani Wioletta Rejman, Dyrektor Departamentu Promocji, Turystyki i Współpracy Gospodarczej,
- Pani Anna Brzechowska-Rębisz, Dyrektor Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej.

W prace nad *Audytem...* zaangażowani byli także przedstawiciele następujących jednostek samorządowych województwa podkarpackiego: Urzędu Miasta Tarnobrzeg, Urzędu Miejskiego w Przemyślu, Gminnego Ośrodka Kultury Sportu i Turystyki w Polańczyku, Urzędu Miasta w Jaśle, Starostwa Powiatowego w Lubaczowie oraz inni samorządowi i branżowi członkowie Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej.

Autorzy poszczególnych rozdziałów:

- Zygmunt Kruczek [3, 8.1, 8.2, 8.3, 8.5, 8.6, 11.1, 11.2],
- Anna Wilkońska [10, 11.3, 11.4, 11.5, 11.6, 14, 15],
- Agnieszka Nowak [Wstęp, Metodologia, 5, 7, 8.4, 8, 7, 9, 12, 14, 15, Wnioski],
- Leszek Nowak [4, 6, 13, 14, 15],
- Marcin Zieliński [9].

Spis treści

1	Wprowadzenie	5
2	Metodologia	6
3	Audyt turystyczny województwa podkarpackiego	7
3.1	Charakterystyka obszaru badawczego	7
3.2	Walory i atrakcje turystyczne województwa podkarpackiego – zestawienie	8
3.2.1	Walory przyrodnicze województwa podkarpackiego	10
3.2.2	Walory antropogeniczne (kulturowe) województwa podkarpackiego.....	18
3.3	Infrastruktura i usługi turystyczne (podstawowe i towarzyszące)	29
3.3.1	Baza noclegowa	29
3.3.2	Baza gastronomiczna	32
3.3.3	Baza konferencyjna	32
3.3.4	Urządzenia sportowo-rekreacyjne przeznaczone dla turystów	33
3.3.5	Organizatorzy turystyki	33
3.3.6	Informacja turystyczna.....	33
3.4	Ruch turystyczny w województwie podkarpackim	36
4	Analiza rynków konkurencyjnych	42
5	Współpraca w dziedzinie turystyki na szczeblu lokalnym i regionalnym	48
6	Analiza i ocena dotychczasowych adresatów oferty turystycznej województwa podkarpackiego	54
7	Ogólna charakterystyka województwa podkarpackiego w aspekcie możliwości rozwojowych turystyki	57
7.1	Dostępność komunikacyjna	57
7.2	Charakterystyka społeczno-gospodarcza	59
8	Ogólna charakterystyka sytuacji na rynku turystycznym w aspekcie możliwości rozwojowych turystyki	65
8.1	Światowy i europejski rynek turystyczny	65
8.2	Polski rynek turystyczny	66
8.3	Trendy i tendencje w turystyce	69
8.4	Trendy społeczno-kulturowe w kontekście rozwoju turystyki i produktu turystycznego województwa podkarpackiego.....	74
8.5	Turystyka w województwie podkarpackim na tle turystyki w kraju.....	75
8.6	Atrakcyjność i konkurencyjność turystyki w województwie podkarpackim w kontekście pogranicza polsko-słowacko-ukraińskiego i współpracy transgranicznej w makroregionie Karpat	78
8.7	Atrakcyjność i konkurencyjność turystyki w województwie podkarpackim – synteza	79
9	Uwarunkowania prawno-polityczne, gospodarczo-ekonomiczne, społeczno-kulturowe i techniczno-technologiczne rozwoju turystyki w województwie podkarpackim	81
10	Produkty turystyczne województwa podkarpackiego.....	86
10.1	Atrakcje turystyczne województwa podkarpackiego w rankingach – analiza i ocena.....	86
10.2	Inwentaryzacja produktów turystycznych województwa podkarpackiego.....	88
10.3	Ocena produktów turystycznych województwa podkarpackiego z wykorzystaniem modelu VRIO	110
10.4	Realizacja i wprowadzenie na rynek produktów turystycznych wskazanych w zakończonej strategii rozwoju turystyki.....	112
10.5	Cykl życia wybranych produktów turystycznych województwa podkarpackiego	120

11	Ocena potencjału turystycznego regionów turystycznych województwa podkarpackiego	125
11.1	Beskid Niski.....	125
11.2	Bieszczady.....	127
11.3	Dolina rzeki San	130
11.4	Kotlina Sandomierska	132
11.5	Pogórze Karpackie (Pogórze Beskidzkie).....	134
11.6	Roztocze Południowe (Wschodnie).....	137
12	Wykorzystanie europejskich środków pomocowych i innych środków zewnętrznych w turystyce	140
13	Analiza działalności informacyjnej i promocyjnej oraz analiza marki i wizerunku w kontekście rozwoju turystyki i produktu turystycznego.....	147
14	Synteza uwarunkowań rozwoju turystyki w województwie podkarpackim. Analiza SWOT i analiza TOWS.....	154
15	Ocena sytuacji strategicznej województwa podkarpackiego w kontekście analizy SWOT/TOWS	160
	Wnioski.....	162
16	Spis rysunków i tabel.....	163
17	Bibliografia i netografia	165

1 Wprowadzenie

Województwo podkarpackie należy do jednych z najatrakcyjniejszych regionów w Polsce. Warunkuje to zarówno położenie w przestrzeni geograficznej, bogata historia, ciągle dzika przyroda południowej części regionu, jak również wielokulturowość pogranicza polsko-słowacko-ukraińskiego. Podkarpacie jest bogate w atrakcje przyrodnicze i kulturowe. Jednocześnie region w dalszym ciągu odznacza się niską dostępnością komunikacyjną drogową i kolejową, także w porównaniu z innymi regionami w Polsce Wschodniej. Dotyczy to zwłaszcza południowo-wschodniej części województwa. Lokalne i regionalne strategie i plany rozwoju podkreślają niedostatecznie rozwiniętą infrastrukturę turystyczną i niewystarczającą współpracę w turystyce.

Sytuacja Podkarpacia w obszarze turystyki zmienia się w ostatnich latach na korzyść. Turystyka uwzględniona jest we wszystkich dokumentach strategicznych regionu. Dzięki środkom pomocowym i innym środkom zewnętrznym realizowane są projekty rozwijające i poprawiające zarówno infrastrukturę turystyczną, jak również kreujące produkt turystyczny czy poprawiające sieć współpracy. Turystyka jest promowana na poziomie regionalnym przez Województwo Podkarpackie oraz Podkarpacką Regionalną Organizację Turystyczną. Tworzony jest regionalny produkt turystyczny, w tym o charakterze transgranicznym. Turystyka wpisuje się również w markę województwa podkarpackiego – została uwzględniona w *Strategii kreacji i promocji marki województwa podkarpackiego z planem wdrożenia strategii w latach 2010-2015 oraz wytycznymi do strategii*¹, a Bieszczady uznane zostały za najsilniejszą i najbardziej rozpoznawalną markę regionu. W tym roku region promuje się turystycznie wspólnie z liniami lotniczymi Ryanair, a reklamy Podkarpacia można zobaczyć na pokładach samolotów i w magazynach pokładowych.

Audyt turystyczny województwa podkarpackiego jest próbą zebrania i zsyntezowania zasobów i potencjału turystycznego regionu. Zawiera w szczególności analizę walorów i stanu zagospodarowania turystycznego, identyfikację produktów turystycznych i ocenę stopnia realizacji produktów zawartych w *Koncepcji Rozwoju Produktów Turystycznych w województwie podkarpackim*. Przedstawia rozwój poszczególnych obszarów regionu. Dodatkowo dokonano ogólnej charakterystyki w kontekście dostępności komunikacyjnej i sytuacji społeczno-gospodarczej. W tym ostatnim przypadku punktem odniesienia były aspekty mające wpływ na rozwój turystyki. Analizę otoczenia zewnętrznego uzupełnia charakterystyka współpracy na szczeblu regionalnym i lokalnym, wykorzystania środków unijnych oraz działalności informacyjnej i promocyjnej w obszarze turystyki.

W analizie mikrootoczenia skoncentrowano się na regionach konkurencyjnych oraz adresatach oferty turystycznej Podkarpacia. Analiza makrootoczenia zawiera zarówno charakterystykę krajowego, europejskiego i światowego rynku turystycznego, trendów turystycznych, ocenę sytuacji turystycznej w regionie na tle kraju, jak i uwarunkowań prawno-politycznych, ekonomiczno-gospodarczych, społeczno-kulturowych oraz technologiczno-technicznych i środowiskowych. Na zakończenie przedstawiono propozycję mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń województwa podkarpackiego w obszarze turystyki.

Poniższe opracowanie jest rezultatem prac zespołu ekspertów, wywiadów z przedstawicielami podmiotów odpowiedzialnych za rozwój i promocję turystyki w województwie podkarpackim oraz konsultacji z samorządami lokalnymi i branżą turystyczną podczas cyklu siedmiu spotkań konsultacyjnych w poszczególnych subregionach Podkarpacia.

¹ *Strategia kreacji i promocji marki województwa podkarpackiego z planem wdrożenia strategii w latach 2010-2015 oraz wytycznymi do strategii*, DEMO Effective Launching na zlecenie Samorządu Województwa Podkarpackiego, Rzeszów, 2012.

2 Metodologia

Audyty turystyczny województwa podkarpackiego opracowany został w oparciu o Szczegółowy Opis Przedmiotu Zamówienia oraz Koncepcję metodyczną i organizacyjną, która została przygotowana przez wykonawcę, firmę 2BA doradztwo strategiczne, na etapie ubiegania się o realizację projektu. W pracach wykorzystano metody i techniki badawcze służące do analizy otoczenia wewnętrznego oraz otoczenia zewnętrznego w skali mikro i makro. Są to metody służące zarówno do analizy zasobów, potencjału, atrakcyjności, produktu, konkurencji, adresatów, promocji i wizerunku, jak i czynników otoczenia dalszego, mogących mieć wpływ na rozwój turystyczny województwa podkarpackiego.

Celem prac było zbranie aktualnych informacji i danych, pozwalających ocenić bieżącą sytuację zastaną w obszarze turystyki w województwie podkarpackim.

Opracowanie oparto przede wszystkim na źródłach wtórnych. Wykorzystano w szczególności strategię i plany rozwoju, w tym *Strategię Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020*, *Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020*, *Regionalną Strategię Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020*, *Strategię Rozwoju Turystyki dla Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013*, *Program Strategiczny Rozwoju Bieszczad*, *Program Strategiczny Błękitny San* i *Koncepcję Rozwoju Produktów Turystycznych w województwie podkarpackim*. Uwzględniono także inne dane zastane, jakie zaproponowane zostały w koncepcji metodycznej, dane GUS zawarte w Banku Danych Lokalnych, sektorowe programy krajowe, regionalne i lokalne, uwzględniające w swoim zakresie turystykę, zasoby sieci internetowej, dane i informacje Polskiej Organizacji Turystycznej, regionalnych organizacji turystycznych w regionach konkurencyjnych oraz informacje z turystycznych portali internetowych prezentujące ofertę województwa podkarpackiego.

Jako czasokres inwentaryzacji i analizy danych wtórnych przyjęto zasadniczo lata 2015-2018. W uzasadnionych przypadkach, m.in. kiedy istniała potrzeba pokazania trendów w badanych zjawiskach lub porównania dynamiki zachodzących zmian, uwzględniano dłuższą perspektywę czasową (tak zrobiono w przypadku analizy frekwencji w atrakcjach turystycznych Podkarpacia, a także przy porównaniu wykorzystania środków unijnych z wybranych programów w obecnej i przeszłej perspektywie unijnej).

Dane pierwotne pochodzą z wywiadów pogłębionych, jakie zostały przeprowadzone z przedstawicielami Zamawiającego i wskazanymi przez Niego regionalnymi ekspertami w dziedzinie turystyki (łącznie 6 wywiadów). Ponadto przeprowadzono badanie jakościowe adresowane do JST województwa podkarpackiego, w którym zastosowano celowy dobór próby. Wystandardyzowany kwestionariusz wywiadu otrzymały drogą mailową wszystkie powiaty ziemskie i grodzkie regionu (łącznie 26 jednostek). Ponadto przeprowadzono internetowe badanie sondażowe adresowane do przedstawicieli branży turystycznej. Próba badawcza wyniosła 25 respondentów. Badania pierwotne prowadzone były od 26 września do 17 listopada 2019 roku. Uzyskane wyniki stanowią uzupełnienie końcowego dokumentu *Audytu...* i zostały uwzględnione w analizach cząstkowych.

Prace nad *Audytem...* rozpoczęły się w połowie września 2019 roku od zebrania materiałów ze źródeł zastanych. Równoległe do badań pierwotnych trwały prace mające na celu dokonanie analizy zgromadzonych informacji i danych. Do 30 października 2019 roku opracowano *Audyty...*, który stanowił początek uspołecznienia procesu prac i zapewnienie partycypacji środowisk lokalnych w poszczególnych subregionach Podkarpacia. Służyły temu spotkania konsultacyjne w Polańczyku, Ustrzykach Górnych, Jaśle, Tarnobrzegu, Lubaczowie, Przemyślu i Rzeszowie. Zgodnie z przyjętą metodyką prac spotkania miały charakter warsztatowy, podczas których uczestnicy próbowali diagnozować, we współpracy z ekspertami, mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia związane z rozwojem turystyki w województwie podkarpackim i w ich subregionach w kontekście zjawisk zachodzących w poszczególnych obszarach regionu. Wnioski z badań i konsultacji wykorzystano w finalnej wersji *Audyty turystycznego województwa podkarpackiego*.

3 Audyt turystyczny województwa podkarpackiego

3.1 Charakterystyka obszaru badawczego

Województwo podkarpackie utworzone zostało w wyniku wprowadzonego w 1999 roku nowego podziału administracyjnego kraju jako 1 z 16 województw. Od północy i zachodu województwo sąsiaduje z województwami: lubelskim, świętokrzyskim i małopolskim. Północno-zachodnia granica Podkarpackiego opiera się o rzekę Wisłę². Usytuowane jest w Polsce południowo-wschodniej, graniczy ze Słowacją (Kraj Preszowski) na odcinku długości 134 km i z Ukrainą (obwód lwowski i zakarpcki) na odcinku długości 236 km. Jest to najdalej na południowy wschód wysunięte województwo Polski. Warto dodać, że w Bieszczadach, na górze Kremenaros (1221 m n.p.m.), stykają się granice trzech państw: Polski, Słowacji i Ukrainy. W województwie podkarpackim znajduje się najdalej na południe wysunięty punkt Polski, jakim jest szczyt Opołonek (44°00'N) w Bieszczadach.

W układzie jednostek NUTS 1 (wydzielonych w UE terytorialnych jednostek statystycznych najwyższego poziomu) województwo podkarpackie, razem z województwem lubelskim i podlaskim, tworzy Makroregion Wschodni, jeden z 7 makroregionów Polski. Całe województwo tworzy odrębną jednostkę jako NUTS 2, a w obrębie województwa wydziela się 4 jednostki NUTS 3 – krośnieńską, rzeszowską, przemyską i tarnobrzeską (rysunek 1)³.

Rysunek 1: Podział statystyczny Polski na regiony NUTS 1 i NUTS 2

Źródło: *Regiony Polski*, GUS, Warszawa 2019, s. 5.

Według danych GUS w 2017 roku w skład województwa podkarpackiego wchodziło 25 powiatów (4 powiaty grodzkie i 21 ziemskich)⁴. Województwo podkarpackie liczy 160 gmin, w tym 16 gmin miejskich, 35 miejsko-wiejskich i 109 wiejskich. Prawa miejskie posiada 51 miejscowości. Pod względem liczby mieszkańców wyróżnia się miasto Rzeszów (189 tys. osób, tj. prawie 9% mieszkańców województwa) oraz powiat rzeszowski (169 tys. mieszkańców), mielecki (136 tys.

² wrotapodkarpackie.pl/index.php/o-regionie-2/podkarpacka-geografia/polozenie (dostęp 02.12.2019).

³ *Regiony Polski*, GUS, Warszawa, 2019, s. 5.

⁴ *Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego 2018*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów, 2019, s. 34.

mieszkańców), dębicki (134,5 tys. mieszkańców) i jarosławski (121 tys. osób). Natomiast najmniej ludności liczą powiaty bieszczadzki (21,9 tys. mieszkańców) i leski (26,6 tys. mieszkańców). Oprócz Rzeszowa do większych miast w regionie można zaliczyć Przemyśl, Stalową Wolę, Mielec, Tarnobrzeg, Krosno, Dębicę, Jarosław, Sanok oraz Jasło.

Województwo podkarpackie zajmuje powierzchnię 17,8 tys. km², co stanowi 5,7% powierzchni Polski. Pod względem powierzchni znajduje się na 11. miejscu w kraju. Liczba ludności wynosi 2,127 mln, tj. 5,7% ludności kraju. Na 1 km² przypada 119 osób. Gęściej zaludniony jest podregion rzeszowsko-tarnobrzeski (północny), mniej podregion krośnieńsko-przemyski (południowy)⁵.

3.2 Walory i atrakcje turystyczne województwa podkarpackiego – zestawienie

Walory turystyczne

Pod pojęciem walorów turystycznych rozumie się najczęściej pewne cechy środowiska geograficznego, które mogą stanowić podstawę rozwoju zjawisk turystycznych, a jednocześnie wywoływać zainteresowanie turysty. Walorami turystycznymi mogą być nie tylko krajobraz, właściwości lecznicze klimatu, czyste wody, plaże, śnieg długo zalegający na eksponowanych stokach, zabytki architektury, ale także cisza, spokój, uprzejmość mieszkańców, możliwość rozrywki, wysoki poziom usług itp.⁶.

Istnieją różne podziały walorów turystycznych w zależności od przyjętego kryterium.

Ze względu na pochodzenie (genezę) walorów dzieli się je na:

- walory turystyczne naturalne (przyrodnicze),
- walory turystyczne kulturowe (antropogeniczne).

Kryterium funkcji, czyli przydatności dla dominującego typu turystyki, pozwala pogrupować walory turystyczne w trzy zespoły:

- walory wypoczynkowe, stanowiące podstawę rozwoju funkcji wypoczynkowych, pozostające w ścisłej zależności od warunków środowiska przyrodniczego,
- walory specjalistyczne, wiążące się również z cechami elementów środowiska przyrodniczego, umożliwiające uprawianie różnych form turystyki kwalifikowanej, aktywnej, a w przypadku występowania na jakimś obszarze wód mineralnych i korzystnych warunków klimatycznych – stanowiące podstawę rozwoju funkcji uzdrowiskowych,
- walory krajoznawcze, stanowiące przedmiot zainteresowań poznawczych i podstawę rozwoju tak zwanej funkcji krajoznawczej obszarów lub miejscowości. Rozróżnia się przy tym walory krajoznawcze środowiska przyrodniczego, do których zalicza się charakterystyczne zespoły krajobrazowe, osobliwości przyrodnicze, a więc pomniki przyrody, rezerваты, parki narodowe itp., oraz walory kulturowe, które obejmują elementy kultury materialnej i duchowej: zabytki, folklor, obiekty kultury narodowej oraz obiekty związane ze współczesnymi osiągnięciami człowieka.

Atrakcje turystyczne

Każdy walor (obiekt) przyrodniczy, dzieło człowieka, urządzenie lub wydarzenie, które przyciąga gości w określone miejsce, może być atrakcją turystyczną. Aby jednak walor turystyczny stał się atrakcją turystyczną, potrzeba jeszcze wielu zabiegów – często wymaga on opisanie i oznaczenia. W literaturze zagranicznej nie znajdziemy odpowiednika pojęcia walorów turystycznych, a najbardziej zbliżonym do niego jest właśnie pojęcie atrakcji turystycznych.

Atrakcje turystyczne mogą być obiektami przyrodniczymi (takimi jak: piękne plaże, klify, fiordy, jaskinie, kaniony, przełomy rzek, osobliwości skalne), obiektami związanymi z historią i kulturą (zabytki archeologiczne, architektoniczne, techniki, a także rozmaite festiwale, święta regionalne, misteria religijne), elementami infrastruktury sportowo-rekreacyjnej (centra rekreacyjne, tory wyścigowe, pola

⁵ *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, Podkarpackie Regionalne Obserwatorium Terytorialne, Rzeszów, lipiec 2019, s. 405.

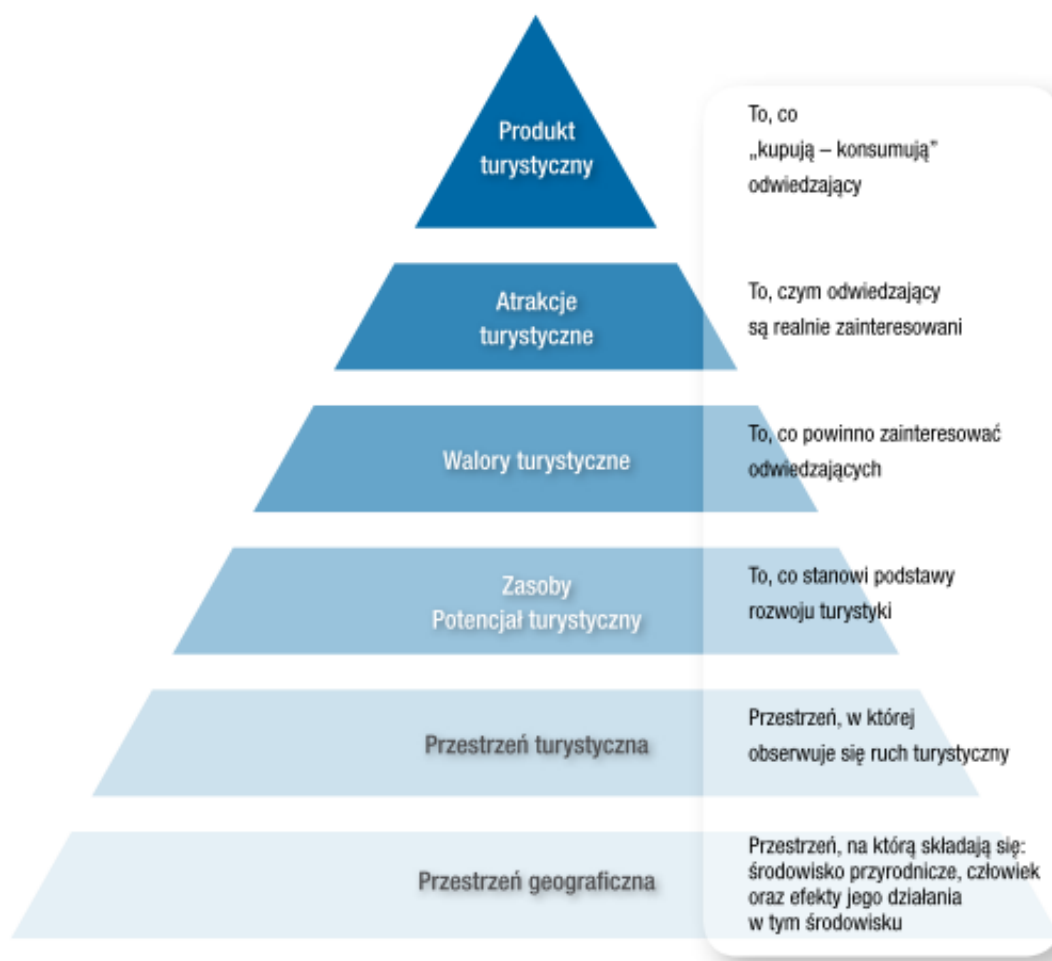
⁶ Z. Kruczek, *Geografia turystyczna*, WSiP, Warszawa, 2013, s. 12.

golfowe, baseny kąpielowe). Do atrakcji turystycznych zaliczymy także kompleksy handlowo-rekreacyjne, orientalne bazyry, sklepy wolnołowe, kasyna gry i nocne kluby⁷.

Objaśniony wcześniej termin walory turystyczne trzeba uznać za kategorię bardziej ogólną, obiektywną, stwarzającą potencjalne podstawy rozwoju zjawisk turystycznych. Natomiast atrakcje turystyczne rysują się jako kategoria subiektywna, albowiem ich obecność na rynku i w świadomości turysty wymaga odpowiednich zabiegów organizacyjnych, promocji i reklamy. Warto dodać, że atrakcje turystyczne można tworzyć od podstaw – nawet na terenach pierwotnie pozbawionych walorów turystycznych.

Prezentowana poniżej piramida (rysunek 2) jest próbą uporządkowania terminologii, a zwłaszcza odróżnienia terminu walory turystyczne od atrakcji turystycznych czy zasobów i produktu turystycznego.

Rysunek 2: Od przestrzeni do produktu turystycznego

Źródło: J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk, *Produkt turystyczny*, PWN, 2010, s. 52.

Atrakcje turystyczne są centralnym elementem składowym produktu turystycznego, tzw. jądrem korzyści. Większość autorów definiujących produkt turystyczny zgadza się z tym, że rdzeniem produktu jest najczęściej atrakcja turystyczna. To atrakcje motywują do podjęcia podróży i zapewniają osiągnięcie korzyści i realizację potrzeb u odwiedzających. Wizyta w atrakcji niesie za sobą nowe doświadczenie, przeżycie, budzi emocję, które to odczucia przez innych są uważane za rdzeń produktu⁸. Współcześnie większość atrakcji zostaje obudowana usługami, które pozwalają na ich komercjalizację. Zacierą się różnica między muzeum jako miejscem gromadzenia zbiorów, a muzeum jako produktem dla odwiedzających (gastronomia, sklepy z pamiątkami, usługi przewodnickie).

⁷ Z. Kruczek, *Atrakcje turystyczne. Fenomen, typologia, metody badań*, Proksenia, Kraków, 2011.

⁸ J. Swarbrooke, *The development and management of visitors attractions*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2002, s. 46.

Reasumując, można zdefiniować atrakcje turystyczne z punktu widzenia kreacji produktów turystycznych jako⁹:

„miejsca i wydarzenia oraz obiekty oznaczone jako szczególne, mające zdolność przyciągania turystów i decydujące o tym, że wybierają oni dany obszar, a nie inny. Połączone z usługami turystycznymi tworzą produkt turystyczny”.

Tak wyróżnione atrakcje można przypisać do określonych form turystyki i odpowiadających im produktów. Wśród nich szczególną rolę odgrywają produkty markowe, przyjęte jako podstawowe w strategicznych opracowaniach¹⁰.

W niniejszym rozdziale opisano walory turystyczne województwa podkarpackiego w podziale na walory przyrodnicze i antropogeniczne, a w dalszej części przedstawiono atrakcje turystyczne regionu w układzie produktowym.

3.2.1 Walory przyrodnicze województwa podkarpackiego

Walory krajobrazowe

Województwo podkarpackie położone jest w obrębie kilku krain fizjograficznych (rysunek 3). Północna część województwa leży w Kotlinie Sandomierskiej, środkowa na Pogórzu Karpackim, a południową część stanowią Beskidy Środkowe (Beskid Niski) i Wschodnie (Bieszczady Zachodnie). Krajobraz regionu jest bardzo zróżnicowany, o dużych deniwelacjach względnych. Na północy jest lekko pofalowany, ukształtowany przez łądłód skandynawski; w części centralnej występuje pas wzgórz i kotlin (250-600 m n.p.m.), na południu natomiast zalesione obszary górskie z najwyższym wzniesieniem – Tarnicą (1346 m n.p.m.). Kotlinę Sandomierską ogranicza od północnego-wschodu fragment wzniesień Roztocza i Wyżyny Lubelskiej, a od strony północno-zachodniej Wyżyna Opatowska i Niecka Nidziańska¹¹.

Południowa część województwa to Zewnętrzne Karpaty Zachodnie reprezentowane przez Beskid Niski i Pogórza Środkowobeskidzkie oraz Karpaty Wschodnie, do których zaliczamy Bieszczady Zachodnie Góry i Sanocko-Turczańskie.

Beskid Niski traktowany jest jako region przejściowy między Beskidami Zachodnimi a Wschodnimi. Stanowi on generalnie obniżenie w łuku Karpat i składa się z wododziałowego łańcucha granicznego (ze Słowacją) ciągnącego się od Przełęczy Tylickiej na zachodzie po Przełęcz Łupkowską na wschodzie. W paśmie tym znajduje się najniższa przełęcz w głównym łuku Karpat – Przełęcz Dukielska (500 m n.p.m.). Na północ od pasma granicznego mamy do czynienia z układem rusztowej rzeźby – pasm górskich o równoleżnikowym przebiegu, porozdzielanych dolinami i kotlinami. Wśród nich na uwagę zasługuje Pasma Magurskie, w którym utworzono Magurski Park Narodowy. Między Wisłokiem a Wisłoką leżą Góry Dukielskie rozcięte przełomem Jasiołki (Cergowa, Hyrowa, Piotruś). Utworzono tutaj Jaśliski Park Krajobrazowy.

Na północ od Beskidu Niskiego ciągną się Pogórza Środkowobeskidzkie, oddzielone od Beskidu Niskiego Kotliną Jasielsko-Krośnieńską złożoną z kilku erozyjnych obniżeń Ropy, Jasiołki i Wisłoki. Jest ona gęsto zaludniona i ma charakter rolniczo-przemysłowy. Jest to najstarszy w Polsce rejon wydobywania ropy naftowej. Obecnie szyby naftowe i kiwony są traktowane jako atrakcje turystyczne. Kotlina ta przechodzi stopniowo w Pogórze Jasielskie i Pogórze Bukowskie oraz Kotlinę Sanocką. Północną część pasa pogórskiego zajmują pogórza: Strzyżowskie, Dynowskie i Przemyskie. Największe z nich jest Pogórze Dynowskie. Wyróżniają się tu kulminacje Suchej Góry i pasmo

⁹ Z. Kruczek, *Frekwencja w polskich atrakcjach turystycznych 2011-2015. Dynamika, trendy, studia przypadku*, Proksenia, Kraków, 2017, s. 12.

¹⁰ Produkty te są opisane m.in. w: *Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012-2020*, red. B. Walas, POT, Warszawa, 2011.

¹¹ J. Kondracki, *Regiony geograficzne Polski*, PWN, Warszawa, 1999, s. 29.

Odrzykońskie stanowiące północne obramowanie Kotliny Krośnieńskiej. Ostatni na wschodzie człon Karpat Zachodnich stanowi Pogórze Przemyskie. Jego falistą powierzchnię rozcinają doliny Sanu i Wiaru.

Karpaty Wschodnie na terenie województwa podkarpackiego reprezentowane są przez Beskidy Wschodnie, w skład których zalicza się Bieszczady i Góry Sanocko-Turczańskie. Góry Sanocko-Turczańskie usytuowane są na północ od doliny Sanu i ciągną się dalej na wschód, osiągając swoje najwyższe kulminacje już na terenie Ukrainy (Magura Łomnińska – 1024 m n.p.m.). Są to góry mocno zalesione, porozcinane erozyjnymi dolinami o charakterystycznej rzeźbie rusztowej. Na terenie Polski najwyższe wzniesienia usytuowane są na północ od Jeziora Solińskiego (Jawor – 742 m n.p.m.) oraz w paśmie Jaworniki (910 m n.p.m.).

Bieszczady Zachodnie – ciągnące się od Przełęczy Łupkowskiej i doliny Osławy na zachód po Przełęcz Użocką – są jedną z najciekawszych turystycznie grup górskich w Polsce. Tworzą je pasma biegnące prawie równoleżnikowo z zachodu na południowy wschód. Najwyższe kulminacje występują we wschodnim krańcu pasma granicznego i pasma połonin (Tarnica – 1346 m n.p.m., Halicz – 1355 m n.p.m.). Poszczególne pasma porozdzielane są przez równoleżnikowe obniżenia wykorzystywane przez rzeki. Przelamujące góry potoki tworzą malownicze przełomy (Solinka, potok Nasiczniański, Wołosaty). Charakterystyczną cechą ukształtowania terenu Bieszczadów jest asymetria stoków. Północne stoki są dłuższe i łagodniejsze, występują tu liczne progi denudacyjne, natomiast stoki południowe są na ogół strome i mają budowę schodową. Wychodnie piaskowców zostały wyeksponowane w głównym grzbiecie połonin, a na stokach i w partiach szczytowych powstały unikatowe w polskich Karpatach skalne gołoborza. W Bieszczadach mamy do czynienia z licznymi osuwiskami. Jedno z nich – na Chryszczatej – dorowadziło do powstania osobliwego jeziora zwanego Zwieżło.

Środkowa i północna część regionu to kraina zwana Podkarpaciem Północnym, w obręb której wchodzi Kotlina Sandomierska. Składa się ona z kilku mezoregionów – Doliny Dolnej Wisłoki, Płaskowyżu Kolbuszowskiego, Równiny Tarnobrzesckiej, Doliny Dolnego Sanu, Równiny Biłgorajskiej, Płaskowyżu Tarnogrodzkiego, Pradoliny Podkarpackiej, Podgórze Rzeszowskiego. Kotlina wypełniona jest utworami miocenu ze złożami soli i siarki przykrytymi czwartorzędowymi nanosami wypełniającymi doliny rzek. Rozcinają one powierzchnię kotliny na płaskowyże i równiny nachylone w kierunku północnym. Pod względem krajobrazowym jest to najslabiej urozmaicona część województwa podkarpackiego.

Północno-wschodni skrawek województwa to fragment Roztocza Wschodniego, które ciągnie się od Narola aż po Lwów. Ten pas wzniesień zbudowanych z utworów kredowych ma urozmaicony krajobraz. Utworzono tutaj Południoworoztoczański Park Krajobrazowy; występują wody mineralne w Horyńcu-Zdroju¹².

¹² Walory krajobrazowe województwa podkarpackiego opracowano w oparciu o: Z. Kruczek, *Polska. Geografia atrakcji turystycznych*, Proksenia, Kraków, 2011, s. 271-278.

Rysunek 3: Mezoregiony geograficzne województwa podkarpackiego

Źródło: zielonepodkarpacie.pl/województwo-podkarpackie.

Walory klimatyczne

Warunki klimatyczne województwa podkarpackiego determinuje położenie oraz ukształtowanie powierzchni. Region ten pod względem położenia jest najbardziej kontynentalnym skrawkiem Europy, oddalonym od Morza Bałtyckiego i Czarnego o 500 km. Wyróżnić można na obszarze zajmowanym przez województwo trzy zasadnicze typy klimatu:

- nizinny: występujący w północnej części województwa w Kotlinie Sandomierskiej,
- podgórski: obejmujący środkową, pogórską część województwa,
- górski: występujący w południowej części województwa, w Beskidzie Niskim i Bieszczadach¹³.

Cechami charakterystycznymi dla nizinnego klimatu północnego Podkarpacia są stosunkowo długie i ciepłe lata, ciepła zima i niewielka ilość opadów. Przeciętna temperatura w ciągu roku wynosi tu około 8°C, a średnia temperatura dnia w ciągu lata osiąga 18°C, w zimie zaś obniża się do -3°C. Występuje tu najniższa w województwie ilość opadów (od 600 do 700 mm), a okres zalegania pokrywy śnieżnej jest stosunkowo krótki i wynosi 50-70 dni. Notujemy, podobnie jak w całej Polsce, przewagę wiatrów zachodnich.

Pasma Pogórzy cechuje klimat przejściowy między nizinny a górski. Średnia temperatura jest niższa niż na nizinach i wynosi około 7°C, zaś średnia temperatura dnia w ciągu lata kształtuje się na poziomie około 18°C. Zimy są chłodniejsze, a mróz występuje tu w przeciągu 50-70 dni. Średnia opadów jest natomiast wyższa i waha się od 700 do 800 mm. Pokrywa śnieżna zalega dłużej, bo od 60 do 80 dni.

W Bieszczadach mamy do czynienia z klimatem górskim, o wyższych wartościach opadów (średnio 800-1000 mm). Ważną cechą z punktu widzenia rozwoju turystyki narciarskiej jest utrzymywanie się pokrywy śnieżnej od 90 do 150 dni w Beskidzie Niskim, a w Bieszczadach od 150 do 200 dni.

¹³ archiwum.podkarpackie.pl/wrota_kopia/kopia/pl/wizytowka/geogr/klimat.htm (dostęp 02.12.2019).

W regionie tym przeważają wiatry południowe. Cechą charakterystyczną klimatu obszarów górskich są także duże dobowe wahania temperatury.

Średnie nasłonecznienie w odniesieniu do całego regionu jest stosunkowo niskie i wynosi 3,5-4,5 godziny w ciągu dnia, a w okresie zimy spada przeciętnie do 1 godziny dziennie.

Reasumując, możemy stwierdzić, że klimat województwa podkarpackiego jest klimatem przejściowym, między klimatem oceanicznym a kontynentalnym. Długi okres zalegania pokrywy śnieżnej w Beskidzie Niskim i Bieszczadach sprzyja rozwijaniu zimowych form turystyki. Specyficzne cechy mikroklimatu pozwalają na rozwój uzdrowisk. Czynnikiem niekorzystnym, zwłaszcza dla turystyki wypoczynkowej, jest niski wskaźnik nasłonecznienia.

Hydrografia

Rzeki i jeziora województwa podkarpackiego są ważnymi walorami turystycznymi regionu. Województwo znajduje się w dorzeczach Sanu, Wisłoka oraz Wisłoki i Bugu. Ciekawostką krajoznawczą jest rzeka Strwiąż należąca do zlewni Morza Czarnego. Rzeki Karpat są zasobne w wodę, a bystry nurt pozwala na uprawianie turystyki wodnej (spływy kajakowe, pontonowe). Rzeki województwa podkarpackiego obfitują w różne gatunki ryb. Najczęściej spotykane tutaj to: pstrąg, szczupak, brzana i sandacz. Są one istotnym elementem dla rozwoju turystyki wędkarskiej.

Ważnym walorem są sztuczne zbiorniki, w tym największy w Polsce tego typu akwen, czyli Zalew Soliński (o powierzchni 21,1 km²) z najwyższą w Polsce zaporą betonową mierzącą 82, m oraz inne, takie jak: Jezioro Tarnobrzeskie (4,45 km², 111 mln m³ pojemności), Zalew Myczkowski na Sanie o pojemności 10 mln m³, Besko w Sieniawie na Wisłoku o pojemności 16 mln m³, zbiornik „Wilcza Wola” na rzece Łęg o pojemności 4,20 mln m³ oraz zbiornik „Ożanna” na rzece Złota o pojemności 0,25 mln m³. Pełnią one również funkcje rekreacyjno-turystyczne. Na Jeziorze Solińskim uprawia się zaś aktywne formy turystyki wodnej (m.in. żeglarstwo, rejsy statków wycieczkowych).

Szata roślinna

Istotnym walorem przyrodniczym wzmacniającym potencjał turystyczny województwa podkarpackiego jest szata roślinna. W województwie podkarpackim jest ona różnorodna i w znacznym stopniu uzależniona od takich cech jak ukształtowanie terenu, klimat czy sposoby użytkowania ziemi. Wśród różnych formacji roślinnych szczególną wartość mają lasy. Ogólna lesistość województwa wynosi 38,3% i jest wyższa od średniej krajowej o ponad 9%. Całkowita powierzchnia lasów wszystkich form własności, łącznie z parkami narodowymi, stanowi 68 613 ha¹⁴. Województwo cechuje nierównomierna lesistość. Powiatami o najwyższej lesistości są powiaty bieszczadzki (70,2%) i leski (68,7%), natomiast do powiatów o najniższej wartości analizowanego wskaźnika należą powiaty łańcucki (20,8%) i jarosławski (22,5%). Większość lasów województwa podkarpackiego stanowią lasy publiczne pozostające w zarządzie Lasów Państwowych (71,8 %) ¹⁵. Szata leśna jest różnorodna i uzależniona od klimatu oraz sposobu użytkowania ziemi, jednakże czynnikiem różnicującym w najwyższym stopniu charakter szaty roślinnej jest ukształtowanie terenu.

Pogórze Karpackie cechuje znaczny areal gruntów uprawnych, a lasy występują głównie w szczytowych partiach wzniesień. Największe kompleksy leśne znajdują się w paśmie Pogórza Ciężkowickiego oraz na całej powierzchni Pogórza Przemyskiego. Znajdują się tu głównie lasy mieszane, a w niższych partiach rośnie grab, dąb, brzoza i sosna. Cechą charakterystyczną Pogórza jest dominacja lasów jodłowo-bukowych.

W Beskidzie Niskim i Bieszczadach spotkamy najbardziej bogatą i urozmaiconą szatę leśną. Przeważają lasy mieszane jodłowo-bukowe z domieszką jaworu, jesionu, brzozy i wiązów, a także skupiska cisów i modrzewia. W partiach szczytowych występują głównie lasy bukowe. W Bieszczadach występują trzy piętra roślinne: piętro dolin, piętro regla dolnego i piętro połonin. Brakuje natomiast całkowicie lasów świerkowych regla górnego, charakterystycznych dla Beskidów Zachodnich.

¹⁴ *Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego 2018*, ibidem, s. 301.

¹⁵ *Bank Danych o Lasach*, (dostęp: 04.12.2019).

Północną część Kotliny Sandomierskiej zajmowała niegdyś rozległa Puszcza Sandomierska, a pozostałością po niej są jedne z największych kompleksów leśnych w Polsce. Przeważają tutaj bory sosnowe, chociaż występują także lasy liściaste i mieszane, z dominującą sosną oraz jodłą, świerkiem, modrzewiem, bukiem, dębem, grabem i brzozą. Na mokradłach i nadrzecznych tarasach zdarzają się lasy łęgowe z topolą i wierzbą. W runie leśnym przeważa paproć, jeżyna i borowina; znajdziemy tu również różne gatunki grzybów.

Świat zwierząt

Zwierzęta żyjące w naturalnych siedliskach mogą być atrakcją turystyczną, a zasoby zwierzyny płowej, ptactwa czy wilki są cennym walorem dla turystyki myśliwskiej. Fauna regionu podkarpackiego jest zróżnicowana, a czynnikiem determinującym jej charakter jest ukształtowanie terenu. Południowa część województwa, czyli dobrze zalesione tereny górskie, zamieszkuje zarówno wiele gatunków zwierząt kręgowych, jak i bezkręgowców. Wśród ssaków najczęściej występują gryzonie, takie jak wiewiórki ciemne i rude, popielice, koszatki, smużki, orzesznice. W Bieszczadach znajdują się rewiry niedźwiedzia brunatnego. Liczbę tych zwierząt szacuje się na 270 sztuk, a spotkać je można m.in. w rejonie Tarnicy, Halicza i Kińczyka Bukowskiego, Hyrlatej oraz w lasach koło Balnicy. Obserwowano niedźwiedzie także i w innych miejscach. Stada wilków spotykamy w całych Bieszczadach oraz w Beskidzie Niskim; ich populacja oscyluje wokół 600 sztuk i stanowi zagrożenie dla zwierząt domowych¹⁶. Liczbę rysi określa się na 40-60. Miejsce ich przebywania zmienia się wraz z migracjami zwierzyny stanowiącej ich pokarm. Zarówno w głębi lasów, jak i w pobliżu osad ludzkich można spotkać żbika. Krzyżuje się on w Bieszczadach ze zdziczałymi kotami domowymi pozostałymi po wysiedleniu ludności. Jeleń karpacki, odznaczający się masywną budową i okazałym porożem, przebywa głównie w rozleglejszych i rzadko odwiedzanych kompleksach leśnych. Jego pogłowię szacuje się na kilkaset sztuk. W latach 1963-1966 sprowadzono w Bieszczady 19 żubrów. Po niespełna rocznej aklimatyzacji wypuszczono je na wolność. Inwentaryzacja tych zwierząt w 2019 roku wykazała, że jest ich już 515¹⁷. Przebywają zasadniczo w widłach Sanu i Wołosatego, ale czasem wędrują daleko od swoich ostoi.

Z innych ssaków żyją w Bieszczadach m.in. dziki, lisy i borsuki; nad potokami spotkamy wydrę, w zwartych kompleksach leśnych kunę leśną, a w niższych partiach gór sarnę. Z bogatego świata ptactwa na uwagę zasługują gatunki wysokogórskie – płochacz halny i siwerniak, a także drapieżniki – orzeł przedni i orliki. W rejonie Caryńskiego, Ustrzyk Górnych i Chryszczatej znajdują się ostoje puchacza, a w dolinach Sanu, Wetlinki, Prowczy i Osławy możemy się natknąć na bociana czarnego.

Bogaty jest świat płazów i gadów, występują tu wszystkie gatunki węży żyjących w Polsce. Osobliwością fauny Bieszczadów jest wąż Eskulapa – największy i najrzadszy z polskich węży. Jego stanowiska znajdują się w dolinie Sanu. Ponadto należy wspomnieć o jadowitej żmii zygzakowatej. Na terenach gmin Rakszawa i Żołynia oraz w Wołosatym znajdują się bobrowe żeremia. Natomiast w lasach Nadleśnictwa Tuszycy spotkać można rzadko występujące w tej części Polski muflony, dzikie owce oraz tarpany, żyjące w stanie półdzikim leśne koniki polskie.

Ochrona przyrody w województwie podkarpackim

Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronione na Podkarpaciu miały w 2018 roku powierzchnię 801,3 tys. ha, co stanowiło 44,9% geograficznej powierzchni województwa., w tym:

- 2 parki narodowe o łącznej powierzchni 46,7 tys. ha,
- 10 parków krajobrazowych o łącznej powierzchni 275,6 tys. ha,
- 96 rezerwatów przyrody o łącznej powierzchni 11,1 tys. ha,
- 1 829 pomników przyrody,
- 506 użytków ekologicznych o łącznej powierzchni 697 ha,
- 10 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych (2,3 tys. ha),
- 17 obszarów chronionego krajobrazu o łącznej powierzchni 522 tys. ha,
- 18 stanowisk dokumentacyjnych o łącznej powierzchni 16 ha.

¹⁶ nowiny24.pl/lesnicy-policzyli-zwierzeta-w-podkarpackich-nadleśnictwach-liczba-drapieżników-rosnie-jest-ponad-600-wilków-i-ponad-230-ar/c1-14129425 (dostęp 11.11.2019).

¹⁷ tvp.info/43522223/zubr-w-fotopulapce-szczegolny-monitoring-w-bieszczadach (dostęp 11.11.2019).

Pod względem udziału powierzchni chronionych obszarów przyrodniczych w ogólnej powierzchni województwa Podkarpacie znalazło się na 4. miejscu w Polsce¹⁸.

Na terenie województwa podkarpackiego znajdują się dwa parki narodowe – Bieszczadzki i Magurski. Należy również podkreślić, iż w regionie utworzono Międzynarodowy Rezerwat Biosfery Karpaty Wschodnie, w którego skład wchodzi Bieszczadzki Park Narodowy wraz z Parkiem Krajobrazowym Doliny Sanu i Ciśniańsko-Wetlińskim Parkiem Krajobrazowym.

Bieszczadzki Park Narodowy (BdPN) powstał w 1973 roku. Obecnie zajmuje obszar o powierzchni 29,2 tys. ha. Jest on trzecim co do wielkości parkiem narodowym w Polsce i największym parkiem górskim. Otulina parku zajmuje 52,1 tys. ha i obejmuje m.in. tereny należące do parków krajobrazowych Doliny Sanu i Ciśniańsko-Wetlińskiego. Siedziba Parku mieści się w Ustrzykach Górnych, a w Ustrzykach Dolnych urządzono Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny i Muzeum Przyrodnicze BdPN. W herbie parku znajduje się ryś. Bieszczadzki Park Narodowy obejmuje najwyższe i najciekawsze pod względem przyrodniczym i krajobrazowym partie górskie Bieszczadów, tj. pasmo Tarnicy i Halicza, pasmo Wielkiej Rawki, Połoniny Wetlińskiej i pasmo graniczne. Występują tu dwa piętra roślinności – regla dolnego i połonin. Obszary objęte ścisłą ochroną zajmują około 63% powierzchni parku, co stanowi najwyższy wskaźnik wśród wszystkich polskich parków narodowych. Na florę parku składa się 780 gatunków roślin naczyniowych, 250 gatunków mchów, 500 gatunków porostów oraz 1 tys. gatunków grzybów. Portal „Zielone Podkarpacie” wylicza 30 gatunków endemicznych dla Karpat Wschodnich (m.in. tojad wschodniokarpacki i tauryjski, goździk kartuzek, lepnicza karpacka)¹⁹.

Bogaty jest świat zwierząt, na który składa się kilka tysięcy gatunków, z takimi osobliwościami faunistycznymi jak: żubr linii białowiesko-kaukaskiej, jeleń szlachetny, niedźwiedź, wilk, ryś, żbik, wydra, orzeł przedni, orlik krzykliwy. Bieszczadzki Park Narodowy jest czołową atrakcją turystyczną Podkarpacia. W 2018 roku weszło na liczące 467 km szlaki turystyczne 589 tys. turystów²⁰, a Muzeum Przyrodnicze BdPN odwiedziło 21,4 tys. osób.

Magurski Park Narodowy (MPN) leży na pograniczu województwa podkarpackiego i małopolskiego. Obejmuje teren o powierzchni 19,4 tys. ha, natomiast jego otulina liczy 22,7 tys. ha. Park powstał w 1995 roku i obejmuje zalesioną, rozciętą dolinami potoków część Beskidu Niskiego położoną w górnym dorzeczu Wisłoki wraz z pasmem Magury Wątkowskiej. Magurski Park Narodowy ma kluczowe znaczenie ekologiczne w systemie ochrony przyrody Karpat, stanowi bowiem pomost między obszarami chronionymi Karpat Zachodnich i Wschodnich. Ponad 90% powierzchni parku zajmują lasy zaliczane do piętra pogórza oraz regla dolnego, głównie lasy bukowe. W parku zainwentaryzowano 800 gatunków roślin i prawie 200 gatunków zwierząt (bez owadów). Aż 59 gatunków jest pod ochroną ścisłą, a 12 wpisanych do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin. Na uwagę zasługuje kozłek trójlistkowy, występujący tutaj jako endemiczny podgatunek, a ze świata zwierząt motyl niepyłak mnemozyna. Wśród zwierząt wyróżniają się gatunki puszczańskie, takie jak: niedźwiedź brunatny, ryś, żbik, wilk, a z ptaków orzeł przedni, orlik krzykliwy, trzmielozjad, puszczyk uralski, bocian czarny, dzięcioł biało-grzbiety, dzięcioł trójpalczasty. Bogaty jest także świat płazów i gadów z salamandrą plamistą, kumakiem górskim, gniewoszem plamistym i wężem Eskulapa. Symbolem herbowym parku jest orlik. Dyrekcja Magurskiego Parku Narodowego mieści się w Krempnej. Urządzono tutaj również ośrodek edukacyjny, który w 2018 roku odwiedziło 11,7 tys. turystów, natomiast ruch turystyczny na liczących 94 km szlakach parku szacowany jest na 50 tys. osób²¹.

W roku 1992 na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim utworzono Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Karpaty Wschodnie”. Powstał on pod patronatem UNESCO na granicy trzech państw (Polska, Słowacja, Ukraina) w ramach realizacji programu Man and the Biosphere (Człowiek i Biosfera). W skład tego rezerwatu wchodzi po polskiej stronie Bieszczadzki Park Narodowy wraz z Parkiem Krajobrazowym Doliny Sanu i Ciśniańsko-Wetlińskim Parkiem Krajobrazowym. Po stronie

¹⁸ gospodarkapodkarpacka.pl/news/view/32360/ochrona-przyrody-na-podkarpaciu-w-2019-r, wg danych GUS w Rzeszowie (dostęp 11.11.2019).

¹⁹ zielonepodkarpacie.pl/obszary-/parki-narodowe/ (dostęp 02.12.2019).

²⁰ bdpn.pl/ (dostęp 02.12.2019).

²¹ *Ochrona Środowiska 2018*, GUS, Warszawa 2019, tab. 9 (172).

słowackiej do rezerwatu należy Park Narodowy Połoniny, a po stronie ukraińskiej Użański Park Narodowy. Mimo różnic w systemie ochrony przyrody udało się, zgodnie z zaleceniami UNESCO, wprowadzić podział obszarów chronionych na strefy. Strefa centralna obejmuje tereny szczególnie cenne, podlegające ścisłej ochronie. W strefie buforowej stosuje się częściową ochronę przyrody. Dopuszcza się tu działalność turystyczną, dydaktyczną i naukową. Strefa przejściowa obejmuje obszary użytkowane gospodarczo, które podlegają ochronie krajobrazowej²².

Parki krajobrazowe

Ustawa o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 roku ustanawia park krajobrazowy jako *obszar chroniony ze względu na walory krajobrazowe oraz wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe*. Takie jednostki przeważnie powstają na terenach słabo zaludnionych i zagospodarowanych. Ich zadania polegają nie tylko na zachowaniu wspomnianych walorów, ale także na ich promowaniu. Wymogi rozwoju zrównoważonego rozwoju określają, że na terenie parku krajobrazowego powinny zostać zapewnione właściwe warunki życia ludziom mieszkającym na jego terenie. Grunty rolne, leśne i inne nieruchomości znajdujące się w granicach parku krajobrazowego pozostawia się w gospodarczym wykorzystaniu. Wokół parku krajobrazowego winna być utworzona otulina zabezpieczająca park przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych. Parki krajobrazowe od 1991 roku powołuje wojewoda w drodze rozporządzenia, po uzgodnieniu z właściwymi jednostkami samorządu²³.

Województwa podkarpackie według stanu na 2017 rok liczy 10 parków krajobrazowych, które zajmują łącznie powierzchnię 275,6 tys. ha, zlokalizowanych na terenie 34 gmin²⁴. Spośród nich 6 położonych jest w całości w granicach województwa podkarpackiego, a cztery reprezentowane są tutaj częściowo. Są to:

Parki w całości leżące w województwie podkarpackim

- Park Krajobrazowy Doliny Sanu,
- Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy,
- Park Krajobrazowy Gór Słonnych,
- Jaśliński Park Krajobrazowy,
- Czarnorzecko-Strzyżowski Park Krajobrazowy,
- Park Krajobrazowy Pogórza Przemyskiego.

Parki częściowo leżące w województwie podkarpackim

- Południoworoztoczański Park Krajobrazowy (na terenie podkarpackiego i lubelskiego),
- Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej (na terenie podkarpackiego i lubelskiego),
- Park Krajobrazowy Lasy Janowskie (na terenie podkarpackiego i lubelskiego),
- Park Krajobrazowy Pasma Brzanki (na terenie województwa małopolskiego i podkarpackiego).

Rezerwaty przyrody

W województwie podkarpackim utworzono 97 rezerwatów przyrody o łącznej powierzchni 11,1 tys. ha. Najwięcej, bo aż 41, jest rezerwatów leśnych oraz florystycznych – 24; oprócz tego istnieje 11 rezerwatów krajobrazowych, 7 torfowisk, 4 rezerwaty faunistyczne, 13 krajobrazowych, 8 rezerwatów przyrody nieożywionej, 6 torfowisk oraz 1 rezerwat wodny.

Pomniki przyrody

Pomnikiem przyrody określa się twory przyrody ożywionej i nieożywionej, które oprócz wartości naukowych, przyrodniczych, krajobrazowych, historycznych i kulturowych charakteryzują się indywidualnymi cechami wyróżniającymi je spośród innych tworów natury. Znajdziemy je zarówno na terenach chronionych, jak i poza nimi, w lasach i na terenach otwartych, a także w miastach. Wśród istniejących na terenie województwa pomników przyrody dominują obiekty chroniące przyrodę żywą. Ogółem jest ich 1 612; najczęściej są to pojedyncze drzewa.

²² zielonepodkarpacie.pl/obszary-/parki-narodowe/ (dostęp 02.12.2019).

²³ zielonepodkarpacie.pl/obszary-/parki-narodowe/ (dostęp 02.12.2019).

²⁴ *Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego 2018*, ibidem, s. 77.

Użytki ekologiczne

Użytek ekologiczny to specjalna kategoria form ochrony przyrody ustanowiona dla niewielkich fragmentów przyrody cennych w skali lokalnej (ale mających za małą wartość przyrodniczą, aby mogły być uznane za rezerваты przyrody). Do tej pory na terenie województwa podkarpackiego zostało powołanych 506 użytków ekologicznych o łącznej powierzchni 697 ha.

Obszary chronionego krajobrazu

Mając na uwadze rozwój turystyki i rekreacji ludności lokalnej, wprowadzona została w systemie ochrony przyrody kategoria obszarów chronionego krajobrazu. Obejmują one najczęściej tereny wyróżniające się pod względem krajobrazowym, o zróżnicowanych ekosystemach, często pełniące funkcje korytarza ekologicznego. Według danych GUS w 2017 roku na terenie województwa podkarpackiego istniało 17 obszarów chronionego krajobrazu o łącznej powierzchni około 465 tys. ha.

Inne formy ochrony przyrody

Poza omówionymi powyżej formami ochrony przyrody w województwie podkarpackim ustanowiono stanowiska dokumentacyjne – 18 obiektów o łącznej powierzchni 22 ha – oraz zespoły przyrodniczo-krajobrazowe o łącznej powierzchni 2,3 ha. Ważną atrakcją turystyczną związaną z przyrodą jest Arboretum w Bolestraszcach koło Przemyśla gromadzące ponad 2 tys. różnych gatunków, odmian i form roślin. Cieszy się ono dużą popularnością; w 2018 roku odnotowano tu frekwencję na poziomie 59 tys. odwiedzających.

Europejska sieć Natura 2000 w województwie podkarpackim

Natura 2000 to nazwa europejskiej sieci ekologicznej, która jest tworzona we wszystkich państwach Unii Europejskiej. Celem jej jest powstrzymanie wymierania zagrożonych i rzadkich gatunków roślin i zwierząt oraz ochrona różnorodności biologicznej na kontynencie europejskim.

Aktualnie na terenie województwa podkarpackiego sieć Natura 2000 obejmuje:

- 7 obszarów specjalnej ochrony ptaków (OSO) o łącznej powierzchni 396,3 tys. ha,
- 55 obszarów mających znaczenie dla Wspólnoty (OZW) o łącznej powierzchni 241,9 tys. ha,
- 1 obszar będący zarówno obszarem ptasim, jak i obszarem mającym znaczenie dla Wspólnoty o powierzchni 111,5 tys. ha.

Łącznie obszarów Natura 2000 w województwie podkarpackim jest 63, zaś ich powierzchnia to w sumie 749,7 tys. ha. Należy jednak zwrócić uwagę, że część obszarów ptasich i siedliskowych pokrywa się. Procentowo pokrycie powierzchni województwa podkarpackiego obszarami Natura 2000 wynosi około 32%, uwzględniając ich nakładanie się²⁵.

Potencjał przyrodniczy województwa podkarpackiego

Walory przyrodnicze województwa podkarpackiego są jego atutem dla rozwoju turystyki w regionie i traktowane są jako flagowe atrakcje turystyczne regionu. Największa koncentracja walorów przyrodniczych występuje w południowej i środkowej części województwa, co potwierdza ustanowienie obszarów chronionych w zdecydowanej większości na południu regionu. Północ województwa jest znacznie mniej zasobna w walory przyrodnicze, choć również je posiada. Do najważniejszych walorów przyrodniczych województwa podkarpackiego można zaliczyć:

- walory krajobrazowe obszarów górskich (Bieszczady, Beskid Niski, Roztocze),
- walory uzdrowiskowe (wody mineralne i termalne w Iwoniczu-Zdroju, Rymanowie-Zdroju, Horyńcu-Zdroju, Polańczyku, Latoszynie, Lipie, Rudawce Rymanowskiej, Baligródzie i Czarnej),
- rzeki i jeziora: San, Wiar, Wisłoka, Tanew, oraz Zalewy: Soliński i Myczkowski, Jezioro Tarnobrzeskie oraz wiele innych zbiorników retencyjnych,
- dzika przyroda w Bieszczadach i Beskidzie Niskim,
- czyste, niezanieczyszczone środowisko,
- długi okres zalegania pokrywy śnieżnej w górskiej części województwa,

²⁵ zielonepodkarpacie.pl/obszary/obszary-natura-2000/ (dostęp 02.12.2019).

- obiekty cenne przyrodniczo objęte ochroną prawną (parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerwy przyrody, pomniki przyrody etc.).

Walory przyrodnicze stanowią ważną przesłankę dla rozwoju turystyki w województwie podkarpackim. Są one dla organizatorów turystyki inspiracją dla tworzenia produktów turystycznych. Nie wszystkie jednak walory są wykorzystywane w odpowiedni sposób, adekwatny do posiadanego przez nie potencjału do przyciągania turystów. Obszary cenne przyrodniczo poddane ochronie prawnej nie są w pełni wykorzystywane ani eksponowane. Nie dotyczy to jedynie Bieszczadzkiego Parku Narodowego, którego stopień zagospodarowania i eksploatacji turystycznej jest wystarczający (tutaj problemem staje się zbyt duża liczba turystów i dlatego pojawia się pytanie o granicę chłonności recepcyjnej obszaru parku, a także stopień świadomości ekologicznej zarówno mieszkańców, jak i turystów). Natomiast w przypadku Magurskiego Parku Narodowego, parków krajobrazowych oraz rezerwatów sytuacja przedstawia się odmiennie. Podejmowane są próby właściwego eksponowania walorów i zagospodarowywania terenów, np. poprzez tworzenie szlaków, ścieżek przyrodniczych, ścieżek edukacyjnych, punktów obserwacji ptaków i innych zwierząt, organizowanie zajęć dydaktycznych etc. Często obserwowane są jednak przypadki, w których istnienie parku krajobrazowego czy rezerwatu jest tylko wydarzeniem medialnym. Wskazywane są one jako niezwykły walor na stronach internetowych, w przewodnikach czy blogach podróżników, ale w praktyce nie stanowią one atrakcji dla turystów.

Słabo wykorzystywane są walory rzek województwa, zwłaszcza Sanu. Odcinki rzeki między Zwierzyńcem a Przemyślem, między Przemyślem a ujściem Sanu do Wisły, a także graniczny odcinek górnego Sanu nadają się do organizowania spływów kajakowych. Natomiast w pełni wykorzystanym akwenem jest Jezioro Solińskie, największy w Polsce sztuczny zbiornik, pełniący również funkcje rekreacyjno-turystyczne. Nad Soliną rozwija się turystyka wodna – akwen stanowi raj dla żeglarzy, windsurfingu, miłośników wycieczek rowerami wodnymi, wędkarzy etc. W sezonie turystycznym w Solinie i Polańczyku odczuwany jest już nadmiar turystów. Coraz więcej miłośników wypoczynku przyciąga Jezioro Tarnobrzeskie, drugi co do powierzchni sztuczny zbiornik wodny w województwie podkarpackim.

Walory uzdrowiskowe w postaci wód mineralnych, peloidów i mikroklimatu również nie są w pełni wykorzystane. W regionie działają tylko 4 uzdrowiska: Iwonicz-Zdrój, Rymanów-Zdrój, Polańczyk-Zdrój i Horyniec-Zdrój. W 2018 roku dołączyło do nich reaktywowane uzdrowisko w Latoszynie koło Dębicy, wykorzystujące występujące tam wody mineralne²⁶.

Wydaje się, że mimo licznych programów inwestycyjnych w gminach w zakresie tworzenia małej architektury rekreacyjnej nadal nie w pełni są wykorzystywane tereny leśne.

Słabo rozwinięta jest oferta turystyki zimowej mimo dobrych warunków klimatycznych. Za mało jest wyciągów, tras zjazdowych; brakuje stacji narciarskich z prawdziwego zdarzenia, które gwarantowałyby kompleksową obsługę turystów.

Wśród turystów pieszych odczuwany jest brak wież na punktach widokowych; problemem jest również zalesianie polan widokowych w atrakcyjnych partiach szczytowych gór oraz zakrzaczenie widokowych odcinków dróg w górach.

Znaczne rezerwy w zakresie rozwoju turystyki w oparciu o cenne walory przyrodnicze mają Góry Słonne, Pogórze Strzyżowsko-Dynowskie, Beskid Niski, Puszcza Karpacza, Puszcza Sandomierska, Roztocze.

3.2.2 Walory antropogeniczne (kulturowe) województwa podkarpackiego

W województwie podkarpackim zdiagnozowano już wcześniej szereg obszarów kulturowych stanowiących przedmiot zainteresowania turystów. Są to przede wszystkim²⁷:

²⁶ latoszynzdroj.com/ (dostęp 11.11.2019)].

²⁷ *Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013*, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A. na zlecenie Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, Warszawa, 2006, s. 49.

- kultura magnacka, ziemiańska obejmująca dziedzictwo I i II Rzeczypospolitej (zabytki ruchome i nieruchome, np. zespoły pałacowe i dworskie, latyfundia magnackie, folwarki szlacheckie, zagrody plebańskie),
- kultura mieszczańska (miasta i dziedzictwo architektury, założenia urbanistyczne, np. Jarosław, Przemyśl, Rzeszów, Krosno, Sanok),
- kultura włościańska obejmująca zabytki i dorobek kulturalny (obyczaje, obrzędy, rzemiosło, sztuka ludowa itp.) mieszkańców wsi, eksponowana w skansenach (np. w Sanoku, Kolbuszowej, Zyndranowej), ze śladami osadnictwa niemieckiego, austriackiego oraz kultury polskiej i ruskiej (Łemkowie i Bojkowie),
- kultura religijna z takimi obiektami jak: sakralne budowle drewniane i murowane, ośrodki kultury religijnej (np. Kalwaria Pałacowska), zespoły klasztorne (oo. bernardynów w Leżajsku, oo. dominikanów w Jarosławiu), zagrody plebańskie, kapliczki cmentarne, przydrożne i polne,
- kultury prehistoryczne – udokumentowane ślady osadnictwa sięgające wielu tysięcy lat przed naszą erą, czego przykładem są: kopce, kurhany, grodziska (np. kopiec tatarski w Przemyślu), grodzisko obronne, np. Aksmanice, Chotyń, Trzcianka k. Jasła (Karpacza Troja),
- kultura żydowska i jej ślady: synagogi (np. w Lesku), cmentarze (np. w Leżajsku z grobem cadyka Elimelecha czy w Rymanowie), budynki mieszkalne (np. w Jarosławiu) oraz ekspozycje muzealne,
- zabudowa uzdrowisk i tradycje korzystania z wód mineralnych,
- kultura przemysłowa: zabytki kultury technicznej, takie jak: huty szkła i obszary przemysłowe (np. Centralny Okręg Przemysłowy – COP, karpackie zagłębie naftowe stanowiące rozwinięty infrastrukturalnie obszar organizacji turystyki na terenach poprzemysłowych, górnictwo i przemysł siarkowy w Tarnobrzegu (ścieżka historyczno-przyrodnicza),
- kultura militarna (zabytki obronne), np. obiekty zbudowane w celach wojennych: XIX-wieczne fortyfikacje (Twierdza Przemyśl), obiekty obronne z okresu II wojny światowej, schrony kolejowe itp. oraz cmentarze z czasów I i II wojny światowej oraz Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej.

Wśród walorów kulturowych najbardziej znaczące dla rozwoju turystyki, kreowania produktów turystycznych oraz wizerunku regionu są zabytki architektury, archeologii i techniki.

Zabytki w województwie podkarpackim

Według danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa²⁸ na terenie województwa podkarpackiego w 2019 roku w rejestrze zabytków wpisanych było 5 155 zabytków nieruchomych. W przeliczeniu na 100 km² w województwie podkarpackim było 29 zabytków, co daje 6. miejsce w skali kraju.

Największą grupę zabytków, w zestawieniu według ich funkcji pierwotnej, stanowiły budynki mieszkalne (33% zasobu w skali województwa), a następną obiekty sakralne (25% całego zasobu). Trzy grupy, już o wiele mniej liczne, to: zabudowania gospodarcze i budynki folwarczne (ok. 9%), cmentarze (9%) oraz zabytkowa zieleń (8%). Nieco mniejszy zasób stanowią budynki użyteczności publicznej (7%) oraz obiekty rezydencjonalne (5%). Najmniej liczną grupą są budynki przemysłowe (2%). Rysunek 4 prezentuje strukturę przestrzenną zabytków nieruchomych w województwie podkarpackim według stanu na 30 kwietnia 2016 roku²⁹, albowiem nowsze dane są niedostępne.

Najwięcej zabytków zarejestrowano w Rzeszowie, Przemyślu i w powiecie przemyskim oraz w Jarosławiu. Są to miasta o historycznej zabudowie, z zachowanymi średniowiecznymi układami urbanistycznymi, licznymi kamienicami, kościołami i fortyfikacjami. Szczególnie układ urbanistyczny Jarosławia (ratusz z połowy XVI wieku, późnorenesansowa kamienica Orsettich, zespoły klasztorne Jezuitów, Dominikanów, Benedyktynów i Franciszkanów oraz cerkiew grekokatolicka i dawna synagoga) zasługuje na wyróżnienie. Wysoką wartość ma także układ urbanistyczny Rzeszowa, na który składa się zespół kamienic mieszczańskich w rynku, ratusz z końca XVI wieku, kościół farny z połowy XV wieku, zespół klasztoru Bernardynów, dawny konwent Pijarów, dawne synagogi oraz zamek i letni pałac Lubomirskich.

²⁸ danepubliczne.gov.pl/organization/narodowy-instytut-dziedzictwa (dostęp: 11.11.2019).

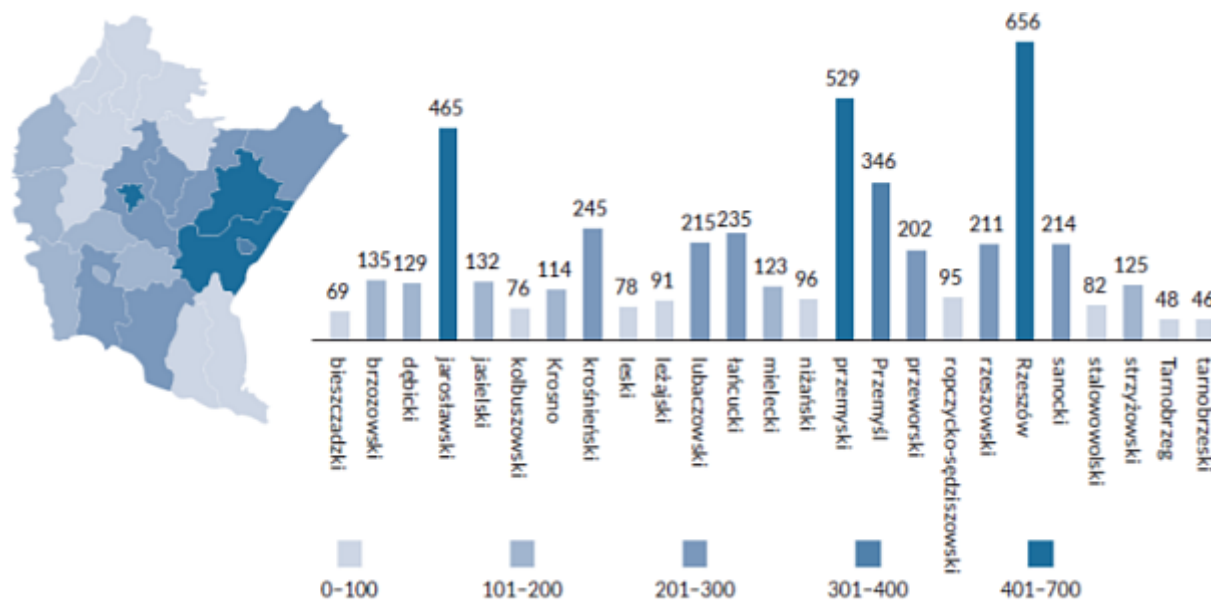
²⁹ Brak danych co do struktury przestrzennej w odniesieniu do 2019 roku.

Średniowieczny układ urbanistyczny Przemyśla oraz Twierdza Przemyśl uznane zostały nawet za pomniki historii. Najmniej zabytków odnotowano natomiast w powiecie tarnobrzesckim i mieście Tarnobrzeg.

Ponadto w województwie podkarpackim objęte są ochroną 44 zabytki obszarowe, w tym 23 układy urbanistyczne (określane w decyzjach jako układy urbanistyczne albo zespoły zabytków miasta, których jednym z elementów jest układ urbanistyczny), 20 zespołów zabudowy (zabudowa ulic, placów) oraz jeden zabytek, który można zaklasyfikować jako układ ruralistyczny, co stanowi 1%³⁰.

W zasobie obiektów zabytkowych województwa podkarpackiego naczelną rolę zajmują budowle sakralne. Reprezentują one wszystkie epoki historyczne obejmujące dzieje państwowości polskiej, będąc przy tym świadectwem wielokulturowości tego obszaru i wielowyznaniowych tradycji jego mieszkańców. Najcenniejsze z nich zostały wpisane na Listę UNESCO i na Listę Pomników Historii. Listy te stanowią wyróżnik mający informować społeczeństwo o nadzwyczajnych w skali globu lub kraju walorach danego zabytkowego obiektu lub zespołu. W ten sposób wyróżniają się one wśród wielu tysięcy zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków.

Rysunek 4: Obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomości w województwie podkarpackim (stan na 30.04.2016)

Źródło: Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017, s. 30.

Oprócz zabytków nieruchomości ochronie podlegają także zabytki ruchome, m.in. dzieła sztuki plastycznej, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji ich twórców, numizmaty, militaria, wytwory techniki, niektóre materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła. W 2017 roku zabytki ruchome stanowiły wyposażenie świątyń – 194 061 zabytków, 48 429 kolekcji i 20 411 innych eksponatów. Najwięcej zabytków ruchomych będących wyposażeniem świątyń zarejestrowano w województwie dolnośląskim (35 274). W podkarpackim takich zabytków zarejestrowano 14 848, co lokowało województwo na 5. miejscu w kraju³¹.

Podkarpacka Lista UNESCO

Według stanu na 2019 rok w województwie podkarpackim wpisem objętych zostało sześć obiektów zabytkowych w ramach dwóch wpisów zbiorowych³²:

³⁰ Dane zebrane w: *Kultura w 2016 r. Informacje i opracowania statystyczne*, GUS, Departament Badań Społecznych Warunków Życia US Kraków, Ośrodek Statystyki Kultury, pod kier. dra P. Łysonia, Warszawa, 2017, s. 72 (dalej: *Kultura 2016*).

³¹ *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, ibidem, s. 101.

³² *Wojewódzki program opieki nad zabytkami w woj. podkarpackim na lata 2018-2021*. Załącznik do uchwały nr LXI/966/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 24 września 2018 roku, s. 24.

- kościoły drewniane południowej Małopolski wpisane na mocy decyzji z 5 lipca 2003 roku, a pośród nich kościoły w Bliznem i Haczowie,
- drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat, na mocy decyzji z 21 czerwca 2013 roku w ramach wpisu transgranicznego, a pośród nich cerkwie w Chotyńcu, Radrużu, Smolniku i Turzańsku.

Drewniane kościoły

- kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Michała Archanioła w Haczowie (gm. Haczów, pow. brzozowski) z XIV wieku, gotycki, jednonawowy, z wieżą zwieńczoną izbicą. Kościół należy do najstarszych i największych kościołów drewnianych w Polsce. Odznacza się malowniczością i monumentalizmem bryły,
- kościół pw. Wszystkich Świętych w Bliznem (gm. Jasienica Rosielna, pow. brzozowski) wzniesiony prawdopodobnie w połowie XV wieku. Kościół należy do najstarszych zabytków drewnianej architektury sakralnej w Polsce.

Drewniane cerkwie

- cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Chotyńcu (gm. Radymno, pow. jarosławski) wybudowana ok. 1600 roku, o konstrukcji zrębowej, przedsiónek o konstrukcji ramowej. Świątynia zaliczana do tzw. nowszego typu halickiego. Cerkiew jest jedną z najstarszych drewnianych świątyń obrządku wschodniego w Polsce i reprezentuje rzadki rodzaj cerkwi z galerią wokół kaplicy,
- cerkiew greckokatolicka pw. św. Paraskewy w Radrużu (obecnie filia Muzeum Kresów w Lubaczowie, gm. Horyniec-Zdrój, pow. lubaczowski) wzniesiona w pod koniec XVI wieku, o konstrukcji zrębowej. Jest to jedna z najcenniejszych i najstarszych drewnianych cerkwi w Polsce,
- cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła w Smolniku (obecnie kościół filialny rzymskokatolicki, gm. Lutowiska, pow. bieszczadzki), pochodząca z 1791 roku świątynia należy do nielicznie zachowanych w południowo-wschodniej Polsce cerkwi Bojkowskich,
- cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła w Turzańsku (obecnie filialna cerkiew prawosławna), wzniesiona w latach 1801-1803. Jest to jedna z nielicznych zachowanych cerkwi reprezentujących typ wschodniołemkowski. Zespół cerkiewny wraz z dzwonnica, cmentarzem i kamiennym murem wokół stanowi integralny element krajobrazu.

Podkarpackie Pomniki Historii Polski

Z terenu województwa podkarpackiego na liście pomników historii znajduje się 7 obiektów:

Leżajsk – zespół klasztoru oo. Bernardynów

Zespół składa się z kościoła pw. Zwiastowania NMP wzniesionego w latach 1618-1628, klasztoru zbudowanego przed 1637 rokiem położonego w bezpośrednim sąsiedztwie świątyni, obwarowań otaczających zespół, dziedzińców i ogrodów pochodzących z różnych okresów, przebudowywanych i przekształcanych.

Łańcut – zespół zamkowo-parkowy

Zespół składa się z zamku – dawnej rezydencji Lubomirskich i Potockich – oranżerii, dawnych fortyfikacji bastionowych, parku wewnętrznego z elementami architektury ogrodowej (m.in. glorieta), zameczku romantycznego, ujeżdżalni, storczykarni, budynku dawnego Zarządu Ogrodów Łańcuckich, wartowni z bramą główną, portierni, bramy północnej, stajni cugowych, powozowni oraz parku z obiektami architektury ogrodowej (m.in. pawilon Elizin) wraz z zespołem rzeźb parkowych.

Radruż – zespół cerkiewny

Zespół składa się z cerkwi (wpisanej na listę UNESCO), dzwonnicy, zespołu cmentarzy, tzw. domu diaka, ogrodu z bramami.

Krasiczyn – zespół zamkowo-parkowy

Zamek w Krasiczynie jest jednym z najcenniejszych zabytków nowożytnej architektury obronno-rezydencjonalnej w Polsce, wyróżniającym się wysokiej klasy formą architektoniczną z charakterystycznymi basztami i attykowymi zwieńczeniami oraz bogactwem wystroju elewacji.

Bóbrka – kopalnia ropy naftowej

Kopalnia ropy naftowej w Bóbrce jest zabytkiem techniki obrazującym początek i rozwój wydobycia jednego z najważniejszych surowców naturalnych ostatnich stu lat. Według obecnej wiedzy Bóbrka, jako jedyne miejsce na świecie, łączy XIX-wieczne tradycje wydobywcze z wymaganiami współczesnego górnictwa naftowego.

Przemyśl – Twierdza Przemyśl

Zespół zabytków Twierdzy Przemyśl stawiany jest w rzędzie największych twierdz europejskich. Cechują go wybitne wartości zabytkowo-historyczne związane z rozwojem sztuki obronnej i krajobrazem. Twierdza jest prawie kompletnie zachowanym do dzisiaj cennym zespołem zabytków architektury obronnej i obiektów zaplecza z bardzo rozwiniętą siecią dróg fortecnych (ewenementem na skalę europejską jest prawie kompletnie zachowany rdzeń twierdzy).

Przemyśl – zespół staromiejski

Zachowany do dnia dzisiejszego układ przestrzenny i zespół zabytkowy Przemyśla jest miejską strukturą przestrzenną o wyjątkowych w skali Polski wartościach zabytkowych – przede wszystkim historycznych.

Do wpisania na listę pomników historii proponowane są też³³:

- Baranów Sandomierski – zespół pałacowo-parkowy,
- Iwonicz-Zdrój – zespół zdrojowy,
- Jarosław – zespół staromiejski i zespół oo. Dominikanów,
- Kalwaria Pałacowska – zespół kościelno-klasztorny oo. Franciszkanów z zespołem kaplic kalwaryjskich,
- Krosno – zespół staromiejski,
- Posada Rybotycka – cerkiew,
- Stalowa Wola – układ urbanistyczny z zabudową z okresu COP-u,
- Ulucz – cerkiew.

Park Kulturowy

Do chwili obecnej na terenie województwa podkarpackiego został utworzony tylko jeden park kulturowy. Jest to Park Kulturowy Zespołu Staromiejskiego oraz Zespołu Klasztornego OO. Dominikanów w Jarosławiu, który został utworzony uchwałą Nr 542/XLVIII/09 Rady Miasta Jarosławia z 23 marca 2009 roku (Dz. U. Woj. Podkarpac. 2009.29.809).

Obszary objęte granicami jarosławskiego parku są terenami o szczególnie cennych i unikatowych wartościach kulturowych i krajobrazowych. Czynniki, które w głównej mierze decydują o wyjątkowej randze tych zespołów, to bogata historia, tradycje handlowe, ślady wielu kultur, kościoły, synagogi, cerkwie, wyjątkowe lokalne kamienice mieszczańskie, klarowny układ urbanistyczny, miejscami znakomicie zachowane układy fortyfikacji, a także malownicze położenie (walory widokowe).

Założenia urbanistyczne

Na terenie województwa podkarpackiego znajduje się kilkadziesiąt miast i miasteczek, których powstanie wiązać można z lokacją średniowieczną, najczęściej z zakładaniem miast na prawie magdeburskim, począwszy od połowy XIV wieku. Spośród miejscowości o układach o średniowiecznej proveniencji na szczególną uwagę – z racji wciąż dobrze czytelnego średniowiecznego rozplanowania – zasługują: Babice, Baranów, Brzostek, Brzozów, Czudec, Dębowiec, Dukla, Dynów, Frysztak, Jaćmierz, Jarosław, Jasło, Jaśliska, Kańczuga, Kołaczyce, Krosno, Krzywca, Lesko, Lubaczów, Łańcut, Mielec, Mrzygłód, Nowy Żmigród, Osiek Jasielski, Pilzno, Pruchnik, Przecław, Przemyśl, Przeworsk, Radymno, Rymanów, Rzeszów, Sanok, Sędziszów Małopolski, Strzyżów, Tyczyn, Wielopole Skrzyńskie, Zarszyn i Leżajsk.

Ważne miejsce wśród przedsięwzięć przestrzennych epoki nowożytnej zajmuje w krajobrazie kulturowym województwa założenie Kalwarii Pałacowskiej powstałej w XVII wieku.

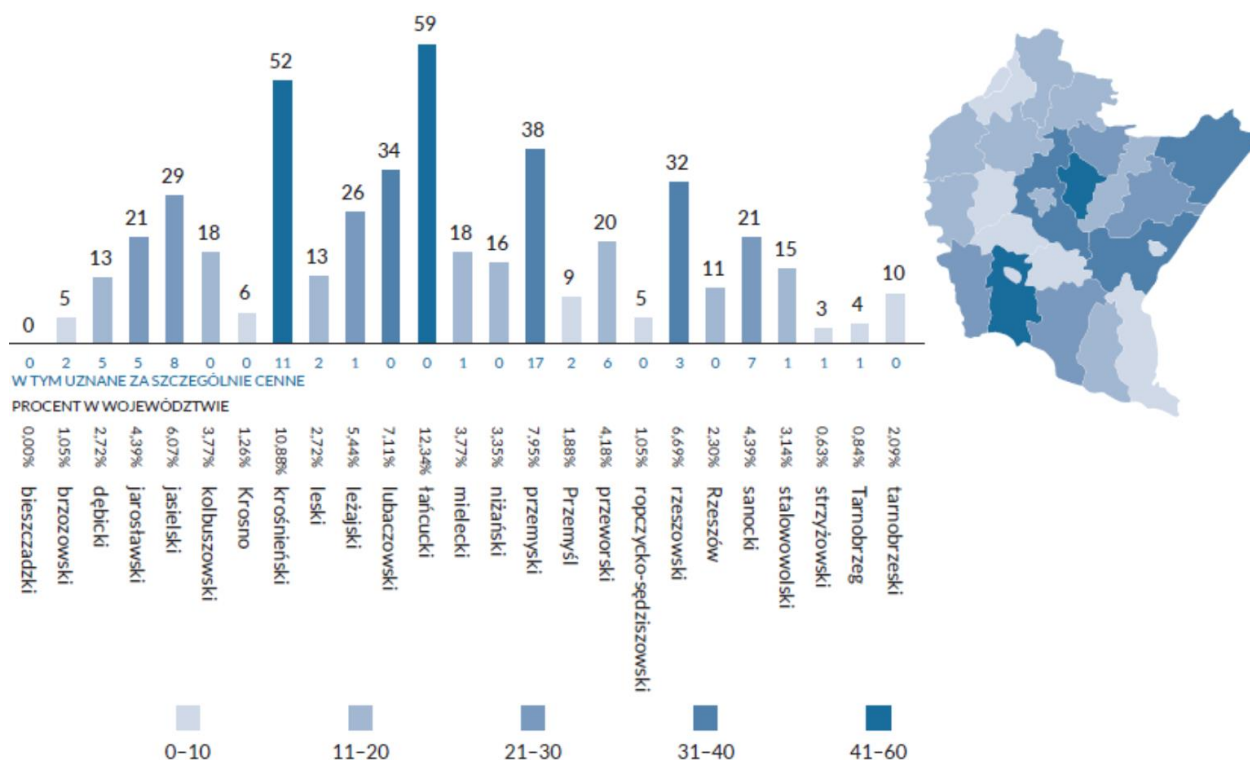
³³ *Wojewódzki program opieki nad zabytkami w woj. podkarpackim na lata 2018-2021*, ibidem, s. 26.

Własną specyfiką wyróżniają się uzdrowiska, których układ przestrzenny był w pierwszym rzędzie konsekwencją uwarunkowań naturalnych – ukształtowania terenu, lokalizacji źródeł wód leczniczych i potoków oraz zalesienia. Dwa największe uzdrowiska województwa: Iwonicz-Zdrój i Rymanów-Zdrój, powstałe i w zasadniczym zrębie rozwinięte w XIX wieku i początkach XX wieku, usytuowano wśród lasów, w dolinach potoków (odpowiednio: Iwoniczkiego Potoku i Taboru) wyznaczających ich oś wzdłużną, przy której powstała uzdrowiskowa zabudowa, początkowo w znakomitej większości drewniana. Trzecie uzdrowisko znajdujące się na terenie województwa, Horyniec-Zdrój, również o XIX-wiecznej genezie, założono także na terenie zalesionym, ale równinnym, z zachowanym pałacem i parkiem.

Zabytki archeologii

Teren województwa podkarpackiego jest obiektem zainteresowań różnych ośrodków archeologicznych i z każdym sezonem coraz lepiej rozpoznawalny. Wielu informacji dostarczyły badania prowadzone na trasie budowy autostrady A4 w latach 2005-2011. Na terenie województwa podkarpackiego zlokalizowanych jest ok. 20 tys. stanowisk archeologicznych, z czego według stanu z 2019 roku w rejestrze znajdowało się łącznie 479 zabytków archeologicznych. Warto dodać, że stanowisko archeologiczne w Trzcinicy koło Jasła (grodzisko wczesnośredniowieczne i wały obronne) zostało wykreowane na atrakcję turystyczną zwaną „Karpacką Troją”, poprzez utworzenie skansenu archeologicznego. Rysunek 5 prezentuje strukturę przestrzenną tych zabytków według stanu na 30 kwietnia 2016 roku³⁴, albowiem nowsze dane są niedostępne. Największy odsetek stanowisk archeologicznych odnotowano wówczas w powiatach łańcuckim (59), krośnieńskim (52) i przemyskim (38).

Rysunek 5: Liczba i procent stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków w podziale na powiaty w województwie podkarpackim

Źródło: Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017, s. 39.

Bogactwo zabytków archeologicznych było inspiracją dla kreowania szlaków archeologicznych. Są to³⁵:

³⁴ Brak danych co do struktury przestrzennej w odniesieniu do 2019 roku.

³⁵ Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie podkarpackim 2018-2021, ibidem, s. 95.

- Szlak Grodzisk Karpackich: Rzeszów – Lubenia – Przedmieście Czudeckie – Grodzisko k. Strzyżowa – Braciejowa – Przeczycza – Brzyska – Lisów – Trzciniica (skansen archeologiczny „Karpacka Troja”) – Mrukowa – Brzezowa – Żmigród Stary – Wietrzno – Bóbrka – Mymoń – Trecza – Sanok – Sobień – Tyrawa Wołowska – Kopyśno – Przemyśl – Tuligłowy – Chodakówka – Hyżne – Rzeszów. Szlak prezentuje najciekawsze, różnorodnie ukształtowane i zachowane obiekty wczesnośredniowieczne i średniowieczne na obszarze wschodnich Karpat. Obejmuje w sumie 24 punkty i liczy łącznie ok. 450 km,
- Nadwiślański Szlak Archeologiczny: Wielowieś k. Tarnobrzega (grodzisko wczesnośredniowieczne) – Tarnobrzeg (Zakrzów, Dzików, Miechocin, Chmielów) z licznymi śladami osad i cmentarzysk prahistorycznych, w tym na terenie silnie przekształconym przez eksploatację siarki oraz garncarską osadą produkcyjną z XVI-XVII wieku, wytwarzającą tzw. półmajolikę) – Baranów Sandomierski (domniemane grodzisko na terenie renesansowego zamku) – Knapy (cmentarzysko z wczesnej epoki żelaza jako przykład typowej lokalizacji na wydmie) – Durdy (wydmy ze śladami osadnictwa mezolitycznego) – Łysakówek (obwałowania ziemne nowożytnego dworu obronnego) – Łysaków (fortyfikacje nowożytne) – Podborze (grodzisko wczesnośredniowieczne) – Mielec,
- Najważniejsze zbiory i stanowiska archeologiczne – Złoty Szlak Archeologii Podkarpackiej: Rzeszów (stała wystawa archeologiczna „Kamień – Brąz – Żelazo”) – Chodakówka (grodzisko wczesnośredniowieczne) – Tuligłowy (grodzisko wczesnośredniowieczne) – Wola Węgierska/Średnia (cmentarzysko kurhanowe z końca neolitu) – Przemyśl (relikty zabudowy średniowiecznej z grodziskiem oraz zbiory muzealne, w tym stała wystawa archeologiczna) – Fredropol/Kormanice (największa osada z okresu wczesnego neolitu) – Posada Rybotycka (najstarsza obronna cerkiew murowana) – Sanok/Trecza (zamek, grodziska, zbiory archeologiczne) – Mymoń (grodzisko wczesnośredniowieczne) – Krosno (miasto z relikdami zabudowy średniowiecznej i zbiorami archeologicznymi) – Wietrzno-Bóbrka (grodzisko wczesnośredniowieczne z osadnictwem z epoki brązu) – Stary Żmigród (grodzisko wczesnośredniowieczne) – Trzciniica (grodzisko z epoki brązu i wczesnego średniowiecza; obecnie skansen archeologiczny „Karpacka Troja”) – Jasło (osady z epoki brązu) – Warzyce (osada z epoki brązu) – Bierówka/Niepla (kurhany z końca neolitu) – Jazowa (grodzisko późnośredniowieczne) – Przedmieście Czudeckie (grodzisko wczesnośredniowieczne z relikdami architektury zamku) – Lubenia (wczesnośredniowieczny zespół osadniczy) – Rzeszów.

Zabytki techniki

Ważną rolę w zachowaniu dziedzictwa przemysłowego odgrywają muzea. Obecnie na terenie województwa podkarpackiego istnieje niezwykle atrakcyjny turystycznie skansen – Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. I. Łukasiewicza w Bóbrce – utworzony na terenie najstarszej na świecie zorganizowanej kopalni ropy naftowej, w miejscu narodzin przemysłu naftowego i techniki rafinerijnej. Na bazie dziedzictwa naftowego utworzono transgraniczny Szlak Naftowy prowadzący z Jasła do Lwowa.

Interesujące dla turystyki poprzemysłowej są budynki lub zespoły budynków wpisanych do rejestru zabytków, np. zespół zabudowań dawnej rafinerii ropy naftowej w Ustrzykach Dolnych, rzeźnia miejska, a także gazownia miejska w Jarosławiu, młyny – Frenkla w Przemyślu, Rudniku, Nowych Sadach, gorzelnia w Hucie Kryształowej, Nienadowej, Skołyszynie-Lisówku i Rymanowie, cegielnia w Nisku, tartak w Przemyślu, browar w Moszczanach (przekształcony jeszcze w 1820 r. w klasztor ss. Niepokalanek), spichlerze w Sieniawie-Augustowie, Lubaczowie, Trześni, Zmiennicy, budynki przemysłowe związane z dawną ordynacją łańcucką: spichlerze w Łańcucie, Brzozie Stadnickiej, młyn w Albigojowej, magazyn Wytwórni Rosolisów i Likierów w Łańcucie. Na uznanie jako zabytki techniki czekają obiekty związane z Centralnym Okręgiem Przemysłowym (np. Gamrat w Krajowicach) oraz najstarsza huta szkła w Krośnie, pozostałości cukrowni w Przeworsku, browary (m.in. w Zaczerniu, Zarszynie, Nisku), gorzelnia w Stalowej Woli-Rozwadowie czy też spora grupa młynów z zachowanym wyposażeniem, m.in. młyny w Zręcinie, Załężu-Markuszcze, Nienadowej, Żołyni, Nisku. Warto również zwrócić uwagę na zachowany budynek elektrowni zamkowej w Łańcucie. W Tarnobrzegu w 2018 roku wytyczona została ścieżka historyczno-przyrodnicza „Śladami górnictwa i przemysłu siarkowego” o długości 20 km.

Zabytkami techniki są również stosunkowo licznie zachowane stalowe mosty, tak kolejowe, jak i drogowe (np. w Przemyślu, Jarosławiu, Zagórze) oraz inne obiekty związane z koleją – lokomotywnie, wieże ciśnień, przepusty, kamienne mosty, nastawnie (np. zespół lokomotywni w Przemyślu-Bakończycach, zespoły obiektów kolejowych w Przemyślu, Przeworsku, Rzeszowie, Jaśle, Zagórze). Odrębną grupę stanowią liczne obiekty związane z kolejkami wąskotorowymi – przeworsko-dynowską i bieszczadzką, wpisanymi w całości do rejestru zabytków.

Oprócz zabytków przemysłu naftowego atrakcyjne dla turystów są takie obiekty jak:

- niemiecki poligon rakietowy V1 i V2 z II wojny światowej w Bliznem,
- stacje Przeworskiej Kolejki Wąskotorowej „Podgórzanin” w Dynowie i w Przeworsku,
- główna stacja Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej w Majdanie,
- schron bojowy w Medyce,
- forty Twierdzy Przemyskiej w Przemyślu,
- zapora wodna na rzece San w Solinie,
- naziemny schron kolejowy z II wojny światowej w Stępinie – Cieszyna,
- podziemny schron kolejowy z II wojny światowej w Strzyżowie,
- najdłuższy tunel kolei wąskotorowej w Europie w Szklarach.

Muzea w województwie podkarpackim

Autorzy *Diagnozy...*, powołując się na dane Narodowego Instytutu Dziedzictwa, podają, że na dzień 20 lutego 2019 roku Podkarpackie posiadało w rejestrze zabytków nieruchomych 5 155 obiektów z regionu, co w przeliczeniu na 100 km² dawało 6. lokatę w kraju³⁶.

W 2017 roku na terenie województwa podkarpackiego działało 57 muzeów i oddziałów muzealnych (7. lokata w kraju), a w porównaniu z 2014 rokiem przybyło 8 obiektów. Wśród województw Polski Wschodniej Podkarpacie pod względem liczby muzeów znajdowało się na 1. miejscu, nieznacznie wyprzedzając województwo lubelskie (56). Najwięcej funkcjonowało ich w Rzeszowie (10), powiecie krośnieńskim i Przemyślu (po 6) oraz w powiecie łańcuckim (5). W pozostałych znajdowało się od 1 do 3 placówek muzealnych. W powiecie przemyskim, niżańskim oraz ropczycko-sędziszowskim w tym czasie nie zarejestrowano żadnej tego typu placówki.

W 2017 roku muzea i wystawy muzealne odwiedziło 1,3 mln osób (3,5% ogółu zwiedzających w kraju, w tym 282,5 tys. młodzieży w zorganizowanych grupach), czyli o ponad 126,1 tys. mniej niż w 2014 roku. Ponad połowa ogółu zwiedzających na Podkarpaciu (52,5%) to osoby zwiedzające muzea i oddziały w powiecie łańcuckim (35,2%) i sanockim (17,3%). W przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców, liczba zwiedzających muzea i oddziały wynosiła 6,1 tys. osób, a w 2014 roku 6,7 tys. (w kraju było to odpowiednio 9,8 tys. i 8 tys. osób). Pod względem wielkości tego wskaźnika województwo podkarpackie uplasowało się na 6. miejscu w kraju, a jednocześnie była to jedna z najwyższych wartości w Polsce Wschodniej, zaraz po województwie lubelskim (6,4 tys. osób).

Uwzględniając podział na powiaty, można zauważyć, iż wartość analizowanego wskaźnika w 2017 roku wykazuje duże zróżnicowanie wewnątrzregionalne. Najwięcej zwiedzających muzea i oddziały na 10 tys. mieszkańców było w powiecie łańcuckim (56,7 tys. zwiedzających) oraz w powiecie sanockim (23,5 tys. zwiedzających). Najniższą wartość omawianego wskaźnika zarejestrowano w powiecie rzeszowskim (30 zwiedzających)³⁷.

Okazją do nieodpłatnego poznawania polskiego dziedzictwa narodowego jest corocznie organizowana „Noc Muzeów”. Z tej formy zwiedzania w 2017 roku skorzystało przeszło 62,6 tys. osób (o 45,3% więcej niż w 2013 roku). Stanowili oni 6,7% zwiedzających w Polsce. Podkarpacie pod względem zwiedzających muzea i wystawy muzealne w ramach „Nocy Muzeów” zajęło 6. lokatę³⁸.

Z uwagi na walory architektoniczne zajmowanych przez muzea budynków wymienić należy: Zespół Pałacowo-Parkowy w Baranowie Sandomierskim, Muzeum w Jarosławiu – Kamienicę Orsettich,

³⁶ *Diagnoza...*, ibidem, s. 101.

³⁷ *Diagnoza...*, ibidem, s. 99-100.

³⁸ *Warunki życia ludności w województwie podkarpackim w latach 2013 – 2017*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów, 2018, s. 78.

Zespół Zamkowo-Parkowy w Krasieczynie, Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Muzeum-Zamek w Łańcucie, Muzeum w Przeworsku – Zespół Pałacowo-Parkowy, Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, Muzeum Historyczne w Sanoku, Muzeum Dzieduszyckich w Zarzeczcu, zespół cerkiewny w Radrużu (filia Muzeum Kresów w Lubaczowie) cerkiew w Uluczu (filia Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku), Zamek w Tarnobrzegu-Dzikowie (siedziba Muzeum Historycznego Miasta Tarnobrzega) oraz Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszczykach, Muzeum Historyczne – Pałac w Dukli, Muzeum Rzemiosła w Krośnie, Muzeum Ziemi Leżajskiej, Muzeum Regionalne w Mielcu, Muzeum Twierdzy Przemysł z jego oddziałem – fortem XV Borek w Siedliskach, Muzeum Regionalne w Stalowej Woli i Muzeum Marii Konopnickiej w Żarnowcu.

W zakresie ekspozycji historycznych wnętrz na szczególną uwagę zasługuje Muzeum-Zamek w Łańcucie oraz – w mniejszym stopniu – Muzeum w Jarosławiu – Kamienica Orsettich. Najcenniejsze zbiory dzieł sztuki posiadają m.in.: Muzeum w Jarosławiu – Kamienica Orsettich (malarstwo, meble), Muzeum Prowincji Ojców Bernardynów w Leżajsku (sztuka sakralna), Muzeum Kresów w Lubaczowie (rysunek współczesny, rzeźba bruśnieńska), Muzeum-Zamek w Łańcucie (m.in. malarstwo, rzemiosło artystyczne, rzeźba, archiwalia), Muzeum Archidiecezjalne im. Józefa Sebastiana Pelczara Biskupa w Przemyślu (sztuka sakralna), Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w Przemyślu (malarstwo i rzeźba), Muzeum Okręgowe w Rzeszowie (malarstwo), Muzeum Historyczne w Sanoku (malarstwo) i Muzeum Historyczne Miasta Tarnobrzega (malarstwo i rzeźba). Wyróżniające się ekspozycje archeologiczne posiadają: Muzeum Podkarpackie w Krośnie (znajdujące się w Pałacu Biskupim), Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w Przemyślu i Muzeum Okręgowe w Rzeszowie.

Na uwagę zasługują zgromadzone w muzeach województwa bogate zbiory ikon, zwłaszcza w Muzeum-Zamku w Łańcucie, Muzeum Narodowym Ziemi Przemyskiej w Przemyślu, Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku i Muzeum Historycznym w Sanoku. Unikatowym w skali światowej jest Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. I. Łukasiewicza w Bóbrce. Na uwagę zasługuje również wyjątkowa w skali Europy kolekcja lamp naftowych w Muzeum Podkarpackim w Krośnie. Bogatą prezentację kultury ludowej regionu oferują muzea z ekspozycją w formie skansenu (zajmujące dużą powierzchnię i dysponujące licznymi obiektami): Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej i Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, natomiast na mniejszą skalę zakrojone są ekspozycje w skansenach: Zagroda – Muzeum Wsi Markowa i Muzeum – Skansen Kultury Łemkowskiej w Zyntranowej.

Specyficznymi zbiorami dysponują następujące instytucje: Muzeum Regionalne w Stalowej Woli (COP), Muzeum Regionalne w Mielcu (Jadernówka – muzeum fotografii), Muzeum Okręgowe w Rzeszowie (duża kolekcja fotografii Edwarda Janusza), Muzeum Rzemiosła w Krośnie (nowa ekspozycja), Muzeum Historyczne – Pałac w Dukli (broń i sprzęt wojskowy z I i II wojny światowej) oraz w mniejszym zakresie Muzeum Regionalne w Dębicy, Prywatne Muzeum Techniki i Militariów w Rzeszowie, Muzeum Gorzelnictwa w Łańcucie, Muzeum Ziemi Leżajskiej (browarnictwo), Powozownia stanowiąca oddział Muzeum-Zamku w Łańcucie, Muzeum Lalek w Piłźnie, Muzeum Dobranocek w Rzeszowie, Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszczykach, Muzeum Dzwonów i Fajek – Wieża Zegarowa w Przemyślu (oddział Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej), Dział Historii Pożarnictwa w Muzeum w Przeworsku – Zespół Pałacowo-Parkowy, Podkarpackie Muzeum Pożarnictwa w Starej Wsi oraz Muzeum Przyrodnicze w Ustrzykach Dolnych.

Szczególny charakter posiadają muzea biograficzne i izby pamięci: Juliana Przybosia w Gwoźnicy Górnej, gen. Władysława Sikorskiego w Tuszowie Narodowym, Tadeusza Kantora w Wielopolu Skrzyńskim i Marii Konopnickiej w Żarnowcu. Na terenie województwa działają też dwa muzea misyjne: w Krośnie (Sióstr Klawerianek) i Starej Wsi (Sióstr Służebniczek), a pokaźne zbiory o tym charakterze posiadają również: Muzeum Prowincji Ojców Bernardynów w Leżajsku i Muzeum Towarzystwa Jezusowego Prowincji Polski Południowej w Starej Wsi k. Brzozowa.

Walory tradycyjnej kultury ludowej

Zachowane relikty kultury ludowej są ważnym elementem tożsamości kulturowej województwa podkarpackiego. Struktura osadnicza spowodowała, że powstało tu kilka większych grup etnograficznych jak: Lasowiaczy, Rzeszowiaczy i Pogórzanie. Ponadto powstały mniejsze grupy jak Nadwiślanie i Dolinianie. Wpływ na kształtowanie się kultury tego regionu miały też grupy ruskie; Łemków, Bojków, Zamieszkańców i pogranicza zajmujące ziemie na prawym brzegu Sanu. Dużą grupę

etnograficzną zamieszkującą tereny dawnej Puszczy Sandomierskiej w widłach Wisły i Sanu stanowili Lasowiaci (rysunek 6).

Rysunek 6: Grupy etnograficzne na terenie województwa podkarpackiego

Źródło: pld-wsch.blogspot.com/2015/04/etnograficzna-mapa-podkarpacia-niedawno.htm.

Do niedawna Podkarpackie znane było jako region, w którym tradycja i kultura ludowa zachowane były w dobrym stanie. Aktualnie część zwyczajów zarzucono, niemniej nadal można spotkać tu wiele interesujących, starych tradycji. Najbardziej znaną są wielkotygodniowe stráže stojące przy grobie Chrystusa. Obok strażaków czy oddziałów, w strojach ludowych występują też oddziały uformowane na wzór wojskowych, zwane powszechnie turkami. Istotnie, niektóre z nich, jak w Radomyślu nad Sanem, Woli Rzeszyckiej, a dawniej także w Przeworsku, mają stroje wywodzące się podobno od tureckich mundurów. Przeważają jednak stráže w kostiumach na wzór XIX-wiecznych mundurów wojskowych. Ich cechą charakterystyczną są elementy dekoracyjne: szarfy, pasy, korale, pióra, kolorowe chusty, bukiety sztucznych kwiatów, czapki tytu czako.

Ciekawy zwyczaj wielkanocny, zwany Emaus, zachował się w Wielopolu Skrzyńskim. W Wielką Niedzielę zwołuje się dźwiękiem bębna wiernych na modlitwę przed figurą św. Jana Nepomucena stojącą przy tzw. królewskiej drodze. Tam śpiewa się pieśni wielkanocne, a także pieśń o św. Rozalii, orędowniczce chroniącej od „morowego powietrza”. Następnie wszyscy udają się na cmentarz choleryczny, na którym leżą ofiary epidemii. Tam odmawia się Litanię do wszystkich świętych i modlitwę za zmarłych.

Inny wielkanocny zwyczaj zachował się w Ulanowie, miasteczku o flisackich tradycjach. Podczas rezurekcji członkowie cechu św. Barbary, skupiającego dawniej flisaków, strzelają z niezwyklego urządzenia zwanego „beczką”. Nową tradycją wielkanocną są misteria Męki Pańskiej. W Kalwarii Pałacowskiej ma ono charakter liturgii podobnej do misterium w Kalwarii Zebrzydowskiej³⁹.

³⁹ pld-wsch.blogspot.com/2015/04/etnograficzna-mapa-podkarpacia-niedawno.htm [dostęp 04.12.2019].

Na terenie województwa podkarpackiego corocznie odbywają się dwie imprezy folklorystyczne mające duże znaczenie dla integracji Łemków, bowiem przyjeżdżają na nie także Łemkowie z Kanady, Stanów Zjednoczonych i ze Słowacji. Są to: Święto Kultury i Tradycji Łemkowskiej „Od Rusal do Jana” w Zyndranowej i „Kermesz Łemkowski” w Olchowcu. Ważną rolę w propagowaniu łemkowskiej kultury odgrywa Muzeum Kultury Łemkowskiej w Zyndranowej.

Dziedzictwo kultury żydowskiej

Po licznej niegdyś ludności żydowskiej, zamieszkującej głównie miasta i miasteczka, pozostały cmentarze – kirkuty, niekiedy dobrze zachowane (w Lesku, Lubaczowie czy Sieniawie) oraz synagogi z najcenniejszymi z nich w Łańcucie, Rzeszowie i Lesku. Do grobów cadyków Elimelecha Weissbluma w Leżajsku i Menahema Mendla w Rymanowie każdego roku przyjeżdżają licznie chasydzi z wielu krajów (Szlak Chasydzki).

Pamiętki z I i II wojny światowej

Toczone przed stu laty – zimą 1914/1915 roku boje w Karpatach były bezprecedensowe zarówno jeśli chodzi o liczbę walczących żołnierzy, przekraczającą znacznie milion po każdej z walczących stron, jak i ogrom poniesionych strat. Zachowały się w Beskidzie Niskim liczne cmentarze z I wojny światowej mające oryginalną formę architektoniczną. Utworzono szlak tematyczny „Szlakiem Cmentarzy z I Wojny Światowej” (m.in. Krempna, Ożenna, Jasło, Gorlice, Magura Małastowska, Nowy Żmigród). Ważnym miejscem związanym z I wojną światową jest Twierdza Przemyśl, trzecia co do wielkości w Europie po Antwerpii i Verdun. Obecnie, ze swoją bogatą historią i zachowanymi obiektami otaczającym pierścieniem fortów miasto Przemyśl, stanowi ważną atrakcję militarną.

Z II wojny światowej zachowanym obiektem martyrologii jest niemiecki obóz pracy w Pustkowie. Duże nagromadzenie pamiętek z II wojny światowej znajdziemy w Dukli. Związane jest to z operacją dukielską (Muzeum w Dukli). Miejscem pamięci z krwawych czasów walk po II wojnie światowej z UPA jest cmentarz wojenny w Baligrodzie.

Atrakcje turystyczne województwa podkarpackiego

Dla planowania i rozwoju regionów turystycznych duże znaczenie ma zróżnicowanie wagi i znaczenia atrakcji turystycznych. Atrakcje główne (flagowe) traktowane są jako narzędzia rozwoju gospodarczego lub katalizatory rewitalizacji, wywołać mogą zmiany społeczne i ekonomiczne, wpływają na jakość życia mieszkańców. Żargonowo określa się często ich wpływ na lokalną gospodarkę jako „efekt” (np. „Efekt Guggenheim” w Bilbao). Zdarza się, że atrakcje tworzone jako flagowe mogą wpłynąć na degradację lub pogorszenie warunków w miejscu docelowym, co spowoduje odpływ turystów szukających alternatywnych atrakcji. Czasem atrakcje flagowe okazują się deficytowe i wymagają angażowania środków publicznych na ich utrzymanie (np. w Polsce większość parków wodnych okazała się deficytowa i dotowana jest z budżetów lokalnych).

Problemem jest nieprecyzyjne rozróżnienie w definicjach tych dwóch typów atrakcji. Terminy te są często używane zamiennie. Atrakcja flagowa (*flagship*) rozumiana jest jako „najlepsza i najważniejsza”. Przypisuje się jej takie cechy, jak wyjątkowość miejsca, międzynarodowe znaczenie, duże rozmiary i znaczne efekty ekonomiczne (np. Euro Disneyland we Francji czy Legoland w Danii).

Atrakcje kultowe (*icons*) to obiekty uważane za reprezentatywne, stanowiące symbol kultury, godne podziwu. W turystyce uważa się, że są to elementy autentyczne, ich percepcja pozwala na konstrukcję wizerunku ikony atrakcji. Są one identyfikowane jako powszechnie uznane symbole i tak odbierane zarówno przez turystów, jak i lokalną społeczność. Atrakcje kultowe często traktowane są jako „markowe”, a w rezultacie tworzą one często markowe produkty turystyczne. Atrakcje promowane jako ikony turystyczne służą do pozycjonowania produktów turystycznych.

Różnica między flagowością i kultowością ma wpływ na sposób zarządzania atrakcjami. Atrakcje flagowe mają zdolność do generowania pożądaných efektów ekonomicznego rozwoju poprzez przyciągnięcie znaczącej liczby osób odwiedzających, podczas gdy atrakcje kultowe nie muszą spełniać tego warunku. Podział na atrakcje flagowe i kultowe jest nieprecyzyjny i zmienny. Atrakcje kultowe mogą stracić swoją kultowość wskutek pogorszenia środowiska lub konkurencji nowych obiektów o podobnych atrybutach.

W tabeli 1 zestawiono atrakcje regionu o największej frekwencji oraz atrakcje flagowe. Porównując te zestawienia, można stwierdzić, że atrakcje najczęściej odwiedzane stają się atrakcjami flagowymi i są traktowane jako ikony Podkarpacia (Bieszczady, Jeziora: Solińskie i Myczkowskie, drewniane kościoły i cerkwie wpisane na listę UNESCO czy zamki i pałace z Łańcutem na czele).

Tabela 1: Atrakcje turystyczne o największej frekwencji i największym potencjale rozwojowym (flagowe) według regionów

	Największa frekwencja	Atrakcje flagowe
Województwo podkarpackie	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bieszczadzki Park Narodowy 2. Zespół Pałacowy w Łańcutcie 3. Zamki w Krasiczynie i Baranowie 4. Skansen w Sanoku 5. Bieszczadzka Kolejka Leśna 6. Arboretum w Bolestraszcach 7. Muzeum Historyczne w Sanoku 8. Karpacka Troja 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bieszczady 2. Jeziora Solińskie i Myczkowskie na Sanie oraz Jezioro Tarnobrzeskie 3. Łańcut – zamek, park, powozownia 4. Drewniane kościoły i cerkwie (UNESCO) 5. Zamki w Krasiczynie i Baranowie 6. Karpacka Troja

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

3.3 Infrastruktura i usługi turystyczne (podstawowe i towarzyszące)

3.3.1 Baza noclegowa

Ruch turystyczny wymaga odpowiedniej ilości i jakości bazy oraz usług oferowanych odwiedzającym. Do podstawowych należą usługi hotelarskie. Według stanu na 31 sierpnia 2018 roku w województwie podkarpackim prowadziły działalność 642 turystyczne obiekty zbiorowego zakwaterowania, tj. 5,8% wszystkich obiektów w Polsce (7. miejsce wśród województw w Polsce)⁴⁰. Obiekty traktowane jako hotelowe stanowiły 36% ogółu (232 obiekty), w tym 149 to hotele. Wśród innych obiektów należy wyróżnić gospodarstwa agroturystyczne i kwatery (153 obiekty, tj. 24% ogółu obiektów), 45 schronisk, 27 ośrodków wczasowych, 24 ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe, zarejestrowano również 12 pól kempingowych.

Obiekty te w 2018 roku dysponowały łącznie 34,7 tys. miejscami noclegowych, co stanowiło 4,3% takich miejsc w kraju (10. miejsce). Z tego 10,5 tys. miejsc zlokalizowanych było w hotelach, co stanowi 30% ogółu miejsc noclegowych⁴¹. Ponad 3 tys. miejsc noclegowych posiadały zakłady uzdrowiskowe, a ponad 2 tys. miejsc dysponowały m.in. ośrodki wczasowe, ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe, zespoły domków turystycznych i szkolne schroniska młodzieżowe. W regionie funkcjonuje jeden hotel o najwyższym, tj. pięciogwiazdkowym standardzie i działa 16 hoteli czterogwiazdkowych. Najwięcej było hoteli trzygwiazdkowych, bo aż 70, i dwugwiazdkowych – 40. Najwięcej miejsc noclegowych przypadło na hotele trzygwiazdkowe – 4,8 tys., tj. 47% ogółu miejsc, a w dalszej kolejności na obiekty czterogwiazdkowe 2,6 tys. miejsc, tj. 26%. W porównaniu do roku 2010⁴², kiedy nie było hotelu pięciogwiazdkowego i tylko 2 czterogwiazdkowe, obserwuje się znaczny wzrost jakościowy i ilościowy bazy hotelowej w woj. podkarpackim (rysunek 7).

Największa liczba pokoi gościnnych i kwater prywatnych oraz zespołów domków turystycznych znajdowała się w południowo-wschodniej części regionu, w powiatach: leskim, bieszczadzkim, krośnieńskim i sanockim, stanowiąc ponad 80% wszystkich tego typu obiektów.

Obiekty noclegowe są coraz lepiej dostosowane dla osób niepełnosprawnych. W 2017 roku 32,5% obiektów dysponowało udogodnieniami dla takich klientów, tj. posiadało co najmniej jeden z następujących rodzajów udogodnień (pochylnię wjazdową, drzwi otwierane automatycznie, windę lub parking)⁴³.

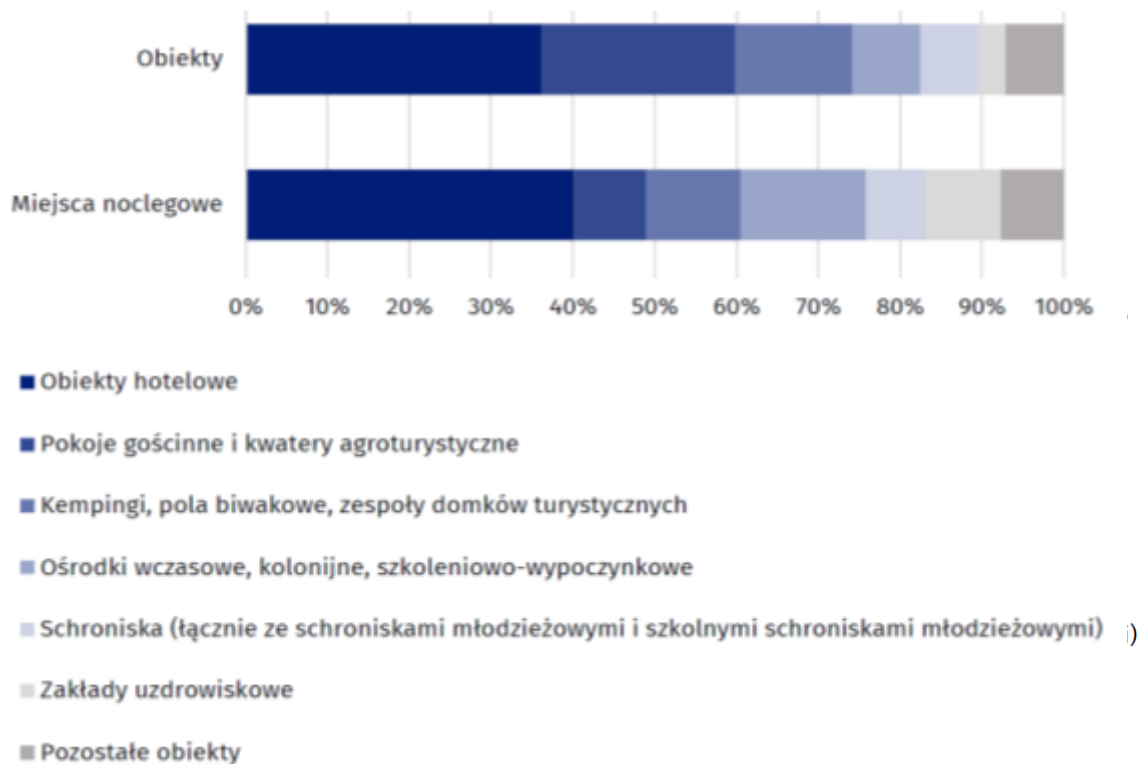
⁴⁰ Turystyka w 2018 r., GUS, Warszawa 2019, s. 27

⁴¹ Ibidem, s. 30

⁴² W 2010 roku w województwie podkarpackim prowadziło działalność 379 turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania, tj. 5,3% wszystkich obiektów w Polsce (9. miejsce), które dysponowały łącznie 22,6 tys. miejscami noclegowymi, tj. 3,7% takich miejsc w kraju. W regionie brakowało hoteli o najwyższym, tj. pięciogwiazdkowym standardzie oraz działały tylko 2 hotele czterogwiazdkowe.

⁴³ Turystyka w województwie podkarpackim w 2017 r., Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów, 2018, s. 1.

Rysunek 7: Struktura bazy noclegowej w województwie podkarpackim w 2018 roku

Źródło: *Turystyka w województwie podkarpackim*, ibidem, s. 1.

Największa koncentracja bazy noclegowej miała miejsce w Rzeszowie, gdzie było 2,5 tys. miejsc noclegowych w 29 hotelach. Liczniejszą bazę odnotowano także w Krośnie (28), powiecie krośnieńskim i jarosławskim. Najmniej obiektów hotelarskich było w powiatach: kolbuszowskim, brzozowskim i tarnobrzeskim. Strukturę przestrzenną całej bazy noclegowej w województwie podkarpackim ilustrują rysunki 8 i 9, oparte na danych za rok 2018. Interesująco przedstawia się wskaźnik funkcji turystycznej Baretje'a (iloraz liczby miejsc noclegowych do liczby mieszkańców). Najwyższą wartość tego wskaźnika wykazuje powiat bieszczadzki, leski, lubaczowski i krośnieński.

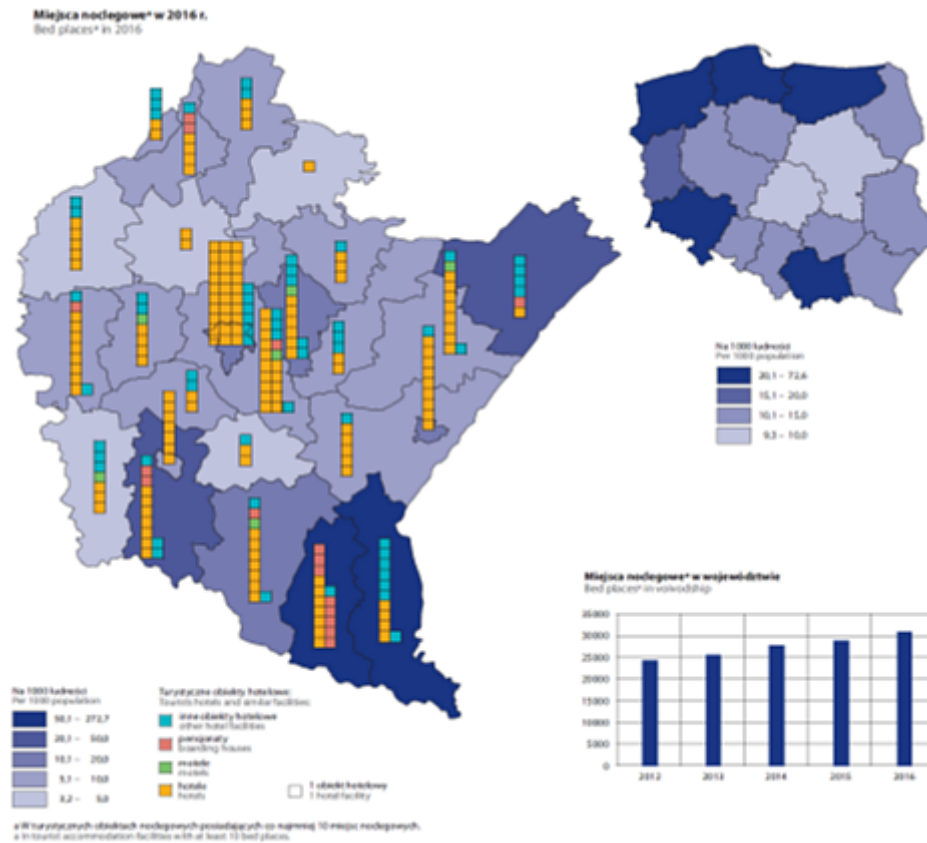
Uzupełnieniem turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania w regionie są obiekty indywidualnego zakwaterowania. Do tej grupy obiektów usług hotelarskich zalicza się także pokoje gościnne i gospodarstwa agroturystyczne. GUS podaje występowanie 153 takich obiektów dla województwa podkarpackiego o łącznej liczbie miejsc noclegowych 3,1 tys.⁴⁴, co stawia region na czwartym miejscu w Polsce. Istnieje rozbieżność danych w zakresie liczby gospodarstw agroturystycznych oraz miejsc noclegowych świadczonych przez tego typu turystyczne obiekty dostępnych w GUS oraz w Podkarpackim Ośrodku Doradztwa Rolniczego PODR w Boguchwale, który w ramach swej działalności współpracuje z gospodarstwami agroturystycznymi i prowadzi odrębną statystykę. PODR wylicza 577 gospodarstw, w których jest 2 283 pokoi, a liczba miejsc noclegowych osiąga 5 864⁴⁵. Dane te wydają się jednak zawyżone. Tak więc pod względem liczby gospodarstw agroturystycznych województwo można zaliczyć do czołowych w Polsce⁴⁶. Gospodarstwa agroturystyczne są najliczniej reprezentowane w powiatach: leskim, jasielskim, bieszczadzkim i krośnieńskim. Najmniej gospodarstw jest w powiatach: mieleckim i kolbuszowskim. Powiat leski oferuje turystom 32% wszystkich miejsc noclegowych zlokalizowanych w agroturystyce.

⁴⁴ *Turystyka w 2018 r.*, ibidem, s. 27 i 30.

⁴⁵ *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, ibidem, s. 215-216.

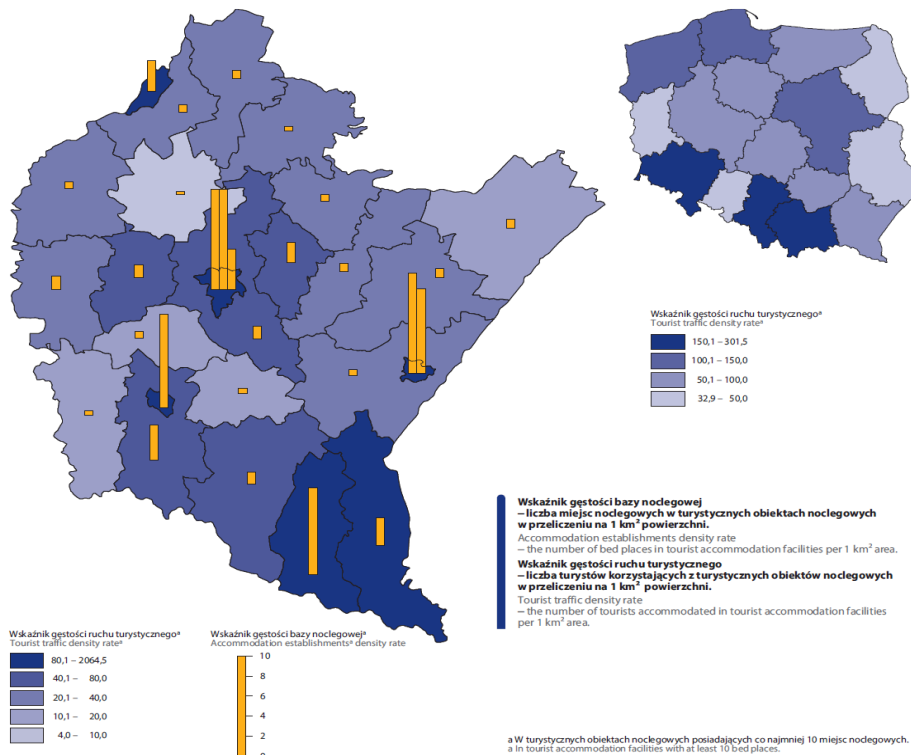
⁴⁶ Górecka A., *Uwarunkowania rozwoju funkcji turystycznej na terenie gmin wiejskich województwa podkarpackiego*, autoreferat pracy doktorskiej, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk Ekonomicznych, Warszawa, 2011.

Rysunek 8: Miejsca noclegowe w województwie podkarpackim według rodzajów oraz wskaźnik Beretjé'a według powiatów

Źródło: Atlas statystyczny województwa podkarpackiego, GUS, Rzeszów 2018, s. 60.

Rysunek 9: Liczba miejsc noclegowych w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania w układzie powiatów wraz ze wskaźnikiem gęstości bazy noclegowej

Źródło: Atlas statystyczny województwa podkarpackiego, ibidem, s. 60.

Wg danych US w Rzeszowie⁴⁷ Stopień wykorzystania miejsc noclegowych w 2018 roku wyniósł 34,8% i był wyższy o 0,2% niż przed rokiem, ale niższy o 5,3% w porównaniu ze średnią krajową. Podobnie jak w latach poprzednich, w największym stopniu wykorzystane były miejsca noclegowe w zakładach uzdrowiskowych (82,9%), ośrodkach wczasowych (37,5%), pensjonatach (34,3%) oraz hotelach (33,9%).

3.3.2 Baza gastronomiczna

Istotnym elementem podaży, w przypadku bazy noclegowej, szczególnie typu hotelowego, jest ich wyposażenie w urządzenia umożliwiające świadczenie dodatkowych usług: gastronomicznych, konferencyjnych oraz rekreacyjno-sportowych⁴⁸.

W lipcu 2017 roku w turystycznych obiektach noclegowych znajdowało się 406 placówek gastronomicznych, w tym 204 restauracje oraz 115 barów i kawiarni. Większość restauracji (89,2%) i barów (70,4%) zlokalizowana była w obiektach hotelowych. Najwięcej stołówek (88,7%) i punktów gastronomicznych (88%) działało w pozostałych obiektach (tabela 2). W odniesieniu do placówek gastronomicznych zlokalizowanych poza obiektami noclegowymi brak wiarygodnych danych (tabela 2)⁴⁹.

Tabela 2: Placówki gastronomiczne w bazie noclegowej turystyki w 2017 roku

Wyszczególnienie	Restauracje	Bary	Stołówki	Inne
Ogółem	204	115	62	25
Obiekty hotelowe	182	81	7	3
Hotele	134	62	4	3
Motele	5	-	-	-
Pensjonaty	9	5	1	-
Inne obiekty hotelowe	34	14	2	-
Pozostałe obiekty	22	34	55	22

Źródło: *Turystyka w województwie podkarpackim w 2017 r.*, ibidem, s. 2.

3.3.3 Baza konferencyjna

W 2017 roku na prowadzenie konferencji przygotowanych było niemal 40% obiektów noclegowych na Podkarpaciu. Wśród hoteli odsetek ten wyniósł ponad 77%. W bazie noclegowej znajdowało się łącznie ponad 33 tys. miejsc w 421 salach konferencyjnych. Jeden hotel posiadał przeciętnie więcej niż 2 sale konferencyjne. Wśród pozostałych obiektów noclegowych zaplecze konferencyjne na poziomie podobnym do hoteli oferowały ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe – 81% ośrodków. Ponad połowa obiektów posiadających zaplecze konferencyjne, poza urządzeniami technicznymi, zapewniała także obsługę techniczną. Sieć wi-fi oferowało 76% turystycznych obiektów noclegowych, w tym niemal wszystkie hotele i zakłady uzdrowiskowe⁵⁰.

Od 2016 roku działa Centrum Wystawienniczo-Kongresowe Województwa Podkarpackiego G2A Arena w Jasionce, które jest najnowocześniejszym obiektem biznesowym na terenie województwa podkarpackiego. Posiada ono ponad 16 tys. m² powierzchni wystawienniczej, salę kongresową na 872 osoby, 2 duże sale konferencyjne na 220 i 190 osób oraz niezbędną infrastrukturę komunikacyjną, parkingi i restauracje⁵¹.

⁴⁷ Turystyka w województwie podkarpackim w 2018 r., (dane dotyczą obiektów noclegowych posiadających 10 i więcej miejsc noclegowych), Urząd Statystyczny w Rzeszowie, s. 3.

⁴⁸ *Turystyka w województwie podkarpackim w 2017 r.*, ibidem, s. 2.

⁴⁹ Opracowanie PBPP w Rzeszowie na podstawie danych GUS, za: *Diagnoza...* ibidem, s. 233.

⁵⁰ *Turystyka w województwie podkarpackim w 2017 r.*, ibidem, s. 2.

⁵¹ *Studium rozwoju turystyki i rekreacji w województwie podkarpackim*, Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, Rzeszów, 2018, s. 201.

3.3.4 Urządzenia sportowo-rekreacyjne przeznaczone dla turystów

Spośród urządzeń sportowo-rekreacyjnych, turystyczne obiekty noclegowe najczęściej dysponują boiskiem do siatkówki lub koszykówki (22% obiektów), stołem do bilardu (17%), stołem do tenisa stołowego (20%), sauną (16%) oraz siłownią (13%). Część obiektów (32) oferuje zajęcia prowadzone przez instruktora. Niektóre posiadają basen kryty oraz pokoje zabaw dla dzieci⁵².

W obsłudze ruchu turystycznego ważną rolę odgrywa także działalność 37 basenów (w tym 26 krytych) oraz 22 kąpielisk i miejsc kąpieliskowych. Stan i ilość tej infrastruktury wspiera możliwości rozwoju oferty turystyki aktywnej w regionie. W ramach oferty zimowej w województwie oferuje swoje usługi ponad 40 wyciągów narciarskich, z których 3 to wyciągi krzeselkowe (w Ustrzykach Dolnych, Puławach k. Rymanowa oraz w Przemyślu). Dla miłośników jazdy konnej usługi zapewnia ponad 100 ośrodków jeździeckich. W regionie działa także 6 ośrodków szkolenia lotniczego oraz ośrodki organizacji zgrupowań sportowych, m.in. (w Sanoku, Krośnie i Kielnarowej). Odnosząc się do stanu infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej, stwierdza się jej niedostatek w części miejscowości wypoczynkowych i w ich otoczeniu. W szczególności dotyczy to basenów kąpielowych, tras spacerowych, a także ścieżek i tras rowerowych⁵³.

Obiekty rozszerzające ofertę turystyczną wraz ze świadczonymi w nich usługami towarzyszącymi zostały zestawione w formie spakietowanych, złożonych produktów turystycznych, które są oferowane przez podmioty turystyczne na terenie województwa podkarpackiego (rozdział 10).

3.3.5 Organizatorzy turystyki

W rejestrze organizatorów i pośredników turystycznych prowadzonym przez Ministerstwo Sportu i Turystyki (Centralna Ewidencja Organizatorów Turystyki i Przedsiębiorców Ułatwiających Nabywanie Powiązanych Usług Turystycznych)⁵⁴ znajduje się 155 podmiotów z województwa podkarpackiego, co stanowi 3,3% wszystkich podmiotów w Polsce (4,7 tys.). Pod względem liczby podmiotów województwo podkarpackie znajduje się na 13. miejscu w Polsce. W strukturze podmiotów dominują podmioty, które wybrały działalność zarówno organizatorów, jak i pośredników (121 podmiotów), natomiast formę działania tylko jako organizatorzy wybrało 36 podmiotów⁵⁵.

3.3.6 Informacja turystyczna

Do grupy ważnych dla ruchu turystycznego usług należy informacja turystyczna. Opiera się ona na punktach i centrach informacji turystycznej, połączonych w sieć. Są one zarządzane przez gminy, ich jednostki organizacyjne, stowarzyszenia i organizacje turystyczne lub podmioty prywatne. W regionie funkcjonuje 67 punktów informacyjnych dostępnych dla turystów. Najwięcej obiektów zlokalizowanych jest w powiecie bieszczadzki, leskim i jasielskim⁵⁶ (rysunek 10). Tylko 10 ośrodków posiada certyfikat polskiego systemu informacji turystycznej. Jeden (w Sanoku) uzyskał kategorię trzech gwiazdek, kolejne cztery mają kategorię dwóch gwiazdek, zaś pięć jedną gwiazdkę.

⁵² *Turystyka w województwie podkarpackim w 2017 r.*, ibidem, s. 2.

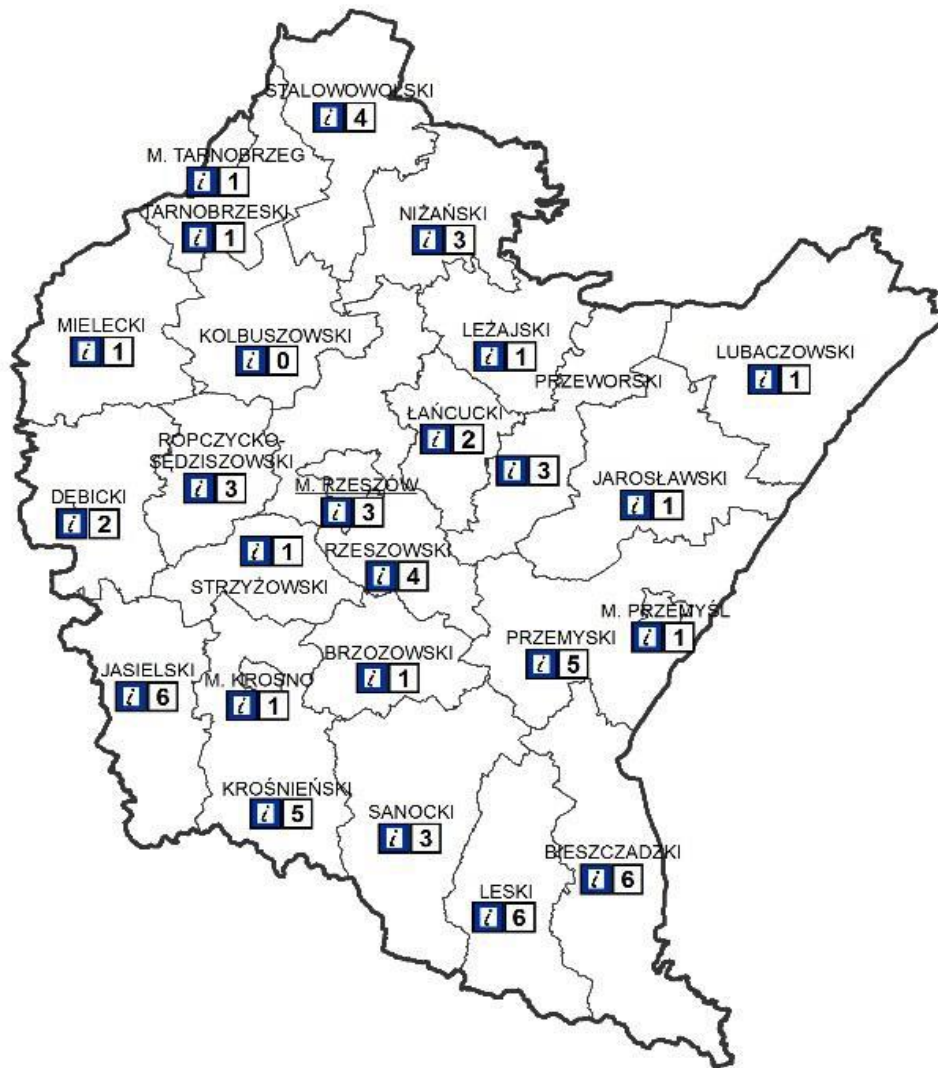
⁵³ *Ibidem*, s. 2.

⁵⁴ CEOTiPUNPUT turystyka.gov.pl/CRZ.aspx (dostęp 30.10.2019).

⁵⁵ turystyka.gov.pl (dostęp 30.10.2019).

⁵⁶ *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, *Ibidem*, s. 230.

Rysunek 10: Punkty informacji turystycznej w województwie podkarpackim

IT PUNKT INFORMACJI TURYSTYCZNEJ
1 ILOŚĆ PUNKTÓW W POWIECIE

Źródło: *Studium rozwoju turystyki i rekreacji w województwie podkarpackim*, ibidem.

Znakowane szlaki turystyczne

Według danych GUS⁵⁷ w 2018 roku na terenie Podkarpacia znajdowało się łącznie 2,3 tys. km szlaków turystycznych, stanowiących niespełna 3% takich szlaków turystycznych utrzymywanych przez PTTK w Polsce. Wskaźnik ten ulokował region na przedostatniej (15.) pozycji wśród województw w kraju oraz na ostatniej wśród województw Polski Wschodniej. Zauważalna jest duża różnica w łącznej długości szlaków turystycznych w stosunku do pozostałych województw. W województwie małopolskim odnotowano 9,4 tys. km szlaków turystycznych (najwięcej w Polsce), a więc ponad czterokrotnie więcej niż na Podkarpaciu. Pozostałe województwa sąsiednie posiadały również większą długość szlaków turystycznych. Równie niekorzystnie Podkarpacie wypada pod kątem długości szlaków turystycznych przypadających na 100 km², osiągając jak w poprzednim przypadku 15. pozycję w kraju oraz 4. wśród województw Polski Wschodniej⁵⁸.

⁵⁷ *Turystyka w 2018 r.*, GUS, ibidem, s. 153.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 74.

PTTK wyznakowało i utrzymuje 13 szlaków pieszych o łącznej długości ok. 427 km, znakowane szlaki turystyki rowerowej o łącznej długości ok. 3,5 tys. km, szlaki turystyki konnej na terenie Beskidu Niskiego oraz Bieszczadów liczące 400 km długości, szlaki turystyki kajakowej na rzekach San, Wisłok, Wisłoka i Tanew, szlak spływów flisackich na Sanie oraz liczne szlaki tematyczne (samochodowo-rowerowe), w tym liczący ok. 1,2 tys. km Szlak Architektury Drewnianej⁵⁹.

Z analizy rysunku 11 wynika, że przez znaczącą część obszaru gmin z powiatów: brzozowskiego, jarosławskiego, lubaczowskiego, mieleckiego, przeworskiego nie przebiegają żadne szlaki turystyczne piesze. Najwięcej szlaków pieszych przebiega przez gminy położone na południu województwa, w paśmie Beskidu Niskiego, Bieszczad i Gór Sanocko-Turczańskich, a także w środkowej części województwa, na obszarze Pogórza Strzyżowskiego, Dynowskiego i Przemyskiego. Można zauważyć, że przebieg wyznaczonych szlaków pieszych związany jest z atrakcyjnością przyrodniczo-krajobrazową terenu.

W regionie coraz popularniejsza staje się także turystyka rowerowa. W 2017 roku łączna długość tras rowerowych na Podkarpaciu wyniosła 7,1 tys. km, w tym długość szlaków: międzynarodowych – 725,3 km, ponadregionalnych – 799,2 km, regionalnych – 1,3 tys. km i lokalnych – 4,3 tys. km⁶⁰.

Najwięcej szlaków rowerowych znajdowało się w południowo-wschodniej i wschodniej części regionu (powiaty bieszczadzki, jarosławski, leski, przemyski i miasto Przemyśl), w części południo-zachodniej (powiaty krośnieński, jasielski i strzyżowski) oraz w środkowej części regionu w powiecie łańcuckim i ropczycko-strzyżowskim. Natomiast najmniej szlaków rowerowych zlokalizowano na terenie powiatów: dębickiego, kolbuszowskiego, mieleckiego i przeworskiego⁶¹.

Na terenie Podkarpacia znajduje się szlak Zielony Rower – Greenway Karpaty Wschodnie. Ma on znaczenie międzynarodowe. Główną jego osią jest trasa R61 o długości 125 km, łącząca przejścia graniczne na Słowację i Ukrainę. Do głównego szlaku przylega kilkanaście lokalnych pętli tematycznych o długości 595 km i górskie szlaki terenowe „Extreme Bieszczady” o długości 200 km dla zaawansowanych rowerzystów górskich⁶².

Docelowo szlak powinien przebiegać zgodnie z ideą Greenways, tzn. szlakami służącymi niezmotoryzowanemu formom transportu i podróżowania.

Na terenie regionu istnieje także Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo, łączący pięć województw: warmińsko-mazurskie, podlaskie, lubelskie, podkarpackie oraz świętokrzyskie. Na terenie województwa podkarpackiego niniejsza trasa rowerowa przebiega przez powiaty: lubaczowski, jarosławski, przemyski, Przemyśl, brzozowski, rzeszowski, Rzeszów, łańcucki, leżajski, niżański, stalowowolski, tarnobrzeski oraz Tarnobrzeg⁶³.

⁵⁹ szlaki.pttk.pl/podkarp/podkarp.html (dostęp: 4.12.2019).

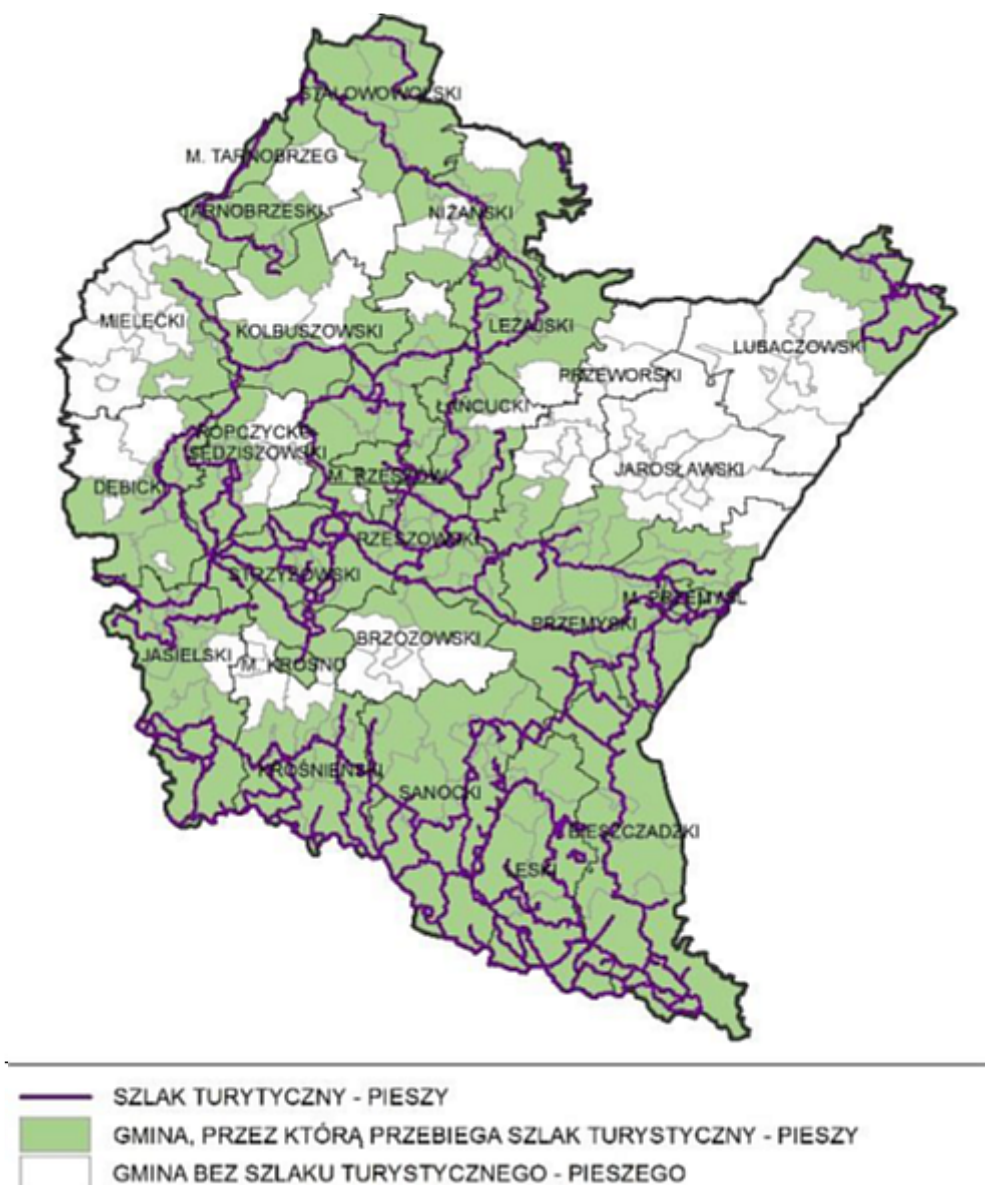
⁶⁰ *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, ibidem, s. 227.

⁶¹ Ibidem, s. 228.

⁶² greenvelo.pl/artykul/142/pogorze-karpackie (dostęp: 4.12.2019).

⁶³ *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, ibidem, s. 228.

Rysunek 11: Szlaki turystyczne piesze na terenie województwa podkarpackiego w 2017 roku

Źródło: *Studium rozwoju turystyki i rekreacji w województwie podkarpackim*, ibidem.

3.4 Ruch turystyczny w województwie podkarpackim

Zgromadzenie kompletnych (pełnych) danych o ruchu turystycznym w województwie jest zadaniem trudnym, brakuje bowiem badań ilościowych, takich jak np. prowadzonych w sąsiednim województwie małopolskim. Dla budowy strategii rozwoju turystyki w regionie niezbędne jest przeprowadzenie badań polegających na doszacowaniu danych GUS o ruch turystyczny, o charakterze tranzytowym, odwiedzających jednodniowych, a także poznanie struktury tego ruchu, motywów przyjazdów i preferencji wyboru przez turystów określonych destynacji czy też oceny jakości usług turystycznych. Dane ze źródeł pierwotnych i wtórnych bywają uzupełniane szacowaniem. Ostatnie szacunki dla województwa podkarpackiego pochodzą z lat 2010-2011, dlatego w ocenie wielkości ruchu turystycznego bazowano wyłącznie na statystykach GUS dotyczących liczby udzielonych noclegów i ilości osób korzystających z noclegów.

Aktualnie jednym źródłem informacji o konsumpcji usług turystycznych w województwie jest liczba noclegów udzielonych w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania.

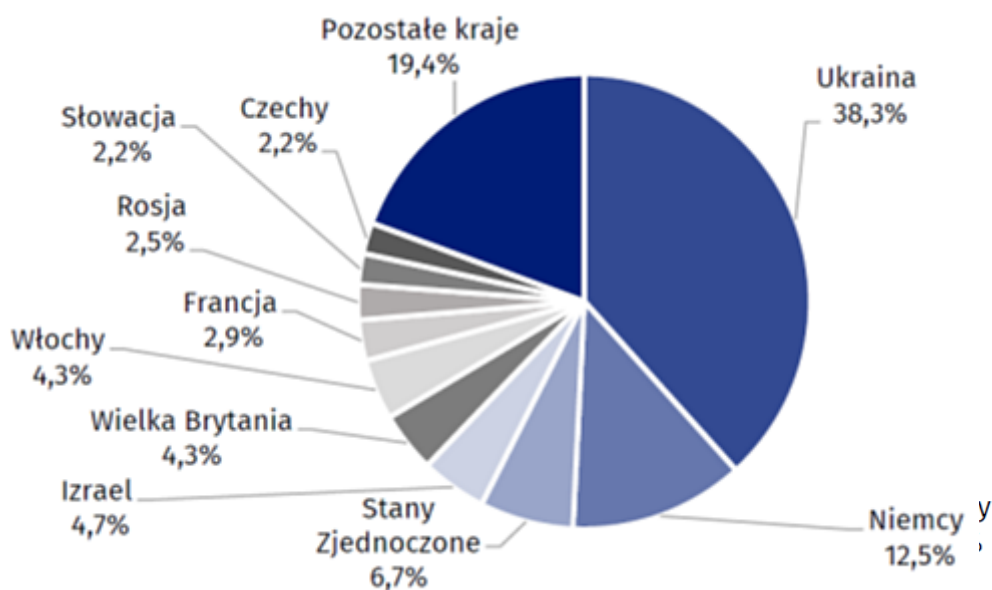
Liczba turystów korzystających z noclegów w 2018 roku wyniosła 1 mln 263 tys., tj. o 3,1% więcej niż w roku 2017. W przeliczeniu na 1000 mieszkańców regionu (wskaźnik Schneidera) liczba turystów wyniosła 594 (wobec 882 dla Polski). Podkarpacie zajmuje 11. miejsce w kraju pod tym kątem. Jeden turysta korzystał średnio w 2018 roku z 2,8 noclegów (w Polsce z 2,6 noclegów). Najdłuższe były pobyty turystów w zakładach uzdrowiskowych (15 noclegów), w ośrodkach kolonijnych (4,9), na polach biwakowych, w ośrodkach wczasowych i zespołach domków turystycznych (po ok. 4 noclegi). Najkrócej turyści przebywali w schroniskach i motelach.⁶⁴

Przyczyną stosunkowo niskiej liczby turystów korzystających z bazy noclegowej na Podkarpaciu może być słaba dostępność komunikacyjna turystycznych obiektów noclegowych.

Spośród turystów nocujących w bazie noclegowej w województwie podkarpackim w 2018 roku – 12% stanowili turyści zagraniczni (analogiczny wskaźnik dla kraju to 20%). Wynik ten lokował województwo podkarpackie na 12. pozycji w kraju oraz 3. wśród województw Polski Wschodniej.

W 2018 roku najliczniejszą grupę turystów zagranicznych (38,3%) stanowili Ukraińcy – 57,8 tys. osób (38,3% turystów zagranicznych ogółem). Spośród pozostałych turystów, najwięcej osób przyjechało z Niemiec – 18,8 tys. (12,5%), Stanów Zjednoczonych – 10,2 tys. (6,7%), Izraela – 7,1 tys. (4,7%), Wielkiej Brytanii i Włoch – po 6,5 tys. (4,3%) oraz Francji – 4,4 tys. (2,9%). Niemal połowa turystów zagranicznych nocowała w obiektach znajdujących się w Rzeszowie (rysunek 12)⁶⁵.

Rysunek 12: Turyści zagraniczni korzystający z obiektów noclegowych w 2018 roku

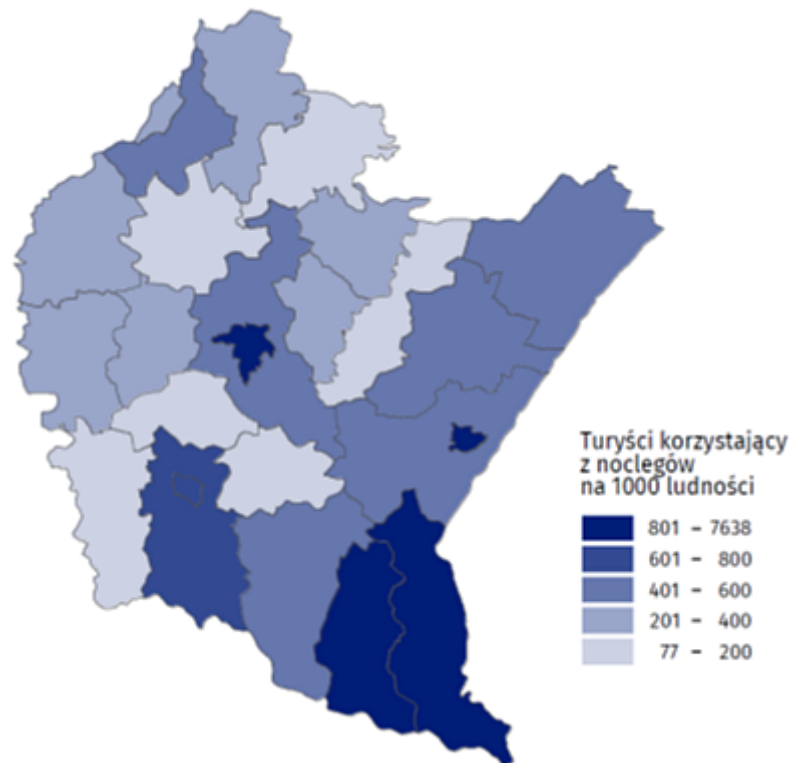
Źródło: *Turystyka w województwie podkarpackim w 2018 r.*, ibidem, s. 2.

Rysunek 13 przedstawia intensywność ruchu turystycznego w poszczególnych powiatach województwa podkarpackiego, czyli tzw. wskaźnik Schneidera (liczba korzystających z noclegów na 1000 mieszkańców). Największa intensywność ruchu turystycznego dotyczy powiatu bieszczadzkiego i leskiego oraz miasta Rzeszów (ponad 800 turystów na 1000 mieszkańców) i powiatu krośnieńskiego (od 600 do 800 turystów na 1000 mieszkańców). Najniższy wskaźnik dotyczy powiatu brzozowskiego strzyżowskiego, przeworskiego i kolbuszowskiego (poniżej 200 turystów na 1000 mieszkańców).

⁶⁴ *Turystyka w województwie podkarpackim w 2018 r.*, GUS, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów, 2019 s. 2.

⁶⁵ Ibidem.

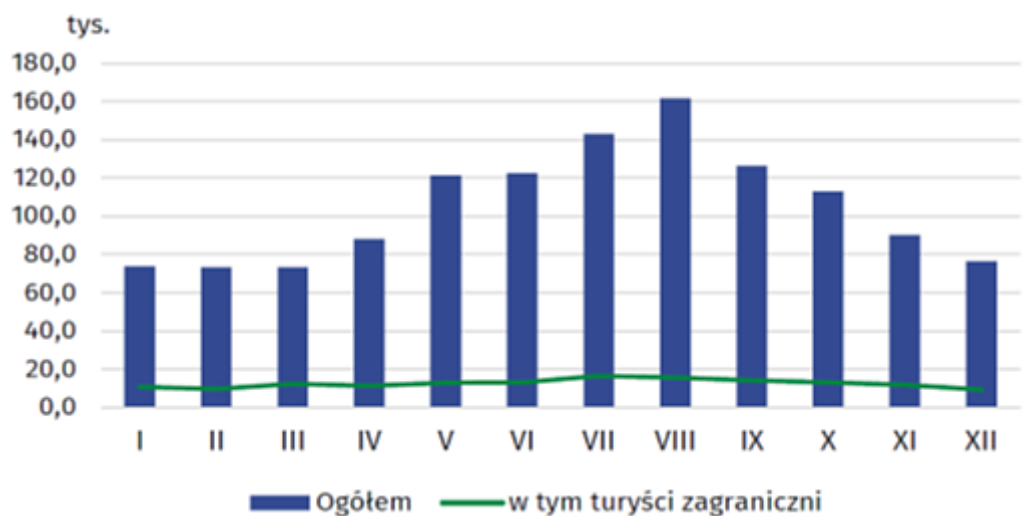
Rysunek 13: Korzystający z obiektów noclegowych na 1000 mieszkańców według powiatów w 2018 roku

Źródło: *Turystyka w województwie podkarpackim w 2018 r.*, ibidem, s. 4.

Ruch turystyczny w województwie podkarpackim charakteryzuje się dużą sezonowością. Świadczy o tym rozkład liczby korzystających z miejsc noclegowych w poszczególnych miesiącach (rysunek 14). Szczyt sezonu przypada w wakacje letnie. Stosunkowo duże wykorzystanie bazy noclegowej dotyczy również maja, czerwca, września i października. Najniższy ruch turystyczny ma miejsce w styczniu i lutym. Południowe tereny województwa charakteryzuje większa sezonowość ruchu turystycznego niż obserwowana dla całego województwa. O ile liczba turystów korzystających z noclegów w obiektach noclegowych w wysokim sezonie (lipiec, sierpień) jest dwukrotnie wyższa niż w miesiącach o najniższym stopniu wykorzystania, to w analizowanych powiatach jest czterokrotnie wyższa⁶⁶.

Rysunek 14: Sezonowość wykorzystania miejsc noclegowych w 2018 roku

Źródło: *Turystyka w województwie podkarpackim w 2018 r.*, ibidem, s. 2.

⁶⁶ *Turystyka w województwie podkarpackim w 2018 r.*, ibidem, s. 4.

Wskaźnik gęstości ruchu turystycznego, mówiący o liczbie korzystających z noclegów przypadających na 1 km² na Podkarpaciu w 2017 roku wyniósł 68,7, przy średniej dla kraju 102,3. Najwyższą wartość tego wskaźnika odnotowano w Rzeszowie (2,7 tys.), Przemyśle (1,2 tys.) i Krośnie (688,6) oraz w powiecie leskim (229), najniższe zaś w powiecie kolbuszowskim (zaledwie 4,3)⁶⁷, co pokazuje mapa na rysunku 15. Podawane dane odnoszą się do 2017 roku, ponieważ GUS nie opublikował do tej pory raportu prezentującego turystykę w powiatach regionu za 2018 rok.

Rysunek 15: Wskaźnik gęstości ruchu turystycznego w 2017 roku

Źródło: *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, ibidem, s. 221.

W 2018 roku najczęściej, bo 60% turystów korzystało z noclegów w hotelach. W innych obiektach hotelowych nocowało 7% turystów, a po ok. 5% w zakładach uzdrowskich, ośrodkach wczasowych i w ośrodkach szkoleniowo-wypoczynkowych⁶⁸.

W 2018 roku w obiektach noclegowych na Podkarpaciu udzielono 3540 tys. noclegów, tj. o 9,3% więcej w porównaniu z rokiem poprzednim. Blisko 40% noclegów udzielono w hotelach – 1281,4 tys. W grupie pozostałych obiektów, największą liczbę udzielonych noclegów odnotowano w zakładach uzdrowskich – 25,4% ogółu noclegów, ośrodkach wczasowych – 7,7% oraz szkoleniowo-wypoczynkowych – 5,8%. Turystom zagranicznym udzielono w 2017 roku 291 tys. noclegów, najczęściej w hotelach 193 tys. tj. 66% udzielonych noclegów⁶⁹.

⁶⁷ *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, ibidem, s. 220.

⁶⁸ *Turystyka w województwie podkarpackim w 2018 r.*, ibidem, s. 2.

⁶⁹ ibidem, s. 3.

Tabela 3: Baza noclegowa, struktura korzystających z noclegów i udzielonych noclegów w 2018 roku według rodzajów obiektów w odniesieniu do turystów krajowych i zagranicznych

Rodzaje obiektów noclegowych	Obiekty	Miejsca noclegowe	Korzystający z noclegów		Udzielone noclegi	
			Ogółem	W tym turyści zagraniczni	Ogółem	W tym turyści zagraniczni
			Stan na 31.07.2018 roku			
Ogółem, w tym	642	34 743	1 263,4	151,0	3540,4	291,6
Hotele	149	10 520	751,1	119,9	1281,4	193,6
Pensjonaty	16	557	23,7	0,7	63,3	1,3
Inne obiekty hotelowe	61	2 660	86,3	6,6	179,8	10,7
Schroniska	45	2 538	40,2	5,1	120,0	16,1
Ośrodki wczasowe	27	2 668	66,3	0,3	273,9	0,9
Zespoły domków turystycznych	80	273	32,3	0,4	128,7	7,5
Zakłady uzdrowskie	22	3 183	61,3	5,1	917,6	15,5
Pokoje gościnne i kwatery agroturystyczne	153	3 073	47,9	3,5	155,1	5,6

Źródło: *Turystyka w województwie podkarpackim, ibidem, s. 3.*

W oparciu o dane obejmujące zwiedzanie atrakcji turystycznych oraz liczbę udzielonych noclegów i liczbę korzystających z noclegów ustalono, że gospodarka turystyczna na terenie województwa podkarpackiego koncentruje się w obszarze powiatów: leskiego, bieszczadzkiego, krośnieńskiego, sanockiego oraz miast Rzeszowa i Przemyśla. Dla potrzeb delimitacji powiatów o rozwiniętej funkcji turystycznej wybrano i wykorzystano wskaźnik Schneidera (korzystający z noclegów na 1 tys. mieszkańców).

Obszar Bieszczadów i Beskidu Niskiego odwiedziło w 2018 roku 456 tys. turystów, tj. 36,6% ogółu turystów odwiedzających Podkarpackie⁷⁰. Średni czas pobytu turystów krajowych i zagranicznych jest zróżnicowany. Turyści krajowi korzystali przeciętnie z trzech noclegów, podczas gdy zagraniczni – tylko z niespełna dwóch. Struktura bazy noclegowej tego obszaru różni się od tej znajdującej się w pozostałej części województwa. W regionie Bieszczadów i Beskidu Niskiego dominują obiekty wypoczynku wakacyjnego (ośrodki wczasowe, szkoleniowo-wypoczynkowe, kolonijnie domy wycieczkowe), w których turyści spędzają średnio 4 noclegi (w województwie średnio 3)⁷¹.

Analizując przestrzenną koncentrację ruchu turystycznego w województwie na poziomie jednostek szczebla gminnego, największy ruch ma miejsce w otoczeniu Zalewu Solińskiego, w Rzeszowie i jego bezpośrednim otoczeniu, w mieście Przemyślu i otoczeniu oraz w gminach uzdrowskich Iwonicz-Zdrój i Rymanów-Zdrój.

Odwiedzający atrakcje turystyczne województwa

Jedną z metod pomiaru ruchu turystycznego w regionie i jego powiatach może być liczba odwiedzających atrakcje turystyczne, w tym parki narodowe, obiekty muzealne i paramuzealne, a także wydarzenia i inne obiekty przyciągające turystów oraz prezentacje dzieł sztuki i inne ekspozycje. Według danych GUS w 2017 roku w województwie prowadziło działalność 60 muzeów i ich oddziały, które zwiedziło 1 297 tys. osób. Ekspozycje i wystawy w 7 galeriach sztuki odwiedziło 77 tys. osób⁷².

Tereny Bieszczadzkiego Parku Narodowego odwiedziło w 2018 roku 590 tys. osób, co stanowi rekordową wartość w historii tego parku. Frekwencja w Magurskim Parku Narodowym szacowana jest na ponad 40 tys. osób (nie ma biletów wstępu)⁷³.

Znacznym zainteresowaniem odwiedzających (ponad 59 tys.) w 2018 roku cieszyło się Arboretum w Bolestraszcach. Wśród atrakcji kulturowych województwa w 2018 roku najwięcej osób odwiedziło

⁷⁰ Ibidem, s. 4.

⁷¹ Ibidem, s. 3.

⁷² *Działalność muzeów w 2017 roku*, Urząd Statystyczny w Krakowie, Kraków, 2018, s. 1.

⁷³ Wg danych GUS Warszawa 2019

Muzeum-Zamek w Łańcucie – ponad 400 tys., a następnie Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku – 163 tys. osób, Zamek w Krasicy (park i obiekt zamkowy) – 156 tys. osób, Muzeum Historyczne w Sanoku – 60 tys., Podziemną trasę turystyczną w Rzeszowie – 42 tys. oraz Skansen Archeologiczny w Trzcinicy – ok. 37 tys. osób. Z przejazdu Bieszczadzką Kolejką Leśną skorzystało ponad 70 tys. odwiedzających. Pozostałe atrakcje cieszyły się niższą frekwencją. Odnosząc się do atrakcyjności ekspozycji turystycznych w regionie, można zauważyć niewielkie wykorzystanie nowoczesnych technik prezentacji i ekspozycji, które podnoszą zainteresowanie i satysfakcję uczestników ruchu turystycznego ze zwiedzania⁷⁴.

Jak wynika z zebranych danych, największa liczba uczestników ruchu turystycznego odwiedziła atrakcje w powiatach bieszczadzkim i łańcuckim. Wysokie wyniki uzyskano także w powiatach: przemyskim, sanockim, leskim, krośnieńskim i mieście Rzeszowie. Przedstawione dane wykazały, że ruch turystyczny obejmujący odwiedzanie atrakcji turystycznych regionu koncentruje się głównie w południowej, centralnej oraz we wschodniej jego części.

Odwiedzający województwo z krajów sąsiadujących

Na ruch turystyczny w regionie składają się także przyjazdy cudzoziemców przekraczających w jego obszarze granicę polsko-słowacką oraz polsko-ukraińską. Z racji objęcia Słowacji i naszego kraju strefą Schengen ruch turystyczny przez przejścia graniczne w Barwinku, Radoszycach i Łupkowie (kolejowe) nie podlega ewidencjonowaniu. Jak wykazały badania GUS, średnia odległość zamieszkania dla 73,3% przybywających do Polski z krajów UE (w tym ze Słowacji) wynosi do 50 km od granicy. Przyjazdy z terenu Ukrainy są objęte statystyką publiczną⁷⁵.

⁷⁴ Z. Kruczek, *Frekwencja w polskich atrakcjach turystycznych 2011-2015*, Wyd. Proksenia, Kraków 2017.

⁷⁵ *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, Ibidem, s. 221.

4 Analiza rynków konkurencyjnych

Informacje i dane dotyczące rynków konkurencyjnych względem województwa podkarpackiego dostarczają dokumenty strategiczne regionu. Jednym z nich jest *Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2020*. Jedną z rekomendacji strategicznych mówi o konieczności „(...) tworzenia kompleksowych produktów turystycznych w różnych segmentach rynku turystycznego uwzględniających konieczność konkurencyjności w tym względzie z innymi regionami oraz rozwój oferty usług czasu wolnego”⁷⁶. Jednocześnie w kontekście regionów konkurencyjnych rozpatruje się województwa ościennie, w szczególności małopolskie.

Kolejnym punktem odniesienia jest *Strategia kreacji i promocji marki województwa podkarpackiego z planem wdrożenia strategii w latach 2010 – 2015 oraz wytycznymi do strategii*. Atrakcyjność regionu badano w trzech wymiarach: turystycznym, gospodarczym i pod względem chęci zamieszkania. Według tego opracowania województwo podkarpackie charakteryzuje się wysoką atrakcyjnością. Respondenci biorący udział w badaniu przeprowadzonym na potrzeby opracowania strategii uznali, że jest ona na porównywalnym poziomie, jak w przypadku województw małopolskiego, zachodniopomorskiego, pomorskiego i warmińsko-mazurskiego. Turystyka jest jednym z sześciu obszarów, na których oparto pozycjonowanie marki regionu⁷⁷. Za konkurencyjne uznano następujące województwa: małopolskie, świętokrzyskie, lubelskie, podlaskie, warmińsko-mazurskie, pomorskie i dolnośląskie⁷⁸. Badania pokazały, że najsilniejszą marką regionu są Bieszczady. Źródłami przewag konkurencyjnych nad wymienionymi regionami w odniesieniu do turystyki są: góry, agroturystyka, wellness i spa, turystyka górską, narty oraz rolnictwo ekologiczne⁷⁹.

Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013 zawiera porównanie do innych regionów w Polsce w kontekście natężenia ruchu turystycznego. Według danych za 2005 rok województwo podkarpackie uplasowało się na 8. miejscu pod względem wielkości krajowego ruchu turystycznego. Większą liczbę turystów przyjęły województwa: mazowieckie, małopolskie, pomorskie, wielkopolskie, dolnośląskie i śląskie⁸⁰.

Do analizy rynków konkurencyjnych pod względem kryteriów sąsiedztwa geograficznego oraz położenia w Polsce Wschodniej wybrano następujące województwa: małopolskie, lubelskie, świętokrzyskie, podlaskie i warmińsko-mazurskie. Według *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020* największymi atutami konkurencyjnymi makroregionu jest zarówno duże zróżnicowanie krajobrazowe i wyjątkowe w skali europejskiej obszary przyrodnicze, jak i istotne w wymiarze krajowym atrakcje kulturowe. Największymi konkurentami Polski Wschodniej w turystyce (w tym w walce o turystę zagranicznego) są województwa małopolskie i zachodniopomorskie⁸¹. Regiony Polski Wschodniej charakteryzuje zbliżony potencjał turystyczny pod względem zasobów cennych przyrodniczo, kulturowych i historii, a także uwarunkowań społeczno-gospodarczych, na co wskazują autorzy przywoływanej strategii⁸². Koncentrują się na podobnych formach turystyki, w tym przyrodniczej, aktywnej i specjalistycznej, kulinarnej i zdrowotnej oraz charakterystycznej dla tej części Polski „turystyce kresowej”⁸³.

W analizie rynków konkurencyjnych istotne jest również ujęcie województwa podkarpackiego w programach rozwoju turystyki innych regionów. *Kierunki rozwoju turystyki dla województwa małopolskiego na lata 2008-2013* zawierają analizę Małopolski i jej konkurentów. Podkarpackie jest tutaj postrzegane jako rynek konkurencyjny w obszarze turystyki aktywnej, rekreacyjnej i specjalistycznej, na obszarach wiejskich (głównie Bieszczady), a także tranzytowej i transgranicznej. Region nie był brany pod uwagę w kategoriach turystyki uzdrowiskowej i prozdrowotnej, biznesowej

⁷⁶ *Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2020*, Samorząd Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2013, s. 19.

⁷⁷ *Strategia kreacji i promocji marki województwa podkarpackiego z planem wdrożenia strategii w latach 2010-2015 oraz wytycznymi do strategii*, ibidem, s. 29.

⁷⁸ Ibidem, s. 13.

⁷⁹ Ibidem, s. 34.

⁸⁰ *Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013*, ibidem, s. 18.

⁸¹ *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008, s. 15.

⁸² Ibidem, s. 47.

⁸³ Ibidem, s. 72.

oraz miejskiej i kulturowej⁸⁴. Najsilniejszą marką konkurencyjną Małopolski jest Kraków, następnie Tatry i Zakopane, Oświęcim i Wieliczka. Kluczowa przewaga konkurencyjna regionu tkwi w bogatej i zróżnicowanej kulturze oraz historii. Największymi formami turystyki są: miejska i kulturowa (w tym kulinarna), przyrodnicza, aktywna i specjalistyczna oraz biznesowa (województwo jest jednym z najczęściej wybieranych kierunków turystyki biznesowej w Europie)⁸⁵.

Województwo podkarpackie jest jednym z rynków konkurencyjnych dla województwa lubelskiego. *Program rozwoju turystyki w województwie lubelskim do 2020 roku z perspektywą do 2030 r.* analizuje obszar konkurencji i współpracy w zakresie oferty turystycznej i porównuje region do ościennych: podkarpackiego, podlaskiego i świętokrzyskiego. Za konkurencyjne marki turystyczne uznano: Bieszczady – najsilniejszą markę regionu, Przemyśl, Zamek w Łańcucie oraz obiekty sakralne wpisane na Listę Dziedzictwa UNESCO, m.in. Haczów, Blizne, Radruż. Konkurencyjnymi, promowanymi formami turystyki podkarpackiego są: wypoczynek aktywny, zdrowie i uroda, podkarpackie jado i wino, podkarpackie rękodzieło i agroturystyka⁸⁶.

Przewagi konkurencyjne województwa związane są z wielokulturowością, warunkami do uprawiania turystyki miejskiej i kulturowej, turystyką aktywną i specjalistyczną, przyrodniczą i kulinarną. Konkurencyjnymi markami turystycznymi są: Lublin – najsilniejsza marka turystyczna i Polska Marka Turystyczna 2019⁸⁷, a także Kraina Wąwozów Lessowych, Zamość, podziemia kredowe w Chełmie, monastyr w Jablecznej.

Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2014-2020 nie identyfikuje w sposób bezpośredni rynków konkurencyjnych. Województwo podkarpackie wymieniane raczej w kontekście współpracy, nie rywalizacji. Chodzi przede wszystkim o szlak Green Velo, Szlak Architektury Drewnianej, jak również spójną sieć infrastruktury drogowej⁸⁸. Głównymi obszarami produktowymi (formami turystyki) regionu są: turystyka dziedzictwa naturalnego i kulturowego, zdrowotna i prozdrowotna, aktywna, specjalistyczna i kwalifikowana, dzieci i młodzieży, na obszarach wiejskich i ekoturystyka. Kluczowymi markami turystycznymi regionu są: Jura Park w Bałtowie – najsilniejsza marka regionu, a także Sandomierz i Góry Świętokrzyskie⁸⁹.

Programy strategiczne województw podlaskiego i warmińsko-mazurskiego nie zawierają żadnych odniesień i porównań do podkarpackiego. W przypadku województwa podlaskiego głównymi formami turystyki są: aktywna i specjalistyczna (w tym rowerowa, piesza, konna i wodna), dziedzictwa naturalnego, kulturowa, zdrowotna i prozdrowotna oraz wiejska. Najsilniejszą marką regionu jest Puszcza Białowieska, a także Biebrzański Park Narodowy, Narew, Białystok, Szlak Tatarski i Kanał Augustowski⁹⁰. Województwo warmińsko-mazurskie upatruje swoich przewag konkurencyjnych przede wszystkim w turystyce aktywnej, opartej na wodzie, wypoczynkowej, przyrodniczej, kulinarnej, żywności naturalnej i tradycyjnej, wydarzeniach i festiwalach, turystyce zrównoważonej i biznesowej. Najsilniejszą marką konkurencyjną regionu są Mazury, następnie Kanał Elbląski, Wilczy Szaniec, Olsztyn, Elbląg i Giżycko⁹¹.

Spośród analizowanych województw aktualne strategie/programy rozwoju turystyki mają: świętokrzyskie, lubelskie i warmińsko-mazurskie. Małopolska natomiast prowadzi cykliczne badania ruchu turystycznego oraz przedsiębiorczości turystycznej (jako jedyny region wśród porównywanych). Województwo świętokrzyskie prowadziło na potrzeby swojej strategii turystycznej badania popytu.

Podobne próby podejmowane są w województwach świętokrzyskim, warmińsko-mazurskim i lubelskim, gdzie w strategiach rozwoju turystyki postulowano wdrożenie regionalnego systemu

⁸⁴ *Kierunki rozwoju turystyki dla województwa małopolskiego na lata 2008-2013*, Zarząd Województwa Małopolskiego, Kraków 2007, s. 69.

⁸⁵ krakow.pl/data/zalaczniki/static/KOMPENDIUM_SPOTKAN.pdf (dostęp: 12.10.2019).

⁸⁶ *Program rozwoju turystyki w województwie lubelskim do 2020 roku z perspektywą do 2030 r.*, Synergia Sp. z o.o. i Bluehill Sp. z o.o. na zlecenie Samorządu Województwa Lubelskiego, Lublin 2016, s. 18.

⁸⁷ polskiemarkiturystyczne.gov.pl (dostęp: 14.10.2019).

⁸⁸ *Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2014-2020*, zespół ekspertów na zlecenie Samorządu Województwa Świętokrzyskiego, Kielce 2014, s. 100, 160, 166, 289.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 255.

⁹⁰ *Program rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego do 2010 roku*, Samorząd Województwa Podlaskiego, Białystok 2001, s. 18.

⁹¹ *Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2025*, Samorząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2016, s. 6-8.

monitoringu ruchu turystycznego. Małopolska koncentruje się również mocno na aspektach jakościowych związanych z obsługą turystów i budowaniu regionalnego systemu zarządzania turystyką i obsługą ruchu turystycznego. Od 2010 roku budowany jest Małopolski System Informacji Turystycznej (MSiT), w ramach którego powstał m.in. *Manual obsługi turysty w MSiT*. Szczegółowa analiza tego przykładu pokazuje, że jest to najbardziej kompleksowo opracowany i wdrożony system zarządzania promocją i informacją turystyczną w Polsce. Małopolska jest jednym z dwóch regionów w Polsce, w których skodyfikowano zasady wewnątrzregionalnej komunikacji i współpracy w zakresie obsługi ruchu turystycznego. Opracowano jednolity standard wyposażenia, materiałów informacyjno-perswazyjnych oraz obsługi turystów. Uruchomiono również regionalną platformę internetowej informacji turystycznej. Regionalny System Informacji Turystycznej funkcjonuje również w świętokrzyskim i tamtejszy ROT opracował strategię SIT⁹². Województwo podlaskie realizowało w 2006 roku projekt pn. Rozwój Internetowego Systemu Informacji Turystycznej i Promocji Polskiej (ISIT) na obszarze Euroregionu Niemen⁹³, jednak obecnie system ten nie działa. Natomiast województwo warmińsko-mazurskie wdrożyło w 2010 roku kompleksowy system informacji turystycznej (portal, aplikacja do zwiedzania my-guide, certyfikowana sieć punktów IT)⁹⁴. Województwo lubelskie nie posiada takiego systemu.

Największym rynkiem konkurencyjnym względem województwa podkarpackiego jest województwo małopolskie. Region ten jest jednym z krajowych liderów zarówno w zakresie wielkości bazy noclegowej, ruchu turystycznego, jak również walorów i atrakcji turystycznych (obiektów UNESCO, parków narodowych i uzdrowisk). Podkarpackie ma jednak lepsze globalnie wskaźniki funkcji turystycznej i intensywności ruchu turystycznego od większości województw Polski Wschodniej. Posiada więcej uzdrowisk i obecnie lepszą dostępność komunikacyjną ze stolicą regionu w układzie równoleżnikowym. Lublin i Białystok mają aktualnie lepsze skomunikowanie drogami ekspresowymi z Warszawą. Najlepsze pokrycie drogami ekspresowymi, mierzone liczbą i długością w km, będzie miało docelowo województwo lubelskie, w tym trzy drogi łączące z przejściami granicznymi. Drogową dostępność komunikacyjną podkarpackiego poprawi doprowadzenie drogi S19 do przejścia granicznego w Barwinku. Obecnie kluczową przewagą regionu w kontekście dostępności komunikacyjnej nad innymi w Polsce Wschodniej jest Port Lotniczy Rzeszów-Jasionka (tabela 4). Jednak należy odnotować, że w okresie ostatnich 3 lat nastąpił spadek turystów zagranicznych w bazie noclegowej.

⁹² Program promocji wraz z regionalnym systemem informacji turystycznej dla województwa świętokrzyskiego (na lata 2008-2013), Świętokrzyska Regionalna Organizacja Turystyczna, 2007, s. 92.

⁹³ podlaskieit.pl/index.php?page=rozwoj-internetowego-systemu-informacji-turystycznej-isit (dostęp: 15.10.2019).

⁹⁴ *Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2025*, ibidem, s. 14.

Tabela 4: Analiza benchmarkingowa rynków konkurencyjnych względem województwa podkarpackiego

	Podkarpackie	Małopolskie	Lubelskie	Podlaskie	Świętokrzyskie	Warmińsko-mazurskie
Aktualna strategia rozwoju turystyki	Nie	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
System informacji turystycznej	Nie	Tak	Nie	Tak (nie działa)	Tak	Tak
Strategia marki regionu	Tak	Tak	Tak	Tak	Tak	Tak
Marka regionu	Podkarpackie – przestrzeń otwarta	Made in Małopolska	Lubelskie – smakuj życie	Podlaskie. Zasilane naturą	Świętokrzyskie Czaruje	Warmia i Mazury. Czyste zdrowie – czysty zysk
TOP – marka regionu	Bieszczady	Kraków	Lublin	Puszcza Białowieska	Jura –Park w Bałtowie	Mazury
Obiekty UNESCO	6	12	1	1	1	0
Uzdrowiska	5	9	1	2	2	1
Parki narodowe	2	6	2	4	1	0
Międzynarodowy port lotniczy	Tak	Tak	Tak	Nie	Nie	Tak
Autostrady i drogi ekspresowe ⁹⁵	A4 – 184 km S19 – w budowie S19 i planowana S74 –	A4 – 152 km S7 – w budowie	A2 – planowana S19 – w budowie S17 i S12 – w budowie	S8 – 82,9 km S61 – w budowie S16 i S19 – planowane	S74 i S7 – w budowie	S7 – 173 km S5, S51 i S16 – w budowie
Liczba miejsc noclegowych	34 743	101 065	26 580	14 636	17 778	40 813
Hotele ⁹⁶	149	374	121	48	98	115
Natężenie krajowego ruchu turystycznego	2,8 mln	6,4 mln	2,3 mln	1,3 mln	1,1 mln	2,7 mln
Średnia długość pobytu	2,8	2,7	2,1	1,9	2,9	2,5

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Tabela 5 prezentuje możliwości adaptacji rozwiązań i działań regionów konkurencyjnych w województwie podkarpackim. W tych przypadkach, w których dostępne są dane do analizy porównawczej, możliwość taką należy uznać w ocenie eksperckiej za wysoką (tylko w zakresie programu promocji turystyki jest ona średnia, ponieważ województwo podkarpackie z uwagi na duże zróżnicowanie geograficzne i turystyczne wymaga odmiennego podejścia do promocji).

Tabela 5: Możliwości adaptacji działań konkurencji

Działanie	Punkt odniesienia	Zasadność wdrożenia/ Możliwość adaptacji
Strategia rozwoju turystyki	lubelskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie	tak wysoka
Aktualizacja strategii produktu turystycznego	lubelskie, świętokrzyskie	tak wysoka
Cykliczne badania popytu turystycznego	małopolskie	tak wysoka
Program promocji turystyki	strategie turystyki województwa lubelskiego i świętokrzyskiego	tak średnia
System Informacji Turystycznej	małopolskie, świętokrzyskie	tak wysoka
Program jakości obsługi turystów	małopolskie	tak aktualnie brak danych
Model współpracy regionalnej w turystyce	małopolskie	aktualnie brak danych
Spółeczny wymiar turystyki	warmińsko-mazurskie	aktualnie brak danych
Komercjalizacja produktu turystycznego	małopolskie	aktualnie brak danych

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

⁹⁵ Długość dróg podano na podstawie Google Maps.

⁹⁶ wot.waw.pl/wp-content/uploads/2018/11/raport-rynek-hoteli-oraz-condohoteli-w-polsce-2018.pdf (dostęp: 18.10.2019).

W analizie rynków konkurencyjnych, względem województwa podkarpackiego, należy uwzględnić również turystyczną konkurencję produktową. Przeprowadzona ona została na podstawie dwóch rodzajów źródeł: opinii regionalnych ekspertów w turystyce w województwie podkarpackim i badań własnych, przeprowadzonych przez dr Annę Wilkońską i dr. hab. Zygmunta Kruczka, prof. AWF w Krakowie na potrzeby *Oceny rynku krajowego pod kątem obszarów produktów turystycznych Małopolski*, opracowanej na zlecenie Małopolskiej Organizacji Turystycznej⁹⁷. Ekspertom regionalnym zadawano natomiast to samo pytanie dotyczące konkurencji produktowej (zgodnie z metodą delficką). Następnie dokonano analizy udzielonych wypowiedzi oraz ich ponownych weryfikacji podczas spotkań konsultacyjnych.

Województwo małopolskie jest również najsilniejszym konkurentem produktowym względem podkarpackiego. Pojawia się ono w 9 na 11 kategorii, w tym w siedmiu przypadkach uznawane jest za najważniejszą konkurencję (turystyka aktywna i kwalifikowana, piesza i rowerowa, zdrowotna i uzdrowiskowa, miejska i kulturowa, wypoczynkowo-rekreacyjna, transgraniczna [przygraniczna] i kulinarna). Jako konkurencja w turystyce specjalistycznej, będącej atutem Podkarpacia, znajdują się województwa: dolnośląskie, lubelskie, opolskie, podlaskie, zachodniopomorskie, świętokrzyskie. W turystyce na terenach wiejskich konkurencyjne są województwa lubelskie, podlaskie i świętokrzyskie oraz Wyżyna Sandomierska, Wyżyna Lubelska i Kujawy. Oprócz województw sąsiednich uwzględnia się także odległe pod względem uwarunkowań geograficzno-kulturowych. Najważniejszymi rynkami konkurencyjnymi w turystyce biznesowej są województwa: mazowieckie, małopolskie i lubelskie. To ostatnie województwo ma wysoką pozycję w każdej z kategorii produktowych (tabela 6).

Tabela 6: Konkurencyjne rynki produktowe względem województwa podkarpackiego

Forma turystyki	Konkurent (województwo/region)	Siła województwa podkarpackiego
Turystyka aktywna i kwalifikowana	małopolskie, lubelskie, podlaskie, opolskie, świętokrzyskie	Bieszczady, szlaki rowerowe, dreżyny rowerowe, kolejka leśna, tor saneczkowy, ukształtowanie terenu, Bieszczady, Beskid Niski
Turystyka piesza i rowerowa	małopolskie, lubelskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie	szlaki rowerowe, parki narodowe, Bieszczady
Turystyka wodna	warmińsko-mazurskie, lubelskie, podlaskie, Morze Bałtyckie, świętokrzyskie	rzeka San, Zalew Soliński, Jezioro Tarnobrzescie, rejsy statkami, regaty, sporty wodne
Turystyka specjalistyczna	dolnośląskie, lubelskie, opolskie, podlaskie, zachodniopomorskie, świętokrzyskie	Bieszczady, rzeka San, Zalew Soliński, aerokluby, szybownictwo
Turystyka zdrowotna i uzdrowiskowa	małopolskie, lubelskie, dolnośląskie, zachodniopomorskie, podlaskie, kujawsko-pomorskie, świętokrzyskie	Uzdrowiska, wellnes&spa Uzdrowiska Iwonicz, Rymanów, Polańczyk i Horyniec
Turystyka miejska i kulturowa	małopolskie, lubelskie, łódzkie, podlaskie, śląskie, świętokrzyskie, dolnośląskie	Przemyśl, Rzeszów, Łańcut, Krosno, Sanok, Jarosław, muzea, teatry, filharmonia, zabytki techniki
Turystyka wypoczynkowo-rekreacyjna	małopolskie, lubelskie, podlaskie, warmińsko-mazurskie, świętokrzyskie, zachodniopomorskie, pomorskie, dolnośląskie, śląskie	Bieszczady, Roztocze, Beskid Niski, Jezioro Tarnobrzescie, Jezioro Solińskie
Turystyka transgraniczna (przygraniczna)	małopolskie, lubelskie, podlaskie, zachodniopomorskie, świętokrzyskie	Ukraina, Słowacja, Rumunia, Węgry (Strategia Karpacka), granica ze Słowacją i Ukrainą, wspólne projekty INTERREG
Turystyka biznesowa	mazowieckie, małopolskie, lubelskie, podlaskie, śląskie, świętokrzyskie	Specjalne strefy ekonomiczne, Międzynarodowy Port Lotniczy Rzeszów-Jasionka, Centrum Wystawienniczo-Kongresowego Województwa Podkarpackiego G2A Arena w Jasionce, autostrada A4, postępujący rozwój gospodarki, w szczególności aglomeracji rzeszowskiej, Dolina Lotnicza
Turystyka na terenach wiejskich	Wyżyna Sandomierska, lubelskie, Wyżyna Lubelska, podlaskie, Kujawy, świętokrzyskie	Produkty ekologiczne, produkty tradycyjne, agroturystyka, zagrody ekologiczne
Turystyka kulinarna	małopolskie, lubelskie, podlaskie, świętokrzyskie	Szlak Podkarpackie Smaki, szlaki wina, produkty ekologiczne, produkty tradycyjne

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

⁹⁷ Z. Kruczek, A. Wilkońska, *Ocena rynku krajowego pod kątem obszarów produktów turystycznych małopolski*, 2BA doradztwo strategiczne na zlecenie Małopolskiej Organizacji Turystycznej, Kraków 2019.

Przewagi konkurencyjne województwa podkarpackiego związane są przede wszystkim z turystyką specjalistyczną, kulinarną i transgraniczną (przygraniczną). W przypadku tej ostatniej siła regionu wynika z bliskości atrakcyjnych przyrodniczo i ciągle jeszcze nieprzekształconych przez turystykę masową przygranicznych terenów Karpat na obszarze Słowacji i Ukrainy.

Układ sił konkurencyjnych w sektorze pokazuje, że kluczowe znaczenie mają bezpośredni konkurenci, w tym najbliższe geograficznie i produktowo rynki województw małopolskiego, lubelskiego i świętokrzyskiego. Dużą siłę przetargową mają zarówno klienci (turyści), jak również dostawcy (kreatorzy polityki turystycznego, produktu turystycznego i obsługujący ruch turystyczny w regionie). Z powodu wzrostowego oddziaływania konkurencji w sektorze niezbędne jest zachowanie równowagi pomiędzy rynkiem klientów i dostawców. Można prognozować, że siła i oddziaływanie popytowej strony rynku będzie wzrastać, dlatego zasadne jest wzmocnienie przewag konkurencyjnych województwa podkarpackiego w obszarze turystyki (tabela 7).

Tabela 7: Analiza 5 sił konkurencyjnych według Portera dla województwa podkarpackiego

Kategoria	Opis	Groźba / siła oddziaływania
Konkurenci w sektorze	województwo małopolskie – obecnie najsilniejszy konkurent, możliwość dalszego umacniania się pozycji warmińsko-mazurskiego na rynku turystycznym, efekty wizerunkowej kampanii turystycznej lubelskiego, szybsze zwiększenie dostępności komunikacyjnej regionu	siła konkurencji w sektorze jest duża i ma charakter wzrostowy
Potencjalni konkurenci	turystyka wypoczynkowo-rekreacyjna: turystyka miejska i kulturowa: dolnośląskie, opolskie, śląskie, turystyka aktywna – zimowa: dolnośląskie, śląskie, turystyka aktywna – piesza: dolnośląskie, śląskie, opolskie, turystyka aktywna – rowerowa: cała Polska, turystyka na obszarach wiejskich: opolskie, dolnośląskie, turystyka specjalistyczna: dolnośląskie, mazowieckie, turystyka zdrowotna: dolnośląskie, zachodniopomorskie, pomorskie, turystyka biznesowa: dolnośląskie, wielkopolskie, mazowieckie, turystyka przygraniczna: inne regiony przygraniczne, turystyka kulinarna: dolnośląskie, opolskie, lubuskie	groźba pojawienia się nowych konkurentów jest w znacznym stopniu trudna do zidentyfikowania bez pogłębionej analizy
Klienci	turysta wypoczynkowy turysta kulturowy, turysta aktywny i kwalifikowany, turysta specjalistyczny, turysta zdrowotny, turysta biznesowy, turysta przygraniczny, turysta kulinarny	siła oddziaływania turystów jest duża, o czym świadczą wyniki przywoływanych badań oraz statystyki turystyczne i wymaga stałego monitorowania
Dostawcy usług	przedsiębiorcy turystyczni regionu, samorządy lokalne i ich jednostki organizacyjne działające w obszarze turystyki, kultury i sportu, organizacje pozarządowe, mieszkańcy, zrzeszenia o charakterze turystycznym przedsiębiorstwa transportowe, instytucje krajowe i unijne	siła oddziaływania dostawców usług turystycznych i okołoturystycznych jest duża
Substytuty	wyjazdy zagraniczne, wypoczynek i rekreacja w miejscu zamieszkania, uprawianie aktywności sportowych w miejscu zamieszkania, leczenie i rehabilitacja w miejscu zamieszkania, aktywność biznesowa w okolicach jej prowadzenia	groźba pojawienia się oferty substytucyjnej jest średnia

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

5 Współpraca w dziedzinie turystyki na szczeblu lokalnym i regionalnym

W województwie podkarpackim za politykę regionalną i programowanie rozwoju w obszarze turystyki odpowiada Samorząd Województwa Podkarpackiego poprzez Departament Promocji, Turystyki i Współpracy Gospodarczej w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Podkarpackiego. Działania na rzecz promocji regionu i rozwoju turystyki prowadzi Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna (PROT), która realizuje następujące zadania: wzmocnienie wizerunku regionu, rozwój produktów turystycznych, tworzenie SIT-u, integracja środowisk turystycznych, koordynowanie wydarzeń turystycznych, inicjowanie, opiniowanie i udział w tworzeniu planów rozwoju turystyki, podnoszenie kwalifikacji turystycznych zasobów kadrowych, prowadzenie badań marketingowych, analiz i monitoringu⁹⁸. PROT posiada 98 członków (tabela 8). Dla porównania Małopolska Organizacja Turystyczna liczy 153 członków⁹⁹.

Tabela 8: Członkowie PROT w podziale na kategorie podmiotów

Kategoria	Liczba podmiotów
Samorzady	19
LOT-y	2
Inne organizacje	13
Uczelnie wyższe	4
Instytucje kultury	21
Obiekty noclegowe	27
Port Lotniczy Rzeszów-Jasionka sp. z o.o.	1
Biura turystyczne	5
Uzdrowiska	1
Inne	5

Źródło: podkarpackie.travel/pl/prot/czlonkowie-prot (dostęp: 26.09.2019).

Na terenie województwa podkarpackiego istnieje 5 Lokalnych Organizacji Turystycznych (tabela 9). Dwie z nich („Beskid Niski” i „Bieszczady”) są członkami PROT. W bazie Polskiej Organizacji Turystycznej podano adresy i strony internetowe tych podmiotów (tabela poniżej). Strony te są jednak nieaktualne, a ich profile w mediach społecznościowych (oprócz organizacji z Birczy i Przemyśla) nieaktywne. W wykazie zamieszczonym na stronie infoturystyka.pl zawarto LOT-y nieznajdujące się w bazie POT: Związek Gmin Turystycznych Ziemi Łańcucko-Leżajskiej z Leżajska i Lokalną Organizację Turystyczną Pogórze ze Strzyżowa¹⁰⁰. W sieci internetowej trudno jest znaleźć informacje dotyczące działalności tych podmiotów i współpracy w zakresie turystyki.

Tabela 9: Lokalne organizacje turystyczne w województwie podkarpackim

Nazwa	Lokalizacja	Strona www
Lokalna Organizacja Turystyczna „Beskid Niski”	Rynek 5 (budynek Centrum IT) 38-400 Krosno	www.beskidniski.org.pl
Gminna Organizacja Turystyczna Tabor	ul. Zdrojowa 40 38-481 Rymanów-Zdrój	www.got-tabor.prv.pl www.info.rymanow.pl
Lokalna Organizacja Turystyczna „Bieszczady	ul. Rynek 1 38-500 Sanok	www.um.sanok.pl
Lokalna Organizacja Turystyczna „Wrota Karpat Wschodnich”	ul. Rynek 8/1, 37-740 Bircza	www.wrotakarpat.com
Lokalna Organizacja Turystyczna w Przemyślu	ul. Lelewela 6 37-700 Przemyśl	www.facebook.com/LokalnaOrganizacja-Turystyczna-wPrzemyślu

Źródło: pot.gov.pl/attachments/article/1732/LOKALNE%20Organizacje%20Turystyczne_14.10.2019.pdf.

W regionie znajduje się 30 Lokalnych Grup Działania (tabela 10 i rysunek 16). Zajmują się one również rozwojem i promocją turystyki, łączą samorzady gminne obszarów wiejskich i miast do 20 tys. mieszkańców. Realizują projekty finansowane z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, a także z innych źródeł zewnętrznych. Przykłady takich projektów z podkarpackiego zamieszczone są w katalogu dobrych praktyk Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich, np.: Renowacja i waloryzacja zasobów przyrodniczo-kulturowych w zabytkowym parku w Górze Ropczyckiej, Budowa kaskady solankowej wraz z infrastrukturą towarzyszącą w miejscowości

⁹⁸ podkarpackie.travel/pl/podkarpacka-regionalna-organizacja-turystyczna (dostęp: 26.09.2019).

⁹⁹ mot.krakow.pl/czlonkowie.html (dostęp: 26.09.2019).

¹⁰⁰ infoturystyka.pl/kategoria,organizacje-turystyczne-s,wojewodztwo,podkarpackie.html (dostęp: 27.09.2019).

Sołonka, Odbudowa budynku Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” pod potrzeby Centrum Kultury, Tradycji i Turystyki w Radomyślu Wielkim wraz z budową trasy turystyczno-rekreacyjnej¹⁰¹.

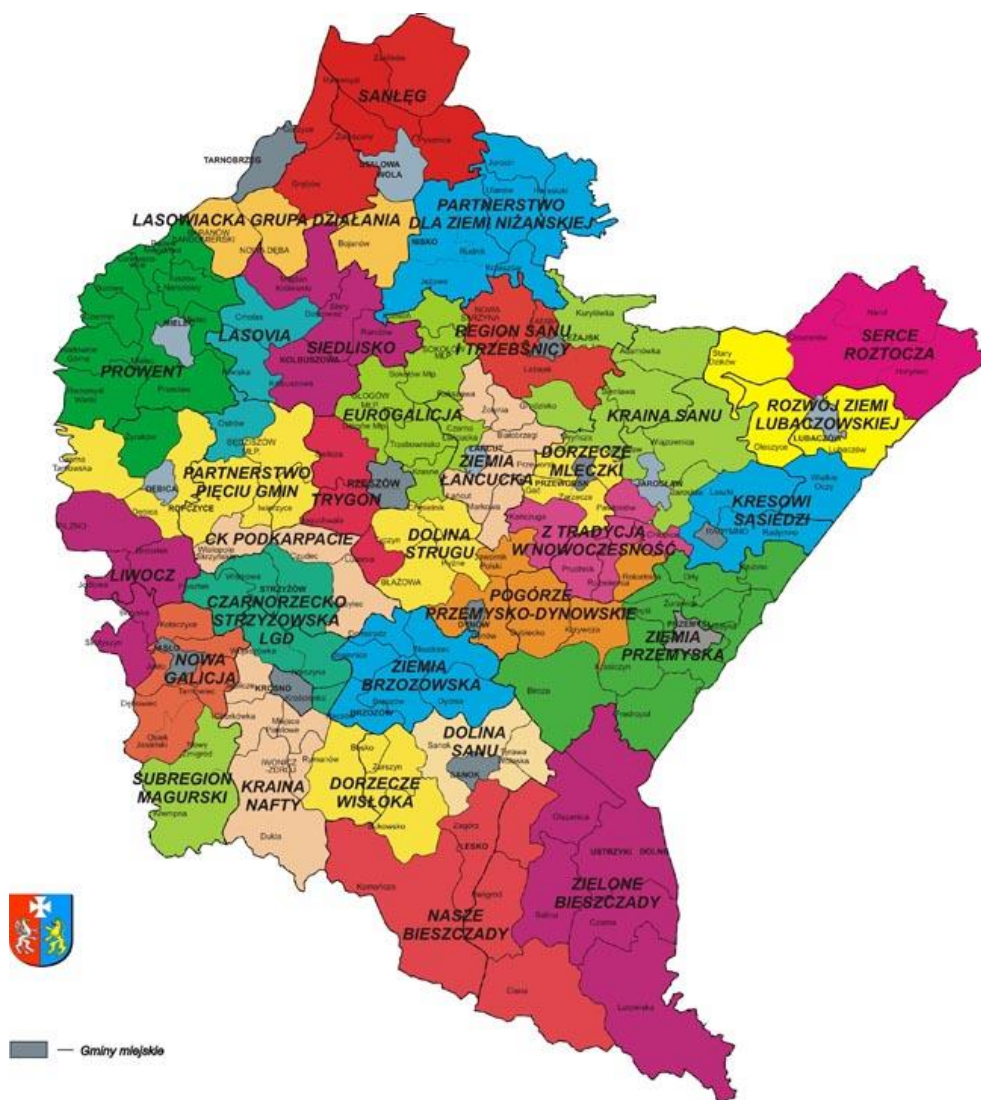
Tabela 10: Lokalne grupy działania w województwie podkarpackim

Nazwa	Lokalizacja	Strona www
Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „SIEDLISSKO”	ul. Kościuszki 6, lokal 2/4 36-100 Kolbuszowa	lgdsiedlisko.kolbuszowa.pl
Lokalna Grupa Działania „Rozwój Ziemi Lubaczowskiej”	ul. Mickiewicza 45 37-600 Lubaczów	lgd-rzl.pl
Forum Mieszkańców Wsi „SANŁĘG” Lokalna Grupa Działania	Plac Kościuszki 5/3 37-415 Zaleszany	sanleg.pl
Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „EUROGALICJA”	ul. Rzeszowska 29A 36-050 Sokółów Małopolski	eurogalicja.org
Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania LIWOCZ	Brzyska 11A 38-212 Brzyska	lgdliwocz.pl
Lokalna Grupa Działania LASOVIA	ul. Sikorskiego 2a 39-300 Mielec	lasovia.com.pl
LGD Stowarzyszenie „Region Sanu i Trzebośnicy”	Wierzawice 874 37-300 Leżajsk	regionsanuitrzebosnicy.pl
Lokalna Grupa Działania Nowa Galicja	ul. Szkolna 7 38-213 Kołaczyce	nowagalicja.pl
Stowarzyszenie „Lasowiacka Grupa Działania”	ul. Słowackiego 1a 39-460 Nowa Dęba	prow2014-2020.lasowiacka.pl
„Lokalna Grupa Działania – Lider Dolina Strugu”	ul. Myśliwska 16 36-030 Błażowa	liderds.ostnet.pl
Lokalna Grupa Działania Partnerstwo 5 Gmin	Rynek 1 39-100 Ropczyce	partnerstwo5gmin.pl
Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „ZIEMIA BRZOZOWSKA”	ul. Armii Krajowej 2 36-200 Brzozów	lgd.powiatbrzozow.pl
Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Dorzecze Mleczki”	ul. Kilińskiego 25 37-200 Przeworsk	dorzeczemleczki.pl
Partnerstwo dla Rozwoju Obszarów Wiejskich Ekonomia-Nauka-Tradycja „Prowent” Lokalna Grupa Działania	Henryka Sienkiewicza 1 39-300 Mielec	lgdprowent.mielec.pl
Stowarzyszenie „Kraina Sanu” – Lokalna Grupa Działania	37-204 Tryńcza 375	krainasanu.pl
Lokalna Grupa Działania Nasze Bieszczady	ul. 1000-lecia 1 38-600 Lesko	nasze-bieszczady.pl
Lokalna Grupa Działania Stowarzyszenie „Partnerstwo dla Ziemi Niżańskiej”	ul. Rzeszowska 42 37-400 Nisko	lgdnisko.pl
Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Dorzecze Wisłoka”	ul. Bieszczadzka 98 38-530 Zarszyn	dorzeczewisloka.pl
Lokalna Grupa Działania „Zielone Bieszczady”	Orelec 35 38-623 Uherce Mineralne	lgd-zielonebieszczady.pl
Lokalna Grupa Działania Stowarzyszenie „Subregion Magurski – szansa na rozwój”	ul. Mickiewicza 2 38-230 Nowy Żmigród	subregionmagurski.eu
Lokalna Grupy Działania „Serce Roztocza”	ul. Kościuszki 6 37-611 Cieszanów	serceroztocza.pl
LGD Kraina Nafty	Dworska 14 38-430 Miejsce Piastowe	kraina-nafty.pl
Lokalna Grupa Działania „Z tradycją w nowoczesność”	Pawłosiów 88 37-500 Jarosław	ztradycjawnowoczesnosc.pl
Stowarzyszenie Czarnorzecko-Strzyżowska Lokalna Grupa Działania	ul. Daszyńskiego 3 lub Przeclawczyka 5 38-100 Strzyżów	lgdleader.pl
Lokalna Grupa Działania Dolina Sanu	ul. Kościuszki 23 38-500 Sanok	lgddolinasanu.pl
Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Trygon – Rozwój i Innowacja”	36-072 Świlcza 168	lgd-trygon.pl
Lokalna Grupa Działania C.K. Podkarpackie	Ul. Rynek 8 38-120 Czudec	ckpodkarpacie.eu
Stowarzyszenie – Lokalna Grupa Działania Ziemia Łańcucka	Grunwaldzka 5 37-100 Łańcut	Lgd-zl.pl
Stowarzyszenia LGD „Ziemia Przemyska”	Pl. Dominikański 337-700 Przemyśl	Ziemiaprzemyska.pl
Lokalna Grupa Działania „Pogórze Przemysko-Dynowskie”	Nienadowa 502 A 37-750 Dubiecko	lgdpogorze.eu

Źródło: podkarpackie.ksow.pl/leader/lgd-na-podkarpaciu.html (dostęp: 28.09.2019).

¹⁰¹ podkarpackie.ksow.pl/baza-dobrych-praktyk.html (dostęp: 28.09.2019).

Rysunek 16: Lokalne grupy działania w województwie podkarpackim

Źródło: podkarpackie.ksow.pl/leader/lgd-na-podkarpaciu.html (dostęp: 28.09.2019).

Rozwój i promocja turystyki leży także w zakresie działań związków międzygminnych. W województwie podkarpackim działa 5 takich związków (tabela 11). Poza Związkiem Gmin „Podkarpacka Komunikacja Samochodowa” wszystkie organizacje mają ujętą w swoich programach turystykę i realizują wspólne przedsięwzięcia.

Tabela 11: Związki międzygminne w województwie podkarpackim

Nazwa	Lokalizacja	Strona www
Związek Międzygminny „Ziemia Lubaczowska”	ul. Jasna 1 37-600 Lubaczów	ziemialubaczowska.org
Stowarzyszenie Euroregion Karpacki Polska	Rynek 16 35-064 Rzeszów	karpacki.pl/stowarzyszenie-karpaty
Związek Gmin Dorzecza Wisłoki	Marii Konopnickiej 82 38-200 Jasło	Wisloka.pl
Związek Gmin „Podkarpacka Komunikacja Samochodowa”	Al. Wyzwolenia 6 35-959 Rzeszów	zgpk.s.rzeszow.pl
Podkarpackie Stowarzyszenie Samorządów Terytorialnych	ul. Księcia Józefa Poniatowskiego 6 35-959 Rzeszów	psst.rzeszow.pl

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie zasobów sieci internetowej.

Podobną działalność prowadzą organizacje pozarządowe, w tym stowarzyszone w PROT, których członkami są również samorządy lokalne regionu. Na terenie podkarpackiego działa sieć Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (tabela 12).

Tabela 12: Oddziały PTTK w województwie podkarpackim

Nazwa	Lokalizacja	Strona www
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Jaśle	Jasło	jaslo.pttk.pl
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Krośnie	Krosno	pttkkrosno.pl
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Łąncucie	Łącut	lancut.pttk.pl
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział Miejski w Mielcu	Mielec	
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Nowej Sarzynie	Nowa Sarzyna	
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział im. dr. Mieczysława Orłowicza w Przemyślu	Przemyśl	przemysl.pttk.pl
Oddział Wojskowy Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego im. „Twierdzy Przemyśl” Klubie 5 Batalionu Strzelców Podhalańskich w Przemyślu	Przemyśl	owpttk.przemyskie.info
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Przeworsku	Przeworsk	
Międzyszkolny Oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Przeworsku	Przeworsk	
Oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Ropczycach	Ropczyce	ropczyce.pttk.pl
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział przy Pratt&Whitney Rzeszów S.A.	Rzeszów	wskreszow.pttk.pl
Oddział Akademicki PTTK w Rzeszowie	Rzeszów	
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Rzeszowie	Rzeszów	pttk.rzeszow.pl
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział „Ziemia Sanocka” w Sanoku	Sanok	pttk.sanok.pl
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział Miejski „Siarkopol”	Tarnobrzeg	tarnobrzeg.pttk.pl
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział Bieszczadzki	Ustrzyki Dolne	Ustrzykidolne.pttk.pl

Źródło: oddzialy.pttk.pl.

O współpracy w zakresie turystyki i jej potrzebie świadczą inicjatywy klastrowe związane w regionie (tabela 13). Działalność turystyczna rozwija się w województwie podkarpackim częściowo w postaci klastrow. Dla przykładu Bieszczadzki Transgraniczny Klaster Turystyczny powstał w ramach projektu „Polsko-ukraińska strategia rozwoju turystyki jako niezbędny element wspólnych przedsięwzięć”, obejmując sieć podmiotów z branży turystycznej w powiecie bieszczadzkim i w rejonach starosamborskim i turczańskim (Ukraina). Jest zaangażowany w tworzenie markowych produktów turystycznych¹⁰².

Tabela 13: Klaster działający w obszarze turystyki w województwie podkarpackim

Nazwa	Lokalizacja	Strona www
Karpacki Klaster Turystyczny	Pro Carpathia ul. Rynek 16/13 35-064 Rzeszów	procarpathia.pl
Klaster „Kraina Podkarpacie”	al. mjr. Wacława Kopisto 8B/287 35-315 Rzeszów	kraina-podkarpacie.pl
Klaster turystyczny mikroregionu „Dolina Strugu”	ul. Myśliwska 16 36-030 Błażowa	dolinastrugu.pl
Przemyski Klaster Turystyczny Fundacja Kresowe Centrum Nauki i Rozwoju „Perła Galicji”	ul. Książąt Lubomirskich 4 37-700 Przemyśl	perlagalicji.pl
Innowacyjny Klaster Zdrowie i Turystyka „Uzdrowiska Perły Polski Wschodniej”	ul. Sucharskiego 2 35-225 Rzeszów	klaster.ig.wsiz.pl/
Klaster Podkarpackie Smaki	Pro Carpathia ul. Rynek 16/1 35-064 Rzeszów	podkarpackiesmaki.pl

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie zasobów sieci internetowej.

Poniżej (tabela 14) znajduje się analiza potencjału kooperacyjnego obrazującego relacje pomiędzy podmiotami działającymi w obszarze turystyki.

Tabela 14: Współpraca w dziedzinie turystyki pomiędzy analizowanymi podmiotami

Obszar	Znaczenie	Współpraca
Infrastruktura noclegowa	uzupełniające	brak danych
Infrastruktura gastronomiczna	uzupełniające	brak danych
Infrastruktura szlaków turystycznych	priorytet	tak
Infrastruktura rekreacyjno-sportowa	uzupełniające	tak
Zabytki	priorytet	tak

¹⁰² J. Kostecka, A.W. Kostecki, *Klaster turystyczny w woj. podkarpackim elementem zrównoważonego rozwoju*, czasopisma.pan.pl/Content/100613/PDF/10_Kosteccy.pdf (dostęp: 15.09.2019).

Obiekty kulturalne	uzupełniające	tak
Turystyka miejska i kulturowa	priorytet	tak
Turystyka aktywna i kwalifikowana	priorytet	tak
Turystyka na obszarach wiejskich	priorytet	tak
Turystyka specjalistyczna	uzupełniające	tak
Turystyka zdrowotna	uzupełniające	brak danych
Turystyka przygraniczna	priorytet	tak
Turystyka biznesowa	uzupełniające	brak danych
Turystyka kulinarna	priorytet	tak
Budowanie marki regionu	uzupełniające	brak danych
Wydarzenia kulturalne	priorytet	tak
Imprezy sportowe	uzupełniające	tak
Promocja	priorytet	tak

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie analizy działalności podmiotów.

Największy wpływ na rozwój turystyki w województwie podkarpackim mają jednostki samorządu terytorialnego wszystkich szczebli, które odpowiadają za kształtowanie polityki turystycznej, planowanie rozwoju turystyki, poszukiwanie inwestorów, rozwijanie infrastruktury okołoturystycznej i w części turystycznej oraz promocję i informację turystyczną. Rozwój turystyki nie jest jednak możliwy bez podmiotów branży turystycznej, wśród których największą możliwość oddziaływania mają podmioty bazy noclegowej i organizacje branżowe. Wśród organizacji branżowych chodzi przede wszystkim o Podkarpacką Regionalną Organizację Turystyczną. Konsultacje z regionalnymi interesariuszami pokazały, że lokalne organizacje turystyczne działają w ograniczonym zakresie. Lokalne Grupy Działania w regionie angażują się natomiast mniej w rozwój turystyki niż m.in. w sąsiedniej Małopolsce i na Lubelszczyźnie¹⁰³. Tabela 15 przedstawia ekspercką ocenę analizę ekspercką w zakresie możliwości oddziaływania poszczególnych grup interesariuszy na rozwój turystyki w województwie podkarpackim.

Tabela 15: Analiza grup interesariuszy wewnątrzregionalnych na rozwój turystyki w województwie podkarpackim (model interesariuszy)

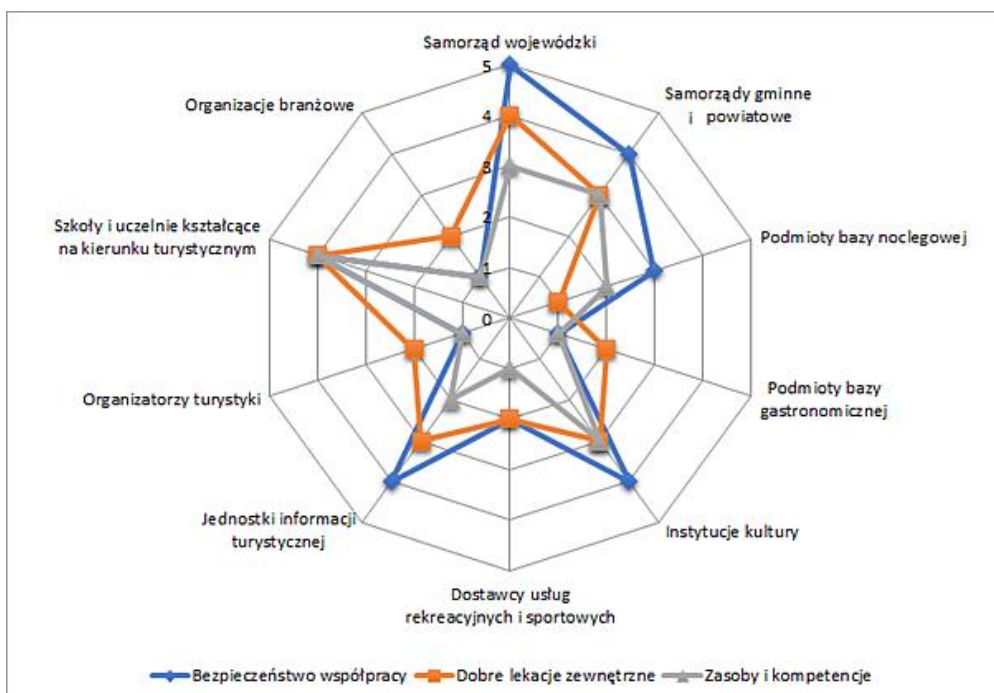
Grupa interesariuszy	Możliwość oddziaływania na rozwój turystyki w województwie podkarpackim		
	Mała	Srednia	Duża
Samorząd wojewódzki			X
Samorzady gminne i powiatowe			X
Podmioty bazy noclegowej			X
Podmioty bazy gastronomicznej	X		
Instytucje kultury		X	
Dostawcy usług rekreacyjnych i sportowych	X		
Jednostki informacji turystycznej		X	
Organizatorzy turystyki	X		
Szkoły i uczelnie kształcące na kierunku turystycznym	X		
Organizacje branżowe			X

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie analizy działalności podmiotów.

Ocena jakościowa współpracy w dziedzinie turystyki na szczeblu lokalnym i regionalnym jest dużym wyzwaniem, ponieważ brakuje wiarygodnych danych pochodzących z badań. Informacji w tym zakresie dostarczają wyniki eksperckiego badania przeprowadzonego na potrzeby niniejszego opracowania (wykres na rysunku 17). Ocena relacji pomiędzy poszczególnymi grupami interesariuszy wewnątrzregionalnych pozwala stwierdzić, że największym potencjałem kooperacyjnym charakteryzuje się samorząd regionalny, szkoły i uczelnie kształcące na kierunku turystycznym, samorzady gminne i powiatowe oraz instytucje kultury. Niżej oceniany jest potencjał podmiotów branży turystycznej, w szczególności organizatorów turystyki i podmiotów gastronomicznych. Uczestnicy wywiadów przeprowadzonych na potrzeby *Audytu...* zwracali uwagę na rozproszenie środowiska turystycznego, niskie kompetencje organizacyjne, kadrowe oraz umiejętności i chęci w zakresie współpracy. Te same pytania o współpracę zadawano reprezentantom różnych grup interesariuszy, co pozwoliło na sformułowanie wniosków w zakresie relacji współpracy w obszarze turystyki w województwie podkarpackim.

¹⁰³ Na podstawie wywiadów z przedstawicielami samorządu terytorialnego w regionie oraz własnej analizy zakresu działalności Lokalnych Grup Działania.

Rysunek 17: Ocena relacji pomiędzy poszczególnymi grupami interesariuszy wewnątrzregionalnych w obszarze turystyki

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie analizy działalności podmiotów.

6 Analiza i ocena dotychczasowych adresatów oferty turystycznej województwa podkarpackiego

W województwie podkarpackim nie były do tej pory prowadzone cykliczne badania popytu turystycznego pozwalające na przeprowadzenie pogłębionej analizy dotychczasowych adresatów oferty turystycznej oraz pogłębioną segmentację i ocenę. Poniższa analiza przygotowana została w oparciu o dostępne źródła wtórne: *Strategię kreacji i promocji marki województwa podkarpackiego*, raport GUS Turystyka w 2018 roku, oraz badania Polskiej Organizacji Turystycznej.

Tabela 16: Specyfikacja segmentów turystycznych regionu w Strategii marki województwa podkarpackiego

Segment	Opis	Obecna ważność ¹⁰⁴
Turysta poszukujący	Mieszkańcy dużych miast Polski, którzy pragną uciec od zgiełku i hałasu metropolii. Osoby chcące zaznać spokoju, ciekawe świata, otwarte na nowe doświadczenia. Są to przede wszystkim ludzie młodzi, ale posiadający środki finansowe pozwalające im realizować marzenia. Zwykle zapracowani, ale ceniący odpoczynek i zdrowy tryb życia.	priorytet, udział duży w rynku
Turysta biznesowy	Firmy organizujące dla pracowników wyjazdy integracyjne i szkoleniowe. Ich klientami są przeważnie korporacje, które chcą zapewnić swoim pracownikom wypoczynek w ciekawym otoczeniu, gdzie istnieje szeroka gama rozrywek i odpowiednie warunki hotelowe.	priorytet, udział średni w rynku
Turysta aktywny	Aktywni turyści szukający wielu różnych doznań związanych z wypoczynkiem. Są to osoby ciekawe świata, stawiające na zdrowy tryb życia i uprawianie różnego rodzaju aktywności sportowych: rowery, wspinaczka, ale także zwiedzanie itp. Turysta aktywny poszukuje ciągle nowych wyzwań, angażuje w nie swoją rodzinę, chce poznawać świat i korzystać w pełni z oferty, jaką mu się proponuje.	priorytet, udział duży w rynku
Turysta „zimowy”	Narciarze, osoby zainteresowane uprawianiem sportów zimowych. Są to osoby w różnym wieku chcące korzystać z uroków przebywania w zimie w górach (głównie ludzie młodzi i rodziny z dziećmi). Do tej grupy zaliczają się także osoby uprawiające narciarstwo biegowe.	uzupełniający, udział średni w rynku
Turysta rodzinny	Rodziny z dziećmi, osoby poszukujące różnych sposobów spędzania wolnego czasu w szczególności w kontekście rodzinnym (zwiedzanie, sporty, wydarzenia itp.) Są to osoby poszukujące wielu różnych możliwości spędzania wolnego czasu (także w czasie niepogody). Najważniejszym celem jest to, aby dzieci się nie nudziły w czasie wakacji.	uzupełniający, udział duży w rynku

Źródło: *Strategia kreacji i promocji marki województwa podkarpackiego...*, *ibidem*.

Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna zleciła badanie popytu turystycznego, jakie wykonane zostało wśród mieszkańców Krakowa, Warszawy i Poznania w 2018 roku¹⁰⁵. Określiły one profil turysty. Jest on zainteresowany przede wszystkim turystyką wypoczynkową, aktywną i krajoznawczą, podróżuje samochodem, nocuje w gospodarstwach agroturystycznych lub kwaterach prywatnych. Na wyjazd decyduje się przede wszystkim latem i robi to kilka razy do roku. Preferuje dłuższe wyjazdy, np. urlopowe, a wiedzę o docelowym miejscu podróży czerpie z rekomendacji znajomych i z internetu. Przywoływane badanie pozwala wyciągnąć pewne wnioski dotyczące segmentacji turystów wybierających ofertę województwa podkarpackiego pod względem kryterium związanego z motywacją do odwiedzenia regionu. Motywem, jaki skłoniłby potencjalnego turystę do przyjazdu na Podkarpacie jest zarówno nieskażona natura, następnie historyczne miejscowości i zabytkowe obiekty, tradycyjne potrawy, ciekawe szlaki tematyczne, jak i unikatowa sztuka oraz kultura.

Prowadzono również badanie dotyczące ruchu turystycznego w korytarzu Green Velo¹⁰⁶. Wprawdzie dotyczy on wszystkich regionów Polski Wschodniej, przez który przebiega ten szlak, ale pozwala poznać profil i model zachowań uczestnika turystyki rowerowej. Istotne jest z punktu widzenia rozwoju turystyki na Podkarpacie to, że podróżujący tym szlakiem zainteresowany jest przyrodą, kulturą i kulinariami, które stanowią atuty regionu.

¹⁰⁴ Ocena ekspercka w oparciu o charakterystykę ruchu turystycznego, produktów turystycznych województwa podkarpackiego, wywiadów przeprowadzonych na potrzeby *Audyty turystycznego województwa podkarpackiego* oraz dokumentów strategicznych.

¹⁰⁵ *Badanie potencjału turystycznego regionu i preferencji grupy docelowej na potrzeby tworzenia nowych produktów transgranicznych w województwie podkarpackim. Raport z badań ilościowych*, Exacto Sp. z o.o. na zlecenie Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, Rzeszów 2018.

¹⁰⁶ *Badanie ruchu turystycznego na obszarze gmin stanowiących korytarz Wschodniego Szlaku Rowerowego Green Velo*, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2018.

Badanie dotyczące aktywności turystycznej Polaków w 2018 roku dostarcza informacji na temat struktury podróży pod względem celu. Dominowały wyjazdy, których celem były wypoczynek, rekreacja i wakacje (41,6% podróży Polaków w wieku 15 lat i więcej). W pobytach długookresowych odsetek ten był jeszcze wyższy – 58,2%. Odwiedziny u krewnych lub znajomych stanowiły cel 48,4% podróży, w tym 59,5% krótkookresowych. Na kolejnym miejscu znalazły się podróże służbowe (3,6%) mające przeważnie charakter krótkookresowy¹⁰⁷.

Z badań prowadzonych przez Polską Organizację Turystyczną wylania się obecnie pięć kluczowych segmentów turystów krajowych: „niewymagający Kowalscy”, „spontaniczni sportowcy”, „klienci biur podróży”, „wolne ptaki” i „entuzjaści wakacji”¹⁰⁸. Największy udział w rynku ma pierwszy z segmentów (25%). Wszystkie wymienione segmenty posiadają cechy wspólne: są to wyjazdy rodzinne, samochodem, podczas wakacji, a nocleg realizowany jest przede wszystkim w pokojach gościnnych/ wynajętych mieszkaniach. Ulubionymi aktywnościami podczas urlopu są: spacer, pływanie, jazda na rowerze lub grillowanie¹⁰⁹. „Spontaniczni sportowcy” są zainteresowani uprawianiem turystyki pieszej i chętniej wybierają góry, ewentualnie jeziora, lasy, rzeki, gdzie mogą uprawiać ulubioną aktywność.

Kolejnym źródłem są badania ruchu turystycznego w Rzeszowie, jakie przeprowadzone zostały w 2014 roku na potrzeby *Raportu z badań diagnostycznych dotyczących rozwoju turystyki w Rzeszowie*. Według tych badań 46,6% turystów odwiedzających miasto robi to w celach związanych z biznesem/handlem. Wypoczynek/urlop stanowił cel podróży 9,4% respondentów, a udział w konferencji/kongresie 9,1% wyjazdów. Realizacja celów poznawczych/krajoznawczych znalazła się dopiero na czwartym miejscu (6,4%)¹¹⁰. Wyników tych nie można odnieść do całego regionu i stanowić mogą one jedynie uzupełniające źródło informacji, tym bardziej, że badania te pochodzą sprzed 5 lat.

Podobnie należy traktować opracowanie pn. *Atrakcyjność turystyczna pogranicza polsko-słowackiego*, które powstało w 2018 roku na zlecenie Urzędu Statystycznego w Rzeszowie. Badanie prowadzono na obszarze pogranicza polsko-słowackiego: po stronie polskiej w powiecie krośnieńskim, bieszczadzkiem, leskim, nowotarskim, tatrzańskim oraz w Rzeszowie, a po stronie słowackiej: w Kraju Preszowskim i Kraju Żylińskim. W świetle tych badań głównym celem przyjazdu polskiej części był wypoczynek. Jako drugorzędne cele wskazywali zwiedzanie, rozrywkę i czas z rodziną. Jest to osoba w wieku 35-44 lat, z wyższym wykształceniem, przyjeżdżająca kolejny raz, przeważnie samochodem, czerpiąca informacje na temat obszaru z internetu i spędzająca tutaj 2-4 dni¹¹¹.

Informacji w zakresie analizy adresatów oferty turystycznej województwa podkarpackiego dostarczają wywiady przeprowadzone z przedstawicielami instytucji zarządzających rozwojem i promocją turystyki w województwie podkarpackim na szczeblu regionalnym i lokalnym. O ile w przypadku przedstawicieli Urzędu Marszałkowskiego i Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej udało się uzyskać całościowe spojrzenie z perspektywy regionu, przedstawiciele samorządów lokalnych, instytucji kultury i branży turystycznej koncentrowali się na specyfice reprezentowanego przez siebie obszaru. Tym samym ukazały się różnice lokalne w rozmieszczeniu turystów w województwie podkarpackim pod względem motywu podróży. W badaniu wykorzystano metodę delficką pozwalającą na poznanie opinii ekspertów z różnych środowisk na ten sam problem. Uzyskane wyniki poddano weryfikacji podczas konsultacji *Audytu...* Następnie przeprowadzono ponowną weryfikację, której rezultatem jest tabela 17.

¹⁰⁷ *Turystyka w 2018 roku*, ibidem.

¹⁰⁸ *Segmentacja turystów krajowych*, Kantar dla Polskiej Organizacji Turystycznej, 2019, s. 8.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 10.

¹¹⁰ *Raport z badań diagnostycznych dotyczących rozwoju turystyki w Rzeszowie*, Miasto Rzeszów 2014, s. 77.

¹¹¹ *Atrakcyjność turystyczna pogranicza polsko-słowackiego*, Pracownia Badań Soma na zlecenie Urzędu Statystycznego w Rzeszowie, Rzeszów 2018, s. 3-12.

Tabela 17: Najważniejsze pod względem udziału segmenty turysty krajowego i zagranicznego w województwie podkarpackim

Nazwa	Charakterystyka	Nazwa	Charakterystyka
Segmenty turystyczne krajowe		Segmenty turystyczne zagraniczne	
1.	Turysta aktywny – pieszy/górski	1.	Turysta biznesowy
2.	Turysta krajoznawczy	2.	Turysta aktywny – rowerowy
3.	Turysta wypoczynkowy	3.	Turysta krajoznawczy
4.	Turysta aktywny – rowerowy	4.	Turysta „etniczny”/sentymentalny
5.	Turysta biznesowy	5.	Turysta religijno-pielgrzymkowy
6.	Turysta religijno-pielgrzymkowy		Turysta zakupowy

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie wywiadów z regionalnymi ekspertami w zakresie turystyki.

W oparciu o wywiady i konsultacje podjęto próbę oceny dotychczasowych segmentów oferty turystycznej województwa podkarpackiego. Uwzględniono następujące kryteria oceny: dotychczasowy udział w rynku na podstawie wiedzy ekspertów, atrakcyjność segmentu w oparciu o analizę trendów w ruchu turystycznym i ocenę potencjału turystycznego regionu oraz prognozę trendu w oparciu o analizy IPK International i UNWTO.

Pod względem atrakcyjności, najwyżej oceniono turystę wypoczynkowego, spa&wellness, miejskiego, kulturowego, kulinarnego, biznesowego i ekoturystę. Prognozowany jest wzrost udziału następujących segmentów: rowerowego, wypoczynkowego, spa&wellness, specjalistycznego, miejskiego, kulturowego, kulinarnego, przyrodniczego i ekoturysty. Z tego względu najbardziej pożądanymi dla regionu segmentami są turyści: wypoczynkowi, spa&wellness, miejscy i kulturowi, kulinarni, ekoturysty i turyści specjalistyczni (tabela 18). Poniższej oceny dokonano w sposób ekspercki, w oparciu o analizę źródeł wtórnych oraz badania i konsultacje z regionalnymi i lokalnymi ekspertami w dziedzinie turystyki.

Tabela 18: Tablica kontyngencji charakteryzująca adresatów oferty turystycznej województwa podkarpackiego

Lp.	Nazwa segmentu	Udział w rynku	Atrakcyjność segmentu	Prognozowane trendy	Aktywność
1	Turysta aktywny – górski	***	**	→	W, K, D, L
2	Turysta aktywny – rowerowy	***	**	↗	W, K, L, C
3	Turysta aktywny – wodny	*	*	↘	W, K, L
4	Turysta aktywny - zimowy	**	**	→	W, K, D, Z
5	Turysta wypoczynkowy	***	***	↗	W, K, D, L, C
6	Turysta uzdrowiskowy	*	*	↘	K, D, C
7	Turysta spa&wellness	**	***	↗	W, K, C
8	Turysta specjalistyczny	*	**	↗	W, K, C, J
9	Turysta miejski	***	***	↗	W, K, L, J
10	Turysta kulturowy (w tym religijny)	***	***	↗	W, K, D, L, J
11	Turysta kulinarny	*	***	↗	W, K, C, J
12	Turysta biznesowy	***	***	→	K, C, J
13	Agroturysta	*	*	→	W, K, D, L
14	Turysta przyrodniczy	**	*	↗	W, K, L, Z, C
15	Ekoturysta	*	***	↗	W, K, C
16	Turysta zakupowy	*	**	→	W, J, C

Legenda:
mały (*), średni (**), duży (***)i bardzo duży (****)
W – weekendowy, K – krótkookresowy, D – długookresowy, L – letni, Z – zimowy, C – całoroczny, J – jednodniowy

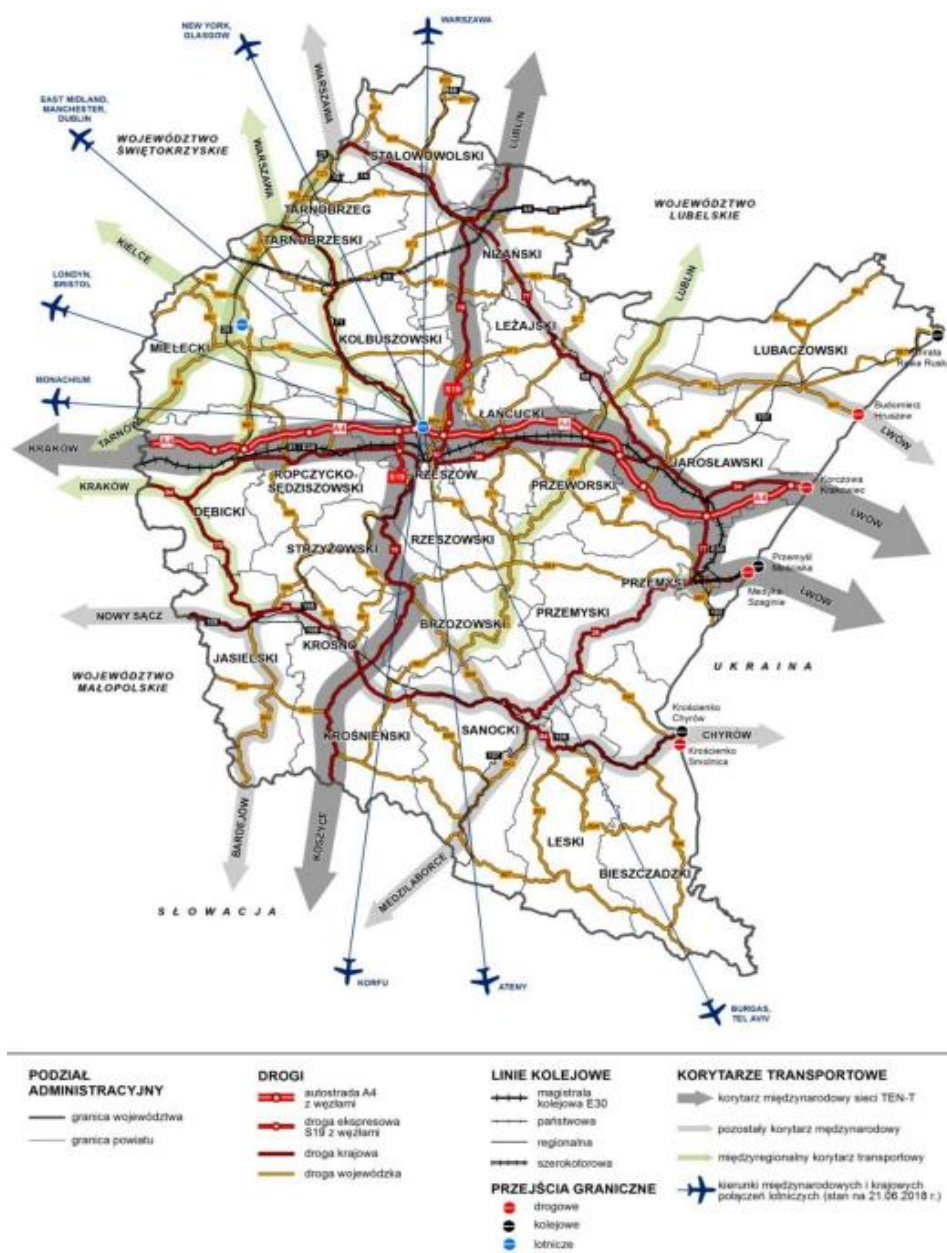
Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

7 Ogólna charakterystyka województwa podkarpackiego w aspekcie możliwości rozwojowych turystyki

7.1 Dostępność komunikacyjna

Kluczowym źródłem informacji i danych o aktualnej sytuacji społeczno-gospodarczej i w zakresie infrastruktury jest *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego* z 2019 roku¹¹². Ponadto uwzględnić należy dane GUS znajdujące się w Banku Danych Lokalnych, dane Portu Lotniczego Rzeszów-Jasionka, PKP i innych podmiotów istotnych z punktu widzenia analizy. Dostępność komunikacyjną rozpatrywać należy jako dostępność: drogową, kolejową, lotniczą, w układzie krajowym, regionalnym, transgranicznym i międzynarodowym. Poniższa mapa (rysunek 18) syntezuje dostępność w układzie zewnętrznym w kontekście układu regionalnego.

Rysunek 18: Zewnętrzna dostępność komunikacyjna województwa podkarpackiego

Źródło: *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, ibidem, s. 231.

¹¹²*Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, ibidem, s. 231.

Przywoływane opracowanie w sposób kompleksowy analizuje dostępność komunikacyjną regionu według danych za 2017 rok. Z uwagi na to, że dostępne są dane GUS za 2018 rok, poniższe tabele zawierają takie z nich, które pozwalają na przeanalizowanie dynamiki w zakresie dostępności komunikacyjnej regionu w latach 2016-2018 (tabela 19).

Województwo podkarpackie położone jest przy wschodniej granicy Unii Europejskiej, peryferyjnie w stosunku do europejskich korytarzy transportowych. Przez teren województwa nie przebiega żaden z nowych korytarzy transportowych. Obszar lepszej dostępności obejmuje zachodnią, północno-zachodnią oraz centralną część regionu z Rzeszowem i maleje wraz ze wzrostem odległości w kierunku północnym i południowym. Najniższe poziomy wskaźnika dostępności potencjałowej w skali kraju, notowane są w południowych częściach powiatów bieszczadzkiego, jasielskiego, krośnieńskiego, leskiego, sanockiego oraz w północno-wschodniej części powiatu przemyskiego i lubaczowskiego¹¹³. Południowo-wschodnia część regionu posiada słabe powiązania komunikacyjne z resztą kraju.

Tabela 19: Sieć drogowa województwa podkarpackiego

Nazwa	2016	2017	2018
Autostrady [km]	152,5	152,5	152,5
Drogi ekspresowe [km]	30,0	30,0	30,0
Ogółem [km]	16 716,1	16 807,9	17 087,0
Krajowe [km]	919,4	926,6	927,1
Wojewódzkie [km]	1 693,8	1 708,3	1 721,6
Powiatowe [km]	6 441,1	6 434,3	6 464,5
Gminne [km]	7 661,8	7 738,7	7 973,8

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie danych GUS.

Porównanie danych dotyczących komunikacji taksówkami, autobusami i pociągami pokazuje, że w latach 2016-2018 zmniejszyła się liczba taksówek w regionie oraz linii regularnej komunikacji autobusowej na liniach dalekobieżnych krajowych. Wzrosła liczba połączeń liniami regularnej komunikacji autobusowej regionalnej i podmiejskiej. Waha się liczba linii komunikacji autobusowej międzynarodowej. Bez zmian pozostaje długość mierzona w kilometrach eksploatowanych linii kolejowych (tabela 20).

Tabela 20: Komunikacja drogowa i kolejowa w województwie podkarpackim

Nazwa	2016	2017	2018
Liczba taksówek	Brak danych	1 447	1 442
Linie regularnej komunikacji autobusowej dalekobieżne [połączenia]	35	35	32
Linie regularnej komunikacji autobusowej dalekobieżne [km]	11 650	12 268	9 886
Linie regularnej komunikacji autobusowej regionalne [połączenia]	91	88	99
Linie regularnej komunikacji autobusowej regionalne [km]	6 783	6 251	7 147
Linie regularnej komunikacji autobusowej podmiejskie [połączenia]	667	745	717
Linie regularnej komunikacji autobusowej podmiejskie [km]	19 774	20 425	20 761
Linie regularnej komunikacji autobusowej międzynarodowe [połączenia]	5	7	6
Linie regularnej komunikacji autobusowej międzynarodowe [km]	14 456	21 790	16 740
Linie kolejowe eksploatowane [km]	978	895	978
W tym linie kolejowe zelektryfikowane [km]	369	369	370

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie danych GUS.

W latach 2016-2018 wzrosła liczba kilometrów ścieżek rowerowych (o 15,5%). Najwięcej przybyło ścieżek rowerowych będących pod zarządem powiatowym (o 23,2%). Zmiany te obrazuje tabela 21.

Tabela 21: Ścieżki rowerowe w województwie podkarpackim

Nazwa	2016	2017	2018
Ścieżki rowerowe (drogi dla rowerów) ogółem [km]	533,1	591,1	615,9
Będących pod zarządem gminy [km]	361,0	411,7	415,1
Będących pod zarządem starostwa [km]	101,4	105,6	124,9
Będących pod zarządem urzędu marszałkowskiego [km]	70,7	73,8	75,9
Ścieżki rowerowe na 100 km ²	2,99	3,31	3,45
Ścieżki rowerowe na 10 tys. ludności	2,51	2,78	2,89

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie danych GUS.

¹¹³ Ibidem, s. 325.

W województwie podkarpackim istnieje łącznie 6 lotnisk, w tym Port Lotniczy Rzeszów-Jasionka. Lotniska Krosno i Turbia k. Stalowej Woli są lotniskami sportowymi, a Sanok jest bazą Lotniczego Pogotowia Ratunkowego. Regularny pasażerski transport lotniczy zapewnia Port Lotniczy Rzeszów-Jasionka. Ruch lotniczy na tym lotnisku wzrósł od 2007 roku o 257% i w 2018 roku odprawiono na nim 719,8 tys. pasażerów¹¹⁴. Tabela 22 prezentuje dane GUS dotyczące ruchu pasażerskiego na tym lotnisku i udziału ruchu pasażerskiego w ruchu lotniczym ogółem. O ile w latach 2016-2018 widoczny jest wzrost przyjazdów i wyjazdów, o tyle udział ruchu pasażerskiego zmalał w latach 2017-2018 w stosunku do 2016 roku.

Tabela 22: Pasażerski ruch lotniczy w województwie podkarpackim

Nazwa	2016	2017	2018
Przyjazdy [osoby]	329 832	346 832	384 937
Wyjazdy [osoby]	334 236	346 710	386 360
Tranzyt [osoby]	0	0	0
Udział ruchu pasażerskiego [%]	1,9	1,7	1,7

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie danych GUS.

Obecnie ruch pasażerski podzielić można na 4 kategorie: biznesowy wewnętrzny (Rzeszów – Warszawa i Warszawa – Rzeszów), łącznikowy do portów lotniczych europejskich i międzykontynentalnych, ruch związany z migracjami zewnętrznymi Polaków, ruch turystyczny dawnych mieszkańców tych terenów (połączenia z Tel Avivem oraz Nowym Jorkiem). Dotyczy to zarówno Polaków¹¹⁵, jak i Żydów.

Aktualną siatkę połączeń przedstawia tabela 23. Oprócz tego lotnisko obsługuje loty czarterowe do Tunezji, Turcji i Grecji (według stanu na październik 2019 roku). Siatka lotów i ich liczba w ciągu tygodnia zmienia się w zależności od sezonu.

Tabela 23: Liczba lotów według kierunków z lotniska w Rzeszowie-Jasionce (rozkład lotów na dzień 28.11.2018)

Kraj	Lotnisko	Przewoźnik	Liczba lotów w tygodniu
Polska	Warszawa	PLL LOT	50
USA	Nowy Jork – Newark	PLL LOT	1
Izrael	Tel Aviv	PLL LOT	1
Niemcy	Monachium	Lufthansa	28
Wielka Brytania	Bristol	Ryanair	3
Wielka Brytania	East Midlands	Ryanair	5
Wielka Brytania	Londyn Luton	Ryanair	6
Wielka Brytania	Londyn Stansted	Ryanair	11
Wielka Brytania	Manchester	Ryanair	4
Irlandia	Dublin	Ryanair	6
Grecja	Ateny	Ryanair	1

Źródło: rzeszowairport.pl/pl/pasazer/rozklad-lotow (dostęp: 4.10.2019).

Na podstawie wywiadu przeprowadzonego z przedstawicielem Portu Lotniczego Rzeszów-Jasionka największym zainteresowaniem cieszą się następujące kierunki połączeń lotniczych (kolejność według atrakcyjności, od największej do najmniejszej): Londyn, Bristol, Dublin, Manchester, Monachium, Ateny, Nowy Jork, Warszawa i East Midlands. Cała dotychczasowa siatka połączeń cieszy się wypełnieniem powyżej 90%.

7.2 Charakterystyka społeczno-gospodarcza

Charakterystyka społeczna województwa podkarpackiego obejmuje następujące obszary, które mogą być istotne w kontekście rozwoju turystyki: demografia, ochrona zdrowia – lecznictwo uzdrowiskowe, edukacja (w szczególności na poziomie szkolnictwa wyższego), kultura i sport, rynek pracy, aktywność społeczna oraz bezpieczeństwo publiczne. W charakterystyce gospodarczej najważniejsze jest ujęcie turystyki jako gałęzi gospodarki podkarpackiego oraz przedsiębiorstwa i ich kondycja.

¹¹⁴ rzeszowairport.pl/pl/lotnisko/statystyki-ruchu/operacje-lotnicze (dostęp: 5.10.2019).

¹¹⁵ genealogicznapodroz.com/2016/04/11/podkarpacia-do-ameryki (dostęp 29.11.2019).

Przywoływana *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego* pokazuje, że pod względem demograficznym jest ono w lepszej sytuacji od regionów ościennych, a podstawowe wskaźniki są korzystniejsze od reszty kraju. W latach 2016-2017 liczba mieszkańców wzrosła, a w 2018 roku minimalnie spadła w stosunku do roku poprzedniego (tabela 24).

Tabela 24: Najważniejsze dane charakteryzujące sytuację demograficzną województwa podkarpackiego

Nazwa	2016	2017	2018
Ludność ogółem	2 127 656	2 129 138	2 129 015
Ludność na 1 km ²	119	119	119
Zmiana liczby ludności na 1000 mieszkańców	0,0	0,7	-0,1
Ludność w miastach [%]	41,18	41,15	41,09
Ludność w wieku przedprodukcyjnym [%]	18,4	18,3	18,2
Ludność w wieku produkcyjnym [%]	62,9	62,4	62,0
Ludność w wieku poprodukcyjnym [%]	18,8	19,3	19,8
Współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi	22,1	23,0	24,0
Odsetek osób w wieku 65+	16,4	17,0	17,5
Współczynnik feminizacji	104	104	104
Urodzenia i zgodny	0,5	1,2	0,9
Przyrost naturalny	1 159	2 600	1 897
Dzietność	1,254	1,372	1,369

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie danych GUS.

Województwo podkarpackie jest piątym w kraju pod względem liczby szpitali uzdrowiskowych i stacjonarnych zakładów rehabilitacji leczniczej (za dolnośląskim, małopolskim, zachodniopomorskim i kujawsko-pomorskim). Podobnie jest z liczbą uzdrowiskowych zakładów przyrodoleczniczych – większa ich liczba jest tylko w województwach: dolnośląskim, małopolskim i zachodniopomorskim. Gęstość zaludnienia w regionie jest niższa od średniej dla Polski, lecz najwyższa spośród województw ściany wschodniej. Procentowy udział ludności zamieszkującej w miastach jest najniższy w Polsce. Podkarpackie ma korzystną strukturę ekonomicznych grup ludności na tle kraju. Jest ona lepsza niż w świętokrzyskim i podlaskim, ale gorsza niż w małopolskim, lubelskim i warmińsko-mazurskim. Liczba kuracjuszy wzrosła w latach 2016-2019, podobnie jak ich liczba dni pobytu. Zmniejszyła się liczba kuracjuszy zagranicznych stacjonarnych. Baz zmian pozostał w analizowanym okresie potencjał bazy uzdrowiskowej (tabela 25).

Tabela 25: Szpitale uzdrowiskowe, sanatoria uzdrowiskowe, uzdrowiskowe zakłady przyrodolecznicze i przychodnie uzdrowiskowe

Nazwa	2016	2017	2018
Szpitale uzdrowiskowe i sanatoria uzdrowiskowe (stan na 31.12)	25	25	25
Łóżka (stan na 31.12)	3 993	3 911	3 981
Kuracjusze leczenia stacjonarnie w szpitalach uzdrowiskowych i w sanatoriach uzdrowiskowych	57 265	56 144	61 144
Kuracjusze leczenia stacjonarnie cudzoziemcy jw.	138	117	119
Kuracjusze leczenia stacjonarnie pełnopłatni jw.	11 528	11 570	12 339
Łączna liczba dni pobytu kuracjuszy/pacjentów (osobodni) jw.	1 102 369	1 069 799	1 175 981
Kuracjusze leczenia w trybie ambulatoryjnym jw.	3 027	2 338	3 205
Uzdrowiskowe zakłady przyrodolecznicze i przychodnie uzdrowiskowe	3	3	3
Kuracjusze w trybie ambulatoryjnym	2 057	2 304	1 840

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie danych GUS.

Na poziomie szkolnictwa średniego zawodowego 56 szkół w regionie kształci w zawodzie technik obsługi turystycznej¹¹⁶. Kucharzy i cukierników kształcą szkoły: Zespół Szkół Gastronomiczno-Hotelarskich w Iwoniczu-Zdroju, Zespół Szkół Usługowo-Hotelarskich i Gastronomicznych w Przemyślu, Technikum nr 4 w Rzeszowie, Zespół Szkół Hotelarskich i Gastronomicznych w Sandomierzu i Zespół Szkół Techniczno-Weterynaryjnych w Trzcianie. Województwo podkarpackie wyróżnia się na tle innych w Polsce Wschodniej pod względem liczby wyższych uczelni (zajmuje siódmą lokatę w kraju z osiemnastoma uczelniami). Niemniej poziom wykształcenia mieszkańców regionu jest relatywnie niski i w 2017 roku region zajął 9. miejsce w Polsce pod względem odsetka osób z wyższym wykształceniem. W 2018 roku wskaźnik ten wyniósł 6,4%, co dało regionowi piątą lokatę w kraju (przed wszystkimi regionami Polski Wschodniej i województwem małopolskim)¹¹⁷. Na

¹¹⁶ szkolnictwo.pl/szukaj_technik_obs%C5%82ugi_turystycznej,9_PODKARPACKIE (dostęp: 4.10.2019).

¹¹⁷ GUS, Baza Danych Lokalnych (BAEL – badanie aktywności ekonomicznej ludności).

kierunkach związanych z turystyką, sportem i usługami turystycznymi kształcą następujące szkoły wyższe (tabela 26).

Tabela 26: Uczelnie wyższe kształcące na kierunkach związanych z turystyką, sportem i usługami turystycznymi

Nazwa	Lokalizacja	Kierunek związany z turystyką
Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu	ul. Czarnieckiego 16 37-500 Jarosław pwste.edu.pl	Hotelarstwo i animacja czasu wolnego (studia licencjackie)
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Pigonia w Krośnie	Rynek 1 38-400 Krosno pwsz.krosno.pl	Turystyka i rekreacja (studia licencjackie)
Polsko-Czeska Wyższa Szkoła Biznesu i Sportu Collegium GLACENSE	ul. Energetyków 11A 37-450 Stalowa Wola fuaw.pl/uczelnie/polsko-czeska-wyzsza-szkola-biznesu-i-sportu-collegium-glacense	Wychowanie fizyczne (studia licencjackie)
Uniwersytet Rzeszowski	Al. Rejtana 16c 35-959 Rzeszów univ.rzeszow.pl	Turystyka historyczna i kulturowa Turystyka i rekreacja Wychowanie fizyczne (studia licencjackie i magisterskie)
Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie	ul. Sucharskiego 2 35-225 Rzeszów wsiz.rzeszow.pl	Turystyka i rekreacja (studia licencjackie)

Źródło: podkarpackie.studia.edubaza.pl/serwis (dostęp: 4.10.2019).

Infrastruktura i usługi w zakresie kultury i sportu są elementem analizy zasobów turystycznych i okołoturystycznych województwa podkarpackiego, zaś imprezy masowe stanowią część analizy produktu turystycznego. Przywoływana *Diagnoza...* analizuje szczegółowo działalność instytucji kultury w regionie. Pod względem ludności przypadającej na bibliotekę wyróżnia się pozytywnie na tle kraju. Korzystnie przedstawia się również aktywność czytelnicza mieszkańców, która jest najwyższa wśród województw Polski Wschodniej. Podobnie jest pod względem liczby kin i sal kinowych, jednak liczba korzystających z oferty tych podmiotów jest jedną z najniższych w Polsce (w 2017 roku podkarpackie zajęło 14. miejsce na 16 województw). O zasobach i potencjale w zakresie aktywizacji uczestnictwa w kulturze w regionie świadczy liczba domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic. Podkarpackie znajdowało się w czołówce województw z liczbą 370 obiektów (więcej placówek było tylko w małopolskim i śląskim). Mieszkańcy regionu wykazują natomiast najmniejszą aktywność w Polsce pod względem odwiedzania teatrów i instytucji muzycznych.

Jakość życia w podkarpackim mieszkańcy określili jako dobrą i jest ona wyższa niż w innych regionach i średnia dla Polski (tabela 27 i 28). Jednak sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych należy do najtrudniejszych w kraju.

Tabela 27: Jakość życia w województwie podkarpackim na tle kraju w 2018 roku

Dane	Podkarpackie	Polska
Wskaźnik relatywnego ubóstwa w gospodarstwach domowych [%]	19	13
Wskaźnik relatywnie wysokich dochodów w gospodarstwie domowym [%]	8	15
Wskaźnik ubóstwa warunków życia [%]	4	4
Wskaźnik dobrych warunków życia [%]	26	27
Poczucie bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania [%]	21	20
Zadowolenie z terenów zielonych [%]	87	79
Zadowolenie z miejscowości zamieszkania [%]	84	80
Ogólne zaufanie do ludzi i do sąsiadów [%]	84	80
Zaufanie do władz lokalnych [%]	65	55
Ogólne zadowolenie z jakości życia [%]	81	83

Źródło: *Regionalne zróżnicowanie jakości życia w 2018 roku. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*, GUS, Warszawa 2019.

Tabela 28: Sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych w województwie podkarpackim w 2018 roku na tle kraju

Dane	Podkarpackie	Polska
Wskaźnik przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych w stosunku do średniej krajowej według województw [%]	80,9	100
Wskaźnik przeciętnego miesięcznego dochodu na 1 osobę w gospodarstwach domowych w stosunku do średniej krajowej według województw [%]	79,6	100

Źródło: *Budżety gospodarstw domowych w 2018 r., GUS, Warszawa 2019.*

Współczynnik aktywności zawodowej w województwie podkarpackim jest niższy od średniej dla Polski. Podobnie jest ze wskaźnikiem zatrudnienia według wieku produkcyjnego, który minimalnie wzrósł, ale jest niższy niż w podlaskim i lubelskim, ale wyższy niż w pozostałych regionach Polski Wschodniej. Podkarpackie było 4. regionem w Polsce pod względem odsetka pracujących w rolnictwie (po lubelskim, podlaskim i świętokrzyskim) i wartość wskaźnika spadła w ciągu ostatnich 3 lat. Wzrost natomiast odsetek zatrudnionych w sektorze przemysłowym. Pod tym względem Podkarpackie zajmuje piątą lokatę w kraju (po województwie śląskim, wielkopolskim, opolskim i lubelskim). Spada odsetek zatrudnionych w usługach i region zajmował pod tym względem trzecie miejsce od końca (przed wielkopolskim i świętokrzyskim). Stopa bezrobocia systematycznie spada, jednak wartość wskaźnika była w 2018 roku dużo wyższa niż w Polsce (3,8%) i najwyższa wśród regionów. Podkarpackie jest w bardzo niekorzystnej sytuacji pod względem liczby osób długotrwale bezrobotnych i zajmuje pod tym względem drugie miejsce od końca w Polsce (przed lubelskim). Spada liczba ofert pracy i region zajmuje pod tym względem jedno z ostatnich miejsc w Polsce (mniej oferują jedynie 3 województwa znajdujące się w tej części kraju: podlaskie, świętokrzyskie i lubelskie).

Wskaźnik zatrudnienia w 2018 roku osiągnął 51,4% (przy średniej krajowej 54,2%), jednak w województwie podkarpackim wysoka jest stopa bezrobocia i wynosi 6,5% przy średniej krajowej 3,8%. Pod względem wartości PKB województwo podkarpackie wypracowuje 3,9% krajowego PKP, co sytuuje je na 9. miejscu w Polsce. Wskaźniki mówiące o aktywności zawodowej mieszkańców regionu prezentuje tabela 29.

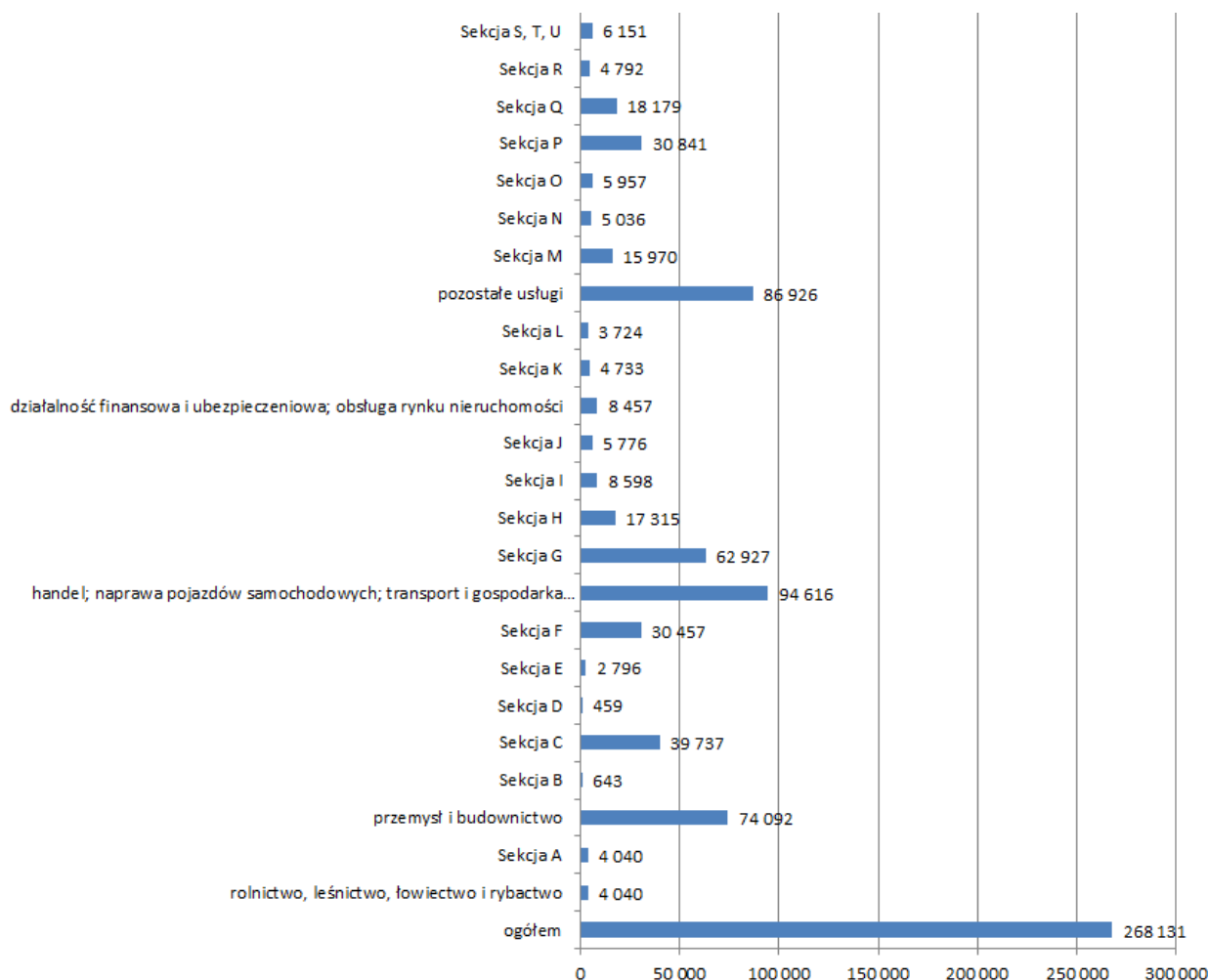
Tabela 29: Aktywność zawodowa i bezrobocie w województwie podkarpackim

Dane	2016	2017	2018
Współczynnik aktywności zawodowej [%]	55,9	56,5	54,9
Wskaźnik zatrudnienia według wieku produkcyjnego [%]	50,6	51,8	51,4
Odsetek pracujących w sektorze rolniczym [%]	12,9	12,3	11,9
Odsetek pracujących w sektorze przemysłowym [%]	32,3	33,5	35,0
Odsetek pracujących w sektorze usługowym [%]	54,9	54,2	53,2
Stopa bezrobocia [%]	9,6	8,4	6,5
Stopa bezrobocia rejestrowanego w stosunku do średniej krajowej według województw (Polska = 100) [%]	140,2	145,5	151,7
Długotrwale bezrobotni (13 mies. i dłużej) [tys. osób]	24	18	19
Oferty pracy	2 117	1 823	1 694

Źródło: *Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie danych GUS.*

W strukturze pracujących i zatrudnionych w przedsiębiorstwach do 49 osób w 2017 roku przeważali pracownicy w handlu, naprawie pojazdów samochodowych, transporcie i gospodarce magazynowej, zakwaterowaniu i gastronomii, informacji i komunikacji (94,6 tys. osób), następnie pozostałych usług (86,9 tys. osób) oraz przemysłu i budownictwa (74,1 tys. osób). Dane te obrazuje rysunek 19.

Rysunek 19: Struktura pracujących i zatrudnionych w przedsiębiorstwach do 49 osób w 2017 roku¹¹⁸

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie danych GUS.

Wskaźniki przedsiębiorczości są w województwie podkarpackim niższe niż średnia dla Polski. Dla przykładu w kraju jest średnio 11,3 podmiotów wpisanych do rejestru na 1 tys. mieszkańców, 102 nowo zarejestrowane podmioty, 114 podmiotów wpisanych do REGON na 10 tys. ludności czy 81 osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 1 tys. ludności. Wyższy jest również wskaźnik fundacji, stowarzyszeń i organizacji na 1 tys. mieszkańców (3,68) i nowo powstających organizacji (2). Największą różnicę pokazuje wskaźnik mówiący o liczbie podmiotów zatrudniających do 9 pracowników na 1 tys. mieszkańców – w podkarpackim wskaźnik ten wynosi 78,7, a w Polsce 109,2 (region ma najniższy wskaźnik spośród wszystkich w kraju). W małych i średnich przedsiębiorstwach wartości wskaźników zbliżają się do siebie. W przypadku przedsiębiorstw zatrudniających do 49 pracowników, w mniej korzystnej sytuacji są województwa lubelskie i podlaskie. Podkarpackie ma także najniższy wskaźnik osób prowadzących działalność gospodarczą na 1 tys. ludności. Organizacje pozarządowe w województwie podkarpackim zajmujące się sportem, turystyką,

¹¹⁸ Dane nie dotyczą osób pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie oraz duchownych, a także pracujących w jednostkach budżetowych prowadzących działalność w zakresie obrony narodowej i bezpieczeństwa publicznego oraz organizacjach, fundacjach i związkach. Stan na 31 grudnia; Sektory A Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo; przemysł i budownictwo Sektory B C D E F, Sektory B Górnictwo i wydobywanie, Sektory C Przetwórstwo przemysłowe, Sektory D Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę, Sektory E Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami, rekultywacja, Sektory F Budownictwo; handel; naprawa pojazdów samochodowych; transport i gospodarka magazynowa; zakwaterowanie i gastronomia; informacja i komunikacja Sektory G H I J, Sektory G Handel; naprawa pojazdów samochodowych, Sektory H Transport i gospodarka magazynowa, Sektory I Zakwaterowanie i gastronomia, Sektory J Informacja i komunikacja; działalność finansowa i ubezpieczeniowa; obsługa rynku nieruchomości Sektory K L, Sektory K Działalność finansowa i ubezpieczeniowa, Sektory L Obsługa rynku nieruchomości; pozostałe usługi Sektory M N O P Q R S T U, Sektory M Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna, Sektory N Administrowanie i działalność wspierająca, Sektory O Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne, Sektory P Edukacja, Sektory Q Opieka zdrowotna i pomoc społeczna, Sektory R Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją, Sektory S Pozostała działalność usługowa.

rekreacją i hobby stanowią 44% wszystkich tego typu podmiotów w regionie¹¹⁹. Wskaźniki przedsiębiorczości w regionie przedstawia tabela 30.

Tabela 30: Wskaźniki przedsiębiorczości w województwie podkarpackim

Dane	2016	2017	2018
Podmioty wpisane do rejestru REGON na 1000 mieszkańców	78,8	80,3	82,1
Podmioty zatrudniające 0-9 pracowników na 1000 mieszkańców	75,4	76,9	78,7
Podmioty zatrudniające 10-49 pracowników na 1000 mieszkańców	2,8	2,8	2,8
Podmioty zatrudniające 50-249 pracowników na 1000 mieszkańców	0,6	0,6	0,6
Podmioty zatrudniające 250-999 pracowników na 1000 mieszkańców	0,1	0,1	0,1
Jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności	67	73	77
Jednostki wykreślone z rejestru REGON na 10 tys. ludności	53	56	57
Podmioty wpisane do rejestru na 1000 ludności	79	80	82
Podmioty na 1000 mieszkańców według wag klas wielkości	5,8	5,7	5,7
Podmioty gospodarki narodowej o liczbie pracujących powyżej 49 osób na 10 tys. mieszkańców	6,8	6,8	7,0
Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności	58	59	61
Fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców	3,58	3,69	3,55
Nowo zarejestrowane fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców	2	1	2

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie danych GUS.

¹¹⁹ Dane Stowarzyszenia Klon/Jawor.

8 Ogólna charakterystyka sytuacji na rynku turystycznym w aspekcie możliwości rozwojowych turystyki

8.1 Światowy i europejski rynek turystyczny

Współczesna turystyka to skomplikowane zjawisko społeczno-gospodarcze, na które silny wpływ wywierają międzynarodowe i globalne procesy zachodzące na rynku turystycznym. Rynek turystyczny, podobnie jak w przypadku innych rynków, tworzą podmioty, przedmioty i zachodzące pomiędzy nimi relacje oraz procesy go kształtujące. To, co wyróżnia rynek turystyczny od innych rynków to turysta jako jego konsument (popyt) i wytwórcy usług turystycznych (podaż). Obecnie nie ma miejsc (regionów/miast) na świecie, które nie byłyby zainteresowane w mniejszym lub większym stopniu zarabianiem na turystyce. Stąd konkurencja na tym rynku jest ogromna, zwłaszcza, że próbują go zdominować duże, międzynarodowe firmy. Dla małych, lokalnych, często rodzinnych przedsiębiorstw osiągnięcie przewagi konkurencyjnej jest bardzo trudne, ale nie niemożliwe. Wymaga to jednak budowania różnego rodzaju lokalnych i regionalnych aliansów, które pozwolą poszerzyć ofertę produktów turystycznych, poprawić ich konkurencyjność, jak również prowadzić efektywniejszą działalność promocyjną.

Biorąc pod uwagę dane dotyczące światowego rynku turystycznego (2017 roku), w tym wydatki ponoszone przez turystów, opublikowane przez Światową Organizację Turystyki (UNWTO), należy zauważyć, że:

- popyt na produkty turystyczne na świecie rośnie szybciej niż w zakresie innych form aktywności gospodarczej,
- wartość światowego rynku turystycznego szacuje się obecnie na 5,29 bil. USD i cały czas jego wartość rośnie,
- stopniowo wzrastają wydatki na podróże, co związane jest m.in. ze zwiększaniem się klasy średniej, która wydaje więcej i chętniej wyjeżdża,
- nadal największa część wydatków turystycznych związana jest z podróżami krajowymi, jednakże od kilku lat systematycznie wzrasta udział wydatków związanych z podróżami międzynarodowymi¹²⁰.

Uwzględniając dane dla 2018 r. ogółem na świecie odbyto 1,4 mld. podróży, co oznacza wzrost o 6% w stosunku do roku wcześniejszego. UNWTO zwraca uwagę, że jest to zapewne związane z postępowaniem technologicznym, spadkiem cen biletów lotniczych, poprawą standardów infrastruktury turystycznej i ułatwień wizowych, jakie wprowadziło wiele krajów.

Podobnie jak w latach poprzednich Europa była głównym kierunkiem podróży turystycznych:

- średnio o 6% wzrosła na świecie liczba turystów, którzy skorzystali z rejestrowanej bazy noclegowej; taki średni wynik uzyskano także w Europie,
- Europa przyjęła 713 mln. turystów, z czego najwięcej kraje śródziemnomorskie, przy czym średni – 6% wzrost – osiągnęła także Europa Środkowo-Wschodnia¹²¹.

W 2019 roku UNWTO prognozuje lekkie wyhamowanie wzrostu światowego ruchu turystycznego z 6% do 3-4%. Będzie to związane z jednej strony ze wzrostem opartym na stabilizacji cen paliw i utrzymaniem niewygórowanych cen biletów lotniczych, z drugiej jednak strony spowolnieniem gospodarczym i ciągle niepewną sytuacją w Wielkiej Brytanii (brexit). Uważa się też, że będą dominować podróże oparte na celach zdrowotnych, poszukiwaniu zmian i poprawie samopoczucia turystów¹²².

¹²⁰ UNWTO za: <https://www.rp.pl/arttykul/1390015-Padl-nowy-rekord-w-swiatowej-turystyce.html>, dostęp: 15.10.2019).

¹²¹ UNWTO za: <https://www.rp.pl/arttykul/1390015-Padl-nowy-rekord-w-swiatowej-turystyce.html>, dostęp: 15.10.2019).

¹²² UNWTO za: <https://www.rp.pl/arttykul/1390015-Padl-nowy-rekord-w-swiatowej-turystyce.html>, dostęp: 15.10.2019).

8.2 Polski rynek turystyczny

Polski rynek turystyczny jest jednym z najlepiej rozwijających się w Europie. Rokrocznie odwiedza Polskę coraz więcej turystów zagranicznych, a sami Polacy coraz częściej wyjeżdżają turystycznie. Według danych udostępnianych przez Ministerstwo Sportu i Turystyki w 2018 roku nasz kraj odwiedziło ponad 86 mln obcokrajowców, z czego aż 19,6 mln to turyści. Szacuje się, że łączne wpływy z przyjazdowej turystyki zagranicznej w ubiegłym roku w naszym kraju wyniosły aż 59,4 mld zł¹²³.

Wielkość rynku turystycznego ilustrują dane dotyczące uczestnictwa mieszkańców Polski w wyjazdach turystycznych krajowych i zagranicznych, jak i przyjazdy nierezydentów do Polski.

Badania GUS wykazały¹²⁴, że liczba mieszkańców Polski w wieku 15 lat lub więcej uczestniczących w 2018 roku w przynajmniej jednym prywatnym wyjeździe turystycznym z co najmniej jednym noclegiem wyniosła 20 mln (o 4,5% więcej niż w 2017 roku). Stanowiło to 61,9% Polaków w tej grupie wiekowej. W miastach wskaźnik ten był na poziomie 67,7%, a na wsi 51,9%. Najliczniejszą grupą wśród wyjeżdżających były osoby w wieku 25-44 lata – z tej grupy wiekowej wyjechało 69,5% (8,2 mln) mieszkańców Polski.

W 2018 roku mieszkańcy Polski odbyli łącznie 72,1 mln podróży z co najmniej jednym noclegiem (jedna osoba mogła odbyć kilka podróży) – o 5% więcej niż w 2017 roku. Przeważały wyjazdy krajowe – było ich 57,7 mln (o 4,4% więcej niż w 2017 roku), z tego 33,6 mln (o 3,8% więcej niż w 2017 roku) podróży krótkookresowych (2-4 dni) i 24,1 mln (o 5,2% więcej niż w 2017 roku) długookresowych, tj. trwających 5 dni lub dłużej.

W 2018 roku na okres wakacyjny (lipiec-sierpień) przypadło łącznie 33,1% wszystkich podróży, które Polacy (w wieku 15 lat lub więcej) odbyli na terenie kraju, oraz 28,2% z ogólnej liczby podróży zagranicznych. W przypadku wyjazdów krajowych, duża ich liczba przypadła także na czerwiec (9,5%) oraz grudzień (8,3%). Z kolei popularnymi wśród Polaków miesiącami na podróże zagraniczne – oprócz lipca i sierpnia – także czerwiec (11,7%) i wrzesień (9,4%)¹²⁵.

Liczba wyjazdów zagranicznych Polaków wyniosła 14,4 mln (o 7,3% więcej niż w 2017 roku) i przeważnie trwały one 5 dni lub dłużej – 11,7 mln (o 8,4% więcej niż w 2017 roku). Podróży zagranicznych trwających od 2 do 4 dni było 2,7 mln (o 2,8% więcej niż w 2017 roku)¹²⁶.

Największą sezonowością cechowały się wyjazdy długookresowe (na czerwiec, lipiec i sierpień przypadało 56,8% ogółu tego typu podróży, w tym na sierpień 26,1%). Zagraniczne podróże na 5 dni lub dłużej odbywały się przede wszystkim w lipcu i sierpniu. W tych dwóch miesiącach zrealizowano 30,1% długookresowych podróży zagranicznych. W odniesieniu do podróży krótkookresowych zagranicznych nie występowała tak wyraźna sezonowość. Około 1/3 wyjazdów krótkookresowych odbyła się w czerwcu, sierpniu i grudniu (odpowiednio 12,6%, 11,7%, 10,6%)¹²⁷.

Celem podróży krajowych było głównie odwiedzenie krewnych lub znajomych – 23,1 mln (48,4% ogółu wyjazdów). W przypadku krajowych podróży krótkookresowych przeważały te w celu odwiedzenia krewnych lub znajomych – 17,2 mln (59,5%). Z kolei wśród wyjazdów krajowych długookresowych przeważały podróże w celu wypoczynku, rekreacji i wakacji – 10,9 mln. Stanowiło to 58,2% krajowych podróży długookresowych. Mieszkańcy Polski wyjeżdżali za granicę głównie w celu wypoczynku i rekreacji – 7,1 mln podróży (56% ogółu podróży zagranicznych) oraz odwiedzin – 3,9 mln podróży (30,5% ogółu podróży zagranicznych). Zarówno podczas zagranicznych wyjazdów krótkookresowych, jak i długookresowych mieszkańcy Polski podróżowali głównie w celu wypoczynku, rekreacji i wakacji (odpowiednio 45,2% zagranicznych podróży krótkookresowych i 58,6% długookresowych)¹²⁸.

¹²³ msit.gov.pl/turystyka/badania-rynku-turystycz/8446,PODSTAWOWE-DANE-STATYSTYCZNE-TURYSTYKA-W-ROKU-2018.html (dostęp: 3.12.2019).

¹²⁴ *Turystyka w 2018 roku*, Ibidem, s. 99.

¹²⁵ Ibidem, s. 103.

¹²⁶ Ibidem, s. 100.

¹²⁷ Ibidem, s. 103.

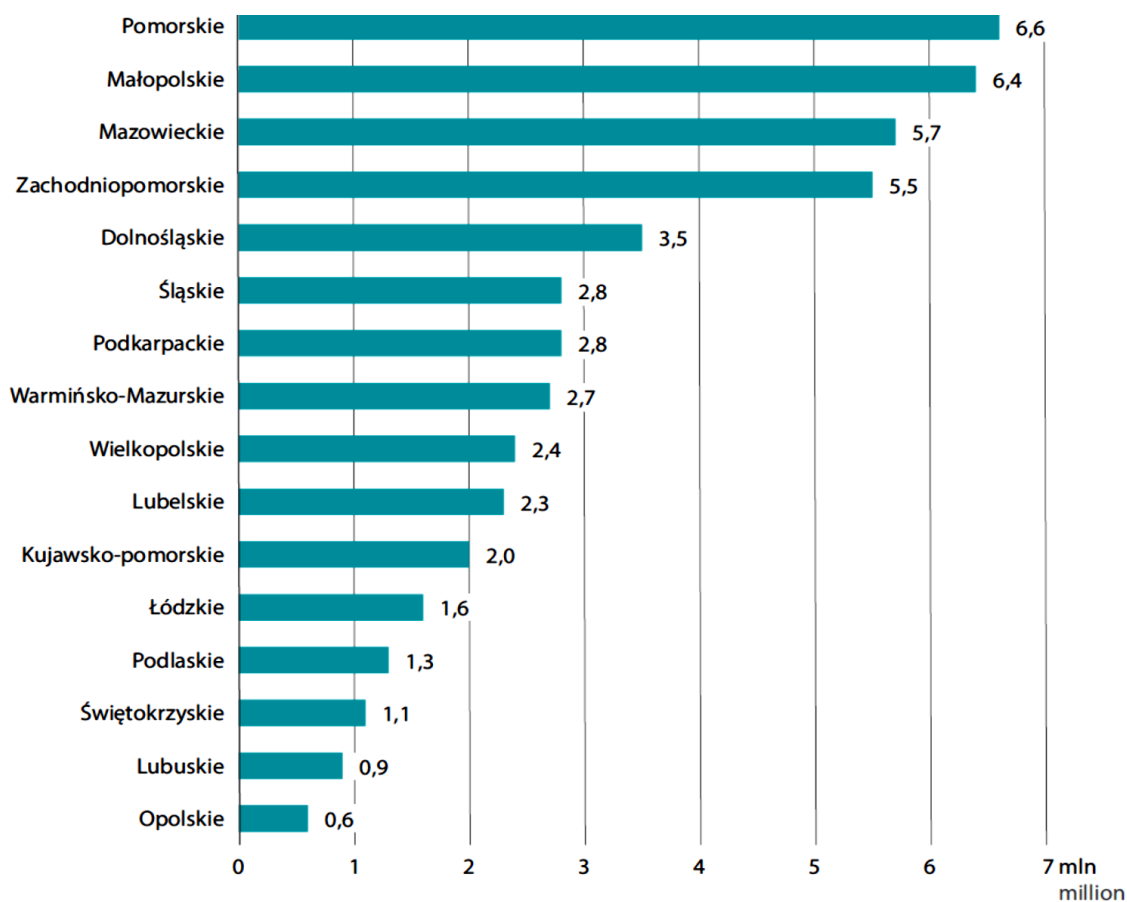
¹²⁸ *Turystyka w 2018 r.*, Ibidem, s. 101.

W analizowanym okresie podczas wyjazdów krajowych Polacy korzystali najczęściej (76,8%) z transportu samochodowego, zarówno podczas podróży krótkookresowych, jak i długookresowych. Z kolei podczas podróży zagranicznych turyści wybierali najczęściej transport lotniczy (53,0%).

W trakcie wyjazdów krajowych, najwięcej turystów w wieku 15 lat lub więcej odwiedziło województwo pomorskie i małopolskie – odpowiednio 6,6 mln i 6,4 mln osób, następnie mazowieckie i zachodniopomorskie – 5,7 mln i 5,5 mln osób¹²⁹. Liczba odwiedzających wymienione cztery województwa stanowiła 50,1% ogółu ruchu turystycznego w Polsce. Do województwa dolnośląskiego przybyło 3,5 mln osób, do podkarpackiego i śląskiego – po 2,8 mln, do warmińsko-mazurskiego – 2,7 mln osób, a do wielkopolskiego i lubelskiego – odpowiednio 2,4 i 2,3 mln osób oraz do kujawsko-pomorskiego 2 mln osób. Powyższe 7 województw przyjęło łącznie 38,3% ogółu gości. Na 5 pozostałych województw przypadło 11,6% ogółu Polaków podróżujących po kraju w 2018 roku¹³⁰ (rysunek 20).

Podczas wyjazdów krótkookresowych Polacy najczęściej odwiedzali województwo mazowieckie i małopolskie, zaś podczas podróży trwających 5 dni lub dłużej – województwa nadmorskie, tj. pomorskie i zachodniopomorskie¹³¹.

Rysunek 20: Natężenie krajowego ruchu turystycznego według województw w 2018 roku

Źródło: *Turystyka w 2018 r.*, ibidem, s. 106.

Głównymi kierunkami podróży Polaków podczas krajowych wyjazdów krótkookresowych były miasta (63,2%), tereny wiejskie (25,7%) i obszary górskie (10,5%). W przypadku podróży długookresowych odbywały się one również przede wszystkim w miastach (49%). Na kolejnych miejscach były: morze (30,7%) i tereny wiejskie (22,1%)¹³².

¹²⁹ *Turystyka w 2018 r.*, ibidem, s. 101.

¹³⁰ *Ibidem.* s. 105.

¹³¹ *Ibidem.* s. 106.

¹³² *Ibidem.* s. 106.

Polacy wyjeżdżali za granicę głównie do krajów europejskich (92,6% podróży). Najchętniej podróżowali do Niemiec (2 438 tys.), następnie do Włoch (1 055 tys.), Wielkiej Brytanii (1 031 tys.), Czech (762 tys.), Grecji (752 tys.), Hiszpanii (714 tys.) i Chorwacji (703 tys.). Oprócz tego odbyli 432 tys. podróży do Austrii oraz 407 tys. na Słowację. Popularnymi krajami były również: Francja – 366 tys., Szwecja – 294 tys., Węgry – 291 tys., Norwegia – 275 tys., Bułgaria – 248 tys., Holandia – 233 tys. Popularnymi krajami spoza Europy, do których podróżowali Polacy, były: Egipt – 155 tys. oraz Stany Zjednoczone – 149 tys. podróży¹³³.

Wydatki turystów krajowych związane z podróżami w 2018 roku wyniosły 72,5 mld zł. Na krajowe wyjazdy z noclegami przypadało 27,7 mld zł, na zagraniczne wyjazdy z noclegami – 31,4 mld zł, a na zagraniczne podróże jednodniowe – 13,4 mld zł. Wydatki na krajowe wyjazdy z noclegami stanowiły 38,2% w wydatkach ogółem, zaś na podróże zagraniczne – 43,3%. Wydatki na zagraniczne wyjazdy jednodniowe stanowiły 18,5%. W 2018 roku przeciętne wydatki jednej osoby na krajową podróż trwającą od 2 do 4 dni były na poziomie 328 zł, na podróż trwającą 5 dni lub dłużej – 968 zł, a na zagraniczną odpowiednio 1,7 tys. zł i 2,6 tys. zł. Na jedną zagraniczną podróż bez noclegu jedna osoba wydała średnio 374 zł¹³⁴.

W 2018 roku struktura wydatków związanych z podróżami była zróżnicowana w zależności od rodzaju podróży i długości jej trwania. Podczas krótkookresowych wyjazdów krajowych, obok względnie dużego udziału wydatków na wyżywienie (30,9%) i na transport (25,3%), znaczący udział miały wydatki związane z noclegami (23,6%) oraz na zakup towarów (14,9%)¹³⁵.

W analizowanym okresie nasz kraj odwiedziło 85,9 mln cudzoziemców, z czego 19,6 mln stanowili turyści i 66,3 mln odwiedzający jednodniowi¹³⁶. Głównym celem przyjazdu turystów zagranicznych były odwiedziny u krewnych lub znajomych (prawie 36%). Na kolejnych miejscach znalazły się wypoczynek, rekreacja, wakacje (około 28%) oraz sprawy służbowe (prawie 24%). Odwiedzający jednodniowi przyjechali do Polski głównie w celu dokonania zakupów (niemal 80%), następnie na wypoczynek, rekreację, wakacje (prawie 6%) oraz w celu służbowym (prawie 4%)¹³⁷.

Wśród turystów z krajów niegraniczących bezpośrednio z Polską największy odsetek stanowili mieszkańcy Wielkiej Brytanii (4,7% wszystkich turystów), następnie Włoch i Francji (po 2,8%), Stanów Zjednoczonych (2,7%), Holandii (2,4%) i Norwegii (2,3%), co pokazuje rysunek 21. Wśród odwiedzających jednodniowych przybywających z krajów niesąsiadujących z Polską najwyższy udział stanowili mieszkańcy Łotwy (0,4%) i Wielkiej Brytanii (0,3%)¹³⁸.

W 2018 najwięcej turystów zagranicznych przyjechało do Polski roku odnotowano w lipcu i sierpniu (po 11% ogólnej liczby przyjazdów obcokrajowców). Natomiast najmniejszy udział miał styczeń i luty (po 6%). Ponad połowa turystów spędzała w Polsce 5 lub więcej dni (takie podróże stanowiły 54,6% ogółu ich przyjazdów). Wśród mieszkańców krajów sąsiadujących z Polską dominowały wizyty 2-4 dniowe¹³⁹.

¹³³ *Turystyka w 2018 r.*, Ibidem, s. 107.

¹³⁴ Ibidem, s. 108.

¹³⁵ Ibidem, s. 108.

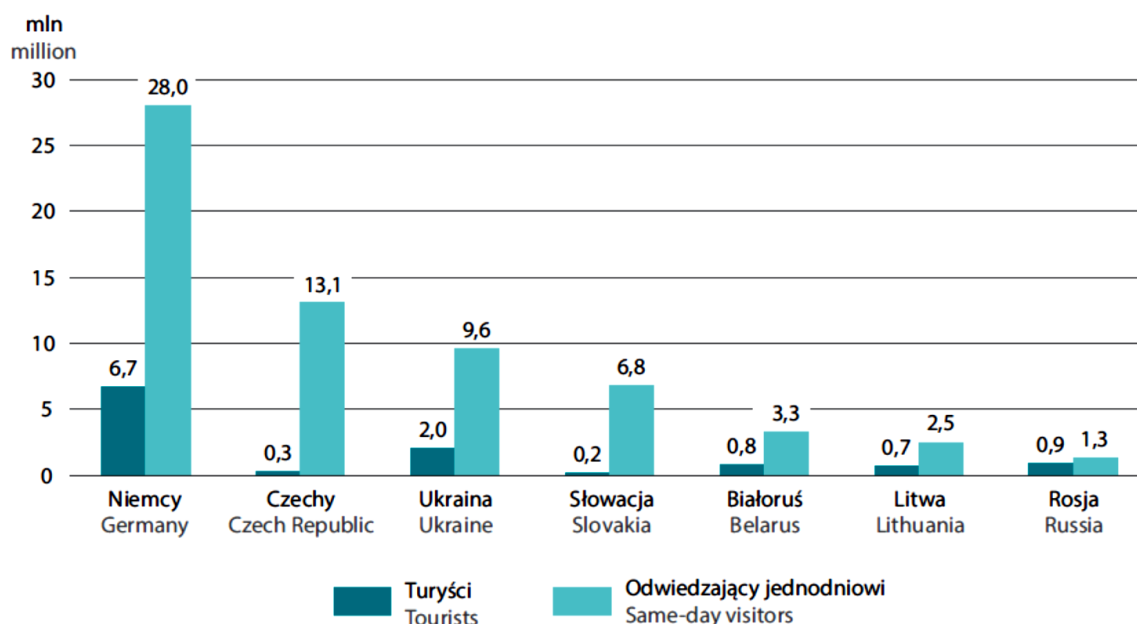
¹³⁶ Ibidem, s. 115.

¹³⁷ Ibidem, s. 115.

¹³⁸ Ibidem, s. 117.

¹³⁹ *Turystyka w 2018 r.*, Ibidem, s. 118.

Rysunek 21: Nierezydenci z krajów sąsiednich odwiedzający Polskę w 2018 roku

Źródło: *Turystyka w 2018 r.*, ibidem, s. 117.

Wydatki turystów i odwiedzających jednodniowych z krajów sąsiadujących bezpośrednio z Polską osiągnęły w 2018 roku kwotę 38,4 mld zł, co stanowiło 65,9% ogółu wydatków obcokrajowców. Największe wydatki ponieśli turyści i odwiedzający jednodniowi z Niemiec – łącznie 19,1 mld zł (49,7% ogółu wydatków przyjeżdżających z krajów sąsiednich), następnie Ukrainy – 6,7 mld zł (17,5%), Czech – 3,6 mld zł (9,4%), Białorusi – 3,1 mld zł (8%), Słowacji – 2,4 mld zł (6,3%), Litwy i Rosji – po 1,7 mld zł (po 4,5% ogółu wydatków przyjeżdżających z krajów sąsiednich). Przeważający udział w wydatkach cudzoziemców miały wydatki odwiedzających jednodniowych (z wyjątkiem Niemiec i Rosji).¹⁴⁰

W grupie turystów najwyższe wydatki związane z podróżą do Polski ponieśli goście z Niemiec – 10,3 mld zł (29,9% ogółu wydatków turystów w 2018 roku), następnie ze Stanów Zjednoczonych – 2,9 mld zł (8,5%), Ukrainy – 2,0 mld zł (5,8%), Wielkiej Brytanii – 1,7 mld zł (4,9%). Wśród odwiedzających jednodniowych najwyższe wydatki również ponieśli Niemcy – 8,8 mld zł (36,9% ogółu wydatków odwiedzających jednodniowych w 2018 roku), następnie Ukraińcy – 4,7 mld zł (19,9%), Czesi – 3,3 mld zł (14,1%), Białorusini – 2,3 mld zł (9,8%), Słowacy – 2,2 mld zł (9,4%)¹⁴¹.

Średnie wydatki poniesione przez turystę zagranicznego przed i podczas podróży do Polski wyniosły 1 759 zł, a odwiedzającego jednodniowego wyniosły 359 zł¹⁴².

W związku z dużym zainteresowaniem naszym krajem wśród turystów na terenie Polski powstaje sporo nowych obiektów hotelowych i rekreacyjnych, kształtują się coraz wyższe standardy obsługi klienta i każdego roku wzrastają ceny poszczególnych usług okołoturystycznych. Specjaliści są jednak zgodni – rynek turystyczny w Polsce nadal jest w fazie wzrostu i w najbliższych latach będzie się nadal dynamicznie rozwijał.

8.3 Trendy i tendencje w turystyce

O rozwoju turystyki w XXI w. decydować będą zarówno czynniki natury uniwersalnej, jak i te związane z rynkiem turystycznym. Wymienia się sześć wielkich megatrendów rozwojowych wyznaczających zarówno kierunki, jak i tempo zmian w turystyce. Są to¹⁴³:

¹⁴⁰ Ibidem, s. 118.

¹⁴¹ Ibidem, s. 120.

¹⁴² Ibidem, s. 122.

¹⁴³ W. Alejski, *Turystyka wobec wyzwań XXI w.*, Wydawnictwo Albis, Kraków 2000, s. 189.

- czynniki demograficzne (m.in. proces starzenia się społeczeństwa, zakładanie rodziny w późniejszym wieku, zmiana modelu rodziny na 2+1, mniejsza liczebność osób w gospodarstwie domowym, wzrost liczby osób samotnych i małżeństw bezdzietnych),
- czynniki socjalne i społeczno-kulturowe (skracanie czasu pracy i wydłużanie urlopów wypoczynkowych, podejmowanie dodatkowych prac, wzrost statusu wykształcenia, dbałość o zdrowy styl życia, kondycję fizyczną i psychiczną, wygląd, wzrost aktywności ruchowej, dążenie do samorealizacji i rozwoju indywidualnego, sekularyzacja społeczeństwa, domocentryzm i etnocentryzm),
- czynniki technologiczne (rozwój telekomunikacji i komputeryzacja, rozwój systemów informatycznych, automatyzacja, rozwój infrastruktury i środków transportu, korzystanie z nowoczesnych technologii),
- czynniki polityczne (zmiany w Europie, postępująca integracja, wzrost migracji międzynarodowych, ułatwienia paszportowe, niestabilność sytuacji politycznej w zapalnych regionach świata, terroryzm, nacjonalizm i szowinizm religijny, etniczny),
- czynniki ekonomiczne (wzrost gospodarczy w skali świata, zwiększenie się liczby kryzysów tak globalnych, jak i regionalnych, pogłębianie się dysproporcji między krajami rozwiniętymi a rozwijającymi się, swoboda przepływu kapitału i siły roboczej, liberalizacja światowego handlu, koncentracja kapitału i globalizacja gospodarki na świecie, orientacja pracodawców na satysfakcję pracowników),
- czynniki ekologiczne (kurczenie się zasobów wody, lasów, surowców energetycznych, wzrost świadomości ekologicznej społeczeństwa, dbałość rządów o stan środowiska, konflikty ekologów z lobby przemysłowym, wzrost znaczenia ruchów ekologicznych na arenie międzynarodowej).

Obserwowane trendy w turystyce wynikają głównie ze zmian demograficznych (wiek, zdrowie, wykształcenie), technologicznych (transport, internet) i stylu życia. Powodują one określone konsekwencje dla sektora turystycznego. Współczesna turystyka w swojej motywacji stopniowo odchodzi od motywacji typu „3S” (*sun*, – słońce, *sea* – morze, *sand* – piasek), a turyści coraz bardziej motywowani są do wyjazdów czynnikami określonymi motywami typu „3E” (*entertainment* – rozrywka, *excitement* – ekscytacja, *education* – kształcenie), tj. do wyjazdów nastawionych na poznawanie wartości kulturowych, zainteresowanie życiem codziennym ludzi dawniej i dzisiaj, rozrywkę i turystykę aktywną. Rozwijać się będą zatem nowe formy turystyki, takie jak np.:

- turystyka muzealna,
- turystyka biograficzna,
- turystyka studyjna,
- turystyka kulinarna,
- turystyka kultury ludowej,
- turystyka literacka i filmowa,
- turystyka postindustrialna,
- turystyka martyrologiczna (związana z miejscami pamięci) i pielgrzymkowa,
- questing, gry terenowe.

Światowa Organizacja Turystyki Narodów Zjednoczonych (UNWTO) prognozuje, że w turystyce międzynarodowej szczególną rolę odegrają obecnie następujące segmenty rynkowe i związane z nimi produkty turystyczne¹⁴⁴.

- słońce i plaża, a szczególnie rozwój dalekich podróży, specyficznych segmentów rynkowych oraz tzw. podróże kombinowane; słońce i plaża do 2020 roku pozostanie dominującym segmentem przynoszącym w skali świata i Europy największe dochody;
- wyjazdy sportowo-rekreacyjne, a szczególnie wyjazdy zimowe (narty i inne sporty zimowe) pozostaną jednym z najszybciej rozwijających się masowych segmentów turystycznych;
- przygoda; w świecie masowo dostępnej globalnej telewizji i popularności programów krajoznawczych potrzeba przeżycia przygody staje się jednym z głównych motywów poszukiwania nowych typów wyjazdów;

¹⁴⁴ Z. Kruczek, *Trendy we współczesnej światowej turystyce*. [w:] *TRENDY W TURYSTYCE 3*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach i wyd. Proksenia, Katowice-Kraków 2017, s. 15-30.

- turystyka przyrodnicza; powrót do natury będzie ważnym hasłem promującym wyjazdy do miejsc o możliwie nieprzekształconej przyrodzie; w najbliższych latach szczególnie szybko rozwijać się będzie segment pobytów „na łonie przyrody” oraz wyjazdy na pograniczu „ekspedycji” do najatrakcyjniejszych przyrodniczo miejsc na świecie; przewiduje się również wzrost zainteresowania przyrodniczą turystyką edukacyjną (przeznaczoną głównie, choć nie tylko, dla młodzieży);
- turystyka kulturowa; w szczególności rozwijać się będą wyjazdy w celu uczestniczenia w wydarzeniach kulturalnych, liczących się wystawach, koncertach, festiwalach, premierach w znanych instytucjach kulturalnych; wzrastać będzie udział w wielkich imprezach plenerowych oraz muzeach;
- turystyka miejska; zakłada się, że nadal rozwijać się będą krótkie wyjazdy do wielkich miast (*citybreak*), a szczególnie wyjazdy weekendowe typu *clubbing* (popołudniowe i wieczorne wędrówki po klubach, barach i dyskotekach); szczególnie poszukiwane będą wyjazdy do miast o rozbudowanych dzielnicach rozrywki, przeznaczonych również (lub głównie) dla mieszkańców aglomeracji; w ruchu europejskim dominować będzie grupa kilkunastu (najwyżej kilkudziesięciu) miast o ustalonej marce;
- turystyka na obszarach wiejskich; celem wyjazdów pozostanie głównie spokojny wypoczynek połączony z niezbyt intensywnymi zajęciami rekreacyjnymi; coraz większą rolę odgrywać będą obszary oferujące uzupełniającą infrastrukturę turystyczną „umożliwiająca” zwiększenie wydatków na dodatkowe usługi (lokalne przetwory, urządzenia rekreacyjne, lokalne atrakcje);
- rejsy pasażerskie; wzrost popytu na usługi wycieczkowych statków powinien się utrzymać przez najbliższe kilka lat; dla Polski istotne znaczenie mają pozytywne prognozy rozwoju rejsów bałtyckich;
- pobyty w parkach tematycznych; rozwój parków tematycznych ma ścisły związek ze wzrostem wyjazdów rodzinnych, szczególnie w okresie przedłużonych weekendów; parki rozrywki i parki tematyczne to najszybciej rozwijające się atrakcje turystyczne, na których oparty jest ogromny segment światowego rynku turystycznego;
- turystyka kongresowa; rozwój technik łączności może spowodować zmniejszenie liczby indywidualnych podróży służbowych na rzecz większych spotkań, konferencji i kongresów; rozwój transportu lotniczego będzie w najbliższych latach powodował wzrost zainteresowania spotkaniami w miastach posiadających dobrą sieć połączeń lotniczych; w Europie mówi się również o wzroście zainteresowania miastami z licznymi połączeniami szybkimi pociągami;
- wyjazdy po zdrowie i dobre samopoczucie *well-being tourism*; te formy wyjazdów będą dotyczyły praktycznie wszystkich segmentów wiekowych; powinno wzrosnąć zainteresowanie mężczyzn wyjazdami po zdrowie i dobre samopoczucie.

Największe znaczenie dla rozwoju turystyki będą miały zmiany technologiczne, a zwłaszcza nowe techniki przemieszczania się oraz wszechogarniający internet. Według raportu *Future Traveller Tribes 2020*¹⁴⁵ opracowanego przez firmę Henley Centre Headlight Vision we współpracy z GDS Amadeus rozwój podróży i turystyki wyznaczać będą następujące korzystne trendy:

- wzrost liczby ludności świata do 8 mld w 2025 roku (o 1 mld w ciągu 10 lat);
- wzrost globalnych migracji; rosnąca globalna migracja zwiększa potrzeby podróży zagranicznych; wielu imigrantów odczuwa silny związek z ojczystymi krajami, ma wiele powodów do powrotu, odwiedzin rodziny lub przyjaciół; liczba osób pragnących opuścić swój kraj rośnie (według ONZ liczba imigrantów przekracza obecnie 180 mln);
- globalizacja biznesu; gwałtowny wzrost w światowym handlu prowadzi do wzrostu transgranicznego przepływu towarów, usług i kapitału; według Narodowej Rady Wywiadu USA w ciągu najbliższych 15 lat najprawdopodobniej utrzyma się wzrost w światowej gospodarce, głównie dzięki rozwojowi światowego handlu; przewiduje się, że nastąpi wzrost o 80% w porównaniu do roku 2002;
- globalizacja podróży i turystyki; według UNWTO podczas ostatniego pięćdziesięciolecia turystyka stała się jedną z największych i najbardziej dynamicznych branż na świecie; na proces globalizacji wpływa rozwój informatyki, elektroniki komórkowej, transportu (zwłaszcza lotniczego); efekty globalizacji odczuwane są we wszystkich dziedzinach aktywności

¹⁴⁵ *Grupy przyszłych podróżnych*, Raport Henley Centre Headlight Vision i GDS Amadeus, Future Traveller Tribes 2020. Źródło on-line.

człowieka, również związanych z uprawianiem turystyki; skutkuje ona bezpośrednim i natychmiastowym dostępem do nieograniczonej liczby ofert, możliwością bezpośredniego zakupu biletów do wszystkich zakątków świata, a także rezerwacji usług turystycznych w każdym zakątku kuli ziemskiej;

- wpływ tanich linii lotniczych na zachowanie konsumenta; pojawienie się na rynku tanich linii lotniczych zmieniło znaczenie branży podróży lotniczych, zauważalnie zwiększając możliwości podróżowania tym grupom, które wcześniej nie mogły sobie na to pozwolić z uwagi na wysokie koszty;
- rosnący poziom zamożności; wzrost w przemyśle turystycznym w dużej mierze wynika z rosnącej zamożności konsumentów; w miarę zaspokajania potrzeb materialnych ludzie zaczynają przykładać większą wagę do przyjemnego spędzania czasu;
- rozwój technologii zmniejszy koszty podróży.

Odnotować należy jednak niekorzystne trendy, które mogą zahamować wzrost światowej turystyki. Należą do nich¹⁴⁶:

- rosnąca cena ropy naftowej;
- atmosfera strachu, a głównie obawy, które mogą mieć wpływ na podróże zagraniczne, dotyczące globalnej niestabilności wywoływanej międzynarodowymi konfliktami politycznymi i terroryzmem;
- wpływ nowych technologii komunikacyjnych; nowe technologie komunikacyjne oferują alternatywę dla podróży międzynarodowych, lecz kontakty utrzymywane za ich pośrednictwem są nadal postrzegane jako niedoskonały substytut bezpośrednich spotkań.

Przewiduje się, że kolejne dwie dekady dla turystyki będą oznaczały stabilny rozwój, co oznacza, iż średnio każdego roku w latach 2010-2030 liczba podróży zagranicznych na świecie będzie rosła o 43 mln. Poziom 1 mld podróży zagranicznych na świecie został przekroczony w 2012 roku, a do 2030 roku liczba ta osiągnie poziom 1,8 mld. Obecnie według UNWTO turystyka ma 5% udziału w tworzeniu światowego PKB oraz daje zatrudnienie co dwunastej pracującej osobie. Dla wielu krajów jest także głównym elementem eksportu.

W ślad za zmieniającymi się trendami w turystyce należy oczekiwać zmian w zachowaniu turystów. W pierwszej kolejności należy wymienić cechy charakteryzujące nowego turystę. Do najważniejszych z nich należeć będą: niezależność (samodzielność) i wcześniejsze doświadczenie turystyczne, a także zorientowanie na nowoczesne technologie (i znajomość tych technologii). Ważną cechą jest zorientowanie turystów na jakość (*value for money*) i oczekiwanie najwyższej jakości za dobrą cenę. „Nowego turystę” cechować będzie zwiększona aktywność, ciekawość świata i różnych kultur, wzrost liczby wyjazdów w ciągu roku kosztem ich długości oraz szczególna wrażliwość na problemy środowiska przyrodniczego i społecznego.

Z różnych raportów, analiz i prognoz wyłania się obraz „nowego turysty”. Będzie on bardziej doświadczony w podróżach, łatwo „dopasowujący się” do napotkanych warunków i świadomy własnych potrzeb. Będzie to turysta lepiej wykształcony, szybko uczący się (np. ze środków masowego przekazu). Nie będzie on już odkrywał świata (na nowo), lecz zechce podróżą potwierdzić swoją wiedzę. „Nowy turysta” będzie potrzebował więcej zabawy i przygody, ale będzie miał też większe możliwości dla zaspokojenia wszystkich kosztownych potrzeb. Będzie to też turysta o innym systemie wartości, wyznający zasadę „być, a nie mieć”, wrażliwy na środowisko, poszukujący naturalności i autentyczności. Zgodnie z duchem epoki akceptować będzie różnice kulturowe, będzie bardziej otwarty i tolerancyjny, szanujący lokalne zwyczaje, kulturę, religię, gotowy do nawiązywania nowych znajomości. Zmieni się styl życia i „nowy turysta” będzie bardziej zamożny i równocześnie mający więcej wolnego czasu. Prowadzić będzie zdrowszy, aktywny tryb życia, uprawiając sport i korzystając z różnych form rekreacji. Elastyczny czas pracy pozwolić będzie na więcej krótkich urlopów. Podróże często traktowane będą jako sposób na życie czy okazja do nauki, samorealizacji i rozwoju duchowego.

⁸⁰ Grupy przyszłych podróźnych, ibidem.

Zmieniają się cechy demograficzne „nowych turystów”, typowy turysta będzie członkiem starzejącej się społeczności, zakładający rodzinę w późniejszym wieku. Preferowany będzie inny model rodziny (2+1), pozwalający na większą aktywność turystyczną. Turysta będzie często osobą samotną (single) lub bezdzietną. Założyć można, że będzie to turysta bardziej spontaniczny, ale równocześnie nastawiony na konsumpcję, nieprzewidywalny do końca, często nieplanujący wakacji. Będzie to osoba pragnąca być „kimś” podczas urlopu, która chce być zauważana w tłumie. Do tego dochodzi nastawienie na jakość (oczekiwanie najwyższej jakości za dobrą cenę).

Konsekwencje trendów dla marketingu turystycznego

Obecnie na rynku turystycznym obserwujemy podobne, a nawet identyczne produkty turystyczne, które mają trafić do możliwie największej liczby odbiorców. Rośnie konkurencja w branży turystycznej między rywalizującymi ze sobą o tych samych klientów organizatorami turystyki. Omawiane trendy wskazują, że turystyka XXI wieku będzie inna od turystyki minionych czasów. Produkt turystyczny będzie bardziej dopasowany do zmieniających się potrzeb, a także uwarunkowany indywidualnymi upodobaniami turystów.

Nowy turysta, coraz bardziej niszowy, będzie stawiał wysokie wymagania tym, którzy próbują się z nim skomunikować. Coraz trudniejsza jest bowiem jego identyfikacja i umiejętność efektywnego dotarcia z przekazem promocyjnym. Stąd też umiejętność poznania zasad, praw i szybko rozbudowujących się instrumentów współczesnego rynku turystycznego jest rzeczą nieodzowną. Bardzo dużą rolę odgrywać będzie nowoczesna, kreatywna promocja usług turystycznych. W gąszczu reklam, sloganów, mnożących się mediów nie można sobie pozwolić na swobodny kształt komunikacji marketingowej. W odniesieniu do podaży obserwujemy zjawiska integracji poziomej i pionowej, dążenie do podnoszenia jakości obsługi i poszerzania produktu.

Współcześnie następuje ogromne przeobrażenie charakteru marketingu, pojawia się jego odmiana zwana dzisiaj e-marketingiem, który zdaniem specjalistów może zdominować wszystkie koncepcje i działania marketingowe¹⁴⁷. Przyzwyczajone do nowych technologii pokolenie „Y” i „Z” będzie w coraz większym stopniu bazowało na informacjach pozyskiwanych z mediów społecznościowych, a tradycyjne kanały komunikacji będą sukcesywnie traciły na znaczeniu.

Wśród organizatorów turystyki obserwujemy zachodzące procesy koncentracji działalności i powstawania wielkich monopolii. Między organizatorami turystyki a innymi podmiotami działającymi na rynku turystycznym zachodzą silne związki finansowe, co przejawia się też rosnącą rolą banków. Powinna też nastąpić specjalizacja organizatorów turystyki w obsłudze odmiennych segmentów ruchu turystycznego¹⁴⁸.

Oprócz omówionych wcześniej czynników determinujących rozwój turystyki pojawia się gospodarka oparta na dzieleniu (*sharing economy*) stanowiąca nowy trend w gospodarce. Polega ona na bezpośredniej wymianie dóbr i usług między konsumentami, którzy komunikują się przez specjalne serwisy internetowe. Turystyka jest jedną z dziedzin, gdzie trend ten dynamicznie się rozwija, dotyczy to przede wszystkim zarówno usług noclegowych, transportowych, gastronomicznych, jak i usług o charakterze przewodnickim i pilockim¹⁴⁹. Znaczną ekspansję wykazują platformy rezerwacji miejsc noclegowych takie jak Airbnb, Booking.com, HouseTrip, HomeAway. W usługach transportowych dynamicznie rozwija się Uber czy Blablacar.com, a usługi przewodnickie realizuje Trip4real czy FreeGuides.

Poważne zmiany zachodzą w konsumpcji turystycznej, obserwuje się w tej dziedzinie dwa wzajemnie napędzające się trendy: wirtualizację i prosumpcję. W ujęciu ekonomicznym pojęcie wirtualizacji dotyczy przede wszystkim zastosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT)¹⁵⁰ w procesie gospodarowania, w wyniku czego procesy gospodarcze całkowicie lub częściowo realizowane są w wirtualnej przestrzeni. Określenie współczesnego konsumenta jako hybrydy zawieszanej między światem rzeczywistym a wirtualnym można również odnieść do profilu nowego turysty. Domocentryzacja i indywidualizacja konsumpcji, konsumpcja zorientowana na rozrywkę, zabawę

¹⁴⁷ J. Olearnik, *Współczesny marketing w turystyce i jego specyfika*, „Ekonomiczne Problemy Turystyki”, nr 33 (2016).

¹⁴⁸ B. Walas, Z. Kruczek, *Marketing*, WSiP, Warszawa 2013.

¹⁴⁹ K. Majchrzak, *Ekonomia dzielenia się i jej przejawy w turystyce*, „Ekonomiczne Problemy Turystyki”, nr 33 (2016).

¹⁵⁰ *Information and Communication Technologies – ICT należy rozumieć jako „ogół technik cyfrowych służących przetwarzaniu informacji wspierających proces zarządzania zasobami firmy oraz komunikacji z partnerami zewnętrznymi. Wiążą się one z wykorzystaniem urządzeń telekomunikacyjnych i informatycznych oraz usług im towarzyszących, z zastosowaniem technik cyfrowych i wszelkich narzędzi komunikacji elektronicznej”* (Reformat, 2015, s. 78).

i rywalizację, konsumpcja odpowiedzialna, *slowtravel*, konsumpcja kolaboratywna, smart shopping czy w końcu prosumpcja to trendy wymagające zastosowania technologii cyfrowych¹⁵¹.

Prosumpcja interpretowana jest różnie w naukach ekonomicznych i w naukach o zarządzaniu. W ekonomii oznacza produkcję na użytek własny producenta. Prosumpcja na rynku turystycznym przejawia się głównie w formie aktywności dotyczącej samodzielnego poszukiwania informacji, samoobsługi w rezerwacjach, samodzielnym kreowaniu pakietów usług, wzajemnym świadczeniu usług, współtworzenia produktów turystycznych (*crowdsourcing*) oraz konsumpcji kolaboratywnej¹⁵².

Dynamicznie rozwijające się technologie informacyjno-komunikacyjne stanowią jedną z najistotniejszych tendencji rozwoju współczesnego rynku turystycznego. Analizując zachowania prosumentów na rynku turystycznym, należy zauważyć, iż wymuszają one odpowiednie zmiany w podaży turystycznej.

W konkluzji końcowej śmiało można stwierdzić, że w okresie najbliższych 10 lat nowe technologie, które znajdują zastosowanie w branży turystycznej, oraz rozwijające się błyskawicznie niestandardowe usługi dodatkowe radykalnie zmieniają warunki podróżowania. Czas rewolucji w nowych technologiach, jaki nadchodzi, a szczególnie rewolucja cyfrowa, zmieni nasze postrzeganie czasu i przestrzeni. Dzięki bowiem powszechnemu i coraz wszechstronniejszemu wykorzystaniu cyberprzestrzeni, w której koszty związane z pokonywaniem odległości są nieznaczące, nastąpią fundamentalne zmiany w technikach i podejściu do dostępu i upowszechniania informacji.

8.4 Trendy społeczno-kulturowe w kontekście rozwoju turystyki i produktu turystycznego województwa podkarpackiego

Analiza trendów oparta została na publikacjach instytucji europejskich i światowych, zajmujących się badaniem i prognozowaniem rozwoju turystyki, w tym UNWTO i WTTC. Wśród trendów duże znaczenie mają takie, które wiążą się z kulturą, poznawaniem lokalnej tożsamości, personalizacją oferty, zaangażowaniem konsumentów produktów turystycznych oraz autentycznością i dbałością o środowisko naturalne (tabela 31).

Tabela 31: Aktualne trendy wpływające na rozwój turystyki i postawy turystów¹⁵³.

Trend	Opis	Wpływ na rozwój turystyki
Aktywizm	Ludzie stają się coraz bardziej świadomi tego, że ich wybory (konsumpcyjne, kulturowe, turystyczne czy w obszarze wykorzystywania nowych technologii) mają wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy regionu. Mieszkańcy i przedsiębiorcy chcą angażować się i mieć udział w tym, co dzieje się na poziomie lokalnym i regionalnym. Wykorzystują do tego media społecznościowe.	duży
Art On Fire	W rzeczywistości zdominowanej przez technologię coraz wyraźniej widać trend zwracający się ku bastionowi ludzkiej kreatywności, jakim jest sztuka.	średni
Physical Experience	Konsumenci oczekują angażujących przeżyć, chcą poczuć rzeczywistość fizycznie, zmysłowo, w realnym świecie, nie tylko on-line.	duży
Power of No	Młodsze pokolenia dostrzegają, że świat, w którym żyją, nie funkcjonuje tak, jakby oni sami tego oczekiwali. Buntują się przeciwko zastanemu porządkowi, stąd m.in. wzrost niepokoju społecznych na świecie.	mały
Silence	Ludzie mają coraz częściej potrzebę wyłączenia się z pędzącego świata, przynajmniej na jakiś czas. Cisza, w jej dosłownym znaczeniu, staje się dobrem rzadkim i wręcz luksusem. Poszukują miejsc, które znajdują się na przysłowiowym „końcu świata”, kontaktu z przyrodą, dzikością i nieprzekształconego przez człowieka środowiska.	duży
Human economy	Konsumenci, którzy poza praktycznymi i emocjonalnymi korzyściami płynącymi z nabywania produktów i usług oczekują, aby firmy były uczciwe oraz miały pozytywny wpływ społeczny i środowiskowy.	średni

¹⁵¹ D. Jeremen, I. Michalska-Dudek, A. Rapacz, *Wirtualizacja i prosumpcja – innowacyjne trendy w konsumpcji turystycznej i ich wpływ na strategię dystrybucji*, „Ekonomiczne Problemy Turystyki”, nr 33 (2016).

¹⁵² Forma konsumpcji polegająca na wspólnym zużywaniu produktów i usług przez przynajmniej dwoje uczestników będących własnością niektórych z tych osób, motywowana złożonym zestawem przekonań i skłonności konsumentów.

¹⁵³ World Travel&Tourism Council: *Travel&Tourism Economic Impact 2019*, March 2019 oraz World Tourism Organisation, *World Tourism Barometer*, Volume 17, Issue 1, January 2019.

Clean life	Ludzie rezygnują z nadmiernego konsumpcjonizmu, wybierają naukę, podróże, sztukę.	duży
Elastyczni przedsiębiorcy	Wzrost elastyczności form świadczenia pracy i uwolnienie pracowników z za biurka, jak również rosnące samozatrudnienie powoduje, że młodzi ludzie szukają dla siebie przestrzeni do pracy, odpoczynku oraz nawiązywania kontaktów głównie poza firmą.	średni (duży potencjalnie – uwarunkowany poprawą dostępności komunikacyjnej)
Konsument-detektyw	Klienci są coraz bardziej sceptyczni wobec masowo produkowanych towarów. Nie wystarczy im symbol Bio czy Fair Trade – doszukują się faktycznej wartości przyznanych firmom certyfikatów. Jeśli śledztwo przeprowadzone przez konsumentów doprowadzi do satysfakcjonujących wyników, konsumenci z detektywistycznym zacięciem stają się wiernymi klientami. Przekłada się to na np. otwierane przy browarniach piwa i zwrot ku odpowiedzialnym, etycznym markom.	duży
Personalizacja	Bardziej holistyczne podejście do codziennych wyborów i ruch <i>mindfulness</i> oznacza, że zakupy nabierają większego znaczenia. Konsumenci chętnie chwala się tym, co jest zrobione specjalnie z myślą o nich. Klienci chcą wybierać kolor, kształt, detale – dać pokaz swojej kreatywności. Zależy im na produkcie, który mogliby współtworzyć, który miałby przekazać ich indywidualność.	średni
Wzrost znaczenia tożsamości regionalnej i lokalnej – kultura 3.0	Poziom lokalny i regionalny staje się coraz ważniejszy. Widać to w rozwoju lokalnych mediów, wzroście zainteresowania mieszkańców sprawami gminy, powiatu i regionu. Turystyka kulturowa w tym wydaniu opiera się na uczestnictwie a nie pasywnej obserwacji.	duży
Questing	Ludzie szukają niestandardowych form spędzania czasu w podróży, lubią być zaangażowani i zaskakiwani. Formami i w turystyce może być m.in. <i>questing</i> czy <i>adgaming</i> .	duży
Turystyka międzypokoleniowa i adresowana do seniorów	Forma turystyki mająca na celu zaangażowanie w aktywność turystyczną przedstawicieli różnych pokoleń (najczęściej różnych pokoleń tej samej rodziny).	duży
Ekonomia współdzielenia	Turystyka zawierająca w sobie dzielenie kosztów zaczyna odgrywać coraz większą rolę w turystyce, również w Polsce.	średni
Budowanie społeczności turystycznych	Wspólne podróżowanie pozwala na większą integrację, a uprawianie hobby na doskonalenie i samorozwój. Formami budowania społeczności turystycznych jest oferta typu turystyka kulinarna, turystyka religijna, <i>birdwatching</i> .	duży
Przygoda w podróży	Przeżycie przygody podczas urlopu jest istotnym bodźcem i czynnikiem motywującym do podróży. Turystykę przygodową charakteryzuje m.in. element niepewności i ryzyka, wyzwania, stymulacji, nowości doświadczeń. Odpowiedzią może być tworzenie oraz rozwój szlaków i tras turystycznych i tematycznych	duży

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie raportów UNWTO i WTTC.

8.5 Turystyka w województwie podkarpackim na tle turystyki w kraju

Na atrakcyjność turystyczną regionów składa się wiele elementów, w tym szczególnie walory przyrodnicze oraz cenne, unikatowe dobra kultury i dziedzictwa narodowego, zagospodarowanie turystyczne, jak również infrastruktura i dostępność komunikacyjna, zwłaszcza drogowa.

Miejsce turystyki w województwie podkarpackim na tle turystyki w kraju ilustrują zestawione poniżej wskaźniki (tabela 32). Wartości wyższe od średniej krajowej w województwie podkarpackim zanotowano tylko w odniesieniu do liczby obiektów noclegowych na 100 km² oraz gęstości ruchu turystycznego, co wiąże się ze stosunkowo małą powierzchnią województwa. Wyższa niż średnia krajowa jest również powierzchnia obszarów cennych pod względem przyrodniczym i objętych ochroną oraz wskaźnik zabytków nieruchomych na 100 km². W pozostałych wskaźnikach osiągnęte wartości w województwie podkarpackim są niższe od średniej krajowej. W odniesieniu do zajmowanej pozycji względem innych województw podkarpackie zajmuje miejsca od 6. (najwyższe w kategorii odwiedzający muzea oraz liczba zabytków na 100 km²) do 15. w odniesieniu do długości szlaków turystycznych na 100 km². GUS szacuje, że natężenie krajowego ruchu turystycznego w województwie podkarpackim sięgnęło liczby 3,5 mln, co daje regionowi 7. miejsce w Polsce¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Turystyka w 2018 r., GUS, Warszawa 2019.

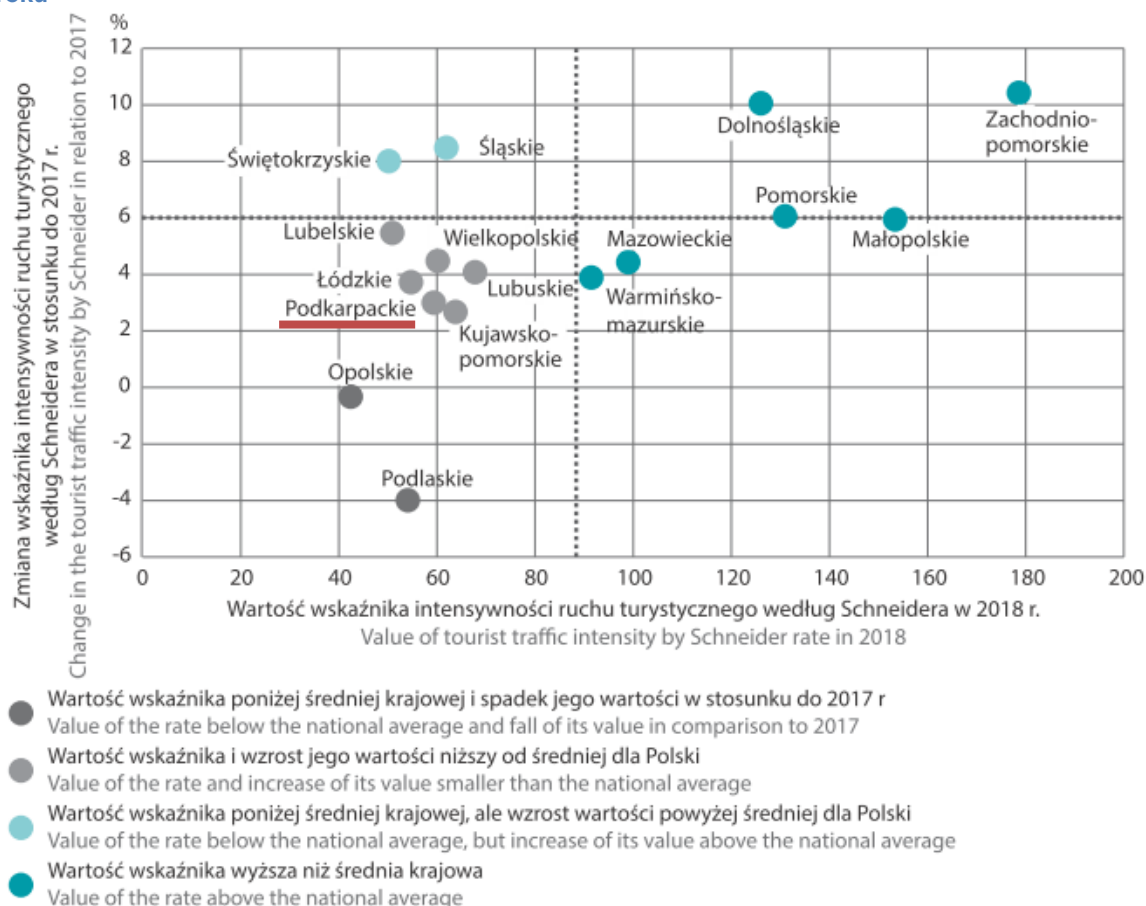
Tabela 32: Zestawienie najważniejszych wskaźników ilustrujących miejsce województwa podkarpackiego na tle innych województw

Wskaźnik	Wartość wskaźnika	Średnia dla Polski	Miejsce podkarpackiego
Funkcji turystycznej Beretja (miejsca noclegowe na 100 mieszkańców)	1,6	2,1	9
Intensywności ruchu według Schneidera (korzystający z noclegów na 100 mieszkańców)	59,4	88,2	12
Intensywności ruchu według Charvata (udzielone noclegi na 100 mieszkańców)	166,3	231,2	8
Rozwoju bazy noclegowej (korzystający z noclegów do miejsc noclegowych)	36,4	42,4	12
Gęstości ruchu turystycznego (korzystający z noclegów na km ²)	108,4	70,8	9
Gęstości bazy noclegowej (miejsca noclegowe km ²)	1,9	2,6	7
Liczba turystycznych obiektów noclegowych na 100 km ²	3,6	3,5	6
Powierzchnia o walorach prawnie chronionych (%)	44,9	32,5	4
Drugi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km ²	94,2	95,8	9
Szlaki turystyczne na 100 km ²	12,8	25,3	15
Zwiedzający muzea na 1000 mieszkańców	592,3	992,5	6
Obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków na 100 km ²	28,9	24,7	6
Placówki gastronomiczne na 100 km ²	3,3	5,7	12
Natężenie krajowego ruchu turystycznego	3,5 mln	72,1 mln	7

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie danych GUS.

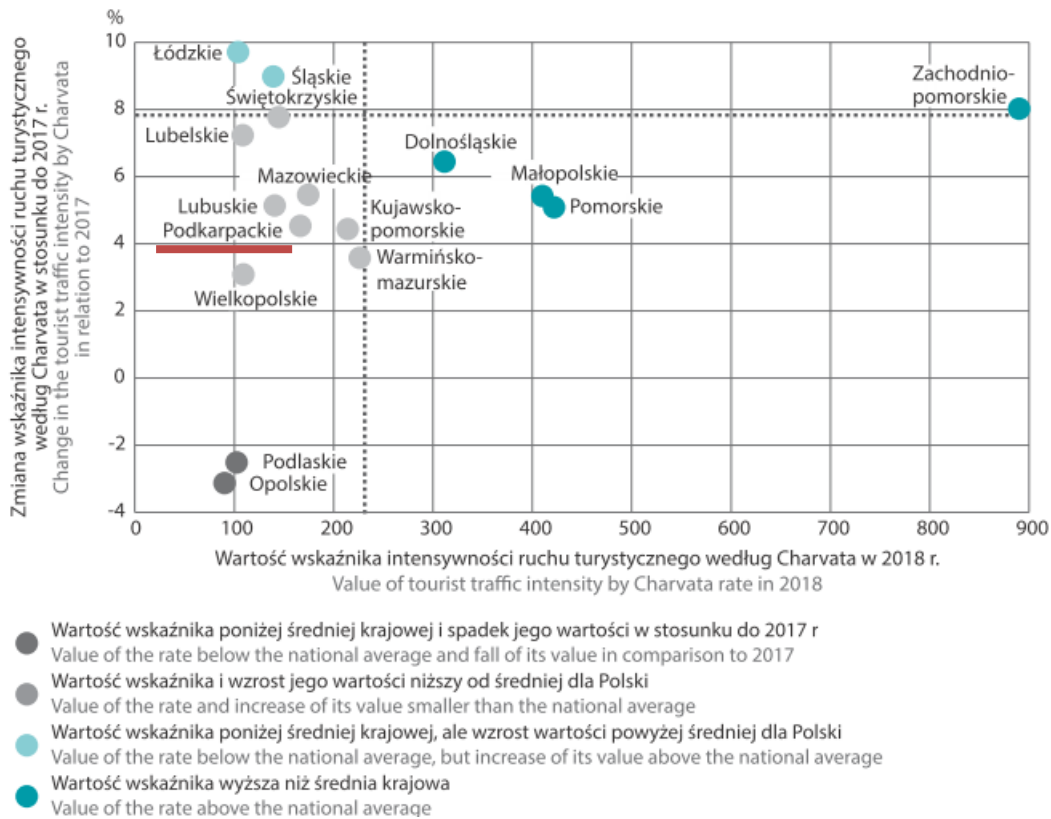
Najlepiej miejsce województwa podkarpackiego na mapie turystycznej Polski oddają wskaźniki intensywności ruchu Schneidera (rysunek 22) i Charvata (rysunek 23) oraz gęstości ruchu turystycznego (rysunek 24).

Rysunek 22: Wskaźnik intensywności ruchu turystycznego według Schneidera dla województw w 2018 roku

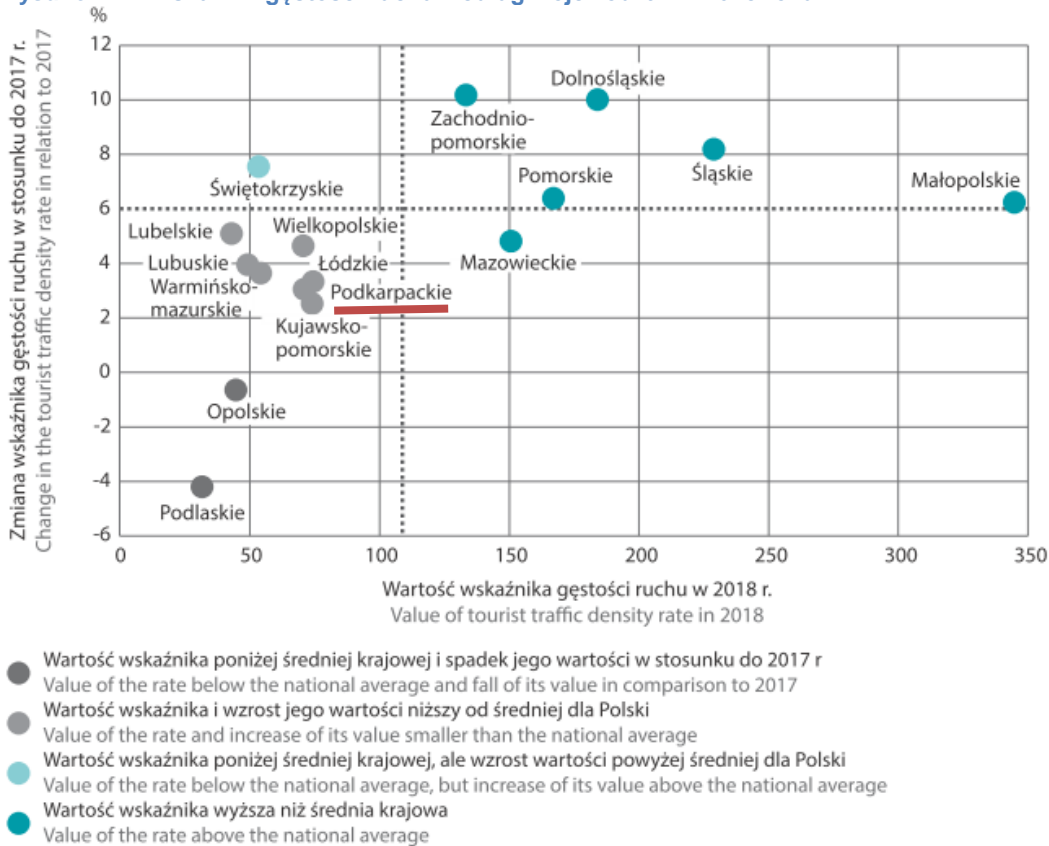
Źródło: Turystyka w 2018 r., ibidem, s. 75.

Rysunek 23: Wskaźnik intensywności ruchu turystycznego według Charvata dla województw w 2018 roku.

Źródło: *Turystyka w 2018 r.*, ibidem, s. 76.

Rysunek 24: Wskaźnik gęstości ruchu według województw w 2018 roku.

Źródło: *Turystyka w 2018 r.*, ibidem, s. 77.

Uwzględniając wskaźniki intensywności ruchu turystycznego Schneidera i Charvata należy zwrócić uwagę, że w obu przypadkach dla woj. podkarpackiego są one wzrostowe, jednakże dynamika zmian jest niższa od średniej dla kraju. Widoczna jest tutaj silna pozycja województw: zachodniopomorskiego, dolnośląskiego, małopolskiego i pomorskiego. Z kolei wskaźnik gęstości ruchu turystycznego dodatkowo in plus wyszczególnia województwa z dużą gęstością zaludnienia tj. mazowieckie i śląskie.

W kontekście dalszego rozwoju turystyki w województwie podkarpackim szczególnie niepokojąca jest niska pozycja regionu w zakresie gęstości placówek gastronomicznych. Jest to sfera gospodarki turystycznej, która w Polsce obecnie intensywnie się rozwija i jak pokazują badania – generuje znaczne dochody dla gmin/ regionów w związku z obsługą ruchu turystycznego, czego przykładem jest np. woj. małopolskie. Trzeba jednak zauważyć, że wszystkie województwa położone w Polsce Wschodniej osiągają najniższe wskaźniki w kraju¹⁵⁵.

8.6 Atrakcyjność i konkurencyjność turystyki w województwie podkarpackim w kontekście pogranicza polsko-słowacko-ukraińskiego i współpracy transgranicznej w makroregionie Karpat

Na obszarze pogranicza polsko-słowacko-ukraińskiego działa Euroregion Karpacki utworzony 4 lutego 1993 roku, kiedy to w Debreczynie przedstawiciele władz regionalnych przygranicznych obszarów Polski, Słowacji, Węgier i Ukrainy podpisali porozumienie o utworzeniu Związku Międzyregionalnego Euroregion Karpacki¹⁵⁶.

Obecnie obszar Euroregionu obejmuje około 154 tys. km², a zamieszkiwany jest przez ponad 15 mln ludności. Część Euroregionu Karpackiego położona jest na wschodniej granicy Polski, będącej zewnętrzną granicą Unii Europejskiej. Mając zatem na względzie rolę, jaką Euroregion odgrywa, można stwierdzić, że w najbliższej przyszłości będzie ona tym bardziej znacząca, oraz że od przystąpienia Polski do Unii Europejskiej staliśmy się pomostem dla krajów, które pozostaną poza jej granicami¹⁵⁷.

Euroregion realizuje działania dotyczące współpracy transgranicznej na przykładzie aktywnie działających jednostek samorządowych na pograniczu wschodnim przy współudziale środków unijnych. Komisja zajmująca się tą problematyką (kierowana przez stronę polską) przygotowała do publikacji pierwszą mapę ukazującą Euroregion Karpacki oraz informację o możliwościach rozwoju turystyki na jego obszarze. Przewidywać można, że współpraca z Ukrainą, w tym współpraca transgraniczna, będzie się nadal rozwijała. W szczególności dotyczy to przejść granicznych, kolejowych i drogowych oraz obszarów do nich przylegających, których znaczenie powinno wzrastać.

Zdaniem ekspertów, Stowarzyszenie Euroregion Karpacki Polska to najbardziej doświadczona i profesjonalna, wyspecjalizowana instytucja współpracy transgranicznej w Karpatach. Jest jednostką wdrażającą komponenty programów transgranicznych UE i rekordową liczbą ponad 360 dofinansowanych projektów. Działa również w przestrzeni europejskiej, traktując w szczególności obszar alpejski jako niezwykle ważny rezerwuuar wzorów i dobrych praktyk. Stowarzyszenie jest aktywne w ramach tzw. Konwencji Karpackiej, wdrażając tzw. Karpacką Platformę Turystyki Zrównoważonej.

Dla Euroregionu Karpackiego ważnym zadaniem jest tworzenie Marki Karpackiej CARPATHIA, która narodziła się dzięki współpracy z Instytutem Turystyki w Sierre, w Kantonie Valais w Szwajcarii. To dzięki marce CARPATHIA obszar karpacki stanie się w przeciągu dekady pożądanym i popularnym celem podróży turystów z całego świata. Marka CARPATHIA proponuje sprawdzone w innych częściach świata rozwiązania, skuteczne biznesowe modele współpracy, synchronizuje polityki rozwojowe na poziomie lokalnym i regionalnym. Przede wszystkim prezentuje spójny wizerunek Karpat oparty o endogenny potencjał. Marka budowana jest na czterech kluczowych elementach: autentyczności, wielokulturowości, doznaniu przestrzeni oraz pokorze wobec natury.

¹⁵⁵ Por. *Turystyka w 2018 r.*, ibidem, s. 74.

¹⁵⁶ karpacki.pl/euroregion-karpacki (dostęp: 03.12.2019).

¹⁵⁷ Ibidem.

8.7 Atrakcyjność i konkurencyjność turystyki w województwie podkarpackim – synteza

Analiza atrakcyjności turystycznej województwa podkarpackiego pokazuje, że spośród przyjętych czynników największymi atutami regionu są jakość i wolumen zasobów przyrodniczych oraz niski poziom zanieczyszczeń środowiska naturalnego. Ocena atrakcyjności jest na średnim poziomie (+3). Analizę zasobową przewagi konkurencyjnej przeprowadzono dla kategorii zasobów analizowanych w niniejszym *Audycie...* Oceniano je w skali od -2 (wartość najniższa) do +2 (wartość najwyższa) dla 7 czynników: różnorodności zasobów, ich wolumenu, jakości technicznej (standardu), jakości funkcjonalnej (związanej z obsługą), ograniczeniach w mobilności i wykorzystaniu zasobów oraz ich dostępności. Źródłami przewagi konkurencyjnej województwa podkarpackiego są przede wszystkim: walory przyrodnicze (+6), położenie geograficzne (+10) oraz produkt turystyczny (+6). Najmniej konkurencyjne są następujące zasoby: organizatorzy turystyki (-12), materialna warstwa promocji (-8), dostępność komunikacyjna (-6), baza gastronomiczne (-6) i baza konferencyjna (-6). Najmocniejszym czynnikiem jest różnorodność zasobów (+2), natomiast najslabiej łącznie oceniony został wolumen zasobów (-12).

Łączna ocena konkurencyjności zasobów jest niska (tabela 33). Jest to ekspercka analiza dokonana dla całego województwa podkarpackiego na podstawie danych i analiz cząstkowych zawartych w niniejszym opracowaniu (rozdziały 3, 5, 7, 8, 10 i 13). W dokonanej analizie uwzględniono wnioski z przeprowadzonych badań i konsultacji.

Tabela 33: Analiza atrakcyjności zasobów turystycznych województwa podkarpackiego oraz analiza źródeł przewagi konkurencyjnej (zasobowa przewaga konkurencyjna Peterafa) – ocena łączna na podstawie analiz cząstkowych obrazujących relacje województwa podkarpackiego w relacji do stanu turystyki w kraju

Zmienna atrakcyjności /ocena	Ocena				
	-2 (ocena bardzo słaba)	-1 (ocena słaba)	0 (ocena średnia)	1 (ocena dobra)	2 (ocena bardzo dobra)
Wielkość zasobów przyrodniczych					2
Jakość zasobów przyrodniczych					2
Stopień zagospodarowania turystycznego		-1			
Dostępność komunikacyjna do regionu		-1			
Zapewnienie turyście mobilności w regionie		-1			
Poziom zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego					2

Zasób/ czynnik oceny konkurencyjności zasobu	Różnorodność zasobów	Wolumen zasobów	Jakość techniczna zasobów	Jakość funkcjonalna zasobów	Ograniczenia mobilności zasobów ¹⁵⁸	Ograniczenia w wykorzystaniu zasobów ¹⁵⁹	Dostępność zasobów	Wartość łączna
Walory przyrodnicze	+2	+2	x	X	-2	0	+1	+3
Walory antropogeniczne (kulturowe)	+2	0	+1	X	-2	0	0	+1
Baza noclegowa	+1	-1	0	-1	-2	+1	+1	-1
Baza gastronomiczne	+1	0	-1	-1	-1	-1	0	-3
Baza konferencyjna	-1	-2	1	1	-2	0	0	-3
Urządzenia sportowo-rekreacyjne dla turystów	+1	0	0	1	-1	-1	0	0
Organizatorzy turystyki	-2	-2	0	0	0	-2	-1	-5
Informacja turystyczna	-2	-1	0	+1	+1	-1	0	-2
Oznakowanie turystyczne	0	+1	-1	X	-1	+1	+1	+1

¹⁵⁸ Ograniczenia największe (-2), ograniczenia najmniejsze (+2).

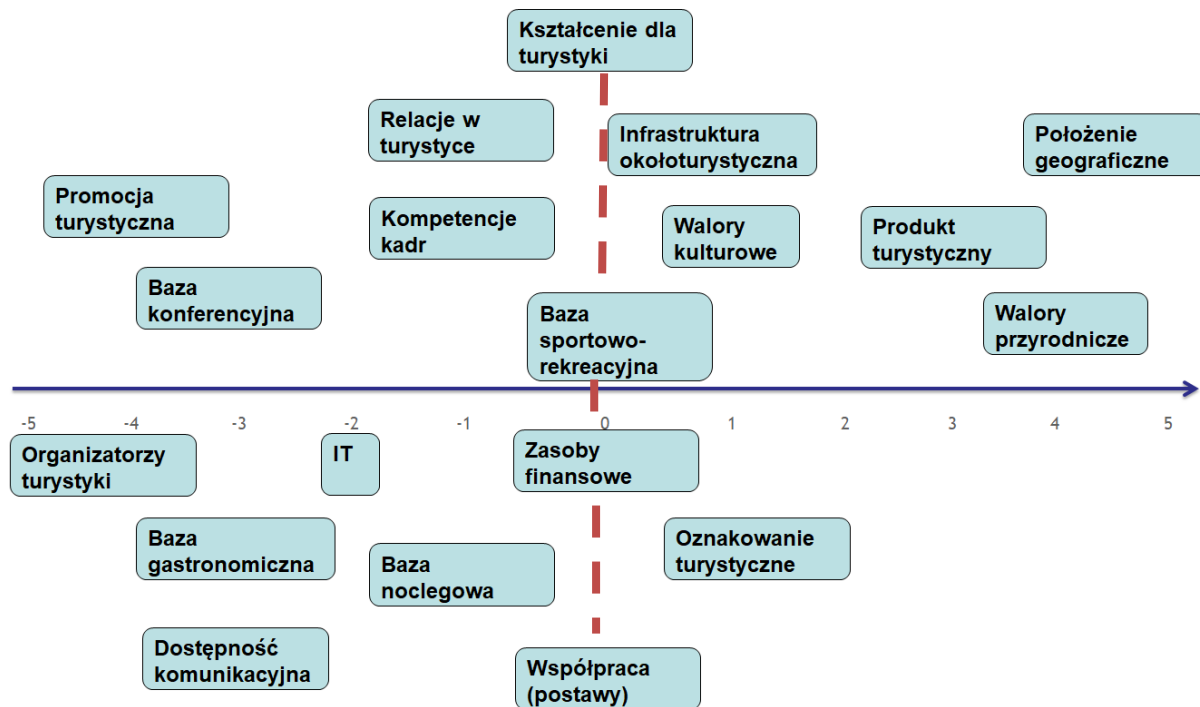
¹⁵⁹ Jak wyżej.

Produkt turystyczny	+1	0	0	+1	0	0	+1	+3
Warstwa materialna promocji turystycznej	-1	-2	-1	X	0	0	0	-4
Zasoby finansowe na rozwój i promocję turystyki	1	-2	X	X	0	0	+1	0
Dostępność komunikacyjna	-1	-1	-1	X	-2	+2	0	-3
Infrastruktura okołoturystyczna	0	-1	0	X	-2	+1	+1	+1
Położenie geograficzne	+2	+2	X	X	-2	+2	+2	+4
Kadry dla turystyki (kompetencje)	0	-1	X	-1	+2	0	-1	-1
Współpraca w turystyce (postawy)	-1	-1	X	-2	+2	+1	+1	0
Kształcenie dla turystyki	0	-1	0	-1	+1	+1	0	0
Relacje pomiędzy grupami aktorów regionalnych	-1	-2	x	-2	+2	+1	+1	-1

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Rysunek 25 przedstawia w postaci mapy najbardziej i najmniej atrakcyjne zasoby turystyczne województwa podkarpackiego.

Rysunek 25: Mapy źródeł atrakcyjności i przewagi konkurencyjnej województwa podkarpackiego na krajowym rynku turystycznym

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

9 Uwarunkowania prawno-polityczne, gospodarczo-ekonomiczne, społeczno-kulturowe i techniczno-technologiczne rozwoju turystyki w województwie podkarpackim

Analiza otoczenia w skali makro obejmuje aspekty prawno-polityczne, gospodarczo-ekonomiczne, społeczno-kulturowe i techniczno-technologiczne. Uwarunkowania prawno-polityczne dotyczą m.in. umiejscowienia turystyki województwa podkarpackiego w strategiach i planach regionalnych, makroregionalnych, krajowych i unijnych. Analizę zawartości tych dokumentów zawiera tabela 34.

Tabela 34: Umiejscowienie turystyki w strategiach i planach wyższego rzędu

Dokument	Poziom	Opis
<i>Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2020</i> ¹⁶⁰	Regionalny	<p>Za mocną stroną uznano Bieszczady – najsilniejszą markę turystyczną oraz bazę uzdrowską i wypoczynkową oraz zróżnicowanie i bogactwo przyrodniczo-kulturowe. Zwrócono uwagę na niedorozwój infrastruktury.</p> <p>Turystyka znalazła się w następujących dziedzinach strategicznych: Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka, Kapitał ludzki i społeczny. Turystykę uznano za jeden z atutów regionu.</p> <p>Priorytet 1.3 Turystyka w konkurencyjnej i innowacyjnej gospodarce zakłada budowę konkurencyjnej, atrakcyjnej oferty rynkowej opartej na znacznym potencjale turystycznym regionu.</p> <p>Kierunki działań związanych z turystyką wymagające wsparcia ze strony samorządu województwa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • podniesienie konkurencyjności produktu turystycznego; • rozwój marketingu turystycznego regionu; • współpraca podmiotów i instytucji związanych z turystyką; • przygotowanie wysoko wykwalifikowanych kadr dla obsługi ruchu turystycznego, planowania oraz zarządzania rozwojem turystyki w regionie; • współpraca w zakresie informacji i promocji turystyczno-kulturalnej; • rozwój atrakcji turystycznych oraz infrastruktury turystycznej; • podniesienie konkurencyjności produktów turystycznych w wiodących formach turystyki przyjazdowej województwa; • rozwój promocji turystycznej oraz partnerstwa służącego turystyce przyjazdowej do województwa. <p>Obecnie trwają prace nad nową strategią rozwoju województwa.</p>
<i>Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013</i> ¹⁶¹	Regionalny	<p>Jednym z celów szczegółowych był wzrost udziału turystyki w gospodarce regionu oraz ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój instytucji kultury. Znaczenie turystyki w gospodarce regionu jest wciąż zbyt małe mimo wyjątkowych walorów przyrodniczo-krajobrazowych i czystego środowiska. Jedną z zasadniczych przyczyn tej niekorzystnej sytuacji jest stosunkowo niski standard infrastruktury turystycznej. Istotnym czynnikiem rozwoju turystyki jest także bogactwo dzieł i przenikających się na przestrzeni lat kultur charakterystycznych dla regionu Podkarpacia. Istotnym elementem kompleksowej oferty turystycznej jest odpowiednia sieć instytucji kultury, które znacznie podnoszą atrakcyjność turystyczną regionu. Ze względu na znaczne dysproporcje rozwojowe wewnątrz regionu priorytetowo traktowane będą projekty związane z rozwojem turystyki i agroturystyki na obszarach wiejskich.</p> <p>Oś priorytetowa I obejmowała m.in. zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej województwa. Głównym celem Osi priorytetowej VI był wzrost udziału turystyki w gospodarce regionu oraz ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój instytucji kulturalnych.</p>
<i>Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020</i> ¹⁶²	Regionalny	<p>Turystyka nie ma w bieżącym RPO dedykowanej osi i niewiele projektów turystycznych realizowanych było w obecnej perspektywie. Oś priorytetowa VI Spójność przestrzenna i społeczna wskazuje na wykorzystanie potencjałów uzdrowskich województwa. Projekty dotyczące turystyki można wpasować w następujące działania:</p> <p>Działanie 1.4 Wsparcie MŚP, Poddziałanie 1.4.1 typy przedsięwzięć: infrastruktura uzdrowska, turystyczno-rekreacyjna realizowana przez przedsiębiorców świadczących kompleksowe usługi sanatoryjne/uzdrowskie (wsparcie udzielane będzie w ramach Osi VI).</p> <p>Działanie 4.5 Różnorodność biologiczna: infrastruktura służąca minimalizacji negatywnego oddziaływania turystyki.</p> <p>Działanie 6.1 Rozwój potencjału endogenicznego regionu: Roboty budowlane i/lub wyposażenie dotyczące infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej w oparciu o istniejące zasoby przyrodnicze, przestrzenne i kulturowe.</p> <p>Działanie 6.3 Rewitalizacja przestrzeni regionalnej i 6.5. Rewitalizacja przestrzeni regionalnej – Zintegrowane Inwestycje Terytorialne.</p>

¹⁶⁰ *Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2020...*, ibidem.

¹⁶¹ rpo2007-2013.podkarpackie.pl.

¹⁶² *Szczegółowy opis osi priorytetowych RPO WP 2014-2020*, Rzeszów, 27 sierpnia 2019 roku.

<p><i>Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3)</i>¹⁶³</p>	<p>Regionalny</p>	<p>Dokument wskazuje w mocnych stronach potencjału ekonomicznego krajobraz przyrodniczy i kulturowy o wybitnych walorach estetycznych wpływający na atrakcyjność turystyczną regionu. w analizie otoczenia zewnętrznego w wymiarze ekonomicznym ujęto jako zagrożenie konkurencję innych regionów w branży turystycznej. Szansą w wymiarze społeczno-kulturowym jest natomiast wzrost zapotrzebowania (m.in. w wyniku zmian demograficznych) na ekologiczne rozwiązania, zwłaszcza w sferze produkcji i przetwórstwa żywności, turystyki, w budownictwie. Jako jeden ze wskaźników służących do badania pozycji konkurencyjnej podkarpackiego zaliczono liczbę gospodarstw ekoturystycznych, agroturystycznych oraz innych innowacyjnych form turystyki.</p>
<p><i>Strategia Rozwoju Turystyki dla Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013</i>¹⁶⁴</p>	<p>Regionalny</p>	<p>Wizja turystyczna regionu jest następująca: województwo podkarpackie to Europejskie Centrum Obsługi Turystów, dystrybucji usług i kreowania produktów turystycznych, obejmujących region i Europę Południowo-Wschodnią, budujące swoją przewagę konkurencyjną w oparciu o wysoką jakość oraz unikalną i różnorodną ofertę inspirowaną pięknem natury, bogactwem dziejów oraz spuścizną wielu narodów i kultur. Uwzględniony został kontekst transgraniczny regionu, zróżnicowanie oferty, zrównoważony rozwój turystyczny i efektywna współpraca turystyczna trzech sektorów. Wyznaczono 5 priorytetów: rozwój produktów turystycznych, rozwój zasobów ludzkich, wsparcie marketingowe, kształtowanie przestrzeni turystycznej oraz wsparcie instytucjonalne.</p>
<p><i>Program Strategiczny Błękitny San</i>¹⁶⁵</p>	<p>Regionalny</p>	<p>Program proponuje na poziomie wizji turystyczne zagospodarowanie brzegów Sanu. Za słabą stronę obszaru w priorytecie 1 Innowacyjna przedsiębiorczość uznano niewykorzystany potencjał turystyczny. Działanie poprawa poziomu produktywności rolnictwa i rzemiosła zakłada rozwój turystyki jako szansę na wzrost konkurencyjności. Przewidziano priorytet dedykowany bezpośrednio turystyce. Celem Priorytetu Turystyka jest wspieranie rozwoju gospodarki i przemysłu turystycznego wykorzystujących walory środowiskowo-krajobrazowe oraz obiekty dziedzictwa kulturowego obszaru gmin Błękitnego Sanu. Silną stroną obszaru jest rozwijająca się infrastruktura turystyczna oraz zaplecze do kształcenia kadr dla turystyki i lokalne inicjatywy klastrowe. Słabą stroną jest niedostateczny rozwój infrastruktury turystycznej, małe usieciwienie współpracy. Działanie 2.1 przewiduje rozwój i dywersyfikację produktów turystycznych wraz ze zintegrowaną promocją, działanie 2.2 tworzenie wyspecjalizowanych klastrów turystycznych, działanie 2.3 skoordynowany rozwój zagospodarowania oraz poprawę funkcjonowania infrastruktury turystycznej. Pośrednio do turystyki odnoszą się również dwa pozostałe priorytety.</p>
<p><i>Program Strategiczny Rozwoju Bieszczad</i>¹⁶⁶</p>	<p>Regionalny</p>	<p>Program zakłada cztery priorytety, w tym priorytet 1 Turystyka i rekreacja, a w nim cztery działania: koordynacja rozwoju oraz poprawa funkcjonowania infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej, rozwój i zróżnicowanie oferty usług i produktów turystycznych, w tym wykorzystanie współpracy transgranicznej, ochrona i promocja obiektów dziedzictwa kulturowego oraz rozwój partnerstwa na rzecz zwiększenia ruchu turystycznego oraz jego promocji, zwłaszcza turystyki pobytowej.</p>
<p><i>Strategia rozwoju turystyki na obszarach chronionych (dotyczy górskich obszarów województwa podkarpackiego)</i>¹⁶⁷</p>	<p>Regionalny</p>	<p>Strategia analizuje uwarunkowania rozwoju turystyki w województwie na obszarach chronionych. Wyznacza następujące priorytety:</p> <ul style="list-style-type: none"> • poszanowanie różnorodności przyrody, także jakości wody, powietrza, gleb i krajobrazu, • poszanowanie kulturowej tożsamości mieszkańców, • akceptacja chłonności turystycznej dla danego obszaru chronionego, • ustanowienie równowagi pomiędzy konkurującymi aspiracjami mieszkańców i podmiotami gospodarczymi biorącymi udział w organizacji turystyki. Zawsze na zasadzie wzajemnej akceptacji, z priorytetem – ochroną obszarów chronionych, • akceptacja podziału dochodów z turystyki, m.in. na potrzeby inwestycyjne komunalne, komunikacyjne, inne, a także na podnoszenie kwalifikacji osób biorących udział w jej organizacji, w tym dla chcących dopiero się zaangażować, • akceptacja satysfakcji mieszkańców z rozwoju turystyki, interdyscyplinarna współpraca na etapie założeń inwestycyjnych jako modelowego sposobu wykorzystania potencjału osobowego z jednostek samorządowych, organizacji pozarządowych i mieszkańców, także z udziału ekspertów.
<p><i>Strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie</i></p>	<p>Regionalny</p>	<p>Dokument analizuje rozwój turystyki na obszarach wiejskich i agroturystyki w województwie podkarpackim. Autorzy uznali, że agroturystyka stwarza nowe możliwości wykorzystania przestrzeni wiejskiej, zasobów gospodarstw i lokalnej infrastruktury. "W turystyce wiejskiej konieczna będzie koncentracja działań na</p>

¹⁶³ Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3), Zespół ekspertów na zlecenie Samorządu Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2015.

¹⁶⁴ Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013, ibidem.

¹⁶⁵ Program Strategiczny Błękitny San, zespół ekspertów na zlecenie Samorządu Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2015.

¹⁶⁶ Program Strategiczny Rozwoju Bieszczad, zespół ekspertów na zlecenie Samorządu Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2013.

¹⁶⁷ Strategia rozwoju turystyki na obszarach chronionych (dotyczy górskich obszarów województwa podkarpackiego), Fundacja Karpacka – Polska, Sanok 2014.

podkarpackim do 2030 roku ¹⁶⁸		<p>budowaniu partnerstw, sieci, powiązań między interesariuszami owocująca produktami zintegrowanymi i kompleksową ofertą dla turysty. Podkarpackie było w 2017 roku liderem w Polsce pod względem liczby produktów wpisanych na Listę Produktów Tradycyjnych. Według danych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi region zajął pozycję lidera w tym obszarze także w latach 2018-2019¹⁶⁹. Za mocną stroną uznano dobrze rozwiniętą sieć szlaków kulturowych i tras turystycznych oraz korzystne warunki środowiskowo-przyrodnicze do rozwoju turystyki i rekreacji. Słabą stroną są braki w infrastrukturze turystycznej, rekreacyjnej i sportowej na obszarach atrakcyjnych turystycznie i duża sezonowość ruchu turystycznego.</p> <p>Kierunek interwencji w obszarze strategicznym 1 – opłacalność produkcji rolnej, wskazuje na istotność połączenia sprzedaży produktów tradycyjnych i regionalnych z agroturystyką oraz na działania szkoleniowo-promocyjne w zakresie produktów tradycyjnych regionalnych i ekologicznych.</p> <p>Obszar strategiczny 3 – pozarolnicze miejsca pracy i aktywne społeczeństwa zakłada tworzenie szeroko rozumianej bazy i oferty turystycznej na obszarach wiejskich, jak również wspieranie rozwoju ruchu turystycznego w obszarach o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych (kierunki interwencji).</p>
Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020 ¹⁷⁰	Krajowy	<p>Dokument analizuje szczegółowo zasoby i potencjał poszczególnych regionów, w tym Podkarpacia, w obszarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym. Na poziomie analizy SWOT, celów i kierunków nie odnosi się bezpośrednio do regionu. Celem strategicznym polityki państwa w latach 2007–2020 był wzrost poziomu spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej całej Polski Wschodniej.</p>
Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020 Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie (KSRR) ¹⁷¹	Krajowy	<p>Jest tutaj mowa o lepszym wykorzystaniu potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju regionalnego. Podkreślono, że turystyka jest sferą działalności gospodarczej i społecznej oraz dziedzina pozwalającą na aktywizację obszarów wiejskich i wiejskich. Powinna kształtować świadomość mieszkańców, pobudzać do większej dbałości o miejsce, w którym żyją. Powinna być traktowana jako element specjalizacji miejsc o wybitnych walorach turystycznych.</p>
Program Rozwoju Turystyki do 2020 roku (PRT do 2020 roku) ¹⁷²	Krajowy	<p>Zgodnie z wizją tego dokumentu „nowoczesna i otwarta gospodarka turystyczna, oparta na inteligentnych specjalizacjach turystycznych w polskich regionach, stanowiąca bazujący na wiedzy jeden z kluczowych czynników rozwoju regionalnego i kraju, wzmacniająca konkurencyjność kraju w Unii Europejskiej”, a głównym celem jest „wzmocnienie rozwoju konkurencyjnej i innowacyjnej turystyki poprzez wspieranie przedsiębiorstw, organizacji i instytucji i oraz inicjatyw sektora turystyki”.</p>
Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012-2020 ¹⁷³	Krajowy	<p>Podstawowym celem opracowania <i>Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2012-2020</i> jest wskazanie najważniejszych kierunków i form działania, które należy podjąć w promocji turystyki krajowej. Celami strategii są: zaspokajanie potrzeb informacyjnych w zakresie turystyki, marketingowe wspieranie rozwoju produktu turystycznego oraz zwiększanie dotarcia z przekazem informacyjno-promocyjnym o atrakcyjności turystycznej Polski.</p>
Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 18 listopada 2011 roku w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Sportu i Turystyki ¹⁷⁴	Krajowy	<p><i>Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 18 listopada 2011 roku w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Sportu i Turystyki</i> określa następujące zadania Polskiej Organizacji Turystycznej: promocja Polski jako kraju atrakcyjnego turystycznie, zapewnianie funkcjonowania i rozwijania polskiego systemu informacji turystycznej w kraju i na świecie oraz inicjowanie, opiniowanie i wspomaganie planów rozwoju i modernizacji infrastruktury turystycznej.</p>
Europejska Strategia Turystyczna i plan działań – 2015-2020 ¹⁷⁵	Unijny	<p>Odnosi się do: usprawnienia ram regulacyjnych dla turystyki na poziomie europejskim, krajowym, regionalnym i lokalnym, promowania digitalizacji małych i średnich przedsiębiorstw turystycznych, podnoszenia umiejętności i kompetencji w sektorze, promowania zrównoważonej i odpowiedzialnej turystyki (m.in. poprzez przyjęcie Karty zrównoważonej i odpowiedzialnej turystyki), poprawy intermodalności i przejrzystej łączności w turystyce, w szczególności na obszarach oddalonych i peryferyjnych, dla których turystyka jest siłą napędową gospodarki, czy poprawy zarządzania turystyką (poprzez implementację dobrych praktyk, adaptację modeli zarządzania strategicznego turystyką).</p>

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie analizy opisanych dokumentów.

¹⁶⁸ *Strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie podkarpackim do 2030 roku*, Urząd Wojewódzki w Rzeszowie, 2019 (projekt z 26 kwietnia 2019).

¹⁶⁹ dane.gov.pl/dataset/450,produkty-regionalne-i-tradycyjne-lista-produktow-z-podziazem-na-województwa?page=1&per_page=50&sort=-verified (dostęp: 30.11.2019).

¹⁷⁰ *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Dokument przyjęty przez Radę Ministrów 30 grudnia 2008 roku.

¹⁷¹ Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie, przyjęta przez Radę Ministrów 13 lipca 2010 r. http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/polityka_regionalna/ksrr_2010_2020/Strony/default.aspx

¹⁷² *Program Rozwoju Turystyki do 2020 roku*, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa 2014.

¹⁷³ *Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012-2020*, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa 2011, s. 79-80.

¹⁷⁴ *Program Rozwoju Turystyki do 2020 roku*, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa 2014, s. 12.

¹⁷⁵ aalep.eu/european-tourism-strategy-and-plan-actions-2015-2020.

Tabele 35-38 zawierają ekspercką ocenę wpływu czynników politycznych, ekonomicznych, społeczno-kulturowych oraz techniczno-technologicznych i środowiskowych na rozwój turystyki w województwie podkarpackim. Została ona dokonana zgodnie z metodyką analizy PEST, czyli generalnej segmentacji makrootoczenia. Wykorzystano w niej dane z rozdziałów 8 i 9. Według poniższej oceny na turystykę w regionie najsilniej wpływają czynniki techniczno-technologiczne i środowiskowe oraz polityczne (w grupie tych czynników najwięcej razy pojawia się w ocenach duży wpływ). Natomiast najmniejszy wpływ mają czynniki polityczne.

Tabela 35: Czynniki polityczne w kontekście rozwoju turystyki w województwie podkarpackim

Czynnik	Wpływ na rozwój turystyki
Polityka UE w zakresie strategii makroregionalnych	duży
Polityka krajowa wspierająca rozwój Polski Wschodniej	duży
Intensywność współpracy międzynarodowej, w tym w układach transgranicznych	duży
Regulacje prawa unijnego dotyczące turystyki	średni
Regulacje sanitarne i bezpieczeństwa, czyli wszelkie niezbędne regulacje prawne w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy oraz zabezpieczania majątku podmiotów turystycznych	średni
Restrykcyjność polityki podatkowej państwa (im wyższe podatki nakłada państwo, tym mniej pozostaje środków na modernizację i działalność rozwojową)	duży
Postępująca integracja Polski z krajami Unii Europejskiej	duży
Polityka socjalna Rządu RP (prawodawstwo tworzone przez władze państwowe wspiera lub ogranicza działania turystyczne obywateli kraju i cudzoziemców, np. poprzez system ochrony zdrowia czy bezpieczeństwa publicznego, wpływając na stabilność kraju)	średni
Stabilność funkcjonowania i możliwość zapewnienia lepszej jakości usług turystycznych poprzez regulacje sanitarne i bezpieczeństwa, czyli wszelkie niezbędne regulacje prawne w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy oraz zabezpieczania majątku podmiotów turystycznych	średni
Określona w dokumentach strategicznych polityka państwa w zakresie rozwoju i marketingu turystycznego	średni
Istniejące struktury organizacyjne związane z działalnością promocyjną w zakresie turystyki (POT, ROT-y, LOT-y)	duży
Dysponowanie przez gospodarstwa domowe większym budżetem na wypoczynek dzięki polityce socjalnej rządu RP	duży
Obawy, które mogą mieć wpływ na podróże zagraniczne, dotyczące globalnej niestabilności wywoływanej międzynarodowymi konfliktami politycznymi zwiększają zainteresowanie przyjazdami do Polski	duży

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Tabela 36: Czynniki ekonomiczne w kontekście rozwoju turystyki w województwie podkarpackim

Czynnik	Wpływ na rozwój turystyki
Symptomy spowolnienia gospodarczego	średni
Stabsza pozycja złotych	średni
Możliwość korzystania z zewnętrznych źródeł finansowania rozwoju turystyki, kultury, ochrony dziedzictwa kulturowego czy naturalnego	duży
Wzrost zamożności Polaków i realny wzrost dochodów ludności	duży
Wzrost środków konsumentów na turystykę i czas wolny	duży
Rosnące ceny paliw i energii	duży
Polaryzacja regionalna i lokalna	średni
Niestabilna sytuacja finansów publicznych	duży
Wysoka atrakcyjność inwestycyjna Polski	średni
Jakość polityki gospodarczej na poziomie krajowym	średni

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Tabela 37: Czynniki społeczno-kulturowe w kontekście rozwoju turystyki w województwie podkarpackim

Czynnik	Wpływ na rozwój turystyki
Zmiany w strukturze zatrudnienia (m.in. normalizacja czasu pracy, ustanowienie dni wolnych od pracy, przyznawanie urlopów wypoczynkowych)	mały
Przemiany kulturowe i mentalne zachodzące w poszczególnych społecznościach (m.in. większa otwartość, powszechny kosmopolityzm czy globalizm)	średni
Starzenie się społeczeństwa i wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym	duży
Trend większej dbałości o zdrowie i aktywność ruchową pozwalającą na utrzymanie organizmu na dłużej w dobrej kondycji	duży
Wzrost zapotrzebowania na produkty turystyki zdrowotnej i rekreacyjnej	duży
Otwartość potencjalnych turystów na nowe przeżycia	duży
Rosnący poziom wykształcenia Polaków i zmiana ich potrzeb	średni
Zmieniające się wzorce konsumpcji i stylu życia (coraz więcej osób docenia czas wolny, wypoczynek)	duży

na świeżym powietrzu, wyjazdy w celach rekreacyjnych i zdrowotnych)	
Rezygnacja z jednego dłuższego urlopu na rzecz kilku krótszych	średni
Poprawa jakości życia Polaków	średni
Wzrost liczby osób uprawiających turystykę i korzystających z ofert kulturalnych	duży
Bezpieczeństwo wypoczynku w Polsce i w regionie	średni
Wzrastająca partycypacja społeczna w procesach rozwoju	duży
Zwiększenie skłonności do tworzenia partnerstw lokalnych i ponadlokalnych	duży
Brak stabilizacji życiowej (miejsca pracy, zabezpieczeń emerytalnych, ochrony zdrowia)	średni

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Tabela 38: Czynniki techniczno-technologiczne i środowiskowe w kontekście rozwoju turystyki w województwie podkarpackim

Czynnik	Wpływ na rozwój turystyki
Koncentracja wsparcia rozwoju na inteligentnych specjalizacjach	duży
Rządowe inwestycje infrastrukturalne w Polsce Wschodniej	duży
Rozwój technologii i usług informatycznych	duży
Wirtualizacja podróży, prezentacje atrakcji w 3D, także rozwój aplikacji mobilnych informacyjno-rezerwacyjnych, GPS, SMS, WAP	duży
Wzrost znaczenia technologii Web 2.0 i 3.0 oraz GPS w promocji turystycznej	duży
Powstawanie społeczności internetowych i wypieranie przez nie znaczenia tradycyjnych portali promocyjnych w komunikacji marketingowej	duży
Wzrost liczby rezerwacji dokonywanych przez Internet	średni
Wzrost znaczenia social-mediów i influencerów na wybór destynacji	średni
Wzrastająca świadomość społeczna w odniesieniu do ochrony środowiska i klimatu	duży
Większe wykorzystywanie własnego środka transportu w podróżach turystycznych	duży
Kurczenie się zasobów naturalnych	średni
Rosnące zapotrzebowanie na „czystą” żywność	duży
Zainteresowanie obszarami o dużych walorach środowiskowych	duży

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

10 Produkty turystyczne województwa podkarpackiego¹⁷⁶

10.1 Atrakcje turystyczne województwa podkarpackiego w rankingach – analiza i ocena

Województwo podkarpackie posiada różnego rodzaju atrakcje turystyczne, które stanowią podstawę regionalnych i lokalnych produktów turystycznych. W poniższych tabelach (od 39 do 41) przedstawiono obiekty, które zostały poddane rangowaniu, m.in. przez popularne portale turystyczne. Stanowią one istotny element dalszej oceny i wyodrębnienia produktów turystycznych województwa, które mogą świadczyć o jego przewadze konkurencyjnej.

Tabela 39: Obiekty wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO

lp.	Obiekt	Lokalizacja
1.	Kościół Wniebowzięcia NMP i św. Michała Archanioła	Haczów
2.	Kościół Wszystkich Świętych	Blizne
3.	Cerkiew pw. św. Paraskewy	Radruż
4.	Cerkiew pw. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy	Chotyńiec
5.	Cerkiew pw. św. Michała Archanioła	Smolnik
6.	Cerkiew pw. św. Michała Archanioła	Turzańsk

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Tabela 40: Turystyczne top 10 według portalu: podkarpackie.travel (dostęp: 22.09.2019)

Pozycja w rankingu	Obiekt
1.	ZAMEK W ŁAŃCUCIE
2.	BIESZCZADY
3.	PERŁY RENESANSU
4.	CENTRUM DZIEDZICTWA SZKŁA W KROŚNIE
5.	BIESZCZADZKA KOLEJKA LEŚNA
6.	BIESZCZADZKIE DREZYNY ROWEROWE
7.	SKANSEN W SANOKU
8.	OBIEKTY UNESCO
9.	TWIERDZA PRZEMYŚL
10.	SZLAKI KONNE

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Tabela 41: Dziesięć największych atrakcji turystycznych województwa podkarpackiego według portalu Tripadvisor (dostęp: 22-29.09.2019)

Pozycja w rankingu	Obiekt
Kategoria: TOP ATTRACTIONS IN SUBCARPATHIAN PROVINCE (wersja angielska portalu):	
1.	RYNEK, RZESZÓW
2.	MAGURSKI PARK NARODOWY, KREMPNA
3.	STARE MIASTO, PRZEMYŚL
4.	MUZEUM MŁYNARSTWA I WSI, USTRZYKI DOLNE
5.	MUZEUM HISTORII BIESZCZAD, USTRZYKI DOLNE
6.	SKANSEN W SANOKU, SANOK
7.	GALERIA ZDZIŚŁAWA BEKSIŃSKIEGO, SANOK
8.	CENTRUM DZIEDZICTWA SZKŁA, KROSNO
9.	ARBORETUM, BOLESTRASYCE
10.	NIEISTNIEJĄCA WIEŚ WOŁTUSZOWA, RYMANÓW-ZDRÓJ
Kategoria: NAJLEPSZE ATRAKCJE W PODKARPACIU (wersja polska portalu):	
1.	STARE MIASTO, PRZEMYŚL
2.	ZAMEK W ŁAŃCUCIE, ŁAŃCUT
3.	RYNEK, RZESZÓW
4.	MULTIMEDIALNA FONTANNA, RZESZÓW
5.	ZAPORA W SOLINIE, SOLINA
6.	RATUSZ, RZESZÓW
7.	ZAMEK KRASICZYN, KRASICZYN
8.	MUZEUM HISTORYCZNE W SANOKU - ZAMEK KRÓLEWSKI, SANOK
9.	ZAMEK W BARANOWIE SANDOMIERSKIM, BARANÓW SANDOMIERSKI
10.	TWIERDZA PRZEMYŚL, PRZEMYŚL

¹⁷⁶ Dostęp do informacji: wrzesień-październik 2019 roku.

Kategoria: MUZEA HISTORYCZNE W PODKARPACIU (wersja polska portalu):	
1.	MUZEUM IKON, SANOK
2.	MUZEUM HISTORYCZNE W SANOKU – ZAMEK KRÓLEWSKI, SANOK
3.	MUZEUM MŁYNARSTWA I WSI, USTRZYKI DOLNE
4.	MUZEUM RODZINY ULMÓW, MARKOWA
5.	MUZEUM HISTORII BIESZCZAD, USTRZYKI DOLNE
6.	FORT XII WERNER, ŻURAWICA
7.	MUZEUM RZEMIOSŁA, KROSNO
8.	MUZEUM PODKARPACIE, KROSNO
9.	MUZEUM HISTORYCZNE MIASTA TARNOBRZEGA, TARNOBRZEG
10.	MUZEUM REGIONALNE, DĘBICA
Kategoria: MUZEA SPECJALISTYCZNE W PODKARPACIU (wersja polska portalu):	
1.	GALERIA ZDZISŁAWA BEKSIŃSKIEGO, SANOK
2.	SKANSEN W SANOKU, SANOK
3.	ARBORETUM, BOLESTRASZYCE
4.	CENTRUM DZIEDZICTWA SZKŁA, KROSNO
5.	MUZEUM DOBRANOCEK, RZESZÓW
6.	MUZEUM PRZEMYSŁU NAFTOWEGO I GAZOWNICZEGO, BÓBRKA
7.	MUZEUM DZWONÓW I FAJEK, PRZEMYŚL
8.	MUZEUM NARODOWE ZIEMI PRZEMYSKIEJ, PRZEMYŚL
9.	MUZEUM OKRĘGOWE W RZESZOWIE, RZESZÓW
10.	MUZEUM RODZINY ULMÓW, MARKOWA
Kategoria: CHARAKTERYSTYCZNE OBIEKTY I CIEKAWY MIEJSCA W PODKARPACIU (wersja polska portalu):	
1.	RYNEK, RZESZÓW
2.	ZAMEK KRASICZYN, KRASICZYN
3.	TWIERDZA PRZEMYŚL, PRZEMYŚL
4.	POMNIK TADEUSZA NALEPY, RZESZÓW
5.	RUINY WAROWNEGO KLASZTORU KARMELITÓW BOSYCH, ZAGÓRZ
6.	ZAMEK TARNOWSKICH, TARNOBRZEG
7.	KLASZTOR OJCÓW BERNARDYNÓW, LEŻAJSK
8.	CERKIEW RADRUSKA, RADRUŻ
9.	ZAGRODA ŻUBRA W MUCZNEM, MUCZNE
10.	KOPIEC TATARSKI, PRZEMYŚL
Kategoria: ZAMKI W PODKARPACIU (wersja polska portalu):	
1.	ZAMEK W ŁANCUCIE, ŁAŃCUT
2.	ZAMEK KRASICZYN, KRASICZYN
3.	MUZEUM HISTORYCZNE W SANOKU – ZAMEK KRÓLEWSKI, SANOK
4.	ZAMEK W BARANOWIE SANDOMIERSKIM, BARANÓW SANDOMIERSKI
5.	ZAMEK TARNOWSKICH, TARNOBRZEG
6.	ZAMEK KAZIMIERZOWSKI, PRZEMYŚL
7.	ZAMEK LUBOMIRSKICH, RZESZÓW
8.	ZAMEK KAMIENIEC, KORCZYNA
9.	MUZEUM W PRZEWORSKU ZESPÓŁ PAŁACOWO-PARKOWY, PRZEWORSK
10.	PAŁAC ŁOSIÓW, NAROL
Kategoria: PARKI I ATRAKCJE ZWIĄZANE Z NATURĄ W PODKARPACIU (wersja polska portalu):	
1.	BIESZCZADZKI PARK NARODOWY, LUTOWISKA
2.	JEZIORO SOLIŃSKIE, SOLINA
3.	ARBORETUM, BOLESTRASZYCE
4.	TARNICA, USTRZYKI GÓRNE
5.	CIŚNIAŃSKO-WETLIŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY, CISNA
6.	POŁONINA WETLIŃSKA, WETLINA
7.	JEZIORO TARNOBRZESKIE, TARNOBRZEG
8.	POŁONINA CARYŃSKA, USTRZYKI GÓRNE
9.	ŚCIANA OLZY, RYMANÓW
10.	REZERWAT PRZYRODY ZWIEZŁO, KOMAŃCZA
Kategoria: MIEJSCA NA ZAKUPY W PODKARPACIU (wersja polska portalu):	
1.	BIESZCZADZKA WYTWÓRNIA PIWA URSA MAIOR, USTRZYKI DOLNE
2.	MUZEUM HISTORYCZNE W SANOKU – ZAMEK KRÓLEWSKI, SANOK
3.	GALERIA RZESZÓW, RZESZÓW
4.	MILLENIUM HALL, RZESZÓW
5.	SENSI HEMP, RZESZÓW
6.	JATOMI FITNESS MILLENIUM HALL, RZESZÓW
7.	ANTYKWARIAT I KSIĘGARNIA ZBIGNIEW OPRZADEK, KROSNO
8.	BIESZCZADZKIE SMAKI, SMOLNIK
9.	VIVO! KROSNO, KROSNO
10.	MUZEUM KRESÓW LUBACZÓW, LUBACZÓW
Kategoria: MIEJSCA HISTORYCZNE W PODKARPACIU (wersja polska portalu):	

1.	ZAMEK W ŁAŃCUCIE, ŁAŃCUT
2.	ZAMEK TARNOWSKICH, TARNOBRZEG
3.	KOPIEC TATARSKI, PRZEMYŚL
4.	KLASZTOR SIÓSTR NAZARETANEK, KOMAŃCZA
5.	RYNEK W JAROSŁAWIU, JAROSŁAW
6.	PRZEMYSKIE PODZIEMIA, PRZEMYŚL
7.	CERKIEW ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA, SANOK
8.	CERKIEW W ULUCZU, ULUCZ
9.	KALWARIA PACŁAWSKA, KALWARIA PACŁAWSKA
10.	GRÓD FOLUSZEK, BOBROWO
Kategoria: KOŚCIOŁY I KATEDRY W PODKARPACIU (wersja polska portalu):	
1.	BAZYLIKA KATEDRA PRZEMYŚL, PRZEMYŚL
2.	SYNAGOGA W ŁAŃCUCIE, ŁAŃCUT
3.	BAZYLIKA WNIĘBOWZIECIA NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY, RZESZÓW
4.	KOŚCIOŁ PW. ŚW. MARII MAGDALENY, PRZEMYŚL
5.	KOŚCIOŁ ŚW. WOJCIECHA I STANISŁAWA, RZESZÓW
6.	PARAFIA PW. PRZEMIENIENIA PAŃSKIEGO, SANOK
7.	KOŚCIOŁ ŚWIĘTEGO KRZYŻA, RZESZÓW
8.	PARAFIA WNIĘBOWZIECIA NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY, HACZÓW
9.	CERKIEW ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA, SANOK
10.	CERKIEW W RÓWNI, RÓWNIA
Kategoria: CMENTARZE W PODKARPACIU (wersja polska portalu):	
1.	STARY CMENTARZ, RZESZÓW
2.	CMENTARZ ŻYDOWSKI W LUTOWISKACH, LUTOWISKA
3.	CMENTARZ ŻYDOWSKI, LESKO
4.	CMENTARZ ŻYDOWSKI, BALIGRÓD
5.	CMENTARZ ŻYDOWSKI W KRASICZYŃNIE, KRASICZYN
6.	CMENTARZ ŻYDOWSKI W ULANOWIE, ULANÓW
7.	NOWY CMENTARZ, ZAGÓRZ
8.	CMENTARZ NA I WOJNIE ŚWIATOWEJ NR 10, NOWY ŻMIGRÓD
9.	CMENTARZ I WOJNY ŚWIATOWEJ NR 71, ROPA
10.	CMENTARZ WOJENNY NR 6, JASŁO
Kategoria: OBIEKTY ARCHITEKTURY W PODKARPACIU (wersja polska portalu):	
1.	ZAPORA W SOLINIE, SOLINA
2.	ZAMEK TARNOWSKICH, TARNOBRZEG
3.	KOŚCIOŁ PW. ŚW. MARII MAGDALENY, PRZEMYŚL
4.	RYNEK W JAROSŁAWIU, JAROSŁAW
5.	PRZEMYSKIE PODZIEMIA, PRZEMYŚL
6.	WILLE SECESYJNE, RZESZÓW
7.	LETNI PAŁAC LUBOMIRSKICH, RZESZÓW
8.	PIJALNIA WÓD MINERALNYCH, IWONICZ ZDRÓJ
9.	KALWARIA PACŁAWSKA, KALWARIA PACŁAWSKA
10.	KOŚCIOŁ I KLASZTOR DOMINIKANÓW, TARNOBRZEG
Kategoria: REZERWATY PRZYRODY W PODKARPACIU (wersja polska portalu):	
1.	CIŚNIAŃSKO-WETLIŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY, CISNA
2.	POŁONINA WETLIŃSKA, WETLINA
3.	REZERWAT PRZYRODY ZWIEZŁO, KOMAŃCZA
4.	PARK KRAJOBRAZOWY POGÓRZA PRZEMYSKIEGO, PRZEMYŚL
5.	REZERWAT PRZYRODY LISIA GÓRA, RZESZÓW
6.	REZERWAT SKALNY PRZADKI, KORCZYNA
7.	REZERWAT PRZYRODY PRZEŁOM OSŁAWY POD DUSZATYNEM, KOMAŃCZA
8.	REZERWAT PRZYRODY KOPYSTANKA, PRZEMYŚL
9.	REZERWAT PRZYRODY CHWANIÓW, USTRZYKI DOLNE
10.	REZERWAT PRZYRODY „NA OPALONYM”, WOJTKOWA

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

10.2 Inwentaryzacja produktów turystycznych województwa podkarpackiego

W kolejnych tabelach (42: A-K) zestawiono produkty turystyczne z obszaru województwa podkarpackiego, z których turyści mogą korzystać przebywając w regionie. Zostały one przedstawione w podziale na poszczególne formy turystyki. Wykorzystano przy tym źródła wtórne, w tym przede wszystkim strony internetowe. Szczegółowy ich wykaz znajduje się na końcu ostatniej tabeli.

Zestawienia produktów turystycznych województwa podkarpackiego dokonano na podstawie kwerendy dostępnych materiałów informacyjnych (zarówno w wersji drukowanej, jak i elektronicznej),

uzyskanych w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Podkarpackiego i Centrum Informacji Turystycznej w Rzeszowie oraz Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej.

Wykorzystano także strony i portale internetowe: polska.travel; agroturystyka.pl; turystyka.wrotapodkarpackie.pl; umwp.podkarpackie.pl; podkarpackie.pl; podkarpackie.travel; pieknywschod.pl; bieszczader.pl; tripadvisor.com; bieszczadzkie.pl; pogorzanin.powiatprzeworsk.pl; laserowatwierdza.pl; krosno.pl; greenvelo.pl; rajd.powiatlubaczowski.pl; biketown.pl; kajakiem.info; wycieczki-bieszczady.pl; jezioro-tarnobrzeskie.eu/; deomeo.pl; carpathia.rzeszow.pl/; bacowkaradawa.pl; cyziowka.pl; naturapark.eu; geovita.pl/hotel-perla-bieszczadow/; bolestraszyce.com.pl; agroturystyka-mrowisko.pl; ultramaratontwierdzaprzemysl.pl; ekomuzeum.pogorzedynowskie.pl; biegigorskiesanok.pl; jaroslaw.pl; linoskoczek.com.pl; fundacjasoar.pl; zamekkamieniec.iq.pl; klasyka-podkarpacie.pl; szlak.maryjny.pl; karpackiszlakwina.pl; dniwina.pl; agropolska.plpowiatbrzozow.pl; powiatdebicki.pl; starostwo.jaroslaw.pl; powiat.jaslo.pl; powiat.kolbuszowski.pl; powiat.krosno.pl; powiat-leski.pl; starostwo.lezajsk.pl; powiat.lubaczowski.pl; powiatlancut.pl; powiat-mielecki.pl; powiat-nisko.pl; powiat.przemysl.pl; powiatprzeworsk.pl; spropczyce.pl; powiat.rzeszow.pl; powiat-sanok.pl; stalowowolski.pl; strzyzowski.pl; tarnobrzeski.pl.

Tabela 42: Produkty turystyczne województwa podkarpackiego z podziałem na formy turystyki

A. TURYSTYKA AKTYWNA I KWALIFIKOWANA				
NAZWA PRODUKTU	RODZAJ PRODUKTU	TERMINARZ	LOKALIZACJA	ZAKRES
1. ADRENALINA PARK	obiekt	–	Radawa	Obiekt ma 5 ha powierzchni, na której zgromadzono wiele atrakcji związanych z paintballem, quadami, rowerami, skuterami czy łucznictwem. Są tu także: park linowy, plac zabaw dla dzieci, strzelnica, boiska do siatkówki, badmintona itp. W ofercie jest również możliwość organizacji imprez integracyjnych.
2. BIEGI GÓRSKIE SANOK	wydarzenie	wrzesień	Sanok	Wydarzenie biegowe dla dorosłych i dzieci, biegi na różnych dystansach.
3. BIESZCZADY Z PERSPEKTYWY NIEBA	impreza	weekend	Lesko	Weekendowe wydarzenie w ofercie hotelu „Szalców” i firm: Bobulandia i Para Style
4. BIESZCZADZKI BIEG LOTNIKÓW	wydarzenie	styczeń	gmina Ustrzyki Dolne	Wydarzenie narciarskie
5. BIESZCZADZKI BIEG NARCIARSKI „SZLAKIEM KOLEJKI LEŚNEJ”	wydarzenie	styczeń/ luty	Wola Michowa	Wydarzenie narciarskie
6. BIESZCZADZKI PUCHAR PARALOTNIOWY	wydarzenie	marzec – wrzesień	Bezmiechowa	Wydarzenie lotnicze w ofercie firmy Prowing
7. „FESTIWAL BIEGU RZEŹNIKA”	wydarzenie	czerwiec	Cisna	To najbardziej popularna w Polsce górską impreza biegowa. Pod koniec czerwca Bieszczady opanują ekstremalni biegacze i jednocześnie miłośnicy dzikich połonin. W ramach Festiwalu biegowego odbywa się szereg biegów na różnych dystansach, w tym Bieg Rzeźnika i Bieg Rzeźnik Ultra, Rzeźniczek czy Dycha na Jeleni Skok.
8. BIESZCZADZKIE DREZYNY ROWEROWE	szlak	rozkład jazdy oraz dostępność na stronie: drezynrowerow e.pl	Uherce Mineralne, Ustrzyki Dolne	Wypożyczalnia drezyn rowerowych, do wykorzystania na 5 szlakach; alternatywna forma poznawania Bieszczadów.
9. BOULDERRES	wydarzenie	listopad	Rzeszów	Wydarzenie wspinaczkowe w ofercie Rzeszowskiego Klubu Wysokogórskiego
10. EXTREMEDAY	wydarzenie	sierpień	Rzeszów	Wydarzenie z zakresu sportów ekstremalnych w ofercie OX Design&Management
11. KONNO W KOLBUSZOWSKICH LASACH	impreza	weekend	Kolbuszowa i okolice	Weekendowe wydarzenie w ofercie Ośrodka Jeździeckiego w Dzikowcu.
12. LINOWE PARKI PRZYGODY	obiekt	–	Rzeszów, Krosno	Linowe Parki Przygody z różnymi trasami i liczbą przeszkód

13. ŁEMKOWSKIE RAJDY KONNE I KONNE PRZEPĘDY BYDŁA	impreza	brak szczegółowych informacji	Odrzechowa	Organizacja rajdów z wykorzystaniem koni huculskich
14. „ŁEMKOWYNA ULTRA TRAIL”	wydarzenie	październik	Komańcza	Jeden z największych ultramaratonów w Polsce, trasy na głównym czerwonym szlaku beskidzkim 30, 48, 70, 100, 150 km bieżą przez Beskid Niski – Krainę Łemków
15. NA RAKIETACH DO „CHATY SOCJOLOGA”	impreza	weekend	Bieszczady	Weekendowe wydarzenie w ofercie BTK „Pawuk” i gospodarstwa „Uroczysko” w Dwerniku
16. NARTY W PUŁAWACH (KICZERASKI)	impreza	weekend	Puławy, Rymanów	Weekendowe wydarzenie w ofercie gospodarstwa agroturystycznego „Salamander”, wyciąg KiczeraSki
17. NORDIC WALKING W BIESZCZADACH	impreza	weekend	Myczkowce	Weekendowe wydarzenie w ofercie Ośrodka Wypoczynkowo-Rekreacyjnego „Caritas”.
18. OGÓLNOPOLSKI BIESZCZADZKI RAJD NARCIARSKI	wydarzenie	luty	Ustrzyki Górne	Wydarzenie narciarskie
19. „PKO RZESZÓW BIEGA”	wydarzenia	kwiecień, czerwiec, wrzesień, listopad	Rzeszów	Cykl biegów – Maraton Rzeszowski, Półmaraton Rzeszowski, Bieg Niepodległości, Rzeszowska Dycha, Bieg na 5 km
20. POWOJENNE TARGI KOŃSKIE	wydarzenie	lipiec	Lutowiska	Wydarzenie konne w ofercie Bieszczadzkiego Klubu Turystyki Jeździeckiej
21. PRZYGODA JAK NA ALASCE	impreza	weekend	Zagórz	Weekendowe wydarzenie w ofercie klubu NOME i hotelu „Nad Oslawą”
22. PUCHAR POŁONIN – MEMORIAŁ IM. ANDRZEJA KUSIA	wydarzenie	luty	Wetlina	Wydarzenie skitourowe w ofercie Rzeszowskiego Klubu Wysokogórskiego
23. SPEEDRIDING POLISH CUP	wydarzenie	marzec	Ustrzyki Dolne	Wydarzenie narciarskie w ofercie Prowing
24. SWIMRUN SOLINA	wydarzenie	wrzesień	Solina	Wyścigi w parach dla triathlonistów i początkujących, bieg i pływanie, impreza traktowana jako kwalifikacja do mistrzostw świata.
25. TRASY NARCIARSTWA BIEGOWEGO „POD ŻUKOWEM”	szlak	–	okolice Ustrzyk Dolnych	Na stokach Żukowa we wsi Ustjanowa znajdują się jedne z najdłuższych tras w kraju do uprawiania narciarstwa biegowego. Ze względu na konfigurację terenu i malownicze położenie, trasy Pod Żukowem należą do najlepszych w Polsce.
26. WSZECHSTRONNY KONKURS KONIA BIESZCZADZKIEGO	wydarzenie	czerwiec	Dołżyca	Wydarzenie konne
27. WYPRAWA TRAPERSKA	impreza	weekend	dolina Sanu i Pasma Otrytu	Weekendowe wydarzenie w ofercie Ośrodka Turystyki Konnej „U Prezesa”
28. WYSZEHRADZKI ULTRAMARATON TWIERDZA PRZEMYSŁ	wydarzenie	czerwiec	Przemyśl	Wydarzenie biegowe na różnych dystansach, skierowane do różnych osób, w tym wersja mini dla dzieci i młodzieży
29. WYŚCIGI PSICH ZAPRZĘGÓW „W KRAINIE WILKA”	wydarzenie	luty	Lutowiska	Wydarzenie związane z psimi zaprzęgami w ofercie Klubu Sportowego Psich Zaprzęgów
30. WYŚCIGI PSICH ZAPRZĘGÓW „W KRAINIE ŻUBRA”	wydarzenie	styczeń	Bystre	Wydarzenie związane z psimi zaprzęgami w ofercie Klubu Sportowego Psich Zaprzęgów

B. TURYSTYKA PIESZA I ROWEROWA				
NAZWA PRODUKTU	RODZAJ PRODUKTU	TERMINARZ	LOKALIZACJA	ZAKRES
31. BESKIDZKA TRASA KURIERSKA „JAGA-KORA”	impreza	weekend	Wróblík Szlachecki-Rymanów – Posada Górna – Rymanów Zdrój – Wołuszowa – Wola Niżna – Jasiel	Propozycja weekendowej wyprawy. Szlak jest rekonstrukcją historycznej trasy kurierskiej Komendy Głównej ZWZ AK prowadzącego przez teren Beskidu Niskiego, funkcjonującego w latach 1940-1945.
32. BIESZCZADZKIE WYŚCIGI ROWERÓW GÓRSKICH „ZIMOWE TROPY ŻBIKÓW” – UPHILL	wydarzenie	luty	Smolnik	Wydarzenie rowerowe w ofercie Stowarzyszenia Sportowo – Rekreacyjnego „Żbik-Komańcza”
33. EKOMUZEUM KRAINA BŁĘKITNEGO SANU	szlak	–	gminy: Dydnia, Nozdrzec, Dubieck, Krzywca oraz miasto i gmina Dynów	Rozwijana przez ekomuzeum zrównoważona turystyka przejawia się m.in. kreowaniem warunków sprzyjających cykloturystom. W ofercie znajdują się miejsca na rower i rozbicie namiotu czy możliwość wypożyczenia roweru.
34. FESTIWAL ROWEROWY BIKE TOWN PRZEMYSŁ	wydarzenie	sierpień	Przemysł	W programie festiwalu organizowane są różne wydarzenia, wykorzystujące zróżnicowane dyscypliny rowerowe. Okoliczne lasy i zabytkowe ulice miasta na czas festiwalu zmieniają się w trasy wyścigów i tory do skoków.
35. GREEN VELO WSCHODNI SZLAK ROWEROWY	szlak	–	Przebieg trasy w województwie podkarpackim: Podlesina – Narol – Horyniec Zdrój – Radruż – Wielkie Oczy – Chotyń – Przemysł – Krasice – Krzywca – Piątkowa – Dąbrówka Starzeńska – Dynów – Ulanica – Błażowa – Budziwój – Rzeszów – Strażów – Łańcut – Białobrzegi – Żołyń – Leżajsk – Rudnik nad Sanem – Zarzecze – Pysznica – Radomyśl nad Sanem – Zaleszany – Trześń.	Szlak przebiega przez liczne zabytki stanowiące ważną część polskiego dziedzictwa kulturowego: zabytki architektury, miasta słynące ze swojej wielokulturowości, zabytkowe układy urbanistyczne, oraz miejsca o niezwykłej wartości przyrodniczej.
36. MARATONY ROWEROWE „CYKLOKARPATY”	wydarzenie	kwiecień	cały obszar województwa	Wydarzenie rowerowe
37. MIĘDZYNARODOWY RAJD ROWEROWY „ŚLADAMI DOBREGO WOJAKA SZWEJKA”	wydarzenie	kwiecień	Dźwiniacz Dolny	Wydarzenie rowerowe w ofercie Bieszczadzkiego Towarzystwa Cyklistów
38. PARK ROWEROWY „LAWORTA”	obiekt	–	Ustrzyki Dolne	Park kolarstwa ekstremalnego w Ustrzykach Dolnych, usytuowany jest na stokach Kamiennej Laworty, na szczyt wjeżdża się wyciągiem krzesełkowym. Park rowerowy „Laworta” oferuje trzy specjalnie przygotowane trasy zjazdowe do uprawiania kolarstwa ekstremalnego, trasa nr1 DH

				(downhill) oraz trasy nr 2 i 3 FR (freeride).
39. PODKARPACKI RAJD ROWEROWY GREEN VELO	wydarzenie	czerwiec	różnie miejsca w województwie	Trasa rajdu to kilkadziesiąt kilometrów. Jest to typowo turystyczny rajd, odbywający się w tempie rekreacyjnym. W ramach wydarzenia organizowane są pikniki, konkursy i inne atrakcje.
40. PUCHAR BURMISTRZA USTRZYK DOLNYCH W DOWNHILLU	wydarzenie	sierpień	Ustrzyki Dolne	Wydarzenie rowerowe
41. ROWEREM PO ROZTOCZU	impreza	weekend	południowe Roztocze	Weekendowa wyprawa rowerowa, oferta turystyczna pensjonatu „Dębowy Dwór” w Rudzie Różanieckiej
42. ROZTOCZAŃSKI RAJD ROWEROWY GREEN VELO	wydarzenie	czerwiec	południowe Roztocze	Wydarzenie rowerowe; trasa rajdu przebiega wzdłuż atrakcji turystycznych powiatu lubaczowskiego.
43. RAJD „POŁONINY”	wydarzenie	wrzesień	Bieszczady	Wydarzenie piesze w ofercie PTSM w Krośnie
44. SZLAK PAPIESKI	szlak	–	Magura Wątkowska – Kolanin – Kąty przez Kamień lub Desznicę – Chyrowa – Pustelnia św. Jana – Cergowa – Dukla – Lubatowa – Iwonicz-Zdrój – Rymanów-Zdrój – Tarnawka – Bukowica – Komańcza	Szlak prowadzi wzdłuż czerwonego Głównego Szlaku Beskidzkiego i oznakowany jest za pomocą tabliczek wskazujących kierunek oraz miejscowości na trasie dawnych wędrowek ks. Karola Wojtyły, późniejszego papieża Jana Pawła II.
45. SZLAK RZESZOWSKICH MIEJSC PAMIĘCI NARODOWEJ	szlak/questing	brak szczegółowych informacji	Rzeszów	Gra prowadzi przez Miejsca Pamięci Narodowej na terenie Rzeszowa. Turysta przemierzając się po mieście na rowerze, rozwiązuje zagadki, odpowiadając na różnego rodzaju pytania.
46. WIELKIE MANEWRY SZWEJKOWSKIE W TWIERDZY PRZEMYŚL	wydarzenie	lipiec	Przemyśl	Wydarzenie pieszo-rowerowe w ofercie Przemyskiego Stowarzyszenia Przyjaciół Dobrego Wojaka Szwejka

C. TURYSTYKA WODNA				
NAZWA PRODUKTU	RODZAJ PRODUKTU	TERMINARZ	LOKALIZACJA	ZAKRES
47. FESTIWAL PIOSENKI ŻEGLARSKIEJ „EKO-CYPEL”	wydarzenie	sierpień	Jezioro Solińskie	W ramach festiwalu prezentują się znane zespoły szantowe, w tym z zagranicy.
48. FLIS SZLAKIEM BŁĘKITNEGO SANU	wydarzenie	czerwiec	Ulanów	Wydarzenie kajakowe w ofercie Bractwa Flisackiego z Ulanowa, w ofercie także spływy po rzece San
49. JEZIORO TARNOBRZESKIE	obszar	–	Tarnobrzeg	Zbiornik ma prawie 500 ha wody, ponad 40 m głębokości, dwie plaże. Jest to jedno z najczystszych jezior w kraju, z przejrzystą wodą i stałym, dość silnym wiatrem, co pozwala na uprawianie różnych sportów wodnych, w tym żeglarskich.
50. KAJAKIEM W PRZESTRZEŃ KULTUROWĄ	impreza	weekend	rzeka San	Weekendowe wydarzenie w ofercie SanOKajaki i hotelu „Bona”
51. MARATON KAJAKOWY RZEKĄ SAN	wydarzenie	wrzesień	Przemyśl	Wydarzenie kajakowe w ofercie Klubu Pol-Survival PTTK Rzeszów
52. OTWARTE	wydarzenie	sierpień	Polańczyk	Wydarzenie żeglarskie w ofercie

MISTRZOSTWA WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO W WINDSURFINGU NA ZALEWIE SOLIŃSKIM				Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie
53. „PRZYGODA NA SANIE”	impreza	dowolny		Splywy pontonowe w ofercie Biura Podróży PAWUK
54. REGATY O „BŁĘKITNĄ WSTĘGĘ JEZIORA SOLIŃSKIEGO”	wydarzenie	lipiec	Polańczyk	Wydarzenie żeglarskie w ofercie Krośnieńskiego Okręgowego Związku Żeglarskiego
55. REGATY O PUCHAR MARSZAŁKA WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO	wydarzenie	sierpień	jezioro Solińskie	W regatach rywalizuje kilkadziesiąt załóg w różnych klasach. Jachty startują w klasach T1, T2, T3, Laser oraz Skiff. Początkujący żeglarze rywalizują w klasie Optymist.
56. REGATY WINDSURFINGOWE NA JEZIORZE TARNOBRZESKIM	wydarzenie	lipiec	Tarnobrzeg	Wydarzenie windsurfingowe w ofercie Jacht Klubu „Kotwica”
57. SPŁYWY KAJAKOWE MYCZKOWCE-DYNÓW	impreza	dowolny	rzeka San	Splywy kajakowe w ofercie Szwedserwis
58. SZLAK WODNY BŁĘKITNY SAN	szlak	–	Trasa szlaku: Zwierzyń – Lesko – Zagórz – Sanok – Hłomcza – Ulucz – Dynów – Dubiecko – Krzywca – Krasiczyn – Przemyśl – Radymno – Jarosław – Rzuchów – Rudnik – Ulanów – Czekaj Pniowski	Główny szlak wodny Podkarpacia po rzece San
59. TRZY WYSPY W TRZY DNI	impreza	weekend	Polańczyk	Weekendowe wydarzenie w ofercie pensjonatu „Crystal” i Jacht Charter Max
60. WYCIECZKA WODAMI RZEKI SAN	impreza	środa, od połowy czerwca do połowy września	trasa spływu: Sanok – Międzybrodzie (lub do Mrzygłodu)	Wycieczka rozpoczyna się od 12-kilometrowego (trwającego m.in. 2-2,5) godzinny spływu kajakowego z prądem rzeki. Po nim organizatorzy proponują regionalny posiłek w zlokalizowanej na brzegu rzeki karczmie. Następnie na turystów czeka spacer do największych w Polsce ruin klasztoru Karmelitów Bosych z 22-metrową wieżą widokową oraz możliwość odwiedzin Skansenu w Sanoku. Na zakończenie odbywa się rejs statkiem po niemal całym Zalewie Solińskim aż do Olchowca, czyli trasą długości 50 km. Łączy opowiadanie historii Zalewu Solińskiego z degustacją win i bieszczadzskich serów.
61. ZALEW SOLIŃSKI	obszar	–	Solina	Jest największym w Polsce sztucznym zbiornikiem wodnym retencyjno-energetycznym. Sprzyja w głównej mierze turystyce wodnej, realizowanej poprzez kilkanaście ośrodków żeglarskich i przystani jachtowych umiejscowionych wokół zalewu.

D. TURYSTYKA SPECJALISTYCZNA

62. ARBORETUM	obiekt	–	Bolestraszyce	Zostało założone w 1975 roku Ogród obejmuje zasięgiem 308 ha, znajduje się na krawędzi
---------------	--------	---	---------------	--

				Bezełskiego Progu Lessowego oraz Kotliny Sandomierskiej. Zgromadzono w nim liczne gatunki drzew, krzewów i krzewinek.
63. BIESZCZADZKA SZKOŁA RZEMIOSŁA	obiekt	–	Uherce Mineralne	To jedyne w swoim rodzaju interaktywne i nowoczesne muzeum prowadzące warsztaty ginących zawodów.
64. CENTRUM DZIEDZICTWA SZKŁA	obiekt	–	Krosno	Głównymi atrakcjami muzeum są interaktywne pokazy produkcji i zdobienia szkła, w których odwiedzający mogą brać czynny udział.
65. CENTRUM WIKLINIARSTWA	obiekt	–	Rudnik nad Sanem	To placówka edukacyjno-wystawiennicza mająca na celu dbanie o historyczny i współczesny wizerunek rzemiosła o 140-letniej tradycji w zagłębiu wikliniarskim, promocję wyrobu lokalnego oraz miasta jako Polskiej Stolicy Wikliny
66. EKOMUZEUM „W OGNIU PALENISKA BIESZCZADZKIEJ KUŹNI”	obiekt	–	Baligród	Żywa kolekcja wartości rzemieślniczych regionu. W usytuowanym w zabytkowej kuźni muzeum oglądać można unikatowe wyposażenie i narzędzia kowalskiej profesji.
67. JESIENNY LIPIEŃ SANU	wydarzenie	wrzesień	Sanok	Wydarzenie wędkarskie w ofercie Okręgu Polskiego Związku Wędkarskiego w Krośnie
68. MUCHOWY PUCHAR SANU	wydarzenie	maj	rzeka San, Jezioro Myczkowieckie, zbiornik Glinianka w Krośnie	Wydarzenie wędkarskie w ofercie Okręgu Polskiego Związku Wędkarskiego w Krośnie
69. MUZEUM BOMBKI CHOINKOWEJ	obiekt	–	Nowa Dęba	Placówka to jedyne i pierwsze w świecie Muzeum Bombki Choinkowej. Podczas zwiedzania turyści poznają także proces powstawania i zdobienia bombek.
70. MUZEUM DOBRANOCEK	obiekt	–	Rzeszów	To pierwsze w Polsce muzeum prezentujące przedmioty związane z popularnymi w PRL dobranockami. W Muzeum organizowane są także m.in. warsztaty dla dzieci oraz projekcje filmowych animacji.
71. MUZEUM DZWONÓW I FAJEK	obiekt	–	Przemyśl	Mieści się w obrębie starego miasta, w późnobarokowej wieży Zegarowej. Znajdują się w niej ekspozycje zabytków ludwisarstwa i fajkarstwa – wyrobów, z których Przemyśl słynął i słynie w Polsce oraz zagranicą.
72. MUZEUM LALEK	obiekt	–	Pilzno	Muzeum-pracownia przybliża odwiedzającym niezwykle, barwne i tajemniczy świat lalek. Zgromadzony zbiór prezentuje lalki świata wykonane z naturalnych surowców i tkanin z zachowaniem tradycyjnych technik, lalki ubrane są w stroje regionalne i historyczne.
73. MUZEUM MARII KONOPNICKIEJ	obiekt	–	Zarnowiec	Do najcenniejszych zbiorów muzeum należą rękopisy utworów Marii Konopnickiej. Znajdują się tutaj także znaczne ilości przedmiotów związanych z literaturą polską.
74. MUZEUM PODKARPACKIE	obiekt	–	Krosno	Muzeum posiada najliczniejszą kolekcję lamp naftowych w Europie, zgromadziło m.in.

				900 eksponatów z zakresu oświetlenia naftowego.
75. MUZEUM PRZEMYSŁU NAFTOWEGO I GAZOWNICZEGO	obiekt	–	Bóbrka	Muzeum powstało w miejscu pierwszej na świecie kopalni ropy naftowej. Jest to jedyne działające na terenie czynnej do dziś kopalni ropy naftowej muzeum. Dokumentuje ono rozwój przemysłu naftowego oraz dorobek polskich naftarzy.
76. MUZEUM PRZYRODNICZE BIESZCZADZKIEGO PARKU NARODOWEGO	obiekt	–	Ustrzyki Dolne	Jest obecnie jednym z największych muzeów przyrodniczych w Polsce. Znajdują się tu ekspozycje stałe, m.in.: Bieszczady dawniej i dziś – przedstawiająca przeszłe i współczesne dzieje regionu (osadnictwo, rozmieszczenie i architekturę obiektów sakralnych) oraz Geologia Bieszczadów na tle Karpat, a także inne równie ciekawe wystawy.
77. MUZEUM SILNIKÓW STACJONARNYCH I TECHNIKI ROLNICZEJ	obiekt	–	Konieczkowa	W muzeum znajduje się kolekcja silników stacjonarnych, można również zobaczyć szereg akcesoriów do zabytkowych silników, kanistry na paliwo, oliwiarki i podgrzewacze do silników diesla, a także kompletnie wyposażony warsztat naprawczy oraz archiwalne publikacje związane z tematyką rolnictwa zabytkowego.
78. MUZEUM TADEUSZA KANTORA	obiekt	–	Wielopole Skrzyńskie	Muzeum mieści się w budynku starej plebani, gdzie urodził się Tadeusz Kantor. W Muzeum mieszczą się pamiątki z jego dzieciństwa, korespondencja, rękopisy oraz rekwizyty z najbardziej znanych przedstawień artysty.
79. OŚRODEK EDUKACYJNY MAGURSKIEGO PARKU NARODOWEGO	obiekt	–	Krempna	Centrum edukacyjne Magurskiego Parku Narodowego (MPN) wraz z Muzeum Przyrodniczym otwarte zostało w 2005 roku. Ukazana jest tu przyroda Magurskiego Parku Narodowego.
80. PODKARPACKI SZLAK MILITARNY	szlak	–	Przemyśl, Stępinia-Cieszyn, Strzyżów	Szlak obejmuje cztery obiekty związane z I i II wojną światową. Są to fortyfikacje, zespół schronów kolejowych, tunel schronowy oraz fragmenty umocnień Linii Mołotowa
81. SCHRON KOLEJOWY	obiekt	–	Stępiny-Cieszyn	Tunel schronowy wchodził w skład głównej kwatery Hitlera z II wojny światowej – kompleksu Anlage Süd.
82. SCHRON „MARYSIENKA”	obiekt	–	Rzeszów	To jedyna pozostała po czasach zimnej wojny tak spektakularna atrakcja militarna stolicy województwa podkarpackiego, jeden z czterech tego typu unikatowych obiektów w całej Polsce.
83. SZLAK CENTRALNEGO OKRĘGU PRZEMYSŁOWEGO	szlak	–	Rzeszów, Nowa Sarzyna, Stalowa Wola, Nowa Dęba, Skopanie, Mielec, Pustków, Pustynia (stanowiąca obecnie część Dębicy), Dębica oraz Sędziszów Małopolski	Na szlaku można zobaczyć zabudowania fabryczne, pozostałości kolonii robotniczych, majsterskich, inżynierskich oraz wille dyrektorskie. Na trasach znajdują się punkty takie jak: tama, basen ze skocznią czy kaplica, jak również muzea,

				których celem jest pielęgnowanie pamięci o minionych latach.
84. SZLAK GARNCARSKI	szlak	–	Medynia Łańcucka, Pogwizdów, Zalesie	Trasa prowadzi do miejsc, gdzie w zacisznych warsztatach garncarze toczą na kołach garnki, na półkach pod powałami suszą się pękate, gliniane dzbany; dymią piece wypełnione po brzegi ceramiką.
85. ŚWIĘTO FAJKI	wydarzenie	czerwiec	Przemysł	W ramach święta odbywa się Wielka Parada Fajkarzy, fajkowe kiermasze, Turniej w Wolnym Paleniu Fajki, ponadto na scenie występują znakomite zespoły. Na przemyskim Rynku można podziwiać i zakupić kunsztowne fajki i zwiedzić miasto.
86. TUNEL SCHRONOWY W STRYŻÓWIE	obiekt	–	Strzyżów	Pod Żarnowską Górą w Strzyżowie znajduje się kolejny ze schronów kolejowych kompleksu Anlage Süd. Jest jedynym podziemnym tunelem kolejowym w Polsce, a także unikatowym obiektem architektury militarnej na skalę europejską.
87. TWIERDZA PRZEMYŚL	obiekt	–	Przemysł	Przemyska twierdza to jeden z największych obiektów architektury obronnej w Europie. Jej budowę rozpoczęto w połowie XIX wieku, w okresie wojny krymskiej i pogorszenia stosunków między Austrią i Rosją. Głównym celem budowy twierdzy była obrona Bramy Przemyskiej.
88. WĘDKARSKIE „ELDORADO” – ŁOWISKO SPECJALNE „SAN”	impreza	weekend	rzeka San	Weekendowe wydarzenie w ofercie OWR Caritas i „Galerii w Piwnicy”.
89. ZAGRODA GARNCARSKA	obiekt	–	Medynia Głogowska	Składają się na nią budynki pochodzące z XIX w. wraz z ówczesnym wyposażeniem i tradycyjnym piecem do wypalania ceramiki. Organizowane są tu warsztaty ceramiki
90. ZAPORA WODNA W MYCZKOWCACH	obiekt	–	Myczkowce	Jest to atrakcja dla miłośników techniki, ale i zaciszny zakątek pośród cudów bieszczadzkiej przyrody. San tworzy tutaj malowniczy przełom, a naturalnie spadająca na turbiny woda umożliwia pozyskanie 8,4 MW mocy.
91. ZAPORA WODNA W SOLINIE	obiekt	–	Solina	Najwyższa w Polsce (81,8 m) zaporą wodną na Jeziorze Solińskim. Jest to najwyższa betonowa zaporą wodną, a także największa budowla hydrotechniczna w Polsce.

E. TURYSTYKA ZDROWOTNA I UZDROWISKOWA				
NAZWA PRODUKTU	RODZAJ PRODUKTU	TERMINARZ	LOKALIZACJA	ZAKRES
92. OŚRODEK PROFILAKTYCZNO-REHABILITACYJNY IM. O. PIO W RADAWIE	obiekt	–	Radawa	Ośrodek umożliwia odzyskanie zdrowia i wewnętrzne wyciszenie. Jedną z proponowanych kuracji jest przywracanie zdrowia poprzez żywienie, czyli odpowiednią

				dięte. Obiekt jest przystosowany dla osób niepełnosprawnych.
93. UZDROWISKO HORYNIEC ZDRÓJ	obszar	–	Horyniec-Zdrój	Współcześnie na terenie Horyńca-Zdroju znajduje się łącznie 14 naturalnych źródeł mineralnych oraz znakomitej jakości borowina, wykorzystywane w lecznictwie uzdrowiskowym. Kuracjom proponowane są kąpiele w wodzie siarczkowo-siarkowodorowej oraz ćwiczenia w unikalnym w Polsce basenie leczniczym z wodą siarczkowo-siarkowodorową.
94. UZDROWISKO IWONICZ ZDRÓJ	obszar	–	Iwonicz-Zdrój	Iwonicz-Zdrój należy do najstarszych polskich uzdrowisk. Iwonicz jest zwany „księciem wód jodowych”. W ostatnich latach, obok oferty uzdrowiskowej, Iwonicz zaprasza do gabinetów SPA i na zabiegi wellness. Położony w atrakcyjnym turystycznie regionie pozwala na połączenie kuracji, wizyty w SPA i wellness z turystyką aktywną, kulturą, ekoturystyką.
95. UZDROWISKO LATOSZYN-ZDRÓJ	obszar	–	Latoszyn-Zdrój	Latoszyn to niegdyś znane uzdrowisko związane z wodami siarczkowymi. Obecnie przywracane do dawnej świetności i systematycznie uzupełniane o nowe elementy oferty leczniczej.
96. UZDROWISKO POLAŃCZYK-ZDRÓJ	obszar	–	Polańczyk-Zdrój	Położony malowniczo na półwyspie Zalewu Solińskiego, zachęca do przyjazdu nie tylko ze względu na walory zdrowotne, ale również na wspaniałe widoki. Do tego pięknego położenia trzeba dodać świetne warunki klimatyczne oraz bogactwo wód mineralnych. Dla korzystających z tutejszych sanatoriów dodatkowymi atrakcjami są liczne propozycje spędzenia wolnego czasu.
97. UZDROWISKO RYMANÓW-ZDRÓJ	obszar	–	Rymanów-Zdrój	Profil leczniczy Rymanowa-Zdroju oparty jest na szczególnych walorach przyrodoleczniczych klimatu i wód mineralnych. Unikalność klimatu polega na tym, że wykazuje on cechy klimatu górskiego, a dzięki znacznej zawartości jodu również cechy klimatu morskiego. Walorem Rymanowa-Zdroju jest jego położenie w jednym z najczystszych ekologicznie regionów Polski.

F. TURYSTYKA MIEJSKA I KULTUROWA				
NAZWA PRODUKTU	RODZAJ PRODUKTU	TERMINARZ	LOKALIZACJA	ZAKRES
98. CIESZANÓW ROCK FESTIWAL	wydarzenie	2 poł. sierpnia	Cieszanów	Jest to jeden z największych w kraju i największy na Podkarpaciu festiwal muzyki rockowej.
99. CMĘTARZ ŻYDOWSKI I GRÓB	obiekt	–	Leżajsk	Ohel słynącego z cudownego orędownictwa Elimelecha jest

CADYKA ELIMELECHA W LEŻAJSKU				obecnie najchętniej odwiedzanym grobem cadyka w Polsce i w Europie.
100. DZIEDZICTWO RZESZOWSKICH ŻYDÓW	szlak	niedziele sierpnia	Rzeszów, trasa: kilka miejsc na Rynku – ul. Przesmyk – ul. Króla Kazimierza – ul. Baldachówka – ul. S. Leszczyńskiego – ul. Szpitalna – pl. Cichociemnych – ul. Bożnicza – ul. Jana III Sobieskiego – pl. Wolności – pl. Ofiar Getta – ul. Okrzei	To trasa pozwalająca odkryć zapomnianą przeszłość oraz kulturę żydowską w Rzeszowie. Prowadzi ona po zaułkach skrywających niezwykle historie ludzi i zdarzeń.
101. EKOMUZEUM HOSZÓW-JAŁOWE	szlak	–	Hoszów, Jałowe	W ramach tego ekomuzeum utworzono ścieżkę historyczną „Tropiciele zaginionych śladów”. Trasa liczy około 8 km.
102. EKOMUZEUM „TRZY KULTURY”	szlak	–	Lutowiska	Inicjatywa realizowana jest na obszarze i w okolicach miejscowości Lutowiska. Na jej terenie znajduje się siedziba i większa część Bieszczadzkiego Parku Narodowego, jednak z racji na zdecydowanie partnerski charakter przedsięwzięcie powiązane jest z wieloma podobnymi działaniami w całych Bieszczadach, a także przygranicznymi obszarami Słowacji i Ukrainy.
103. EKOMUZEUM „W KRAINIE BOJKÓW”	obiekt	–	Zatwarnica	Ekomuzeum „W krainie Bojków” odwołuje się do historii i tradycji okolic bieszczadzkiej miejscowości Zatwarnica. Centrum i siedzibą Ekomuzeum jest „Chata Bojkowska” w Zatwarnicy, w której odbywają się warsztaty rękodziela artystycznego opartego m.in. na tutejszej tradycji bojkowskiej (haft, wyplatanie pasów, koralikarstwo...).
104. FESTIWAL KULTURY POGRANICZA „FOLKOWISKO”	wydarzenie	lipiec	Gorajec	Folkowisko to interdyscyplinarny festiwal odbywający się w Gorajcu, w podkarpackiej części pięknej krainy Roztocza. Szybko stał się jednym z najważniejszych europejskich festiwali poświęconych kulturze tradycyjnej.
105. FESTIWAL PRZESTRZENI MIEJSKIEJ	wydarzenie	czerwiec	Rzeszów	Festiwal, odbywający się co roku zazwyczaj w innym miejscu, nadaje nowy charakter przestrzeni miejskiej Rzeszowa, ożywiając i rewitalizując daną przestrzeń. Miejsca wybierane na festiwal bywają zaskakujące, jak hale obrabiarek PKP czy fosa Zamku bądź pomieszczenia kamienicy przy ul. Piłsudskiego. Festiwal ma przede wszystkim charakter muzyczny.
106. FESTIWAL PSALMÓW DAWIDOWYCH	wydarzenie	sierpień	Kolbuszowa	Celem wydarzenia jest uhonorowanie i upamiętnienie Polaków ratujących Żydów w czasie II wojny światowej oraz żydowskich rodzin ukrywanych przez Polaków.
107. KARPACKI SZLAK OGRODÓW I DOMÓW HISTORYCZNYCH	szlak	–	cały obszar Podkarpacia	Na czterech trasach szlaku znajdują się misternie komponowane ogrody, zaciszne parki, wspaniała architektura, staropolska kuchnia i

				fascynująca historia. Szlak tworzą 34 obiekty rozsiane po całym Podkarpaciu.
108. MIĘDZYNARODOWY FESTIWAL MUZYKI ORGANOWEJ I KAMERALNEJ	wydarzenie	od czerwca do sierpnia	Leżajsk	Festiwal ma na celu propagowanie muzyki poważnej, zwłaszcza organowej i kameralnej autorstwa polskich kompozytorów. Dzięki imprezie zwiększa się znaczenie leżajskich organów, które są jednymi z najznamienitszych w Europie. Corocznie biorą w nim udział muzycy światowej sławy z kraju i zagranicy.
109. MUZEUM BUDOWNICTWA LUDOWEGO	obiekt	–	Sanok	Należy do największych na wolnym powietrzu muzeów w Europie, jest to pierwsze pod względem liczby zgromadzonych obiektów muzeum etnograficzne w Polsce.
110. MUZEUM HISTORII BIESZCZAD	obiekt	–	Czarna Góra, Ustrzyki Dolne	Muzeum Historii Bieszczad jest muzeum prywatnym wpisanym do rejestru muzeów. Założyciele zebrali przedmioty związane z historią regionu. Ekspozycje dotyczą pracy i życia codziennego dawnych mieszkańców.
111. MUZEUM HISTORYCZNE WDUKLI	obiekt	–	Dukla	Muzeum zorganizowane jest w dawnym pałacu Mniszców. Wystawy muzeum gromadzą eksponaty broni i sprzętu wojskowego używanego podczas walk prowadzonych w Karpatach w okresie I i II wojny światowej.
112. MUZEUM HISTORYCZNE W SANOKU	obiekt	–	Sanok	Znajduje się tu największy zbiór prac Zdzisława Beksińskiego. Posiada ono jedną z większych kolekcji sztuki cerkiewnej w Polsce, w tym ikon.
113. MUZEUM KRESÓW	obiekt	–	Lubaczów	Muzeum mieści się w zespole podworskim, na który składają się: spichlerz z końca XIX wieku, murowany w stylu klasycystycznym, oraz zespół parkowo-zamkowy. Zbiory muzeum liczą obecnie ponad 6 tys. eksponatów i zostały zgromadzone w czterech działach: archeologicznym, historycznym, etnograficznym i artystycznym. Szerszy zasięg niż regionalny mają zbiory artystyczne: kolekcja portretu kresowego i polskiego rysunku współczesnego.
114. MUZEUM KULTURY ŁEMKOWSKIEJ	obiekt	–	Zydranowa	W skansenie prezentowana jest architektura i przedmioty związane z kulturą łemkowską. Od 1992 roku skansen jest organizatorem dorocznego Święta Tradycji łemkowskiej na Pograniczu Kultur „Od Rusal do Jana”.
115. MUZEUM NARODOWE ZIEMI PRZEMYSKIEJ	obiekt	–	Przemyśl	Placówka z wieloma ekspozycjami. Wśród stałych ekspozycji dużym zainteresowaniem cieszą się wystawy poświęcone Twierdzy Przemyśl i sztuce sakralnej.
116. MUZEUM OKRĘGOWE	obiekt	–	Rzeszów	Muzeum mieści się w zabytkowym budynku klasztornym dawnego konwentu Pijarów. Powstałe w latach 30.

				XX wieku muzeum gromadzi eksponaty m.in. w działach: Archeologia, Sztuka, Historia.
117. MUZEUM POLAKÓW RATUJĄCYCH ŻYDÓW PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ IM. RODZINY ULMÓW	obiekt	–	Markowa	Muzeum im. Rodziny Ulmów prezentuje historię ratowania żydowskiej społeczności przez mieszkańców Podkarpacia, w czasach niemieckiej okupacji, uzupełniając ją obrazami relacji polsko-żydowskich przed II wojną światową i tuż po niej.
118. MUZEUM REGIONALNE – STALOWA WOLA – ZAMEK LUBOMIRSKICH	obiekt	–	Stalowa Wola	Wyremontowany neoklasycystyczny zamek Lubomirskich w Rozwadowie służy obecnie jako siedziba Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli.
119. MUZEUM RZEMIOSŁA	obiekt	–	Krosno	Muzeum ma swoją siedzibę w budynku dawnej Pierwszej Krajowej Fabryki Zegarów Wieżowych Michała Mięsowicza. Wystawa stała – Dzieje rzemiosła Polski południowo-wschodniej została urządzona w formie kilkunastu małych pracowni rzemieślniczych prezentujących: szewstwo i rymarstwo, stolarstwo i snycerstwo, bednarstwo, odlewnictwo, zegarmistrzostwo, ślusarstwo, kowalstwo, pszczelarstwo, modniarstwo, krawiectwo, tkactwo, fryzjerstwo, rzemiosła spożywcze.
120. MUZEUM TOWARZYSTWA JEZUSOWEGO	obiekt	–	Stara Wieś koło Brzozowa	Jest to założone przez jezuitów muzeum sztuki sakralnej i rzemiosła artystycznego z XVI-XX wieku.
121. MUZEUM TRADYCJI SZLACHECKIEJ	obiekt	–	Kopytowa	W należącej niegdyś do cystersów Kopytowej, w skromnym, urokliwym dworku funkcjonuje dziś prywatne Muzeum Tradycji Szlacheckiej.
122. MUZEUM W PRZEWORSKU ZESPÓŁ PAŁACOWO-PARKOWY	obiekt	–	Przeworsk	Skromna i niepozorna rezydencja Lubomirskich w Przeworsku kryje wiele kameralnego uroku, a jej otoczenie przykuwa uwagę.
123. MUZEUM-ZAMEK W ŁAŃCUCIE	obiekt	–	Łańcut	Zespół zamkowy rodu Lubomirskich z XVI i XVII wieku. Jest jedną z najcenniejszych rezydencji arystokratycznych w Polsce.
124. MUZEUM ZIEMI LEŻAJSKIEJ	obiekt	–	Leżajsk	Muzeum mieści się w dawnym dworze starościńskim z XVIII wieku. Zgromadzone tu eksponaty związane z tradycją i kulturą ziemi leżajskiej. Dla turystów udostępnione są także podziemia Dworu Starościńskiego.
125. MUZYCZNY FESTIWAL W ŁAŃCUCIE	wydarzenie	maj	Łańcut	Muzyczny Festiwal w Łańcucie to międzynarodowa marka wśród festiwali muzyki klasycznej, której dźwięki rozbrzmiewają w zabytkowych wnętrzach Sali Balowej i malowniczym parku. O renomie Festiwalu w Łańcucie mogą zaświadczyć znakomici artyści i zespoły, które na nim występują.
126. NADWIŚLAŃSKI SZLAK ARCHEOLO-	szlak	–	Sandomierz oraz województwo podkarpackie: Wielowieś – Tarnobrzeg (osiedla	Szlak liczy około 60 km i biegnie równoległe do doliny Wisły. Promuje on różnorodne stanowiska pradziejowe

GICZNY			Tarnobrzega: – Zakrzów, – Dzików, – Miechocin, – Chmielów) – Baranów Sandomierski – Knapy – Durdy – Krzemienica – Łysakówek – Łysaków – Podborze – Mielec	i nowożytny.
127. OPOWIEŚĆ RZESZOWSKIEGO KUPCA	szlak/questing	brak szczegółowych informacji	Rzeszów	Gra prowadzi po miejscach związanych z tradycjami kupieckimi miasta. Turysta spacerując po mieście, odpowiada na pytania/ rozwiązuje zadania.
128. OSADA SŁOWIAŃSKA	obiekt	–	Stobierna	Średniowieczny gród warowny ma przypominać ten, którego ślady odkryto nad Wisłoką. Jako skansen służy rozpowszechnianiu wiedzy o warunkach, w jakich żyli nasi przodkowie.
129. PAŁAC ŁOSIÓW	obiekt	–	Narol	Pałac jest budowlą w stylu barokowym, na rzucie podkowy – herbowego znaku Łosiów. Budynek główny jest prostokątny, połączony arkadami z dwoma parterowymi pawilonami bocznymi. Na frontowej fasadzie pałacu umieszczony jest herb Łosiów.
130. PARK ETNOGRAFICZNY MUZEUM KULTURY LUDOWEJ	obiekt	–	Kolbuszowa	Obrazuje życie codzienne Lasowiaków i Rzeszowiaków z przełomu XIX i XX wieku. Corocznie Muzeum organizuje imprezy plenerowe, m.in. Prezentacje Twórczości Ludowej Lasowiaków i Rzeszowiaków.
131. PĄTNICZY SZLAK IM. JANA PAWŁA II	szlak	–	okolice Przemyśla	Szlak utworzony w 1991 roku, liczy 22 km. Rozpoczyna się w Przemyślu i na odcinku 5 km biegnie trasą szlaku czerwonego, następnie - niebieskiego, aż do miejscowości Kalwaria Paławska. Położenie wsi na szczycie wzniesienia (465 m n.p.m.) jest wspaniałym miejscem widokowym, z którego można podziwiać malowniczą dolinę Wiaru oraz masyw Turnicy.
132. PODZIEMNE PRZEJŚCIE TURYSTYCZNE W JAROSŁAWIU	szlak	–	Jarosław	Pod jarosławskim starym miastem ciągnie się największa w Polsce sieć komór i podziemnych korytarzy, które od XVI wieku służyły do składowania towarów podczas słynnych w całej Europie jarmarków jarosławskich.
133. PODZIEMNA TRASA TURYSTYCZNA – RZESZOWSKIE PODZIEMIA	szlak	–	Rzeszów	To unikatowy kompleks korytarzy biegnący pod płytą rzeszowskiego rynku i jego kamienicami. Zwiedzający mogą zobaczyć ślady historii i relikty średniowiecznych murów.
134. REGIONALNE CENTRUM PAMIĘCI KARDYNAŁA KAROLA WOJTYŁY	obiekt	–	Pastwiska	To placówka upamiętniająca osobę Świętego zarówno jako duchownego, jak i wędrowca po szlakach ulubionego przez niego Beskidu Niskiego.
135. RZESZÓW CARPATHIA FESTIVAL	wydarzenie	maj	Rzeszów	Celem Festiwalu jest promocja uzdolnionych młodych artystów oraz prezentacja różnorodnej kultury muzycznej Europy i świata.
136. SANKTUARIUM	obiekt	–	Przeworsk	Jeden z najlepiej zachowanych zabytków architektury gotyckiej

GROBU BOŻEGO W PRZEWORSKU				w Polsce. W kościele znajduje się replika jerozolimskiego grobu Chrystusa z 1712 roku – w jego ścianie wmurowany kamień z jerozolimskiego grobu Mesjasza.
137. SANKTUARIUM MATKI BOŻEJ RZESZOWSKIEJ IKONWENT OO. BERNARDYNÓW W RZESZOWIE	obiekt	–	Rzeszów	Sanktuarium stanowi cel pielgrzymkowy ze względu na kult maryjny związany ze słynącą z cudów wykonaną z lipowego drewna figurą Matki Bożej Rzeszowskiej, kojarzoną z krakowską szkołą Wita Stwosza.
138. SANKTUARIUM MATKI BOŻEJ LEŻAJSKIEJ PANI POCIESZENIA I ZESPÓŁ KLASZTORNY OO. BERNARDYNÓW W LEŻAJSKU	obiekt	–	Leżajsk	Manierystyczno-barokowy zespół kościoła i klasztoru to jeden z najwybitniejszych zabytków sakralnej architektury na Podkarpaciu. To także jeden z głównych ośrodków kultu maryjnego w regionie. W istniejącym tu muzeum przyklasztornym odbywają się coroczne festiwale muzyki organowej.
139. SANKTUARIUM IZESPÓŁ KLASZTORNY OO. FRANCISZKANÓW W KALWARII PAĆLAWSKIEJ	obiekt	–	Kalwaria Paćlawska	Znajduje się tu cudowny obraz Matki Bożej Kamienieckiej, nazwanej potem Paćlowską. Zespół tworzą także rozrzucone w lasach i na wzgórzach 43 kaplice (5 drewnianych) połączone drózkami, które przebywają pielgrzymi.
140. SANKTUARIUM MATKI BOŻEJ CZUDECKIEJ	obiekt	–	Czudec	W centralnym polu ołtarza kościoła znajduje się pochodzący z przełomu XV/XVI wieku cudowny, łaskami słynący obraz Matki Bożej Łaskawej Królowej Różańca Świętego, ukoronowany 8 września 2002 roku. Pod kościołem znajdują się katakumby (nazwane inaczej „Małym Wawelem”), które udostępniane są zwiedzającym. W podziemiach widoczne są fragmenty starych murów oraz dokładnie wykonane sklepienia. Widać też kamienie, pochodzące z czudeckiego zamku.
141. SANKTUARIUM MATKI BOŻEJ SALETYŃSKIEJ W DĘBOWCU	obiekt	–	Dębowiec	Sanktuarium Matki Bożej Pojednawczej Grzeszników słynące z cudów. W bocznej kaplicy znajduje się figura Matki Bożej Płaczącej uważana za cudowną, o czym świadczą liczne pielgrzymki i wota, koronowana w 1996 roku.
142. SANKTUARIUM ŚW. MICHAŁA ARCHANIOLA I BŁ. KS. BRONISŁAWA MARKIEWICZA	obiekt	–	Miejsce Piastowe	Na terenie Sanktuarium znajduje się klasztor oo. Michalitów oraz kościół p.w. Matki Boskiej Królowej Polski, jak również Muzea: bł. ks. Bronisława Markiewicza oraz Misyjne Sióstr Michalitek.
143. SKANSEN KARPACKA TROJA	obiekt	–	Trzcinica	Powstał w miejscu najważniejszych stanowisk archeologicznych, gdzie dokonano odkrycia jednego z najstarszych grodzisk w Polsce zwanego Wałami Królewskimi, którego początki sięgają wczesnej epoki brązu.
144. SZLAK ARCHITEKTURY DREWNIANEJ	szlak	–	cały obszar Podkarpacia	Na terenie województwa podkarpackiego to 9 tras o łącznej długości 1 202 km,

				na szlaku znajduje się 127 obiektów architektury drewnianej. Obejrzeć można m.in.: kościoły, cerkwie, skanseny, zespoły zabudowy małomiasteczkowej, dworki i pałace.
145. SZLAK DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA KROSNA	szlak	–	Rynek – kościół farny – Muzeum Rzemiosła – Pałac Biskupi – budynek „Zgody” BWA – kościół OO. Franciszkanów – kolegium Jezuickie – dom Mazurkiewiczów – gmach Sądu – dom Leników – gmach Towarzystwa Zaliczkowego – kościół OO. Kapucynów – gmach Rady Powiatowej – dom Bergmana – gmach Liceum – dom Andrzeja Lenika – gmach Sokoła – stara Huta Szkła – dom zakonny Klawerianek – stary cmentarz – kirkut – krzyż i pomnik papieski	Jest to trasa turystyczna po Krośnie, obejmująca 30 obiektów, w tym głównie zabytkowe. Na wszystkich zamieszczono tabliczki informacyjne w trzech językach: polskim, angielskim i niemieckim. Ponadto na Rynku zamieszczono dużą tablicę, na której zaznaczono wszystkie obiekty leżące na trasie.
146. SZLAK IKON DOLINĄ OSŁAWY	szlak	–	przebieg szlaku: Lesko – Zagórz – Morochów – Mokre – Szczawne – Rzepedź – Komańcza – Radoszyce – Smolnik – Majdan – Cisna – Kołonicze – Baligród – Hoczew – Lesko	Szlak Ikon Doliny Osławy jest dostępny dla zmotoryzowanych i ceniących sobie piesze wędrówki turystów. Wiedzie on przez kilkanaście miejscowości, w których zachowały się nieliczne i bardzo cenne zabytki architektury sakralnej.
147. SZLAK IKON DOLINĄ SANU	szlak	–	z Sanoka do Ulucza	Szlak biegnie Doliną Sanu, został oznakowany na niebiesko.
148. SZLAK KULTURY MIESZCZAŃSKIEJ	szlak	–	powiat jarosławski	Szlak Kultury Mieszczańskiej łączy zabytki architektury mieszczańskiej oraz eksponuje historię miast i kultury mieszczańskiej.
149. ŚWIATOWY FESTIWAL POLONIJNYCH ZESPOŁÓW FOLKLORYSTYCZNYCH	wydarzenie	lipiec	Rzeszów	Festiwal gromadzi i integruje społeczność polonijną z całego świata. Do Rzeszowa przybywają artyści z całego świata, którzy poprzez taniec i śpiew wyrażają swoją miłość do Polski.
150. ŚWIĘTO KULTURY KARPAT WSCHODNICH „KARPATY – GÓRY KULTURY”	wydarzenie	lipiec	Sanok	Wydarzenie odwołuje się do kultury karpackiej. Podczas koncertów prezentują się zespoły z Węgier, Ukrainy, Słowacji i Polski oraz folklorystyczne.
151. WSCHÓD KULTURY, W TYM M.IN. EUROPEJSKI STADION KULTURY	wydarzenie	czerwiec	Rzeszów	Projekt ma na celu wzajemną współpracę i odkrywanie tego, co kulturowo wyjątkowe w każdym z objętych Partnerstwem Wschodnim kraju. W trakcie imprezy równocześnie ma miejsce szereg projektów artystycznych, w tym koncerty, wystawy, warsztaty oraz koncert główny na Stadionie Miejskim. Jednym z festiwali towarzyszących jest projekt „Europejski Stadion Kultury”.
152. YOUNG ARTS FESTIVAL	wydarzenie	lipiec	Krosno	Jest to festiwal muzyki klasycznej mający na celu popularyzację tak muzyki poważnej, jak również instrumentalnej i <i>cross-over</i> . Corocznie do Krosna przyjeżdżają znani muzycy oraz młodzi adepci muzyki

				klasycznej.
153. ZAMEK W KRASICZYŃNIE	obiekt	–	Krasiczyn	Zamek jest jednym z piękniejszych przykładów architektury późnego renesansu w Polsce.
154. ZAMEK KAMIENIEC	obiekt	–	Korczyna-Odrzykoń	Kamieniec to warownia obronna z XIV wieku położona na skalnym wzgórzu. Jest jednym z przykładów połączenia budowli z krajobrazem. Na terenie ruin zamkowych usytuowane jest Muzeum Zamkowe, Sala tortur, Pracownia Ceramiki Zamkowej.
155. ZAMEK KAZIMIERZOWSKI	obiekt	–	Przemyśl	Jest on jednym z najcenniejszych pomników architektury w Przemyślu. Obecnie gospodarzem obiektu jest Przemyskie Centrum Kultury i Nauki ZAMEK, które m.in. udostępnia obiekt do zwiedzania.
156. ZAMEK LUBOMIRSKICH W RZESZOWIE	obiekt	–	Rzeszów	Jest to obszerna, czteroboczna budowla z dziedzińcem pośrodku i wysoką wieżą bramną od strony zachodniej. Zamek otaczają kamienne fortyfikacje, a wysokość murów sięga 5 m. Obecnie zamek jest siedzibą rzeszowskiego Sądu Okręgowego.
157. ZESPÓŁ PAŁACOWO-PARKOWY TARNOWSKICH WRAZ Z MUZEUM HISTORYCZNYM MIASTA TARNOBRZEGA	obiekt	–	Tarnobrzeg-Dzików	W XIV-wiecznym pałacu Tarnowskich w Dzikowie mieści się dziś Muzeum Historyczne Miasta Tarnobrzega. Zespół tworzą zamek z XIV w., pawilon ogrodowy, ujeżdżalnia koni, powozownia oraz kuchnie zamkowe. We wnętrzach (biblioteka) zachowały się meble zdobione stalorytami.
158. ZESPÓŁ ZAMKOWO-PARKOWY W BARANOWIE SANDOMIERSKIM	obiekt	–	Baranów Sandomierski	W muzeum zamkowym zobaczyć można kaplicę z wyposażeniem nawiązującym stylem do XX-wiecznej secesji. Wystawy zorganizowano w kilku komnatach, m.in.: w Sali Portretowej (wizerunki królów polskich) oraz w Galerii Tyłmanowskiej (bogata sztuka i obrazy przedstawiające panoramy miast włoskich).

G. TURYSTYKA WYPOCZYNKOWO-REKREACYJNA				
NAZWA PRODUKTU	RODZAJ PRODUKTU	TERMINARZ	LOKALIZACJA	ZAKRES
159. BALONY NAD KROSNIEM	wydarzenie	maj	Krosno	To największa tego typu impreza plenerowa w regionie i jedyna okazja, by również, tuż nad krośnieńskimi dachami, obejrzeć sunące dziesiątki kolorowych balonów, a także „Nocną prezentację balonów”. Na niebie podziwiać można również akrobacje z udziałem zespołów lotniczych.
160. BIESZCZADZKA KOLEJKA LEŚNA	szlak	rozkład jazdy: www.kolejka.bieszczady.pl/	Bieszczady	W Majdanie k. Cisnej znajduje się główna stacja pełniąca dziś już tylko funkcje turystyczne, słynnej, wąskotorowej Bieszczadzkiej Kolejki. Przejazdy bieszczadzką ciuchcią organizowane są przez cały rok

				na kilku trasach.
161. FESTIWAL DOLINY SANU	wydarzenie	wrzesień	Muczne	Multimedialny pokaz diaporam i filmów przyrodniczych połączony z występami zespołów artystycznych.
162. FONTANNA MULTIMEDIALNA W RZESZOWIE	obiekt	Harmonogram pokazów: fontanna-multimedialna.pl.	Rzeszów	Innowacyjna atrakcja w otoczeniu zabytków zaskakuje wyjątkowymi pokazami w sezonie. Wtedy odbywają się trzy pokazy w ciągu dnia, najbardziej widowiskowy z filmami, laserami, projekcjami 3D ma miejsce po zachodzie Słońca.
163. KOLEJKA WĄSKOTOROWA „POGÓRZANIN”	szlak/ wydarzenie	od maja do września	Przeworsk- Dynów	Turystyczna kolejka Pogórzanin przemierza trasę ponad 46 km. Przejazd zajmuje prawie 3 godziny. Pomiedzy stacją Jawornik Polski i Szklary pociąg wjeżdża w tunel. Powstał on, podobnie jak kolejka, na początku XX wieku i ma długość 602 m.
164. PARK MINIATUR WRAZ Z CENTRUM KULTURY EKUMENICZNEJ	obiekt	–	Myczkowce	Na powierzchni ok. 1 ha zgromadzono 140 makiet cerkwi greckokatolickich, prawosławnych oraz kościołów rzymskokatolickich z terenu południowo-wschodniej Polski, Słowacji oraz Ukrainy. Miniatury zostały wykonane w skali 1:25 i ustawione na 10 wzgórzach. Wygląd miniatur charakteryzuje dawny podział etnograficzny tych terenów, architekturę Dolinian, Pogórzan, Łemków i Bojków. W skład obiektu wchodzi również stadnina koni służących do jazdy rekreacyjnej i hipoterapii, miniZOO i Ogród Biblijny.
165. PODKARPACKIE POKAZY LOTNICZE	wydarzenie	czerwiec	różne miasta Podkarpacia	Impreza co roku odbywa się w innym, związanym z lotnictwem podkarpackim mieście. Atmosferę lotniczego święta dopełnią koncerty oraz rodzinny piknik.
166. ŚWIĘTO LATAWCA	wydarzenie	kwiecień/ maj	Weremień	Wydarzenie w ofercie Aeroklubu Bieszczadzkiego.
167. WIOSKA FANTASY	obiekt	–	Kuńkowce	Jest to rekreacyjny park tematyczny, w którym znajduje się replika średniowiecznej osady obronnej. Organizowane są tu różnego rodzaju imprezy, zajęcia edukacyjne, gry, questingi, a także imprezy tematyczne w średniowiecznej stylistyce. W czerwcu organizowana jest Noc Kupały.

H. TURYSTYKA TRANSGRANICZNA (PRZYGRANICZNA)				
NAZWA PRODUKTU	RODZAJ PRODUKTU	TERMINARZ	LOKALIZACJA	ZAKRES
168 SZLAK CHASYDZKI	szlak	–	Trasa szlaku (województwo podkarpackie):Baligród – Lesko – Sanok – Rymanów – Ropczyce – Dębica – Radomyśl Wielki – Tarnobrzeg... Cieszanów – Wielkie Oczy – Jarosław – Leżajsk – Dynów – Przemyśl –	Polski odcinek międzynarodowego turystycznego Szlaku Chasydzkiego łączy miejscowości położone na południowo-wschodnich terenach kraju, m.in. na Rostoczu czy w Bieszczadach. Na trasie szlaku znajdują się imponujące synagogi

			Ustrzyki Dolne	i cmentarze żydowskie z nagrobkami pochodzącymi z XVIII, XVII czy nawet XVI wieku.
169. SZLAK FRONTU WSCHODNIEGO I WOJNY ŚWIATOWEJ	szlak	–	znaczna część województwa, północna część Słowacji wschodniej	Podkarpacki Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej to szlak eksponujący najbardziej znaczące wydarzenia rozgrywające się na terenie województwa w latach 1914-1915. Główna trasa szlaku prowadzi od granicy województwa małopolskiego przez podkarpackie, aż po granicę z województwem lubelskim. Przechodzi on przez miejsca, w których pozostało wiele śladów I wojny światowej. Wśród obiektów trasy znajdują się cmentarze wojskowe czy pozostałości fortyfikacji.
170. SZLAK HISTORYCZNYCH RECEPTUR	szlak	–	Wojkówka, Dukla, Uherce Mineralne, Rzeszów, Humenne, Jasło, Jarosław, Sanok, Przeworsk, Kombornia	Szlak Historycznych Receptur to oryginalna propozycja dla miłośników turystyki kulinarnej, którzy zwiedzają Podkarpacie oraz północną Słowację. Turyści, będąc na szlaku, mogą posmakować wyjątkowych, opartych na naturalnych składnikach rzemieślniczych piw, lokalnych win czy zdrowotnych nalewek.
171. SZLAK MARYJNY	szlak	–	obiekty na szlaku z terenu województwa podkarpackiego: Dębowiec, Tarnowiec, Hączów, Stara Wieś, Borek Stary, Hyżne, Jodłówka, Tuligłowy, Jarosław	Szlak Maryjny przebiega na terenie województwa małopolskiego i podkarpackiego oraz Słowacji. Obejmuje Sanktuaria Maryjne położone na pograniczu polsko-słowackim.
172. SZLAK NAFTOWY	szlak	–	Trasa szlaku: Jasło – Krosno – Sanok – Lesko – Ustrzyki Dolne – Stary Sambor – Sambor – Drohobycz – Lwów	Na trasie Szlaku Naftowego można zwiedzić skanseny i muzea z ekspozycjami poświęconymi historii przemysłu naftowego, miejsca, gdzie w czynnych jeszcze kopalniach znajdują się stare urządzenia naftowe oraz zakątki związane z działalnością twórców przemysłu naftowego – przede wszystkim Ignacego Łukasiewicza.
173. SZLAK RODOWY GNIAZD LUBOMIRSKICH	szlak	–	Rozwadow, Charzewice, Baranów Sandomierski, Boguchwała, Rzeszów, Łańcut, Przeworsk, Przemyśl	Szlak wiedzie przez najciekawsze miejscowości związane z magnackim rodem Lubomirskich na terenach województwa podkarpackiego w Polsce i okręgu preszowskiego na Słowacji
174. SZLAK ŚLADAMI ALEKSANDRA FREDRY	szlak	–	ruiny zamku „Kamieniec” na pograniczu Korczyny i Odrzykonii, przez Hoczew, Cisną, Lesko, Sambor, Rudki, Beńkową Wisznię, Lwów, Przemyśl, Surochów k/Jarosławia, Nienadową z powrotem do zamku „Kamieniec”	Szlak prowadzi do miejsc związanych z życiem i twórczością największego polskiego komediopisarza.
175. SZLAK „ŚLADAMI DZIELNEGO WOJAKA SZWEJKA”	szlak	–	Trasa szlaku (województwo podkarpackie): Radoszyce – Komańcza – Rzepedź – Szczawne – Wysoczany – Poraż – Zagórz – Sanok – Załuż – Tyrawa Wołoska – Rozpucie – Wojtkówka –	Międzynarodowy Szlak Szejka będzie biegł z Czech, przez Austrię, Węgry, Słowację i Polskę na Ukrainę. Jest on próbą odtworzenia trasy, którą przemierzał bohater książki Jaroslava Haška.

176. SZLAK ŚWIĄTYŃ KARPACKICH	szlak	–	Jureczkowa – Krościenko Trasa szlaku (województwo podkarpackie): Barwinek Trzciana – Dukla – Chyrowa – Wietrzno – Krosno – Miejsce Piastowe – Iwonicz – Klimkówka – Rymanów – Bałucianka – Królik Polski – Jaślika	Szlak obejmuje 35 najcenniejszych zabytków kultury sakralnej pogranicza polsko-słowackiego. Wzdłuż szlaku rozmieszczono tablice informacyjne ze schematem przebiegu trasy.
177. SZLAKIEM OBIEKTÓW UNESCO NA POGRANICZU POLSKO-SŁOWACKIM	szlak	–	całe województwo podkarpackie (6 obiektów) oraz północno-wschodnia część Słowacji	Z terenu województwa podkarpackiego na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO znajduje się 6 obiektów, łącznie ze słowackimi jest ich aż 20. Potwierdza to znaczenie tego fragmentu Karpat w światowym dziedzictwie i stanowi pod wieloma względami jeden z najciekawszych kulturowo i turystycznie obszarów Europy.

I. TURYSTYKA BIZNESOWA				
NAZWA PRODUKTU	RODZAJ PRODUKTU	TERMINARZ	LOKALIZACJA	ZAKRES
178. DOM FORMACYJNO-SZKOLENIOWY W LIPNIKU	obiekt	–	Lipnik	Niewielki ogród krajobrazowy przechodzący w park leśny wraz z dworem.
179. DWÓR KOMBORNIA HOTEL&SPA	obiekt	–	Kombornia, Korczyn	W ofercie obiektu znajdują się specjalne pakiety konferencyjne, integracyjne i budowania zespołów, rozszerzone o ofertę spa/wellness, z wykorzystaniem czekolad iwina.
180. HOTEL ARLAMÓW	obiekt	–	Arlamów, Ustrzyki Dolne	W ofercie obiektu znajdują się specjalne pakiety dla biznesu, w tym konferencyjno-szkoleniowe, rozszerzone o ofertę spa/wellness oraz aktywności sportowej.
181. HOTEL BACÓWKA RADAWA&SPA	obiekt	–	Radawa	W ofercie obiektu znajdują się sale konferencyjne oraz organizacja imprez integracyjnych dla firm.
182. HOTEL PERŁA BIESZCZADÓW	obiekt	–	Czarna	W hotelu organizują się konferencje, seminaria i inne imprezy okolicznościowe. W obiekcie znajdują się trzy w pełni wyposażone sale szkoleniowe, a także baza odnowy biologicznej oraz SPA.
183. KOMPLEKS REKREACYJNO-WYPOCZYNKOWY NATURA PARK W BIESZCZADACH	obiekt	–	Stężnica	Ośrodek oferuje różnego rodzaju formy aktywnego wypoczynku oraz imprezy integracyjne skierowane do grup pracowniczych (skutery śnieżne, paintball itp.). Organizuje także konferencje i szkolenia.
184. LASEROWA TWIERDZA - LASEROWY PAINTBALL	obiekt/ wydarzenie	–	Rzeszów	Laserowa Twierdza to miejsce, gdzie połączenie rywalizacji, adrenaliny i zabawy tworzy niezapomnianą mieszankę. Laser Tag to aktywny rodzaj rozrywki, inaczej nazywany Laserowym Paintballem jest alternatywnym miejscem spędzenia czasu wolnego, w tym dla grup pracowniczych.

185. NA PRZEŁAJ PRZEZ WERTEPY	impreza	weekend	Berezka, Polańczyk	Weekendowe wydarzenie w ofercie Agencji Turystycznej Bieszczady Adventure.
186. OŚRODEK KONFERENCYJNO-WYPOCZYNKOWY „PAŁAC BIESA”	obiekt	–	Olszanica	Jest to jedna z najbardziej malowniczych siedzib ziemiańskich w regionie, otoczona naturalistycznym parkiem leśnym i rozległym parterem wodnym. Obecnie w obiekcie funkcjonuje Ośrodek Konferencyjno-Wypoczynkowy.
187. OŚRODEK SZKOLENIOWO-WYPOCZYNKOWY FOLWARK CYZIÓWKA	obiekt	–	Kamionka	Ośrodek oferuje sale na wykłady, szkolenia i konferencje. Obiekt jest przystosowany do organizacji dużych imprez plenerowych.
188. ZAMEK DUBIECKO	obiekt	–	Dubiecko	W ofercie zamku poza noclegami i gastronomią do dyspozycji gości jest 10 sal bankietowo-konferencyjnych, w tym zamkowa sala konferencyjna na 100 osób. Dla turysty biznesowego przygotowane są specjalne pakiety.

J. TURYSTYKA NA TERENACH WIEJSKICH				
NAZWA PRODUKTU	RODZAJ PRODUKTU	TERMINARZ	LOKALIZACJA	ZAKRES
189. EKOMUZEUM „HOŁE”	szlak	–	Dźwiniacz Dolny, Łodyna, Leszczowate, Brelików, Wańkowa i Serednica oraz 2 miejsca po wsiach: Romanowa Wola i Maćkowa Wola	Prezentowana jest tu historia oraz dziedzictwo kulturowe Dźwiniacza Dolnego i innych miejscowości.
190. KRESOWA OSADA	obiekt	–	Basznia Dolna	Kresowa Osada w Baszni Dolnej to wioska tematyczna, która przenosi w przeszłość. Odwołuje się do wielokulturowości dawnych Kresów Rzeczypospolitej, oferując możliwość ciekawego spędzenia wolnego czasu. To idealne miejsce dla miłośników historii, tradycyjnego jadła i aktywnej turystyki w otoczeniu naturalnej przyrody.
191. MUZEUM MŁYNARSTWA I WSI W USTRZYKACH DOLNYCH	obiekt	–	Ustrzyki Dolne	Muzeum daje możliwość poznania historii młynarstwa oraz skomplikowanego procesu mielenia zboża. Chętni mogą także zapoznać się z nieomal stuletnią i zaskakująco ciekawą historią tego budynku oraz okolicznych terenów.
192. MUZEUM PRZYRODNICZO-ŁOWIECKIE „KNIEJA”	obiekt	–	Nowosiółki, Hoczew	W muzeum można zobaczyć eksponaty przedstawiające ponad 100 gatunków zwierząt. W przyległej do muzeum zagrodzie można spotkać żywe zwierzęta. W sąsiedztwie muzeum rozpoczyna się ścieżka przyrodnicza „Na tropie mieszkańców karpackiej puszczy”.
193. MUZEUM WSI MARKOWA. SKANSEN	obiekt	–	Markowa	Skansen w Markowej wiernie oddaje charakter wsi regionu łańcucko-przeworskiego. Obiekty znajdujące się na terenie muzeum odzwierciedlają wygląd i układ zagrody kmiecy z terenu wsi Markowa. Muzeum udostępnia zwiedzającym

				siedem w pełni wyposażonych obiektów.
194. WIKLINOWY KOSZYK PEŁEN GRZYBÓW	impreza	weekend	Sieraków	Weekendowa wyprawa na grzyby, oferta turystyczna gospodarstwa agroturystycznego „Zagroda Balbiny”.
K. TURYSTYKA KULINARNA				
NAZWA PRODUKTU	RODZAJ PRODUKTU	TERMINARZ	LOKALIZACJA	ZAKRES
195. EKOLOGAŁA – MIĘDZYNARODOWE TARGI PRODUKTÓW I ŻYWNOŚCI WYSOKIEJ JAKOŚCI	wydarzenie	grudzień	Jasionka	Targi EKOLOGAŁA stwarzają możliwość spotkania z lokalnymi wytwórcami produktów i żywności ekologicznej. Przedsiębiorcy produkujący Eko żywność mają możliwość zaprezentowania swoich produktów. W ramach targów organizowane są konferencje, degustacje, pokazy czy m.in. różnego rodzaju konkursy.
196. FESTIWAL DZIEDZICTWA KRESÓW	wydarzenie	lipiec – sierpień	gmina Lubaczów	To interdyscyplinarny festiwal związany z dziedzictwem kulturowym dawnych Kresów Rzeczypospolitej, mający miejsce głównie na południowym Roztoczu. Istotnym elementem festiwalu są pokazy, degustacje oraz konkursy kulinarne.
197. FESTIWAL PRODUKTÓW PODKARPACKICH	wydarzenie	sierpień	Majdan k. Cisnej	Najlepsze smakołyki, produkty regionalne i rękodzieło, pokazy gotowania na żywo tradycyjnych podkarpackich potraw połączone z degustacjami, gry i konkursy dla najmłodszych. W sercu Bieszczadów, w klimatycznym otoczeniu stacji Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej, swoją ofertę prezentuje ponad kilkudziesięciu producentów z regionu.
198. JASIELSKI SZLAK WINNY	szlak	–	Winnica Golez, Winnica Jasiel, Winnica Zacisze, Winnica Dwie Granice, Winnica Vanellus, Winnica Ewy, Winnica Milena, Winnica Jana, Winnica Kolacz	Możliwość odwiedzenia winnic z mapą winiarską w rękę, degustacje jasielskiego wina oraz możliwość skorzystania z lokalnej bazy agroturystycznej oferowanej przez winiarzy.
199. KARPACKI SZLAK WINA	szlak	–	wiele winnic terenu województwa podkarpackiego	Karpacki Szlak Wina w obecnym ujęciu to porozumienie ponad 20 winnic. Szlak oparty jest o tradycje handlu winem pomiędzy Polską a Węgrami i naturalnymi korytarzami przemieszczania tego trunku.
200. MIĘDZYNARODOWE DNI WINA W JAŚLE	wydarzenie	ostatni wakacyjny weekend	Jasło	Okazja do spróbowania i porównania wielu różnorodnych win – polskich i zagranicznych oraz prezentacja kultury i sztuki ziemi jasielskiej.
201. MIĘDZYNARODOWY FESTIWAL DERENIA	wydarzenie	wrzesień	Bolestraszyce	W ramach festiwalu odbywają się prezentacje sadzonek, prelekcje, konferencje i wystawy. Można także zakupić sadzonki roślin czy poprobować różnych odmian derenia.
202. MIĘDZYNARODOWY FESTIWAL KUCHNI DWORSKIEJ	wydarzenie	kwiecień	Rzeszów	Wydarzenie ma za zadanie utrwalać i kultywować dawne polskie tradycje kulinarne oraz edukować na temat kuchni polskiej. Wywodziła się ona z kuchni myśliwskiej, która królowała na stołach dworskich, pałacach czy zamkach. Jest to powrót do wykwintnego smaku

				dań magnacko-szlacheckich.
203. MUZEUM GORZELNICTWA	obiekt	–	Łańcut	Obiekt prezentuje dorobek działającej niegdyś w Łańcucie Fabryki Likierów, Rosolisów i Rumu. Zwiedzający muzeum mogą prześledzić cały proces pracy przy ciągu rozlewniczym.
204. MUZEUM LIZAKA	obiekt	–	Jasło	Umożliwia podziwianie wytwórców lizaków i cukierków przy pracy, a nawet wzięcie udziału w procesie wytwórczym.
205. PODKARPACKI SZLAK WINNIC	szlak	–	wiele obiektów z całego województwa podkarpackiego	Szlak prowadzi po winnicach i gospodarstwach enoturystycznych oferujących degustację wina, jak również winiarniach oraz winnicach, gdzie przekazywana jest wiedza o tajnikach produkcji wina i uprawie winorośli.
206. SZLAK KULINARNY PODKARPACKIE SMAKI	szlak	–	3 trasy: Bieszczadzka, Beskidzko-Pogórzeńska oraz Północna	Szlak Kulinarne promuje zwiedzanie regionu poprzez jego bogatą tradycję kulinarną i poznawanie regionu poprzez wrażenia kulinarne. W obiektach gastronomicznych można zamówić proziaki, hreczanyki, fuczki, klepak czy zalewajkę oraz inne tradycyjne potrawy.
207. SZLAK PODKARPACKIEGO JADŁA I WINA	szlak	–	brak szczegółowych informacji	Proponowany szlak to nie tylko lokale dające możliwość degustacji regionalnych potraw i wyrobów. To także propozycje cyklicznych imprez i wydarzeń.
208. TARGI ŻYWNOSCI TRADYCYJNEJ „FESTIWAL PODKARPACKICH SMAKÓW”.	wydarzenie	czerwiec	Górno	Podczas targów można degustować oraz zakupić prezentowane potrawy i produkty. Corocznie targom towarzyszy wiele atrakcji. W programie liczne występy zespołów ludowych.

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

10.3 Ocena produktów turystycznych województwa podkarpackiego z wykorzystaniem modelu VRIO

Wyszczególnione powyżej produkty turystyczne zostały poddane analizie w kontekście osiągnięcia przewagi rynkowej, a wyniki przedstawiono zgodnie z modelem VRIO. Analiza VRIO pozwala na określenie sposobów i poziomów wykorzystania posiadanych zasobów turystycznych do stworzenia przewagi strategicznej.

W modelu VRIO (tabela 43) poszczególnym elementom należy przypisać następujące cechy:

- WARTOŚĆ (*value*) – czyli zasoby i umiejętności, które są wartościowe na rynku turystycznym i umożliwiają reakcję na szanse i zagrożenia w otoczeniu,
- RZADKOŚĆ (*rareness*) – dysponowanie dobrami rzadko spotykanymi na rynku turystycznym,
- TRUDNOŚĆ W NAŚLADOWANIU (*imitability*) – stopień trudności w imitowaniu/ naśladowaniu produktu turystycznego przez inne podmioty,
- OPTYMALNE WYKORZYSTANIE (*optima exploitation*) – przygotowanie do wykorzystania potencjalnych możliwości konkurencyjnego na rynku turystycznym.

Należy przy tym pamiętać, że jeśli zasób nie jest wartościowy, a powszechny i łatwo imitowalny (kategoria I), to nie zapewni konkurencyjności. Z kolei, jeśli zasób jest wartościowy, ale nierzadki, imitowalny oraz wykorzystywany na dobrym poziomie (kategoria II), to zapewni częściową konkurencyjność. Względnie trwała przewaga konkurencyjna jest możliwa w przypadku zasobów wartościowych, rzadkich i imitowalnych (kategoria III), a szczególnie w przypadku, gdy zasób nie będzie możliwy do imitacji (kategoria IV).

Tabela 43: Wzorcowa matryca dla modelu VRIO, z przypisanymi kategoriami, według których pogrupowano produkty turystyczne województwa podkarpackiego

KATEGORIA	WARTOŚĆ	RZADKOŚĆ	TRUDNOŚĆ W NAŚLADOWANIU	OPTIMALNE WYKORZYSTANIE	KONKURENCYJNE IMPLIKACJE	SILA CZY SŁABOŚĆ
Zasób powszechnie i łatwo imitowalny	NIE	-	-	NIE ↑ ↓ TAK	Brak konkurencyjności	Słabość
Zasób wartościowy, ale nie rzadki, imitowany, ale wykorzystany na dobrym poziomie	TAK	NIE	-		Konkurencyjne naśladownictwo	Siła
Zasób wartościowy, ale rzadki i imitowalny	TAK	TAK	NIE		Czasowa przewaga konkurencyjna	Siła i wyróżniające kompetencje
Zasób rzadki i niemożliwy do imitacji	TAK	TAK	TAK		Trwałą przewagę konkurencyjna	Siła i trwale wyróżniające kompetencje

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie literatury przedmiotu.

Biorąc pod uwagę zestawione w tabeli 44 (A-K) produkty turystyczne województwa podkarpackiego, trzeba zwrócić uwagę, że ich ocena i przypisanie do poszczególnych kategorii (tabela 46), została wykonana z perspektywy całego województwa podkarpackiego. Ich ocena z poziomu np. powiatu czy gminy z pewnością byłaby nieco inna. Przeprowadzając analizę VRIO dla produktów turystycznych województwa podkarpackiego, posłużono się metodą ekspercką, wykorzystując przy tym zarówno wiedzę własną, opartą na licznych badaniach i analizach rynku turystycznego, jak i bezpośrednie obserwacje.

Tabela 44: Zestawienie produktów turystycznych województwa podkarpackiego według modelu VRIO (numeracja produktów turystycznych)

FORMY	KATEGORIA			
	I.	II.	III.	IV.
TURYSTYKA AKTYWNA I KWALIFIKOWANA	10	1, 2, 4, 5, 6, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 26, 28	3, 13, 14, 20, 21, 25, 27, 29, 30	7, 8
TURYSTYKA PIESZA I ROWEROWA		32, 33, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44	31, 34, 38, 45, 46	35
TURYSTYKA WODNA		47, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59	49, 51, 60	58, 61
TURYSTYKA SPECJALISTYCZNA		67, 68, 73, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 88, 89	63, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 83, 85, 86, 87, 90	62, 64, 75, 91
TURYSTKA ZDROWOTNA I UZDROWISKOWA		92, 95	93, 96, 97	94
TURYSTYKA MIEJSKA I KULTUROWA		100, 101, 105, 108, 111, 120, 121, 124, 126, 127, 129, 131, 134, 136, 137, 145, 146, 147, 148, 151, 156	98, 99, 102, 103, 106, 107, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 122, 128, 132, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 149, 150, 152, 154, 155, 157	104, 109, 112, 118, 123, 125, 130, 133, 144, 153, 158
TURYSTYKA WYPOCZYNKOWO-REKREACYJNA		161, 165, 166	159, 162, 163, 164, 167	160
TURYSTYKA TRANSGRANICZNA (PRZYGRANICZNA)		171	168, 169, 170, 174, 175	172, 173, 176, 177
TURYSTYKA BIZNESOWA		178, 181, 182, 184, 185, 186	180, 183, 187, 188	179
TURYSTYKA NA TERENACH WIEJSKICH		189, 193, 194	190, 191, 192	
TURYSTYKA KULINARNA		195, 197, 204, 207, 208	196, 198, 199, 200, 201, 203, 206	202, 205

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Przeprowadzone i przedstawione w powyższej tabeli analizy wskazują na zróżnicowanie produktów turystycznych województwa podkarpackiego. Najmniej jest tych produktów, które nie wyróżniają się w żaden sposób na rynku turystycznym. Produkty, które znalazły się w kategorii II, należy poddać analizie w kontekście poprawy ich konkurencyjności na rynku turystycznym oraz działaniom naprawczym, takim jak zmiana cech, zasięgu oddziaływania czy np. w zakresie działań promocyjnych. Produkty, które zaliczono do kategorii III i IV, są ważne dla podkarpackiej turystyki, w kontekście osiągnięcia przewagi konkurencyjnej, ale zwłaszcza w przypadku III kategorii, trzeba je wzmacniać odpowiednimi działaniami marketingowymi, tak aby utrzymywały swoją pozycję na rynku turystycznym.

10.4 Realizacja i wprowadzenie na rynek produktów turystycznych wskazanych w zakończonej strategii rozwoju turystyki

W poprzednich latach (okres 2007-2013) dla województwa podkarpackiego opracowano Strategię Rozwoju Turystyki, do której dołączono opracowanie zatytułowane: *Koncepcja produktów turystycznych w województwie podkarpackim*. W tabeli 45 przedstawiono zaproponowane tam produkty turystyczne, które następnie sprawdzono, wykorzystując przy tym dostępne dane, pod względem stopnia ich realizacji.

Tabela 45: Zestawienie produktów turystycznych województwa podkarpackiego, wskazanych w koncepcji produktów turystycznych w województwie podkarpackim”, wraz ze stopniem ich realizacji

Lp	NAZWA PRODUKTU	RODZAJ PRODUKTU	TERMINARZ	LOKALIZACJA	ZAKRES	REALIZACJA (TAK/ CZĘŚCIOWO TAK/ NIE)
I. TRAKTY preHISTORII Na Szlakach Pierwszych Osadników						
OBSZAR:		szlaki wędrówek ludów prehistorycznych: Kraków-Przeworsk, Przemyśl-Lwów, Sandomierz-Węgry oraz: Gać, Przeworsk, Studzian, Żurawiczki; Przemyśl, Trzcinica				
1.	Ognie Attyli	wydarzenie	długi weekend majowy (inauguracja sezonu turystycznego)	wszystkie miejsca związane z prehistorią regionu	corocznie, formuła festiwalu	NIE
2.	Noc Kupały	wydarzenie	czerwiec (weekend)	różne miejsca	corocznie, formuła zabaw przy ognisku	CZĘŚCIOWO TAK (Kuńkowce)
3.	Festiwal Attyli	wydarzenie	długi weekend majowy (inauguracja sezonu turystycznego)	Przemyśl	formuła festiwalu	NIE
4.	Targi Sztuki Etnicznej	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła wystawy (targów) sztuki artystów ludowych (etnicznych) z narodów południowo-azjatyckich i krajów europejskich basenu Morza Śródziemnego	CZĘŚCIOWO TAK (formuła jarmarku – Pruchnik)
5.	Bursztynowe Miasta	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	miasta położone na Bursztynowym Szlaku	formuła jarmarku	NIE
6.	Przewrót Majowy	wydarzenie	czerwcowy, lipcowy itd.	m.in. Jezioro Solińskie	3-dniowe, formuła festiwalu sportów ekstremalnych, w tym m.in. Triathlon Attyli, imprezy rekreacyjne i sportowe inspirowane dziedzictwem kultur prehistorycznych	NIE
7.	Na Szlaku Łowców Meteorów	szlak	–	brak szczegółowych informacji	formuła związana z wykorzystaniem GPS, nawiązanie do kultur prehistorycznych, do czasów, kiedy w ziemię uderzył Meteor Tunguski	NIE

8.	Wioska Pierwszych Osadników	obiekt	–	brak szczegółowych informacji	formuła żywego skansenu, wioski wypoczynkowej o profilu archeologicznym	TAK (Pastewnik, Łazy)
II. TRAKTY NARODÓW ludzie tej ziemi						
OBSZAR:		przebieg szlaków: Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Cerkwi Bieszczadzkiej, Beskidzki Szlak Karola Wojtyły, Szlak Ikon; oraz: Bliżne, Haczów, Smolnik, Równia k. Ustrzyk Dolnych, Michniowiec, Ulucz, Zydranowa, Kalwaria Paławska, Leżajsk, Jarosław, Przemyśl, Sanok, Iwonicz-Zdrój, Lesko, Rymanów-Zdrój.				
9.	Wioska Jednego Boga i ... wszystkich ludzi... („karpackie Taizé”)	obiekt	–	brak szczegółowych informacji	formuła międzynarodowego ośrodka spotkań ekumenicznych	TAK (Myczkowce)
10.	Szlak nieobecnych... obecnych	szlak	wersja letnia i zimowa szlaku	przebieg po dawnych wołoskich i ruskich wsiach, spalonych lub opuszczonych po 1949 roku	formuła szlaku letniego: pieszy i rowerowy (trasy wycieczkowe, trasy rekreacyjne) oraz szlaku zimowego: narciarstwo biegowe, rakiety biegowe, kolarstwo zimowe - specjalne trasy o dużym stopniu trudności dla znawców i smakoszy trudnych dyscyplin sportowych w trudnych warunkach klimatyczno-przyrodniczych	CZĘŚCIOWO TAK (różne wydarzenia, częściowo wpisujące się w proponowany program)
11.	Szlak Kultury Reformacji	szlak	–	przebieg przez miejsca związane z dziedzictwem religii protestanckich, w tym: Baranów Sandomierski, Jasło, Iwonicz-Zdrój	formuła szlaku kulturowego	NIE
12.	Wioska Ruska	obiekt	–	brak szczegółowych informacji	formuła rekonstruowana wioska ruska przystosowana do funkcji hotelowej oraz ośrodka kulturowego	NIE
13.	Wioska Kolonistów Niemieckich	obiekt	–	brak szczegółowych informacji	formuła adaptacji istniejącej wioski z czasów kolonistów niemieckich	NIE
14.	Szlak Wszystkich Świętych	szlak	–	brak szczegółowych informacji	formuła szlaku kulturowego prezentującego dziedzictwo kultury religii rzymskokatolickiej	NIE
15.	Festiwal Kultury Rosyjskiej	wydarzenie	cykl dwuletni	duże miasto oraz partnerzy z miast i miasteczek podkarpackich	formuła interdyscyplinarnego festiwalu, prezentującego współczesną kulturę rosyjską	NIE
16.	Festiwal Kultury Ukraińskiej	wydarzenie	cykl dwuletni	brak szczegółowych informacji	formuła interdyscyplinarnego festiwalu, prezentującego współczesną kulturę ukraińską	NIE
17.	Mury Kultury... Klasztornej	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła cyklu imprez prezentujących kulturę monastyczną Europy i Azji	NIE
18.	Festiwal Filmów Etnicznych	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła festiwalowa wraz z konkursem filmów krótkometrażowych	NIE

III. TRAKTY STAROPOLSKIE w krainie drewnianych kamieni, magnat – szlachcic – chłop						
OBSZAR:		przebieg szlaków: Szlak Gniazd Rodowych Lubomirskich, Szlak „Śladami Aleksandra Fredry”, Szlak Architektury Drewnianej oraz: Łańcut, Baranów Sandomierski, Krasiczyn, Sieniawa, Narol, Odrzykoń, Boleszasyce, Sanok, Kolbuszowa, Zydranowa, Medynia Głogowska				
19.	Szlak Rodów Staropolskich	szlak	–	brak szczegółowych informacji	formuła szlaku tematycznego oparta na gniazdach rodowych rodzin magnackich, szlacheckich i ziemiańskich	CZEŚCIOWO TAK (Lubomirscy)
20.	Kongres Rodów Staropolskich	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła festiwalowa, cyklicznie, różnerody	NIE
21.	Muzeum Rodów Staropolskich	obiekt	–	brak szczegółowych informacji	formuła muzeum i centrum inicjatyw kulturalnych	NIE
22.	Podkarpackie Śluby... i Wesela...	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła prezentacji kultury weselnej różnych grup etnicznych i stanów feudalnych w formie widowisk, festynów i kiermaszów sztuki ludowej	NIE
23.	Zabawy Dworskie i... Gminne	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła widowisk, zabaw, akcji ulicznych, prezentujących obyczaje i zabawy różnych stanów z różnych epok; ważną częścią programu powinny być programy rekreacyjne, inspirowane zabawami i sportami z epoki staropolskiej	NIE
24.	Kraina z Drewna	szlak	–	Pruchnik, Jaśliska, Bieszczady, Kolbuszowa	formuła szlaku kulturowego	CZEŚCIOWO TAK (Szlak Architektury Drewnianej)
25.	Festiwal Drewna	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła festiwalowo-kiermaszowa w połączeniu z aktywnymi formami wypoczynku	NIE
26.	„Kto da więcej”	wydarzenie	corocznie	brak szczegółowych informacji	formuła aukcji wraz z różnego rodzaju pokazami, konkursami i występami	NIE
27.	Dni Mistrzów Rzemiosła	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła świąt, dni, poświęconych tradycji i kulturze wybranego rzemiosła z programem artystycznym i rekreacyjnym	NIE
28.	Mistrzostwa Polski Upartych Stolarzy im. Wojciecha Ochały	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła festynu inspirowanego kulturą regionalną, zawierającego szereg widowiskowych konkurencji właściwych rzemiosłu stolarskiemu, ciesielstwu, snycerce i rzeźbie drewnianej	NIE
29.	Wioska Garncarzy – kraina z gliny	obiekt	–	brak szczegółowych informacji	formuła wioski agroturystycznej o profilu programowym wioski garncarzy wraz z Garncarskim Kołem system zabaw rekreacyjnych zbudowanych na trasach okalających Wioskę Garncarzy: trasy rowerowe, trasy konne	CZEŚCIOWO TAK (Medynia Głogowska)

IV. TRAKTY KULTURY MIASTA						
OBSZAR:		miasta Podkarpacia, w tym: Krosno, Przemyśl, Pilzno, Jarosław, Rzeszów, Dukla, Jaślicka, Pruchnik, Sanok				
30.	Zjazd Sokolnictwa Polskiego	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła festiwalu kultury i ogólnopolskich spotkań współczesnych Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”	NIE
31.	... młoda Europa...	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	koncerty w miastach i miasteczkach w zabytkowych plenerach miejskich	formuła festiwalu współczesnej muzyki kameralnej	częściowo tak (Leżajsk, Nowa Dęba, Iwonicz-Zdrój i inne, ale formuła muzyki tradycyjnej)
32.	Rynek Kultury Mieszkańskiej homo ridens	wydarzenie	lato	brak szczegółowych informacji	formuła związana z odtwarzaniem kolorytu staropolskich miast, w konwencji „żywego skansenu, z zestawem różnych atrakcji	CZĘŚCIOWO TAK (Szlak Kultury Mieszkańskiej, powiat jarosławski)
33.	Karnawał miejski	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	plenery miejskie	formuła zestawu imprez ludycznych o charakterze rozrywkowym wraz z imprezami kulinarnymi	NIE
34.	Festiwal Wesołków	wydarzenie	lato	kilka miast i miasteczek	formuła festiwalu satyryków i humorystów, kabaretów i teatrów rozrywkowych	NIE
35.	Zabawy miejskie i... plebejskie	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	miasta i miasteczka	formuła zabaw sportowych i rekreacyjnych, niegdyś uprawianych w staropolskich miastach	NIE
36.	Szlak Rynków Podkarpackich	szlak	brak szczegółowych informacji	Przemyśl, Jarosław, Sanok, Krosno, Jaślicka, Dukla, Pruchnik	formuła szlaku kulturowego; szlak powinien być zintegrowany z kalendarzem imprez	NIE
37.	Jarmark Sztuki Zegarowej	wydarzenie	coroczne	Krosno	formuła targów antykwarycznych dotyczących zegarków	NIE
38.	Targi Zabawek Naturalnych	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła targów zabawek ludowych, tradycyjnych, współczesnych, artystycznych etc. zrobionych z materiałów naturalnych, w tym Międzynarodowy Festiwal Lalkowych Teatrzyków Ulicznych	NIE
39.	Karpackie Miasta Kupieckie	wydarzenie	cały sezon	miasta i miasteczka	formuła imprez o charakterze kupieckim i festynowym	CZĘŚCIOWO TAK (Rzeszów-questioning)
40.	Jaślicka miasteczko artystów...	obszar	–	Jaślicka	formuła miasteczka artystycznego, rozwinięcie funkcji usługowych	NIE
41.	Muzeum Wampirów i Czarownic... im. Juliana Tuwima	obiekt	–	brak szczegółowych informacji	formuła muzeum z multimedialnym modelem ekspozycji oraz koncentracją rozproszonych w Polsce zbiorów dotyczących rozległej tematyki wampirycznej, czartowskiej i historii czarownic w kulturze staropolskiej	NIE

V. TRAKTY TECHNIKI I... NAUKI						
OBSZAR:		przebieg szlaków: Szlak Naftowy im. Łukasiewicza, Stare szlaki kolejowe, trasa kolejki: Przeworsk – Dynów oraz: Przemysł, Zagórz, Dębica, Tarnobrzegu, Stalowa Wola, Mielec, Bóbrka				
42.	31 lipca Dzień Światła Naftowego	wydarzenie	31 lipca	brak szczegółowych informacji	formuła imprez rozrywkowych odbywanych przy świetle lamp naftowych	NIE
43.	Droga światła	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	trasa: Bóbrka-Lwów	formuła widowiska świetlnego na trasie od Bóbrki do Lwowa	NIE
44.	Światło z Ziemi	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła widowiska multimedialnego i koncertu muzyki	NIE
45.	Światowy Ośrodek Badań nad Ludzkim Geniuzem wraz z Muzeum Geniuzy	obiekt	–	Wzdów	formuła ośrodka inicjatyw naukowych oraz muzeum prezentującego dzieła Łukasiewicza, Ostaszewskiego i Szczepanika oraz innych wybitnych postaci polskich i europejskich	NIE
46.	Spotkania Geniuzy	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	Wzdów	formuła kongresu geniuzy, wybitnych twórców i naukowców z różnych dziedzin nauki i twórczości wraz z Nagrodą Trzech Geniuzy	NIE
47.	Wzdowska Wieża Babel	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	Wzdów	formuła międzynarodowego spotkania poliglotów	NIE
48.	Twierdza Narodów Oblężenie Sztuki i Zabawy	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła interdyscyplinarnego festiwalu sztuki	NIE
49.	Festiwal Orkiestr Dętych Europejskich Miast Fortecznych, Festiwal Poetów im. George'a Trakla	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła koncertowo-festiwalowa	NIE
50.	Spotkania Narodów Twierdzy	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła kongresu miłośników fortalicji	NIE
51.	Twierdza Piwosów i Kuchni Wojskowych i...	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła festiwalu piwa fortecznego i europejskich kuchni wojskowych	NIE
52.	Poligon Twierdzy Przemysł	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	Przemysł	formuła eventu sportowo-rekreacyjnego	CZĘŚCIOWO TAK (Wyszehradzki Ultramaraton, Przemysł)
53.	Poczta Lotnicza Twierdzy	obiekt	–	Przemysł	formuła małego lotniska połączonego z Muzeum Poczty Lotniczej oraz różnego rodzaju wydarzeniami czy organizacją lotów widokowych	NIE
54.	Festiwal Dwupłatowców ... pięknych maszyn latających... retro	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	Przemysł	formuła festiwalu samolotów dwupłatowych	NIE
55.	Muzeum Twierdzy Przemysł	obiekt	–	Przemysł	adaptacja fortu do funkcji plenerowego skansenu i muzeum wnętrz fortecznych oraz ośrodka recepcyjnego czy galerii	TAK

					sztuki	
56.	Wioska Narodów	obiekt	–	w otoczeniu Twierdzy Przemyśl	formuła ośrodka recepcyjnego z funkcją hotelową i gastronomiczną z usługami dodatkowymi	NIE
57.	Modlitwy Dukielskie festiwal piękna	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	Dukla	formuła festiwalu o przesłaniu kulturowo-etniczno-duchowym	NIE
58.	KARPACKA SÓL	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	gmina Tyrawa Solna	formuła pokazów z przewozami soli, jej spławianiem Sanem czy prezentacją starych zawodów związanych z solą i innego rodzaju imprezy solne	NIE
59.	Cukrówka – kolejka wąskotorowa	szlak	–	Przeworsk – Dynów	włączenie do podróży różnych degustacji, uatrakcyjnienie przejazdu przez tunel inscenizacją „napadu Beskidników w tunelu”	CZEŚCIOWO TAK (kolejka Pogórzanin)
60.	Karpacki Dworzec Orkiestr Dętych	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła festiwalu orkiestr kolejarskich Euroregionu Karpaty	NIE
61.	Karpackie Pociągi Retro	szlak	–	brak szczegółowych informacji	uruchomienie pociągów „retro” na najciekawszych widokowo trasach Karpat Wschodnich; zagospodarowanie i opracowanie Szlaku Kolejarzy Karpackich, z adaptacją wnętrz dworców kolejowych do funkcji kulturotwórczych	CZEŚCIOWO TAK (Bieszczady, Przeworsk-Dynów)
62.	Powołanie Stowarzyszenia Szlaków Kolejowych Podkarpacia	organizacja	–	–	celem jest ochrona dziedzictwa kulturowego i zagospodarowania turystycznego kolei podkarpackich	NIE
63.	CENTRUM ODLOTOWYCH POJAZDÓW – COP	obiekt	–	Centralny Okręg Przemysłowy	wykorzystanie terenów poprzemysłowych w formie ośrodków aktywnego wypoczynku w formule parku sportów motorowych	NIE
VI. TRAKT BŁĘKITNEGO SANU model szlaku według koncepcji Greenways						
OBSZAR:		dolina rzeki San, miejscowości położone wzdłuż biegu rzeki: Sianki (źródła), Bóbrka, Myczkowce, Lesko, Załuż (ruiny zamku Kmitów Sobień), Zasław, Zagórz (ujście Osławy), Sanok, Dębno (ujście Wisłoka), Mrzygłód, Nozdrzec, Dynów, Stonne, Dubiecko, Przemyśl, Medyka, Radymno, Jarosław, Wiązownica, Manasterz, Sieniawa, Kuryłówka, Sarzyna, Krzeszów, Koki, Rudnik, Ulanów, Nisko, Stalowa Wola, Radomyśl i Dąbrówka Pniowska (ujście Sanu do Wisły).				
64.	Kupiecki San	impreza (pakiet turystyczny)	–	wzdłuż nurtu Sanu	formuła tygodniowych (lub dłuższych) pakietów turystycznych, opartych na zasobach przyrodniczo-kulturowych, adresowanych do segmentów turystyki aktywnej i kulturowej	NIE
65.	Festiwal Rzecznych Miast...	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	miasta nadszańskie	formuła festiwalu prezentującego kulturę miast położonych nad rzekami górskimi z obszaru Polski oraz Europy	NIE
66.	Imprezy sportowe i rekreacyjne Traktu Błękitnego	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	dolina Sanu	formuła cyklu imprez o profilu wycieczkowym, osadzonych w środowisku przyrodniczym Sanu	TAK (różne wydarzenia)

	Sanu				i dopływów	
67.	Berdy dla twardzieli	wydarzenie	cały rok	rzeka San	formuła zabaw sportowych	NIE
68.	Święto Sanu	wydarzenie	3 dni	różne miejscowości położone wzdłuż biegu Sanu	formuła cyklu imprez rekreacyjno-sportowych i rozrywkowych	CZEŚCIOWO TAK (Festiwal Doliny Sanu)
69.	Górski Maraton Sanocki	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	wzdłuż brzegów Sanu	program wycieczkowy, z możliwościami przystosowania do formy rekreacyjnej	TAK (Biegi Górskie, Sanok)
70.	Triathlon Zimowy Beskidników	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	dolina Sanu	formuła specjalistycznej imprezy sportowej	NIE
71.	Maratony Wodne	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	rzeka San	formuła imprez sportowo-rekreacyjnych, wraz z Regatami Łodzi Kupieckich	CZEŚCIOWO TAK (Maraton Kajakowy)
72.	Królewski Maraton Sobieski	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	trasa traktu Królewskiego (Wilanów-Wysock)	formuła maratonów w formie biegów sztafetowych	NIE
73.	Mistrzostwa Polski Prezydentów i Burmistrzów Górskich Miast Nadrzecznych	wydarzenie	weekend	brak szczegółowych informacji	impreza sportowo-rozrywkowa z udziałem prezydentów i burmistrzów miast polskich, połączona z prezentacją kultury, tradycji miejskich, kuchni regionalnych	NIE
74.	Karpatiada Zimowa lub Karpatiada Letnia	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	różne miejsca województwa podkarpackiego	propozycja atrakcji rozrywkowych z bogatym zestawem imprez rekreacyjno-rozrywkowych, skierowanych do środowisk akademickich	NIE
75.	Festiwal sportów regionalnych	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	wzdłuż Sanu	formuła festiwalu gier i zabaw ludowych, w tym ruchowych, wyrastających z tradycji i obyczajowości lokalnej	NIE
76.	Park przygody... i wyczyńów...	obiekt	–	południowa i północna część województwa podkarpackiego	formuła „szkoły przetrwania”, sportowego „poligonu” dla miłośników wysiłku fizycznego	CZEŚCIOWO TAK (Parki Linowe, Rzeszów, Krosno)
77.	Program rozwoju „białych” i „zielonych” szkół	impreza (pakiet turystyczny)	–	południowa część województwa	program zajęć pozalekcyjnych	CZEŚCIOWO TAK (oferta obiektów noclegowych)
78.	Na szlakach Franciszka	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła ogólnopolskich spotkań turystycznych dzieci i młodzieży (także dorosłych) dotkniętych brakiem lub uszkodzeniem słuchu	CZEŚCIOWO TAK (rajdy organizowane przez PZG)
VII. TRAKTY KULTURY WSPÓŁCZESNEJ						
OBSZAR:		całe województwo				
79.	Festiwal Twórczości Artystycznej Polonii	wydarzenie	co 2 lata	każde miasto i miasteczko z odpowiednią infrastrukturą	rozwińnięcie programu Światowego Festiwalu Polonijnych Zespołów Folklorystycznych, organizowanego co dwa lata w Rzeszowie do formuły interdyscyplinarnego festiwalu w różnych dziedzinach twórczości artystycznej Polaków, mieszkających poza granicami kraju	NIE

80.	Wioska Polska	obiekt	–	brak szczegółowych informacji	program rekonstrukcji życia włościańskiego w różnych epokach i grupach etnicznych	NIE
81.	Foto ArtFest... Beksiński homage	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	Sanok i okolice	formuła międzynarodowego festiwalu i konkursu fotografii reportażowo-dokumentalnej	CZEŚCIOWO TAK (konkursy fotograficzne, Sanok)
82.	... jak milczą skrzypce	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła festiwalu dedykowanego Żydom podkarpackim: skrzypkom żydowskim i muzykom wiolinistycznym	CZEŚCIOWO TAK (Festiwal Psalmów Dawidowych, Kolbuszowa)
83.	Akademia Humanistyczna	impreza lub wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła stacjonarnych kursów, wykładów, zajęć obejmujących wiele dziedzin nauk humanistycznych i dyscyplin artystycznych, np. pisanie ikon	CZEŚCIOWO TAK (np. warsztaty pisanie ikon – różne miejsca)
84.	Centralny Okręg Piosenki	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	miasta Centralnego Okręgu Przemysłowego	formuła festiwalu piosenki literackiej, muzyki rozrywkowej, tanecznej i młodzieżowej; Tarnobrzeg: off-sceny okolice piosenki, Mielec: lot-nisko muzyki disco...; Stalowa Wola: ...wytop huty kultury...; Dębica: Festiwal artystów w drodze...	NIE
85.	Kraina Poetów... festiwal poezji plenerowej...	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła programu zasada się na czytaniu wierszy przez poetów, aktorów, ludzi znanych i nieznanym w plenerze	NIE
86.	Festiwal Kultury Karpat Wschodnich	wydarzenie	przez trzy miesiące letniego sezonu	miasteczka i wsie Bieszczadzkie i Beskidu Niskiego	formuła festiwalu z cyklem imprez prezentujących kulturę etniczną i współczesną Karpat Wschodnich	CZEŚCIOWO TAK (Święto Kultury Karpat Wschodnich, Sanok)
87.	Chaty Jędrka Połoniny wędrownie plenery i szlaki artystyczne...	obiekt	–	Orelec	formuła muzeum poświęconego Jędrkowi Połoninie, a zarazem ośrodek recepcyjny uczestników wędrownych plenerów artystycznych	CZEŚCIOWO TAK (różne warsztaty artystyczne)
88.	Tropy... Beskidnicy Bieszczadnicy Zakapiory	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	Bieszczady	formuła wędrowek górskich szlakami Bieszczadników w formie rajdów, zimowych przejść szlakami, nocą itp.	NIE
89.	PODKARPACKIE ZDROJE	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	Iwonicz Zdrój, Rymanów Zdrój, Polańczyk Zdrój i Horyniec Zdrój, Latoszyn	formuła interdyscyplinarnych programów kulturowych, wzbogacających ofertę programową podkarpackich uzdrowisk	TAK (różne inicjatywy)
90.	Bale w... karnawale...	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła festiwalu kultury tanecznej	NIE
91.	Salony zdrojowe	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	pokazy mody zdrojowej i kosmetyki naturalnej	NIE
92.	Parady i zwady	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła inscenizacji wydarzeń towarzyskich, anegdotycznych, romansowych związanych z dziejami uzdrowisk podkarpackich	NIE

93.	Zdrojowy Sezon Kabaretowy Piwnicy pod Baranami	wydarzenie	lato	brak szczegółowych informacji	formuła letniego festiwalu kabaretu polskiego	NIE
94.	Zdroje sztuki i... nauki	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	Iwonicz Zdrój	formuła festiwalu sztuki współczesnej w różnych dyscyplinach twórczości, rozwinięcie iwoniczkich projektów artystycznych: Festiwalu Polonijnego Dziecięcych Zespołów Folklorystycznych i Muzykowania Kapel Pogranicza	NIE
95.	Festiwal Uzdrowisk Karpackich Polska – Słowacja – Ukraina	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła festiwalu: prezentacja dziedzictwa i kultury współczesnej karpackich uzdrowisk	NIE
96.	Uniwersytety Zdrojowe im. Anny Potockiej	impreza lub wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła programów edukacyjnych, adresowanych do kuracjuszy i turystów oraz do mieszkańców uzdrowisk podkarpackich; Zdrojowy uniwersytet III wieku	NIE
97.	Iluminacje zdrojowe...	wydarzenie	cały rok	brak szczegółowych informacji	całoroczny cykl spotkań, wykładów i debat z wybitnymi ludźmi polskiej kultury i nauki	NIE
98.	Festiwal Pięknych i Mądrych... im. Amelii Żałuskiej	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła festiwalu twórczości kobiet, wybitnych artystek	NIE
99.	Szlaki zdrojowe... sportowe... spacerowe...	wydarzenie	brak szczegółowych informacji	brak szczegółowych informacji	formuła imprez sportowych i rekreacyjnych firmowanych przez znanych sportowców	NIE

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie *Koncepcji produktów turystycznych w województwie podkarpackim, stanowiącej część Strategii rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013*, a stopień realizacji produktów turystycznych według wyszukiwarki internetowej Google.

Podsumowując przeprowadzone analizy, dotyczące wykorzystania pomysłów na nowe produkty turystyczne zapisane we wspomnianej Koncepcji, należy zwrócić uwagę, iż:

- 71,7% produktów turystycznych nie zostało w ogóle zrealizowanych,
- 22,2% produktów zostało zrealizowanych z pewnej części, tj. widoczne jest nawiązanie do pomysłu zaproponowanego w Koncepcji,
- 6,1% produktów zostało zrealizowanych w całości, zgodnie z pomysłem zaproponowanym w Koncepcji.

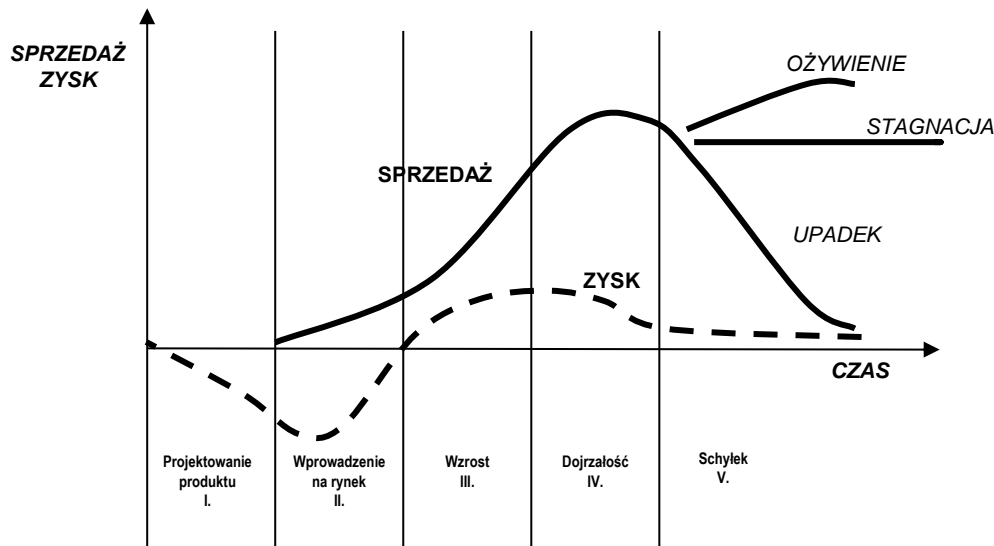
Biorąc pod uwagę dodatkowy, dłuższy czas (6 lat od zakończenia Strategii rozwoju turystyki), który umożliwił realizację Koncepcji produktów turystycznych, trzeba podkreślić **stosunkowo niski wskaźnik wdrożenia zaproponowanych tam pomysłów jako nowe produkty turystyczne**.

10.5 Cykl życia wybranych produktów turystycznych województwa podkarpackiego

Cykl życia produktu turystycznego (rysunek 26) obejmuje czas, w którym zostaje on wymyślony i przygotowany do wprowadzenia na rynek turystyczny (etap pozarynkowy, faza I) i zaistnieje na rynku, gdzie znajduje on nabywców (etap rynkowy). Podczas etapu rynkowego występują różne

fazy cyklu życia produktu turystycznego, tj. faza wprowadzenia na rynek (faza II), wzrostu (faza III), dojrzałości (faza IV) i schyłku produktu na rynku (faza V). W tym ostatnim przypadku mogą wystąpić różne scenariusze dalszego istnienia produktu na rynku: ponownego ożywienia (najbardziej pożądanego), stagnacji lub całkowitego upadku produktu.

Rysunek 26: Przebieg cyklu życia produktu turystycznego na rynku

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie cyklu życia produktu turystycznego R. Butlera.

Chcąc określić sytuację, w jakiej znajdują się wiodące produkty turystyczne województwa podkarpackiego w zakresie ich cyklu życia na rynku, w tabeli 46 przedstawiono dane dotyczące liczby odwiedzin w największych atrakcjach turystycznych regionu. Należy zwrócić uwagę na utrudniony dostęp do tego typu danych i ograniczony okres, dla którego udało się uzyskać informacje, co nie pozwoliło na całościowe spojrzenie na zjawisko.

Tabela 46: Frekwencja w największych atrakcjach turystycznych województwa podkarpackiego

LP	NAZWA ATRAKCJI	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1.	BIESZCZADZKI PARK NARODOWY	330 000	297 000	332 000	353 700	388 000	–	–	–
2.	MUZEUM PRZYRODNICZE BIESZCZADZKIEGO PARKU NARODOWEGO				18 634	17 918	23 234	21 108	20 983
3.	MAGURSKI PARK NARODOWY	45 000	40 000	50 000	40 000	40 000	40 000	40 000	40 000
4.	MUZEUM OŚRODEK EDUKACYJNY MAGURSKIEGO PARKU NARODOWEGO	15 602	14 481	16 173	16 912	16 261	–	–	–
5.	ZAPORA W SOLINIE (JEZIORA NA SANIE)	27 937	28 696	29 368	36 135	38 600	–	–	–
6.	ZESPÓŁ PAŁACOWO-PARKOWY W ŁAŃCUCIE	301 678	307 947	319 172	316 125	340 587	389 104	438 604	401 673
7.	ZAMEK W KRASICZYNIE	–	–	–	92 274	94 923	108 469	115 488	156 033
8.	ZAMEK W BARANOWIE SANDOMIERSKIM	–	–	–	35 302	40 865	45 190	44 888	46 046

LP	NAZWA ATRAKCJI	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
9.	MUZEUM BUDOWNICTWA LUDOWEGO W SANOKU	110 000	140 000	140 000	143 278	140 481	150 169	156 112	163 867
10.	MUZEUM KULTURY LUDOWEJ W KOLBUSZOWEJ	32 119	35 690	37 143	35 205	35 369	42 169	40 041	47 643
11.	MUZEUM OKRĘGOWE W RZESZOWIE	23 582	29 229	46 311	24 793	28 814	24 265	25 988	26 638
12.	MUZEUM OKRĘGOWE W RZESZOWIE ODDZIAŁ: MUZEUM HISTORII MIASTA	5 184	5 259	7 565	7 881	7 493	7 283	7 700	8 176
13.	MUZEUM OKRĘGOWE W RZESZOWIE ODDZIAŁ: MUZEUM ETNOGRAFICZNE	6 964	5 598	7 192	5 593	11 807	10 497	11 811	11 166
14.	MUZEUM PODKARPACKIE W KROŚNIE	11 833	10 154	12 291	15 342	10 065	16 212	13 550	14 789
15.	MUZEUM PODKARPACKIE W KROŚNIE ODDZIAŁ: SKANSEN ARCHEOLOGICZNY KARPACKA TROJA	56 761	51 782	39 370	40 895	34 762	47 285	40 920	36 731
16.	MUZEUM NARODOWE ZIEMI PRZEMYSKIEJ W PRZEMYSŁU	41 470	32 180	30 847	11 063	13 728	14 388	14 223	11 521
17.	MUZEUM NARODOWE ZIEMI PRZEMYSKIEJ W PRZEMYSŁU ODDZIAŁ MUZEUM HISTORII MIASTA	14 367	14 456	13 313	11 063	5 585	5 789	4 533	3 385
18.	MUZEUM NARODOWE ZIEMI PRZEMYSKIEJ W PRZEMYSŁU ODDZIAŁ MUZEUM DZWONÓW I FAJEK	14 262	5 995	8 991	11 609	10 510	16 128	19 611	19 498
19.	MUZEUM REGIONALNE W BRZOSZOWIE	–	5 237	5 583	5 674	4 320	3 895	3 567	1 375
20.	MUZEUM LALEK W PILŹNIE	18 450	16 900	18 800	18 500	17 800	15 500	14 800	12 500
21.	MUZEUM REGIONALNE W DĘBICY	3 968	2 221	3 670	7 320	6 500	6 673	5 754	5 433
22.	MUZEUM REGIONALNE W JAŚLE	–	–	–	4 953	3 498	2 801	6 096	8 206
23.	MUZEUM RZEMIOSŁA W KROŚNIE	10 813	10 813	9 788	10 017	6 602	6 716	6 284	9 375
24.	MUZEUM HISTORYCZNE – PAŁAC W DUKLI	16 034	15 238	15 150	15 050	14 362	15 972	16 122	16 966
25.	MUZEUM MARII KONOPNICKIEJ W ŻARNOWCU	14 012	10 752	11 101	11 635	11 650	11 942	11 904	11 522
26.	MUZEUM KULTURY	–	–	–	12 153	12 235	13 567	13 456	11 460

LP	NAZWA ATRAKCJI	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	ŁEMKOWSKIEJ W ZYNDRANOWEJ								
27.	MUZEUM PRZEMYSŁU NAFTOWEGO I GAZOWNICZEGO BÓBRKA	30 054	26 292	25 858	28 702	31 608	35 531	37 011	43 464
28.	MUZEUM PRZYRODNICZO- ŁOWIECKIE KNIEJA` W NOWOSIÓŁKACH	-	-	-	5 900	4 600	5 091	4 905	8 000
29.	MUZEUM KRESÓW W LUBACZOWIE	17 226	17 226	21 562	21 900	22 865	13 000	13 010	22 271
30.	MUZEUM REGIONALNE W MIELCU	5 217	12 011	10 641	15 918	10 750	6 793	10 453	12 349
31.	ARBORETUM I ZAKŁAD FIZJOGRAFII W BOLESTRĄ- SZYCACH	61 392	52 351	55 063	57 300	46 940	65 932	55 560	59 491
32.	MUZEUM ARCHIDIECEZJALNE IM. ŚW. JÓZEFA SEBASTIANA PELCZARA BISKUPA W PRZEMYŚLU	6 193	8 984	6 699	6 059	7 908	7 435	7 688	8 642
33.	MUZEUM W PRZEWORSKU ZESPÓŁ PAŁACOWO- -PARKOWY	11 200	10 500	9 250	8 800	8 200	8 500	8 400	8 300
34.	MUZEUM MLECZARSTWA W RZESZOWIE	1 900	2 400	2 350	8 000	2 150	2 150	2 150	1 700
35.	MUZEUM DOBRANOCEK W RZESZOWIE	24 813	24 841	23 664	24 113	25 352	33 867	31 608	28 436
36.	MUZEUM DIECEZJALNE W RZESZOWIE	-	-	-	5 300	4 500	2 000	1 400	1 500
37.	MUZEUM HISTORYCZNE W SANOKU	29 342	61 257	58 719	68 653	61 272	81 456	67 599	60 777
38.	MUZEUM REGIONALNE W STALOWEJ WOLI	14 200	14 550	20 982	26 924	24 625	50 057	113 390	81 130
39.	MUZEUM HISTORYCZNE MIASTA TARNOBRZEGA	3 652	6 995	6 135	9 509	11 000	7 261	11 111	7 918
40.	PRYWATNE MUZEUM TECHNIKI I MILITARIÓW W RZESZOWIE	-	-	-	8 000	10 000	18 000	18 900	14 000
41.	GMINNE MUZEUM KULTURY DUCHOWEJ IMATERIALNEJ BOJKÓW W MYCZKOWIE	-	4 000	4 000	5 700	7 500	-	-	-
42.	SANKTUARIUM MĘKI PAŃSKIEJ I MB W KALWARII PACŁAWSKIEJ	120 000	120 000	120 000	120 000	-	120 000	120 000	120 000
43.	SANKTUARIUM MB POCIESZENIA	500 000	500 000	500 000	500 000	-	500 000	500 000	500 000

LP	NAZWA ATRAKCJI	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	W LEŻAJSKU								
44.	PODZIEMNA TRASA TURYSTYCZNA W RZESZOWIE	35 614	32 038	34 717	37 976	–	37 733	41 716	42 666
45.	CENTRUM DZIEDZICTWA SZKŁA W KROŚNIE	–	18 120	36 841	37 666	39 833	–		–
46.	BIESZCZADZKA KOLEJKA LEŚNA	73 048	85 396	94 483	102 606	130 000	–	–	
47.	BIESZCZADZKIE DREZYNY ROWEROWE	–	–	–	–	35 000	–	–	–

Źródło: 2BA doradztwo strategiczne – opracowanie na podstawie: Z. Kruczek, *Frekwencja w polskich atrakcjach turystycznych 2011-2015*, Wyd. Proksenia, Kraków 2017 oraz materiałów własnych Z. Kruczka.

Poddając analizie przedstawione powyżej dane dotyczące frekwencji w atrakcjach turystycznych województwa podkarpackiego, w kolejnej tabeli 47 zestawiono je ze względu na fazę dojrzałości rynkowej. Podzielono je także ze względu na liczbę osób, które korzystały z nich w ostatnich latach. W zestawieniu nie zostały uwzględnione „Bieszczadzkie drezyne rowerowe” ze względu na brak dostępu do aktualnych danych.

Tabela 47: Aktualna sytuacja atrakcji turystycznych województwa podkarpackiego ze względu na frekwencję (numeracja atrakcji zgodna z tabelą poprzednią)

FREKWENCJA W ATRAKCJACH (ŚREDNIA LICZBA OSÓB ROCZNIE)	ATRAKCJE ZE WZGLĘDU NA FAZĘ RYNKOWĄ		
	SPADEK	STAGNACJA	WZROST/ OŻYWIENIE
OD 100,1 TYS.	–	42, 43	1, 6, 7, 9, 46
40,1 – 100,0 TYS..	–	3, 31, 37, 44	5, 8, 10, 27, 38, 45
20,1 – 40,0 TYS.	15	2, 11, 29, 35	-
10,1 – 20 TYS.	16, 20	4, 13, 14, 24, 25, 26, 30, 40	18
DO 10 TYS.	17, 19, 21, 34, 36	32, 33, 39	12, 22, 23, 28, 41

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Pogrupowanie atrakcji ze względu na liczbę osób z nich korzystających i jednocześnie zestawienie fazy ich funkcjonowania na rynku turystycznym pokazuje kilka zależności:

- Największe pod względem liczby odwiedzających atrakcje turystyczne województwa generalnie są w dobrej kondycji, przeważa tutaj faza wzrostu/ożywienia. Pozostałe są w fazie stagnacji, czyli ustabilizowania na podobnym, stosunkowo wysokim poziomie sprzedaży oferty/usług,
- Najwięcej atrakcji w fazie ożywienia/wzrostu odnosi się albo do dużych atrakcji, albo do bardzo małych. W przypadku tych ostatnich oznacza to duże szanse na odniesienie sukcesu na rynku turystycznym,
- Małe atrakcje są generalnie w sytuacji albo spadku, albo wzrostu/ożywienia. W przypadku atrakcji, które przy małym ruchu turystycznym odnotowują spadek, należy zapewne liczyć się z nierentownością i koniecznością znacznych zmian lub wycofania z rynku. Być może po istotnych korektach będą one mogły ponownie, z sukcesem wejść na rynek turystyczny,
- Najwięcej atrakcji w fazie stagnacji jest wśród tych, które obsługują od 10 do 40 tys. osób rocznie. Są to w skali województwa atrakcje średniej wielkości i taka sytuacja może świadczyć o tym, że nie inwestują one w dalszy rozwój i działalność marketingową, a obecny poziom sprzedaży ich zadowala. Należy jednak pamiętać, że brak lub zbyt słabe nasilenie działań aktywizujących sprzedaż z czasem doprowadzi do jej spadku, gdyż stali klienci będą odchodzić, a nowi się nie pojawią.

11 Ocena potencjału turystycznego regionów turystycznych województwa podkarpackiego

W poniższym rozdziale zostanie poddany ocenie potencjał turystyczny pięciu obszarów geograficzno-turystycznych, które obejmują teren województwa podkarpackiego, tj. Beskid Niski, Bieszczady, dolina rzeki San, Kotlina Sandomierska, Pogórze Karpackie oraz Roztocze Południowe. Zastosowano tutaj metodę ważenia cech, co pozwoliło na wyodrębnienie czynników, które stanowią o sile, słabości bądź mają neutralny wpływ na potencjał turystyczny danego obszaru. Wagi i ocena zostały wykonane metodą ekspercką, przy czym podstawę oceny stanowiły informacje zawarte w diagnozie. Są one istotne w procesie formułowania zapisów analizy SWOT. Wyniki przyjmujące wartości najbardziej się odchylające *in plus* lub *in minus* zostały zaznaczone pogrubioną czcionką. Wstępną wersję oceny zweryfikowano o wyniki badań i konsultacji z regionalnymi i lokalnymi interesariuszami w dziedzinie turystyki.

11.1 Beskid Niski

1. KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA OBSZARU

Beskid Niski stanowi ostatni, najbardziej na wschód wysunięty fragment Beskidów Zachodnich, znajdziemy tu niewysokie, zalesione pasma górskie o wysokościach do 850 m n.p.m.¹⁷⁷, ze śródgóorskimi obniżeniami. Utworzono tu Magurski Park Narodowy i kilka rezerwatów przyrody. Zlokalizowane są dwa uzdrowiska: Iwonicz-Zdrój i Rymanów-Zdrój. W górski krajobraz wkomponowane są zabytkowe kościoły i cerkwie. Znaczną frekwencją odznaczają się muzea zlokalizowane w Krośnie (Muzeum Okręgowe z kolekcją lamp naftowych oraz Centrum Dziedzictwa Szkła) oraz skanseny – naftowy w Bóbrce i archeologiczny zwany „Karpacką Troją” w Trzciny koło Jasła. Oprócz górskich szlaków znajdziemy tu tematyczny szlak naftowy; to również region oryginalnej kultury Łemków. U stóp Beskidu Niskiego położone jest miasto Krosno z zabytkowym układem urbanistycznym i wieloma zabytkami. Wałorem tego regionu jest cisza i spokój wobec stosunkowo małej frekwencji turystów. Dobrze rozwinięta jest też agroturystyka.

2. OCENA POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO OBSZARU

Tabela 48: Ocena potencjału turystycznego Beskidu Niskiego

CZYNNIK	OCENA			WAGA od 1 (min) do 5 (max)	WYNIK SIŁA/ SŁABOŚĆ (POZ. 2 LUB 3 LUB 4) x WAGA (POZ. 5)/10
	SIŁA +2 (duża) lub +1 (średnia)	NEUTRALNA 0	SŁABOŚĆ -1 (średnia) lub -2 (duża)		
DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA:					
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ DROGOWA (KRAJ, ZAGRANICA)			-2	5	-1,0
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ KOLEJOWA (KRAJ, ZAGRANICA)			-2	3	-0,6
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ LOTNICZA (KRAJ, ZAGRANICA)		0		4	0
WEWNĘTRZNA SIEĆ KOMUNIKACYJNA			-1	5	-0,5
NATEŻENIE RUCHU SAMOCHODOWEGO	1			5	0,5
POTENCJAŁ PRZYRODNICZY/ ŚRODOWISKOWY:					
ATRAKCJE PRZYRODNICZE	+2			5	1,0

¹⁷⁷ Na terenie województwa podkarpackiego; najwyższe kulminacje – Lackowa (997 m n.p.m.) i Busov (1002 m n.p.m.) znajdują się w zachodniej części Beskidu Niskiego na terenie województwa małopolskiego i na Słowacji.

WALORY ESTETYCZNE KRAJOBRAZU	+2			5	1,0
UŻYTKI ZIELONE I ZALESIENIE	+2			4	0,8
OBSZARY OCHRONY PRZYRODNICZEJ (PARKI NARODOWE, KRAJOBRAZOWE, REZERWATY PRZYRODY, BIOSFERY, NATURA 2000)	+2			4	0,8
STAN ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO	+2			5	1,0
ZASOBY UZDROWISKOWE/LECZNICZE	+2			5	1,0
CHEMIZACJA ROLNICTWA	+2			1	0,2
PRODUKCJA NATURALNEJ ŻYWNOŚCI, W TYM EKOLOGICZNEJ	+2			2	0,4
POTENCJAŁ KULTUROWY:					
LOKALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE	+2			5	1,0
UKŁADY URBANISTYCZNE I ZABYTKI, W TYM OBIEKTY NA LIŚCIE UNESCO	+2			5	1,0
ATRAKCJE KULTURY NIEMATERIALNEJ (HISTORIA, ATMOSFERA, RELIGIA ITD.)	+2			5	1,0
ŻYWA KULTURA LUDOWA, FOLKLOR, RĘKODZIEŁO	+1			5	0,5
TRADYCJE KULINARNE	+2			5	1,0
STAN TECHNICZNY OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH	+1			3	0,3
LOKALNE OŚRODKI UPOWSZECHNIANIA KULTURY, DZIAŁALNOŚĆ ARTYSTYCZNA	+1			3	0,3
ADAPTACJA OBIEKTÓW KULTURY NA CELE TURYSTYCZNE	+1			3	0,3
ZNANE POSTACIE ZWIĄZANE Z REGIONEM	+1			2	0,2
POTENCJAŁ SPOŁECZNY:					
LOKALNE TRADYCJE TURYSTYCZNE		0		2	0
ZASOBY I ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE LOKALNYCH ORGANIZACJI TURYSTYCZNYCH	+1			5	0,5
ZASOBY KADROWE/PRACY	+1			5	0,5
KWALIFIKACJE I KOMPETENCJE PRACOWNICZE, W TYM W ZAKRESIE OBSŁUGI SPECJALISTYCZNYCH FORM TURYSTYKI	+1			5	0,5
RODZINNE GOSPODARSTWA ROLNE, SADOWNICZE, PSZCZELARSKIE, WINIARSKIE ITD.	+2			3	0,6
LOKALNI TWÓRCY LUDOWI ORAZ WYKONUJĄCY GINĄCE ZAWODY	+1			3	0,3
ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH	+1			5	0,5
IDENTYFIKACJA MIESZKAŃCÓW Z REGIONEM	+2			5	1,0
POTENCJAŁ KAPITAŁOWO-INWESTYCYJNY:					
DOSTĘPNOŚĆ KAPITAŁU LOKALNEGO, KRAJOWEGO I ZAGRANICZNEGO			-1	5	-0,5
DOSTĘP I WYKORZYSTANIE FUNDUSZY ZEWNĘTRZNYCH, W TYM Z UE I INNYCH PROGRAMÓW	+1			5	0,5
STABILNOŚĆ FINANSOWA LOKALNYCH SAMORZĄDÓW TERYTORIALNYCH			-1	2	-0,2
FINANSOWANIE DZIAŁAŃ Z ZAKRESU OCHRONY KULTURY I PRZYRODY	+1			2	0,2
ZAMOŻNOŚĆ SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH			-2	3	-0,6
PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ LOKALNA, MŚP	+2			5	1,0
POTENCJAŁ MARKETINGOWY:					
INNOWACYJNE, SPECJALISTYCZNE PRODUKTY TURYSTYCZNE	+1			5	0,5
CYKLICZNE WYDARZENIA KULTURALNE, SPORTOWE, REKREACYJNE ITD.	+1			5	0,5
DOSTĘP I WYKORZYSTANIE NOWOCZESNYCH TECHNOLOGII W KOMUNIKACJI MARKETINGOWEJ			0	4	0,4
DZIAŁALNOŚĆ PROMOCYJNA, W TYM WYEKSPONOWANIE UNIKATOWYCH CECH LOKALNYCH	+1			5	0,5
WIZERUNEK TURYSTYCZNY OBSZARU	+1			5	0,5
ZNAJOMOŚĆ I EKSPLOACJA OBSZARU WŚRÓD TURYSTÓW	0	0		5	0

JAKOŚĆ USŁUG I OBSŁUGI TURYSTÓW	+1			5	0,5
WSPÓŁPRACA I KOORDYNACJA DZIAŁAŃ LOKALNYCH (MARKETING RELACJI)		0		5	0
FORMY TURYSTYKI:					
TURYSTYKA AKTYWNA I KWALIFIKOWANA	+2			5	1,0
TURYSTYKA PIESZA I ROWEROWA	+2			3	0,6
TURYSTYKA WODNA			-1	1	-0,1
TURYSTYKA SPECJALISTYCZNA	+2			4	0,8
TURYSTYKA ZDROWOTNA I UZDROWISKOWA	+2			5	1,0
TURYSTYKA MIEJSKA I KULTUROWA	+1			4	0,8
TURYSTYKA WYPOCZYNKOWO-REKREACYJNA	+2			5	1,0
TURYSTYKA TRANSGRANICZNA (PRZYGRANICZNA)	+1			4	0,4
TURYSTYKA BIZNESOWA	+1			3	0,3
TURYSTYKA NA TERENACH WIEJSKICH	+1			4	0,4
TURYSTYKA KULINARNA	+2			3	0,6
ORGANIZACJA I OBSŁUGA RUCHU TURYSTYCZNEGO:					
SEZONOWOŚĆ RUCHU TURYSTYCZNEGO			-2	5	-1,0
NATEŻENIE RUCHU TURYSTYCZNEGO		0		5	0
BEZPIECZEŃSTWO	+1			3	0,3
SIEĆ TERENOWEJ INFORMACJI TURYSTYCZNEJ	+1			4	0,8
OZNAKOWANIE TURYSTYCZNE	+1			5	0,5
SIEĆ SZLAKÓW TURYSTYCZNYCH	+1			4	0,4
STOPIEŃ PRZYSTOSOWANIA WALORÓW DO PEŁNIENIA FUNKCJI TURYSTYCZNYCH	+1			4	0,4
MONITORING RUCHU TURYSTYCZNEGO			-2	4	-0,8
BAZA NOCLEGOWA, W TYM LOKOWANIE W NAJPOPULARNIEJSZYCH SYSTEMACH REZERWACYJNYCH			-1	5	-0,5
BAZA ŻYWIENIOWA, W TYM OFERTA PRODUKTÓW LOKALNYCH I RECEPTUR	+1			5	0,5
BAZA SPORTOWO-REKREACYJNA, W TYM ZAGOSPODAROWANIE TERENÓW REKREACYJNYCH		0		5	0
BAZA I OFERTA Z ZAKRESU USŁUG LECZNICZYCH I ZDROWOTNYCH			-1	4	-0,4
BAZA I OFERTA Z ZAKRESU KULTURALNO-ROZRYWKOWEGO (KINA, TEATRY, KLUBY, DANCINGI ITP.)		0		4	0
POZOSTAŁA BAZA I OFERTA TOWARZYSZĄCA (NP. SKLEPY, BANKI, PARKINGI ITD.)			-1	3	-0,3
OFERTA CZASU WOLNEGO W NIESPRZYJAJĄCYCH WARUNKACH POGODOWYCH			-2	5	-1,0

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne

11.2 Bieszczady

1. KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA OBSZARU

Najbardziej atrakcyjne szlaki turystyczne znajdują się w obrębie Bieszczadzkiego Parku Narodowego, wędruje nimi rocznie prawie 600 tys. turystów. Bieszczadzkie atrakcje to sporty górskie: narciarstwo biegowe, zjazdowe oraz ski-tourowe. Zlokalizowane na skraju regionu jeziora zaporowe – Solińskie i Myczkowskie – umożliwiają uprawianie sportów wodnych (żeglarstwo, kajaki) oraz wypoczynek i rekreację nad wodą. Polańczyk jest dynamicznie rozwijającym się uzdrowiskiem.

Bieszczady to tygiel kultur, zwłaszcza wpływy różnych mniejszości etnicznych odznaczyły się na lokalnej architekturze, sztuce ludowej i kuchni. Mowa tutaj głównie o kulturze Bojków i Łemków. Lesko i Sanok to bramy Bieszczadów, pełne zabytków i turystów zwiedzających Muzeum Budownictwa Ludowego oraz Muzeum Historyczne. Rekordy popularności biją Bieszczadzka Kolejka Leśna oraz Bieszczadzkie Drezyny Rowerowe. Bieszczady stały się markowym produktem turystycznym o wyraźnym wizerunku osobliwych i dzikich gór, niestety coraz bardziej zatłoczonych.

2. OCENA POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO OBSZARU

Tabela 49: Ocena potencjału turystycznego Bieszczad

CZYNNIK	OCENA			WAGA od 1 min do 5 max	WYNIK SIŁA/ SŁABOŚĆ (POZ. 2 LUB 3 LUB 4) x WAGA (POZ. 5) /10
	SIŁA +2 (duża) lub +1 (średnia)	NEUTRALNA 0	SŁABOŚĆ -1 (średnia) lub -2 (duża)		
DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA:					
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ DROGOWA (KRAJ, ZAGRANICA)			-2	5	-1,0
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ KOLEJOWA (KRAJ, ZAGRANICA)			-2	3	-0,6
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ LOTNICZA (KRAJ, ZAGRANICA)			-1	4	-0,4
WEWNĘTRZNA SIĘĆ KOMUNIKACYJNA			-1	5	-0,5
NATEŻENIE RUCHU SAMOCHODOWEGO	+2			5	1,0
POTENCJAŁ PRZYRODNICZY/ ŚRODOWISKOWY:					
ATRAKCJE PRZYRODNICZE	+2			5	1,0
WALORY ESTETYCZNE KRAJOBRAZU	+2			5	1,0
UŻYTKI ZIELONE I ZALESIENIE	+2			4	0,8
OBSZARY OCHRONY PRZYRODNICZEJ (PARKI NARODOWE, KRAJOBRAZOWE, REZERWATY PRZYRODY, BIOSFERY, NATURA 2000)	+2			5	1,0
STAN ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO	+2			5	1,0
ZASOBY UZDROWISKOWE/LECZNICZE	+1			5	0,5
CHEMIZACJA ROLNICTWA	+2			1	0,2
PRODUKCJA NATURALNEJ ŻYWNOŚCI, W TYM EKOLOGICZNEJ	+2			2	0,4
POTENCJAŁ KULTUROWY:					
LOKALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE	+1			5	0,5
UKŁADY URBANISTYCZNE I ZABYTKI, W TYM OBIEKTY NA LIŚCIE UNESCO	+2			5	1,0
ATRAKCJE KULTURY NIEMATERIALNEJ (HISTORIA, ATMOSFERA, RELIGIA ITD.)	+2			5	1,0
ŻYWA KULTURA LUDOWA, FOLKLOR, RĘKODZIEŁO	+1			5	0,5
TRADYCJE KULINARNE	+2			5	1,0
STAN TECHNICZNY OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH	+1			3	0,3
LOKALNE OŚRODKI UPOWSZECHNIANIA KULTURY, DZIAŁALNOŚĆ ARTYSTYCZNA	+1			3	0,3
ADAPTACJA OBIEKTÓW KULTURY NA CELE TURYSTYCZNE	0	0		3	0
ZNANE POSTACIE ZWIĄZANE Z REGIONEM	+1			2	0,2
POTENCJAŁ SPOŁECZNY:					
LOKALNE TRADYCJE TURYSTYCZNE	+2			4	0,8
ZASOBY I ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE LOKALNYCH ORGANIZACJI TURYSTYCZNYCH	+1			5	0,5
ZASOBY KADROWE/PRACY	+1			5	0,5
KWALIFIKACJE I KOMPETENCJE PRACOWNICZE, W TYM W ZAKRESIE OBSŁUGI SPECJALISTYCZNYCH FORM TURYSTYKI	+1			5	0,5
RODZINNE GOSPODARSTWA ROLNE, SADOWNICZE, PSZCZELARSKIE, WINIARSKIE ITD.	+2			3	0,6
LOKALNI TWÓRCY LUDOWI ORAZ WYKONUJĄCY GINĄCE ZAWODY	+2			3	0,6
ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH	+1			5	0,5
IDENTYFIKACJA MIESZKAŃCÓW Z REGIONEM	+2			5	1,0
POTENCJAŁ KAPITAŁOWO-INWESTYCYJNY:					
DOSTĘPNOŚĆ KAPITAŁU LOKALNEGO, KRAJOWEGO I ZAGRANICZNEGO			-1	5	-0,5

DOSTĘP I WYKORZYSTANIE FUNDUSZY ZEWNĘTRZNYCH, W TYM Z UE I INNYCH PROGRAMÓW	+1			5	0,5
STABILNOŚĆ FINANSOWA LOKALNYCH SAMORZĄDÓW TERYTORIALNYCH		0		2	0
FINANSOWANIE DZIAŁAŃ Z ZAKRESU OCHRONY KULTURY I PRZYRODY	+1			2	0,2
ZAMOŻNOŚĆ SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH		0		3	0
PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ LOKALNA, MŚP	+2			5	1,0
POTENCJAŁ MARKETINGOWY:					
INNOWACYJNE, SPECJALISTYCZNE PRODUKTY TURYSTYCZNE	+2			5	1,0
CYKLICZNE WYDARZENIA KULTURALNE, SPORTOWE, REKREACYJNE ITD.	+2			5	1,0
DOSTĘP I WYKORZYSTANIE NOWOCZESNYCH TECHNOLOGII W KOMUNIKACJI MARKETINGOWEJ		0		4	0
DZIAŁALNOŚĆ PROMOCYJNA, W TYM WYEKSPONOWANIE UNIKATOWYCH CECH LOKALNYCH	+1			5	0,5
WIZERUNEK TURYSTYCZNY OBSZARU	+2			5	1,0
ZNAJOMOŚĆ I EKSPLOACJA OBSZARU WŚRÓD TURYSTÓW	+2			5	1,0
JAKOŚĆ USŁUG I OBSŁUGI TURYSTÓW	+1			5	0,5
WSPÓŁPRACA I KOORDYNACJA DZIAŁAŃ LOKALNYCH (MARKETING RELACJI)		0		5	0
FORMY TURYSTYKI:					
TURYSTYKA AKTYWNA I KWALIFIKOWANA	+2			5	1,0
TURYSTYKA PIESZA I ROWEROWA	+2			3	0,6
TURYSTYKA WODNA	+2			5	1,0
TURYSTYKA SPECJALISTYCZNA	+2			4	0,8
TURYSTYKA ZDROWOTNA I UZDROWISKOWA	+2			5	1,0
TURYSTYKA MIEJSKA I KULTUROWA	+1			4	0,8
TURYSTYKA WYPOCZYNKOWO-REKREACYJNA	+2			5	1,0
TURYSTYKA TRANSGRANICZNA (PRZYGRANICZNA)	+1			4	0,4
TURYSTYKA BIZNESOWA	+1			3	0,3
TURYSTYKA NA TERENACH WIEJSKICH	+1			4	0,4
TURYSTYKA KULINARNA	+2			3	0,6
ORGANIZACJA I OBSŁUGA RUCHU TURYSTYCZNEGO:					
SEZONOWOŚĆ RUCHU TURYSTYCZNEGO	+1			5	0,5
NATĘŻENIE RUCHU TURYSTYCZNEGO	+1			5	0,5
BEZPIECZEŃSTWO	+1			3	0,3
SIEĆ TERENOWEJ INFORMACJI TURYSTYCZNEJ	+1			4	0,8
OZNAKOWANIE TURYSTYCZNE	+1			5	0,5
SIEĆ SZLAKÓW TURYSTYCZNYCH	+1			4	0,4
STOPIEŃ PRZYSTOSOWANIA WALORÓW DO PEŁNIENIA FUNKCJI TURYSTYCZNYCH	+1			4	0,4
MONITORING RUCHU TURYSTYCZNEGO	+1			4	0,4
BAZA NOCLEGOWA, W TYM LOKOWANIE W NAJPOPULARNIEJSZYCH SYSTEMACH REZERWACYJNYCH	+1			5	0,5
BAZA ŻYWIENIOWA, W TYM OFERTA PRODUKTÓW LOKALNYCH I RECEPTUR	+1			5	0,5
BAZA SPORTOWO-REKREACYJNA, W TYM ZAGOSPODAROWANIE TERENÓW REKREACYJNYCH	+2	0		5	1,0
BAZA I OFERTA Z ZAKRESU USŁUG LECZNICZYCH I ZDROWOTNYCH			-1	4	-0,4
BAZA I OFERTA Z ZAKRESU KULTURALNO-ROZRYWKOWEGO (KINA, TEATRY, KLUBY, DANCINGI ITP.)		0		4	0
POZOSTAŁA BAZA I OFERTA TOWARZYSZĄCA (NP. SKLEPY, BANKI, PARKINGI ITD.)			-1	3	-0,3
OFERTA CZASU WOLNEGO W NIESPRZYJAJĄCYCH WARUNKACH POGODOWYCH			-1	5	-0,5

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

11.3 Dolina rzeki San

1. KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA OBSZARU

Rzeka San jest prawym dopływem Wisły o długości 443,4 km. Od źródeł (na południe od wsi Sanki), aż do okolic Przemyśla, dolina Sanu przebiega zakolami. Na terenie Karpat jest rzeką głęboką, wyciętą w skałach fliszowych. W górnym odcinku rzekę spiętrono, tworząc Soliński Zbiornik Wodny i Jezioro Myczkowskie. San jest splawny i wykorzystywany m.in. jako szlak turystyki kajakowej. Rzeka od wieków była naturalnym korytarzem migracji różnych grup ludności, co spowodowało, że zachowały się tutaj ślady wielu kultur, w tym m.in. Słowian, Pogórczan, Bojków czy Kresowiaków. W dolinie Sanu znajdują się liczne zabytki budownictwa drewnianego, a do dziś kultywowany jest specyficzny folklor tych ziem.

2. OCENA POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO OBSZARU

Tabela 50: Ocena potencjału turystycznego doliny rzeki San

CZYNNIK	OCENA			WAGA od 1 (min) do 5 (max)	WYNIK SIŁA/ SŁABOŚĆ (POZ. 2 LUB 3 LUB 4) x WAGA (POZ. 5) /10
	SIŁA	NEUTRALNA	SŁABOŚĆ		
	+2 (duża) lub +1 (średnia)	0	-1 (średnia) lub -2 (duża)		
DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA:					
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ DROGOWA (KRAJ, ZAGRANICA)			-1	5	-0,5
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ KOLEJOWA (KRAJ, ZAGRANICA)			-2	3	-0,6
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ LOTNICZA (KRAJ, ZAGRANICA)		0		4	0
WEWNĘTRZNA SIEĆ KOMUNIKACYJNA			-1	5	-0,5
NATEŻENIE RUCHU SAMOCHODOWEGO	+2			5	1,0
POTENCJAŁ PRZYRODNICZY/ ŚRODOWISKOWY:					
ATRAKCJE PRZYRODNICZE	+2			5	1,0
WALORY ESTETYCZNE KRAJOBRAZU	+2			4	0,8
UŻYTKI ZIELONE I ZALESIENIE	+2			3	0,6
OBSZARY OCHRONY PRZYRODNICZEJ (PARKI NARODOWE, KRAJOBRAZOWE, REZERWATY PRZYRODY, BIOSFERY, NATURA 2000)	+1			3	0,3
STAN ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO	+2			5	1,0
ZASOBY UZDROWISKOWE/LECZNICZE		0		5	0
CHEMIZACJA ROLNICTWA	+2			1	0,2
PRODUKCJA NATURALNEJ ŻYWNOŚCI, W TYM EKOLOGICZNEJ	+1			2	0,2
POTENCJAŁ KULTUROWY:					
LOKALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE	+2			5	1,0
UKŁADY URBANISTYCZNE I ZABYTKI, W TYM OBIEKTY NA LIŚCIE UNESCO	+1			5	0,5
ATRAKCJE KULTURY NIEMATERIALNEJ (HISTORIA, ATMOSFERA, RELIGIA ITD.)	+1			5	0,5
ŻYWA KULTURA LUDOWA, FOLKLOR, RĘKODZIEŁO	+2			4	0,8
TRADYCJE KULINARNE	+2			4	0,8
STAN TECHNICZNY OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH		0		3	0
LOKALNE OŚRODKI UPOWSZECHNIANIA KULTURY, DZIAŁALNOŚĆ ARTYSTYCZNA	+1			3	0,3
ADAPTACJA OBIEKTÓW KULTURY NA CELE TURYSTYCZNE	+1			2	0,2
ZNANE POSTACIE ZWIĄZANE Z REGIONEM		0		1	0

POTENCJAŁ SPOŁECZNY:					
LOKALNE TRADYCJE TURYSTYCZNE			-1	1	-0,1
ZASOBY I ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE LOKALNYCH ORGANIZACJI TURYSTYCZNYCH	+2			5	1,0
ZASOBY KADROWE/PRACY			-2	5	-1,0
KWALIFIKACJE I KOMPETENCJE PRACOWNICZE, W TYM W ZAKRESIE OBSŁUGI SPECJALISTYCZNYCH FORM TURYSTYKI		0		5	0
RODZINNE GOSPODARSTWA ROLNE, SADOWNICZE, PSZCZELARSKIE, WINIARSKIE ITD.	+2			3	0,6
LOKALNI TWÓRCY LUDOWI ORAZ WYKONUJĄCY GINĄCE ZAWODY	+1			2	0,2
ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH		0		5	0
IDENTYFIKACJA MIESZKAŃCÓW Z REGIONEM		0		5	0
POTENCJAŁ KAPITAŁOWO-INWESTYCYJNY:					
DOSTĘPNOŚĆ KAPITAŁU LOKALNEGO, KRAJOWEGO I ZAGRANICZNEGO			-2	5	-1,0
DOSTĘP I WYKORZYSTANIE FUNDUSZY ZEWNĘTRZNYCH, W TYM Z UE I INNYCH PROGRAMÓW		0		5	0,5
STABILNOŚĆ FINANSOWA LOKALNYCH SAMORZĄDÓW TERYTORIALNYCH		0		2	0
FINANSOWANIE DZIAŁAŃ Z ZAKRESU OCHRONY KULTURY I PRZYRODY		0		1	0
ZAMOŻNOŚĆ SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH			-1	3	-0,3
PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ LOKALNA, MŚP	+2			5	1,0
POTENCJAŁ MARKETINGOWY:					
INNOWACYJNE, SPECJALISTYCZNE PRODUKTY TURYSTYCZNE	+1			5	0,5
CYKLICZNE WYDARZENIA KULTURALNE, SPORTOWE, REKREACYJNE ITD.		0		5	0
DOSTĘP I WYKORZYSTANIE NOWOCZESNYCH TECHNOLOGII W KOMUNIKACJI MARKETINGOWEJ			-1	4	-0,4
DZIAŁALNOŚĆ PROMOCYJNA, W TYM WYEKSPONOWANIE UNIKATOWYCH CECH LOKALNYCH		0		5	0
WIZERUNEK TURYSTYCZNY OBSZARU		0		5	0
ZNAJOMOŚĆ I EKSPLORACJA OBSZARU WŚRÓD TURYSTÓW			-1	5	-0,5
JAKOŚĆ USŁUG I OBSŁUGI TURYSTÓW	+1			5	0,5
WSPÓŁPRACA I KOORDYNACJA DZIAŁAŃ LOKALNYCH (MARKETING RELACJI)	+1			5	0,5
FORMY TURYSTYKI:					
TURYSTYKA AKTYWNA I KWALIFIKOWANA	+1			5	0,5
TURYSTYKA PIESZA I ROWEROWA	+2			3	0,6
TURYSTYKA WODNA	+1			3	0,3
TURYSTYKA SPECJALISTYCZNA	+2			4	0,8
TURYSTYKA ZDROWOTNA I UZDROWISKOWA		0		5	0
TURYSTYKA MIEJSKA I KULTUROWA		0		4	0
TURYSTYKA WYPOCZYNKOWO-REKREACYJNA	+2			5	1,0
TURYSTYKA TRANSGRANICZNA (PRZYGRANICZNA)		0		4	0
TURYSTYKA BIZNESOWA			-1	3	-0,3
TURYSTYKA NA TERENACH WIEJSKICH	+1			4	0,4
TURYSTYKA KULINARNA	+1			3	0,3
ORGANIZACJA I OBSŁUGA RUCHU TURYSTYCZNEGO:					
SEZONOWOŚĆ RUCHU TURYSTYCZNEGO			-2	5	-1,0
NATEŻENIE RUCHU TURYSTYCZNEGO	+2			5	1,0
BEZPIECZEŃSTWO	+1			3	0,3
SIEĆ TERENOWEJ INFORMACJI TURYSTYCZNEJ			-1	4	-0,4
OZNAKOWANIE TURYSTYCZNE			-1	5	-0,5
SIEĆ SZLAKÓW TURYSTYCZNYCH		0		4	0
STOPIEŃ PRZYSTOSOWANIA WALORÓW DO PEŁNIENIA FUNKCJI TURYSTYCZNYCH			-1	4	-0,4
MONITORING RUCHU TURYSTYCZNEGO			-2	4	-0,8
BAZA NOCLEGOWA, W TYM LOKOWANIE W NAJPOPULARNIEJSZYCH SYSTEMACH REZERWACYJNYCH			-1	5	-0,5

BAZA ŻYWIENIOWA, W TYM OFERTA PRODUKTÓW LOKALNYCH I RECEPTUR	+1			5	0,5
BAZA SPORTOWO-REKREACYJNA, W TYM ZAGOSPODAROWANIE TERENÓW REKREACYJNYCH		0		5	0
BAZA I OFERTA Z ZAKRESU USŁUG LECZNICZYCH I ZDROWOTNYCH			-1	4	-0,4
BAZA I OFERTA Z ZAKRESU KULTURALNO-ROZRYWKOWEGO (KINA, TEATRY, KLUBY, DANCINGI ITP.)			-1	4	-0,4
POZOSTAŁA BAZA I OFERTA TOWARZYSZĄCA (NP. SKLEPY, BANKI PARKINGI ITD.)			-1	3	-0,3
OFERTA CZASU WOLNEGO W NIESPRZYJAJĄCYCH WARUNKACH POGODOWYCH			-2	5	-1,0

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

11.4 Kotlina Sandomierska

1. KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA OBSZARU

Kotlina Sandomierska to największa kotlina w obrębie północnego Podkarpacia, leżąca pomiędzy Wyżyną Małopolską a brzegiem Karpat. Na jej terenie położona jest m.in. Puszcza Sandomierska. Szerokie doliny rzeczne dzielą dno kotliny na mniejsze jednostki – 11 mezoregionów. Na terenie Kotliny w granicach administracyjnych województwa podkarpackiego znajduje się miasto Rzeszów, Tarnobrzeg, Stalowa Wola czy Mielec. Obecnie przede wszystkim z miastami wiąże się zainteresowanie turystów i związane z tym natężenie ruchu turystycznego na tym obszarze. Stolica województwa – Rzeszów – to największe miasto regionu i znany ośrodek przemysłowy, handlowo-usługowy, akademicki i kulturalny w Polsce Południowo-Wschodniej. W jego pobliżu znajduje się Międzynarodowy Port Lotniczy Rzeszów-Jasionka.

2. OCENA POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO OBSZARU

Tabela 51 Ocena potencjału turystycznego Kotliny Sandomierskiej (część położona na terenie województwa podkarpackiego)

CZYNNIK	OCENA			WAGA	WYNIK
	SILA	NEUTRALNA	SLABOSC		
	+2 (duża) lub +1 (średnia)	0	-1 (średnia) lub -2 (duża)		
DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA:					
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ DROGOWA (KRAJ, ZAGRANICA)	+2			5	1,0
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ KOLEJOWA (KRAJ, ZAGRANICA)	+2			3	0,6
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ LOTNICZA (KRAJ, ZAGRANICA)	+2			4	0,8
WEWNĘTRZNA SIEĆ KOMUNIKACYJNA		0		5	0
NATĘŻENIE RUCHU SAMOCHODOWEGO			-1	5	-0,5
POTENCJAŁ PRZYRODNICZY/ ŚRODOWISKOWY:					
ATRAKCJE PRZYRODNICZE		0		5	0
WALORY ESTETYCZNE KRAJOBRAZU	+1			5	0,5
UŻYTKI ZIELONE I ZALESIENIE	+1			4	0,4

OBSZARY OCHRONY PRZYRODNICZEJ (PARKI NARODOWE, KRAJOBRAZOWE, REZERWATY PRZYRODY, BIOSFERY, NATURA 2000)		0		4	0
STAN ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO		0		5	0
ZASOBY UZDROWISKOWE/LECZNICZE	+1			5	0,5
CHEMIZACJA ROLNICTWA		0		1	0
PRODUKCJA NATURALNEJ ŻYWNOŚCI, W TYM EKOLOGICZNEJ	+1			2	0,2
POTENCJAŁ KULTUROWY:					
LOKALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE	+1			5	0,5
UKŁADY URBANISTYCZNE I ZABYTKI, W TYM OBIEKTY NA LIŚCIE UNESCO	+2			5	1,0
ATRAKCJE KULTURY NIEMATERIALNEJ (HISTORIA, ATMOSFERA, RELIGIA ITD.)	+2			5	1,0
ŻYWA KULTURA LUDOWA, FOLKLOR, RĘKODZIEŁO	+1			5	0,5
TRADYCJE KULINARNE	+1			5	0,5
STAN TECHNICZNY OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH	+1			3	0,3
LOKALNE OŚRODKI UPOWSZECHNIANIA KULTURY, DZIAŁALNOŚĆ ARTYSTYCZNA	+2			3	0,6
ADAPTACJA OBIEKTÓW KULTURY NA CELE TURYSTYCZNE	+1			3	0,3
ZNANE POSTACIE ZWIĄZANE Z REGIONEM	+2			2	0,4
POTENCJAŁ SPOŁECZNY:					
LOKALNE TRADYCJE TURYSTYCZNE		0		2	0
ZASOBY I ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE LOKALNYCH ORGANIZACJI TURYSTYCZNYCH	+1			5	0,5
ZASOBY KADROWE/ PRACY	+2			5	1,0
KWALIFIKACJE I KOMPETENCJE PRACOWNICZE, W TYM W ZAKRESIE OBSŁUGI SPECJALISTYCZNYCH FORM TURYSTYKI	+2			5	1,0
RODZINNE GOSPODARSTWA ROLNE, SADOWNICZE, PSZCZELARSKIE, WINIARSKIE ITD.	+1			3	0,3
LOKALNI TWÓRCY LUDOWI ORAZ WYKONUJĄCY GINĄCE ZAWODY		0		3	0
ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH	+1			5	0,5
IDENTYFIKACJA MIESZKAŃCÓW Z REGIONEM		0		5	0
POTENCJAŁ KAPITAŁOWO-INWESTYCYJNY:					
DOSTĘPNOŚĆ KAPITAŁU LOKALNEGO, KRAJOWEGO I ZAGRANICZNEGO	+1			5	0,5
DOSTĘP I WYKORZYSTANIE FUNDUSZY ZEWNĘTRZNYCH, W TYM Z UE I INNYCH PROGRAMÓW	+1			5	0,5
STABILNOŚĆ FINANSOWA LOKALNYCH SAMORZĄDÓW TERYTORIALNYCH	+1			2	0,2
FINANSOWANIE DZIAŁAŃ Z ZAKRESU OCHRONY KULTURY I PRZYRODY	+1			2	0,2
ZAMOŻNOŚĆ SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH	+1			3	0,3
PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ LOKALNA, MŚP	+1			5	0,5
POTENCJAŁ MARKETINGOWY:					
INNOWACYJNE, SPECJALISTYCZNE PRODUKTY TURYSTYCZNE	+1			5	0,5
CYKLICZNE WYDARZENIA KULTURALNE, SPORTOWE, REKREACYJNE ITD.	+2			5	1,0
DOSTĘP I WYKORZYSTANIE NOWOCZESNYCH TECHNOLOGII W KOMUNIKACJI MARKETINGOWEJ	+1			4	0,4
DZIAŁALNOŚĆ PROMOCYJNA, W TYM WYEKSPONOWANIE UNIKATOWYCH CECH LOKALNYCH	+1			5	0,5
WIZERUNEK TURYSTYCZNY OBSZARU		0		5	0
ZNAJOMOŚĆ I EKSPLOACJA OBSZARU WŚRÓD TURYSTÓW	+1			5	0,5
JAKOŚĆ USŁUG I OBSŁUGI TURYSTÓW	+1			5	0,5
WSPÓŁPRACA I KOORDYNACJA DZIAŁAŃ LOKALNYCH (MARKETING RELACJI)	+1			5	0,5

FORMY TURYSTYKI:					
TURYSTYKA AKTYWNA I KWALIFIKOWANA	+1			5	0,5
TURYSTYKA PIESZA I ROWEROWA	+2			3	0,6
TURYSTYKA WODNA		0		1	0
TURYSTYKA SPECJALISTYCZNA	+1			4	0,4
TURYSTYKA ZDROWOTNA I UZDROWISKOWA		0		5	0
TURYSTYKA MIEJSKA I KULTUROWA	+2			4	0,8
TURYSTYKA WYPOCZYNKOWO-REKREACYJNA	+1			5	0,5
TURYSTYKA TRANSGRANICZNA (PRZYGRANICZNA)		0		4	0
TURYSTYKA BIZNESOWA	+2			3	0,6
TURYSTYKA NA TERENACH WIEJSKICH		0		4	0
TURYSTYKA KULINARNA	+1			3	0,3
ORGANIZACJA I OBSŁUGA RUCHU TURYSTYCZNEGO:					
SEZONOWOŚĆ RUCHU TURYSTYCZNEGO		0		5	0
NATEŻENIE RUCHU TURYSTYCZNEGO	+1			5	0,5
BEZPIECZEŃSTWO	+1			3	0,3
SIEĆ TERENOWEJ INFORMACJI TURYSTYCZNEJ	+1			4	0,8
OZNAKOWANIE TURYSTYCZNE	+1			5	0,5
SIEĆ SZLAKÓW TURYSTYCZNYCH	+1			4	0,4
STOPIEŃ PRZYSTOSOWANIA WALORÓW DO PEŁNIENIA FUNKCJI TURYSTYCZNYCH	+1			4	0,4
MONITORING RUCHU TURYSTYCZNEGO			-2	4	-0,8
BAZA NOCLEGOWA, W TYM LOKOWANIE W NAJPOPULARNIEJSZYCH SYSTEMACH REZERWACYJNYCH	+1			5	0,5
BAZA ŻYWIENIOWA, W TYM OFERTA PRODUKTÓW LOKALNYCH I RECEPTUR	+1			5	0,5
BAZA SPORTOWO-REKREACYJNA, W TYM ZAGOSPODAROWANIE TERENÓW REKREACYJNYCH	+1			5	0,5
BAZA I OFERTA Z ZAKRESU USŁUG LECZNICZYCH I ZDROWOTNYCH		0		4	0
BAZA I OFERTA Z ZAKRESU KULTURALNO-ROZRYWKOWEGO (KINA, TEATRY, KLUBY, DANCINGI ITP.)	+2			4	0,8
POZOSTAŁA BAZA I OFERTA TOWARZYSZĄCA (NP. SKLEPY, BANKI, PARKINGI ITD.)	+1			3	0,3
OFERTA CZASU WOLNEGO W NIESPRZYJAJĄCYCH WARUNKACH POGODOWYCH	+1			5	0,5

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

11.5 Pogórze Karpackie (Pogórze Beskidzkie)

1. KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA OBSZARU

Pogórze Karpackie zaliczane są do północno-wschodniego członu Zewnętrznych Karpat Zachodnich. Jest to pas wzgórz i kotlin śródgórskich. Dzieli się je na kilka mezoregionów, w tym na terenie województwa podkarpackiego znajdują się Pogórze: Strzyżowskie, Dynowskie, Przemyskie, Kotlina Jasielsko-Krośnieńska, oraz Pogórze Jasielskie i Bukowskie. Znajdują się tutaj Parki Krajobrazowe: Czarnorzecko-Strzyżowski, Przemyski oraz Jaśliski. Jest to obszar urozmaicony pod względem przyrodniczym oraz kulturowym. Dominują niskie wzniesienia, które pozwalają na uprawianie różnorodnych form turystyki, w tym pieszej, rowerowej i innych. Występują tu zabytki architektury drewnianej, galicyjskie miasteczka i ciekawa kultura, przejawiająca się do dziś w rękodziele, kuchni czy rzemiośle.

2. OCENA POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO OBSZARU

Tabela 52: Ocena potencjału turystycznego Pogórzy Karpackich

CZYNNIK	OCENA			WAGA	WYNIK
	SILA	NEUTRALNA	SŁABOŚĆ		
	+2 (duża) lub +1 (średnia)	0	-1 (średnia) lub -2 (duża)	od 1 (min) do 5 (max)	SILA/ SŁABOŚĆ (POZ. 2 LUB 3 LUB 4) x WAGA (POZ. 5) /10
DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA:					
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ DROGOWA (KRAJ, ZAGRANICA)			-1	5	-0,5
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ KOLEJOWA (KRAJ, ZAGRANICA)			-2	3	-0,6
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ LOTNICZA (KRAJ, ZAGRANICA)		0		4	0
WEWNĘTRZNA SIĘĆ KOMUNIKACYJNA			-1	5	-0,5
NATEŻENIE RUCHU SAMOCHODOWEGO	+2			5	1,0
POTENCJAŁ PRZYRODNICZY/ ŚRODOWISKOWY:					
ATRAKCJE PRZYRODNICZE	+1			5	0,5
WALORY ESTETYCZNE KRAJOBRAZU		0		4	0
UŻYTKI ZIELONE I ZALESIENIE	+1			3	0,3
OBSZARY OCHRONY PRZYRODNICZEJ (PARKI NARODOWE, KRAJOBRAZOWE, REZERWATY PRZYRODY, BIOSFERY, NATURA 2000)	+1			3	0,3
STAN ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO	+2			5	1,0
ZASOBY UZDROWISKOWE/LECZNICZE		0		5	0
CHEMIZACJA ROLNICTWA	+2			1	0,2
PRODUKCJA NATURALNEJ ŻYWNOŚCI, W TYM EKOLOGICZNEJ	+1			2	0,2
POTENCJAŁ KULTUROWY:					
LOKALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE	+1			5	0,5
UKŁADY URBANISTYCZNE I ZABYTKI, W TYM OBIEKTY NA LIŚCIE UNESCO	+1			5	0,5
ATRAKCJE KULTURY NIEMATERIALNEJ (HISTORIA, ATMOSFERA, RELIGIA ITD.)	+1			5	0,5
ŻYWA KULTURA LUDOWA, FOLKLOR, RĘKODZIEŁO	+2			4	0,8
TRADYCJE KULINARNE	+2			4	0,8
STAN TECHNICZNY OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH		0		3	0
LOKALNE OŚRODKI UPOWSZECHNIANIA KULTURY, DZIAŁALNOŚĆ ARTYSTYCZNA	+1			3	0,3
ADAPTACJA OBIEKTÓW KULTURY NA CELE TURYSTYCZNE	+2			2	0,6
ZNANE POSTACIE ZWIĄZANE Z REGIONEM		0		1	0
POTENCJAŁ SPOŁECZNY:					
LOKALNE TRADYCJE TURYSTYCZNE			-1	1	-0,1
ZASOBY I ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE LOKALNYCH ORGANIZACJI TURYSTYCZNYCH	+1			5	0,5
ZASOBY KADROWE/ PRACY			-2	5	-1,0
KWALIFIKACJE I KOMPETENCJE PRACOWNICZE, W TYM WZAKRESIE OBSŁUGI SPECJALISTYCZNYCH FORM TURYSTYKI			-1	5	-0,5
RODZINNE GOSPODARSTWA ROLNE, SADOWNICZE, PSZCZELARSKIE, WINIARSKIE ITD.	+2			3	0,6
LOKALNI TWÓRCY LUDOWI ORAZ WYKONUJĄCY GINĄCE ZAWODY	+1			2	0,2
ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH			-1	5	-0,5
IDENTYFIKACJA MIESZKAŃCÓW Z REGIONEM		0		5	0

POTENCJAŁ KAPITAŁOWO-INWESTYCYJNY:					
DOSTĘPNOŚĆ KAPITAŁU LOKALNEGO, KRAJOWEGO I ZAGRANICZNEGO			-2	5	-1,0
DOSTĘP I WYKORZYSTANIE FUNDUSZY ZEWNĘTRZNYCH, W TYM Z UE I INNYCH PROGRAMÓW	+1			5	0,5
STABILNOŚĆ FINANSOWA LOKALNYCH SAMORZĄDÓW TERYTORIALNYCH		0		2	0
FINANSOWANIE DZIAŁAŃ Z ZAKRESU OCHRONY KULTURY I PRZYRODY		0		1	0
ZAMOŻNOŚĆ SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH			-1	3	-0,3
PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ LOKALNA, MŚP	+1			5	0,5
POTENCJAŁ MARKETINGOWY:					
INNOWACYJNE, SPECJALISTYCZNE PRODUKTY TURYSTYCZNE		0		5	0
CYKLICZNE WYDARZENIA KULTURALNE, SPORTOWE, REKREACYJNE ITD.		0		5	0
DOSTĘP I WYKORZYSTANIE NOWOCZESNYCH TECHNOLOGII W KOMUNIKACJI MARKETINGOWEJ			-1	4	-0,4
DZIAŁALNOŚĆ PROMOCYJNA, W TYM WYEKSPONOWANIE UNIKATOWYCH CECH LOKALNYCH			-1	5	-0,5
WIZERUNEK TURYSTYCZNY OBSZARU		0		5	0
ZNAJOMOŚĆ I EKSPLOACJA OBSZARU WŚRÓD TURYSTÓW			-2	5	-1,0
JAKOŚĆ USŁUG I OBSŁUGI TURYSTÓW	+1			5	0,5
WSPÓŁPRACA I KOORDYNACJA DZIAŁAŃ LOKALNYCH (MARKETING RELACJI)	+1			5	0,5
FORMY TURYSTYKI:					
TURYSTYKA AKTYWNA I KWALIFIKOWANA		0		5	0
TURYSTYKA PIESZA I ROWEROWA	+2			3	0,6
TURYSTYKA WODNA		0		3	0
TURYSTYKA SPECJALISTYCZNA	+2			4	0,8
TURYSTYKA ZDROWOTNA I UZDROWISKOWA		0		5	0
TURYSTYKA MIEJSKA I KULTUROWA	+1			4	0,4
TURYSTYKA WYPOCZYNKOWO-REKREACYJNA		0		5	0
TURYSTYKA TRANSGRANICZNA (PRZYGRANICZNA)		0		4	0
TURYSTYKA BIZNESOWA			-1	3	-0,3
TURYSTYKA NA TERENACH WIEJSKICH	+1			4	0,4
TURYSTYKA KULINARNA	+1			3	0,3
ORGANIZACJA I OBSŁUGA RUCHU TURYSTYCZNEGO:					
SEZONOWOŚĆ RUCHU TURYSTYCZNEGO			-2	5	-1,0
NATEŻENIE RUCHU TURYSTYCZNEGO	+2			5	1,0
BEZPIECZEŃSTWO	+1			3	0,3
SIEĆ TERENOWEJ INFORMACJI TURYSTYCZNEJ		0		4	0
OZNAKOWANIE TURYSTYCZNE		0		5	0
SIEĆ SZLAKÓW TURYSTYCZNYCH	+1			4	0,4
STOPIEŃ PRZYSTOSOWANIA WALORÓW DO PEŁNIENIA FUNKCJI TURYSTYCZNYCH		0		4	0
MONITORING RUCHU TURYSTYCZNEGO			-2	4	-0,8
BAZA NOCLEGOWA, W TYM LOKOWANIE W NAJPOPULARNIEJSZYCH SYSTEMACH REZERWACYJNYCH			-1	5	-0,5
BAZA ŻYWIENIOWA, W TYM OFERTA PRODUKTÓW LOKALNYCH I RECEPTUR	+1			5	0,5
BAZA SPORTOWO-REKREACYJNA, W TYM ZAGOSPODAROWANIE TERENÓW REKREACYJNYCH			-2	5	-1,0
BAZA I OFERTA Z ZAKRESU USŁUG LECZNICZYCH I ZDROWOTNYCH			-1	0	-0,4
BAZA I OFERTA Z ZAKRESU KULTURALNO-ROZRYWKOWEGO (KINA, TEATRY, KLUBY, DANCINGI ITP.)		0		4	0
POZOSTAŁA BAZA I OFERTA TOWARZYSZĄCA (NP. SKLEPY, BANKI, PARKINGI ITD.)		0		3	0
OFERTA CZASU WOLNEGO W NIESPRZYJAJĄCYCH WARUNKACH POGODOWYCH			-2	5	-1,0

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

11.6 Roztocze Południowe (Wschodnie)

1. KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA OBSZARU

Roztocze to pas wzniesień o szerokości około 15 km, które są częścią Wyżyny Wschodniomałopolskiej. Na północnym zachodzie zaczyna się ono w okolicach Kraśnika i ciągnie lekkim łukiem w kierunku południowo-wschodnim do okolic Lwowa. Roztocze dzieli się na część: Zachodnią, Środkową i Wschodnią. Teren województwa podkarpackiego obejmuje część Roztocza Wschodniego, zwanego także Roztoczem Południowym. Tutaj znajduje się najwyższe wzniesienie Roztocza w granicach Polski – Wielki Dział (390 m n.p.m.) oraz dwa Parki Krajobrazowe: Puszczy Solskiej i Południowo-Roztoczański. Przez Roztocze przebiega dział wód pomiędzy Bugiem i Wieprzem a Sanem. Mają tu swój początek między innymi rzeki: Tanew, Wieprz, Lubaczówka i inne. Ze względu na urozmaicenie rzeźby terenu i malowniczy krajobraz, a także bogate zalesienie jest to obszar atrakcyjny pod względem turystycznym.

2. OCENA POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO OBSZARU

Tabela 53: Ocena potencjału turystycznego Roztocza Południowego

CZYNNIK	OCENA			WAGA od 1 (min) do 5 (max)	WYNIK SIŁA/ SŁABOŚĆ (POZ. 2 LUB 3 LUB 4) x WAGA (POZ. 5) /10
	SIŁA +2 (duża) lub +1 (średnia)	NEUTRALNA 0	SŁABOŚĆ -1 (średnia) lub -2 (duża)		
DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA:					
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ DROGOWA (KRAJ, ZAGRANICA)	+1			5	0,5
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ KOLEJOWA (KRAJ, ZAGRANICA)		0		3	0
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ LOTNICZA (KRAJ, ZAGRANICA)		0		4	0
WEWNĘTRZNA SIEĆ KOMUNIKACYJNA			-1	5	-0,5
NATEŻENIE RUCHU SAMOCHODOWEGO	+2			5	1,0
POTENCJAŁ PRZYRODNICZY/ ŚRODOWISKOWY:					
ATRAKCJE PRZYRODNICZE	+1			5	0,5
WALORY ESTETYCZNE KRAJOBRAZU		0		4	0
UŻYTKI ZIELONE I ZALESIENIE	+1			3	0,3
OBSZARY OCHRONY PRZYRODNICZEJ (PARKI NARODOWE, KRAJOBRAZOWE, REZERWATY PRZYRODY, BIOSFERY, NATURA 2000)	+2			3	0,6
STAN ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO	+2			5	1,0
ZASOBY UZDROWISKOWE/LECZNICZE	+1			5	0,5
CHEMIZACJA ROLNICTWA	+2			1	0,2
PRODUKCJA NATURALNEJ ŻYWNOŚCI, W TYM EKOLOGICZNEJ		0		2	0
POTENCJAŁ KULTUROWY:					
LOKALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE	+1			5	0,5
UKŁADY URBANISTYCZNE I ZABYTKI, W TYM OBIEKTY NALIŚCIE UNESCO	+1			5	0,5
ATRAKCJE KULTURY NIEMATERIALNEJ (HISTORIA, ATMOSFERA, RELIGIA ITD.)	+1			5	0,5
ŻYWA KULTURA LUDOWA, FOLKLOR, RĘKODZIEŁO	+1			4	0,4
TRADYCJE KULINARNE		0		4	0
STAN TECHNICZNY OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH		0		3	0
LOKALNE OŚRODKI UPOWSZECHNIANIA KULTURY, DZIAŁALNOŚĆ ARTYSTYCZNA	+1			3	0,3
ADAPTACJA OBIEKTÓW KULTURY NA CELE TURYSTYCZNE		0		2	0
ZNANE POSTACIE ZWIĄZANE Z REGIONEM		0		1	0

POTENCJAŁ SPOŁECZNY:					
LOKALNE TRADYCJE TURYSTYCZNE			-2	1	-0,2
ZASOBY I ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE LOKALNYCH ORGANIZACJI TURYSTYCZNYCH	+1			5	0,5
ZASOBY KADROWE/ PRACY			-1	5	-0,5
KWALIFIKACJE I KOMPETENCJE PRACOWNICZE, W TYM W ZAKRESIE OBSŁUGI SPECJALISTYCZNYCH FORM TURYSTYKI		0		5	0
RODZINNE GOSPODARSTWA ROLNE, SADOWNICZE, PSZCZELARSKIE, WINIARSKIE ITD.		0		3	0
LOKALNI TWÓRCY LUDOWI ORAZ WYKONUJĄCY GINĄCE ZAWODY			-1	2	-0,2
ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH			-1	5	-0,5
IDENTYFIKACJA MIESZKAŃCÓW Z REGIONEM		0		5	0
POTENCJAŁ KAPITAŁOWO-INWESTYCYJNY:					
DOSTĘPNOŚĆ KAPITAŁU LOKALNEGO, KRAJOWEGO I ZAGRANICZNEGO			-2	5	-1,0
DOSTĘP I WYKORZYSTANIE FUNDUSZY ZEWNĘTRZNYCH, W TYM Z UE I INNYCH PROGRAMÓW			-1	5	-0,5
STABILNOŚĆ FINANSOWA LOKALNYCH SAMORZĄDÓW TERYTORIALNYCH		0		2	0
FINANSOWANIE DZIAŁAŃ Z ZAKRESU OCHRONY KULTURY I PRZYRODY		0		1	0
ZAMOŻNOŚĆ SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH			-2	3	-0,6
PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ LOKALNA, MŚP		0		5	0
POTENCJAŁ MARKETINGOWY:					
INNOWACYJNE, SPECJALISTYCZNE PRODUKTY TURYSTYCZNE			-1	5	-0,5
CYKLICZNE WYDARZENIA KULTURALNE, SPORTOWE, REKREACYJNE ITD.	+1			5	0,5
DOSTĘP I WYKORZYSTANIE NOWOCZESNYCH TECHNOLOGII W KOMUNIKACJI MARKETINGOWEJ			-1	4	-0,4
DZIAŁALNOŚĆ PROMOCYJNA, W TYM WYEKSPONOWANIE UNIKATOWYCH CECH LOKALNYCH			-1	5	-0,5
WIZERUNEK TURYSTYCZNY OBSZARU		0		5	0
ZNAJOMOŚĆ I EKSPLOACJA OBSZARU WŚRÓD TURYSTÓW			-2	5	-1,0
JAKOŚĆ USŁUG I OBSŁUGI TURYSTÓW	+1			5	0,5
WSPÓŁPRACA I KOORDYNACJA DZIAŁAŃ LOKALNYCH (MARKETING RELACJI)	+1			5	0,5
FORMY TURYSTYKI:					
TURYSTYKA AKTYWNA I KWALIFIKOWANA		0		5	0
TURYSTYKA PIESZA I ROWEROWA	+1			3	0,3
TURYSTYKA WODNA			-1	3	-0,3
TURYSTYKA SPECJALISTYCZNA		0		4	0
TURYSTYKA ZDROWOTNA I UZDROWISKOWA	+1			5	0,5
TURYSTYKA MIEJSKA I KULTUROWA		0		4	0
TURYSTYKA WYPOCZYNKOWO-REKREACYJNA		0		5	0
TURYSTYKA TRANSGRANICZNA (PRZYGRANICZNA)		0		4	0
TURYSTYKA BIZNESOWA			-1	3	-0,3
TURYSTYKA NA TERENACH WIEJSKICH	+1			4	0,4
TURYSTYKA KULINARNA		0		3	0
ORGANIZACJA I OBSŁUGA RUCHU TURYSTYCZNEGO:					
SEZONOWOŚĆ RUCHU TURYSTYCZNEGO			-2	5	-1,0
NATEŻENIE RUCHU TURYSTYCZNEGO	+2			5	1,0
BEZPIECZEŃSTWO	+1			3	0,3
SIEĆ TERENOWEJ INFORMACJI TURYSTYCZNEJ		0		4	0
OZNAKOWANIE TURYSTYCZNE		0		5	0
SIEĆ SZLAKÓW TURYSTYCZNYCH		0		4	0
STOPIEŃ PRZYSTOSOWANIA WALORÓW DO PEŁNIENIA FUNKCJI TURYSTYCZNYCH		0		4	0
MONITORING RUCHU TURYSTYCZNEGO			-2	4	-0,8
BAZA NOCLEGOWA, W TYM LOKOWANIE W NAJPOPULARNIEJSZYCH SYSTEMACH REZERWACYJNYCH			-1	5	-0,5

BAZA ŻYWIENIOWA, W TYM OFERTA PRODUKTÓW LOKALNYCH I RECEPTUR		0		5	0
BAZA SPORTOWO-REKREACYJNA, W TYM ZAGOSPODAROWANIE TERENÓW REKREACYJNYCH			-2	5	-1,0
BAZA I OFERTA Z ZAKRESU USŁUG LECZNICZYCH I ZDROWOTNYCH	+1			4	0,4
BAZA I OFERTA Z ZAKRESU KULTURALNO-ROZRYWKOWEGO (KINA, TEATRY, KLUBY, DANCINGI ITP.)			-2	4	-0,8
POZOSTAŁA BAZA I OFERTA TOWARZYSZĄCA (NP. SKLEPY, BANKI PARKINGI ITD.)		0		3	0
OFERTA CZASU WOLNEGO W NIESPRZYJAJĄCYCH WARUNKACH POGODOWYCH			-2	5	-1,0

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

12 Wykorzystanie europejskich środków pomocowych i innych środków zewnętrznych w turystyce

Turystyka nie była preferowana w projektach w ramach *Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego 2014-2020*, pomimo to realizowane są przedsięwzięcia związane z rozwojem i promocją turystyki. Poniższa tabela zawiera zestawienie tych z nich, które miały w tytule projektu turystykę, bądź z ich opisu wynikało jasno, że mają na celu rozwój turystyki, a ich adresatami docelowymi są turyści. Najwięcej projektów dotyczyło przebudowy/modernizacji/rozbudowy zabytkowych obiektów w działaniu 6.1 W ramach rozwoju potencjału endogenicznego regionu realizowane są inwestycje w infrastrukturę uzdrowiskową. Część z nich dotyczy bezpośrednio szpitalnego lecznictwa uzdrowiskowego. Inwestorami są gminy/spółki uzdrowiskowe. Projekty turystyczne realizowane są także w działaniu 1.4. Wsparcie MŚP.

Tabela 54: Projekty turystyczne realizowane z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego 2014-2020 (stan na 1.10.2019)

Nazwa projektu	Priorytet / działanie	Beneficjent	Kwota [zł]
Analiza wykonalności prac B+R polegających na opracowaniu narzędzia do badania konkurencyjności produktów turystycznych	1. Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka 1.2. Badania przemysłowe, prace rozwojowe oraz ich wdrożenia	INCEPT ADAM TITTINGER I WSPÓLNIK SP JAWNA	61 500
Promocja Gospodarcza Województwa Podkarpackiego	1. Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka 1.3. Promowanie przedsiębiorczości	WOJEWÓDZTWO PODKARPACKIE	16 000 000
Turystyka wodna szansą rozwoju firmy	1. Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka 1.4. Wsparcie MŚP	MARIA SZELEC FIRMA HANDLOWO-USŁUGOWA	1 230 000
Wdrożenie nowego produktu turystycznego przez Biuro Podróży DZIKIE BIESZCZADY Jakub Wałachowski		BIURO PODRÓŻY DZIKIE BIESZCZADY JAKUB WAŁACHOWSKI	3 250 890
Nowa jakość turystyki nad Soliną		RELAVIA SPÓŁKA Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ	1 130 370
Dywersyfikacja działalności firmy Bies sp. z o.o. poprzez wdrożenie do oferty nowej usługi turystycznej		BIES SP. Z O.O.	1 730 968,94
Innowacyjna usługa pobytowa w obszarze turystyki zrównoważonej		KOSMETYKA ESTETYCZNA JOANNA SOBIERAJSKA	4 824 736,5
Wprowadzenie przez firmę FollowUp nowej usługi z zakresu wsparcia funkcjonowania branży turystycznej		FOLLOWUP SP. Z O.O.	1 449 186
Wdrożenie nowych i ulepszonych usług astroturystycznych przez Agencję Turystyczno-Usługową BAWDIM		AGENCJA TURYSTYCZNO-USŁUGOWA "BAWDIM" ROMAN MAZUR	3 536 250
Wdrożenie e-usługi w obszarze turystyki indywidualnej		CITYTALKS SPÓŁKA Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ	613 647
Wzrost konkurencyjności przedsiębiorstwa poprzez opracowanie innowacyjnej e-usługi do obsługi bazy noclegowej, szczególnie o charakterze turystycznym		NOCLEGI24.PL PAWEŁ KOBYŁKA I MICHAŁ PAWEŁCZAK SPÓŁKA CYWILNA	546 366
Mobilna aplikacja do badania trendów, generowania bieżącego popytu oraz automatycznego wspierania zaawansowanych strategii cenowych w obiektach typu hostel i hotel		REVNINJA SP. Z O.O.	498 253,34
Prace konserwatorskie zabytkowego Kościoła p.w. Narodzenia NMP w Króliku Polskim – nowa oferta kulturalna regionu	4. Ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego 4.4. Kultura	PARAFIA RZYMSKOKATOLICKA PW. NARODZENIA NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY	2 819 622,7
Przebudowa budynku spichlerza w zespole dworsko-parkowym w Besku, z przeznaczeniem na cele kulturalne		GMINA BESKO	2 044 148,16
Renowacja i konserwacja zabytkowego wnętrza Bazyliki OO. Bernardynów w Rzeszowie – etap II oraz remont Auli Jana Pawła II dla ekspozycji ruchomych zabytków Klasztoru		ZAKON BRACI MNIEJSZYCH OO. BERNARDYNÓW PROWINCJA NIEPOKALANEGO POCZĘCIA NMP	3 196 352,56

Odtworzenie i udostępnienie zabytkowej Rotundy przy Bazylice Archikatedralnej oraz renowacja i odnowienie obiektu Bazyliki		PARAFIA RZYMSKO-KATOLICKA PW. ŚW. JANA CHRZCICIELA PRZY BAZYLICE ARCHIKATEDRALNEJ	3 388 727,8
Ochrona obiektów dziedzictwa kulturowego miasta Przemysła oraz zwiększenie ich atrakcyjności		KLASZTOR ŚW. MARII MAGDALENY ZAKONU BRACI MNIEJSZYCH KONWENTUALNYCH FRANCISZKANIE W PRZEMYŚLU	1 762 036,32
Zachowanie i rozwój dziedzictwa kulturowego poprzez prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkowym budynku dawnej Kasy Oszczędności w Ropczycach z przeznaczeniem na cele edukacji kulturalnej		POWIAT ROPCZYCKO-SĘDZISZOWSKI	4 991 686,73
Zachowanie dziedzictwa historycznego oraz poprawa dostępności do dóbr kultury w Gminie Błażowa		PARAFIA RZYMSKO-KATOLICKA PW. ŚW. MARCINA	1 911 827,16
Przebudowa i zakup wyposażenia „Kantorówki” – Ośrodka Dokumentacji i Historii Regionu Muzeum Tadeusza Kantora w Wielopolu Skrzyńskim		GMINA WIELOPOLE SKRZYŃSKIE	2 903 405,98
Modernizacja Miejskiego Ośrodka Kultury w Dębicy w celu nadania mu funkcji Regionalnego Centrum Inicjatyw Społeczno-Kulturalnych		GMINA MIASTO DĘBICA	15 792 300
Konserwacja zabytkowego kościoła pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Łańcucie wraz z otoczeniem		PARAFIA RZYMSKO-KATOLICKA PW. ŚW. STANISŁAWA BISKUPA I MĘCZENNIKA	2 577 971,39
Rewaloryzacja zabytkowego budynku dawnego C.K. Sądu Powiatowego w Stalowej Woli na potrzeby Galerii Malarstwa Alfonsa Karpińskiego		MUZEUM REGIONALNE W STALOWEJ WOLI	3 924 391,8
Ochrona dziedzictwa kulturowego Gminy Oleszyce poprzez rewaloryzację wzgórza pałacowego		GMINA OLESZYCE	2 437 036,19
Jarosław Magiczne Miasto		GMINA MIEJSKA JAROSŁAW	2 390 185,12
Szlakiem dziedzictwa kulturowego, zabytków kultury i oferty kulturalnej MOF Stalowa Wola			
Utworzenie ekspozycji edukacyjno-przyrodniczej w Zespole Karpackich Parków Krajobrazowych w Krośnie	4. Ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego	ZESPÓŁ KARPACKICH PARKÓW KRAJOBRAZOWYCH W KROŚNIE	217 349
Zachowanie bioróżnorodności Połoniny Wetlińskiej poprzez ochronę zagrożonych gatunków przed negatywnym oddziaływaniem turystyki	4.5. Różnorodność biologiczna	BIESZCZADZKI PARK NARODOWY	3 719 796,38
Rozbudowa potencjału uzdrowiskowego Sanatorium Uzdrawiskowego Bajka w Horyńcu-Zdroju poprzez modernizację infrastruktury uzdrowiskowej i turystyczno-rekreacyjnej		BEATA KRUKOWSKA BANIA NZOZ SANATORIUM UZDRAWISKOWE BAJKA PRYWATNY GABINET STOMATOLOGICZNY	808 610,9
Wykorzystanie potencjału endogenicznego Gminy Dębica poprzez budowę urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego oraz infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej w Latoszynie – miejsce muzykoterapii		GMINA DĘBICA	2 583 547,11
Wykorzystanie potencjału endogenicznego Gminy Dębica poprzez budowę urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego oraz infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej w Latoszynie – basen rehabilitacyjny	6. Spójność przestrzenna i społeczna	GMINA DĘBICA	5 339 090,41
Wykorzystanie potencjału endogenicznego Gminy Dębica poprzez budowę urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego oraz infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej w Latoszynie – ścieżki ruchowe	6.1. Rozwój potencjału endogenicznego regionu	GMINA DĘBICA	681 670,25
Wykorzystanie potencjału endogenicznego Gminy Dębica poprzez budowę urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego oraz infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej w Latoszynie – tężnia i pijalnia		GMINA DĘBICA	2 850 430,36

Przebudowa basenu miejskiego wraz z pozostałą infrastrukturą turystyczno-rekreacyjną w Iwoniczu-Zdroju		GMINA HORYNIEC-ZDRÓJ	4 424 310,51
Przebudowa i wyposażenie ogólnodostępnej infrastruktury uzdrowskiej na terenie uzdrowska Horyniec-Zdrój		GMINA HORYNIEC-ZDRÓJ	8 355 820,52
Rozwój infrastruktury lecznictwa uzdrowskiego i turystyczno-rekreacyjnej w Rymanowie-Zdroju		GMINA RYMANÓW-ZDRÓJ	12 528 424,14
Przebudowa i modernizacja zakładów przyrodoleczniczych w Szpitalach Uzdrawiskowych Zimowit i Eskulap oraz Sanatorium Uzdrawiskowego Opatrzność zlokalizowanych na obszarze Rymanowa-Zdroju		UZDROWISKO RYMANÓW S.A	6 792 500,57
Przebudowa i rozbudowa Sanatorium Uzdrawiskowego Anna wraz z przebudową zabytkowego budynku fizykoterapii na obszarze Uzdrawiska Rymanów-Zdrój		UZDROWISKO RYMANÓW S.A	8 432 085,14
Wprowadzenie nowych usług lecznictwa uzdrowskiego poprzez rozwój infrastruktury uzdrowskiej i turystyczno-rekreacyjnej w Zakładzie Przyrodolecznictwa i Domu Zdrojowym w Uzdrawisku Horyniec		UZDROWISKO HORYNIEC SP. Z O.O.	10 369 625
Kompleksowa rewitalizacja obiektów i ich otoczenia w Zespole Pałacowo-Parkowym w Hadlach Szklarskich w celu przywrócenia i nadania im funkcji turystyczno-rekreacyjnych	6. Spójność przestrzenna i społeczna 6.3. Rewitalizacja przestrzeni regionalnej	GMINA JAWORNIK POLSKI	13 607 794,01
Holistyczna rewitalizacja na terenie MOF Jarosław – Przeworsk		GMINA MIEJSKA PRZEWORSK	17 235 686,24
Podziemna Trasa Turystyczna w Przemyślu		GMINA MIEJSKA PRZEMYŚL	13 052 469,76

Źródło: rpo.podkarpackie.pl (dostęp: 1.10.2019).

W ramach RPO WP 2014-2020 projekty z zakresu turystyki traktowane są jako element projektów związanych z kulturą i dziedzictwem kulturowym, ochroną bioróżnorodności, przedsiębiorczością, z uwzględnieniem uwarunkowań wynikających z regulacji unijnych krajowych dla perspektywy 2014-2020. W opinii ekspertów zajmujących się RPO na poziomie Samorządu Województwa Podkarpackiego najważniejszymi projektami dotyczącymi turystyki, jakie zrealizowano w aktualnej perspektywie finansowej UE, były¹⁷⁸:

- Domy z „kulturą” w Arboretum Bolestraszyce (projekt realizowany był w latach 2016-2018 przez ARBORETUM I ZAKŁAD FIZJOGRAFII W BOLESTRASZYCACH),
- Remont i prace konserwatorskie budynku z przeznaczeniem na Międzynarodowy Ośrodek Wymiany Dzieci i Młodzieży (projekt realizowany był w latach 2015-2018 przez Fundację SEMPER FIDELIS NA RZECZ ARCHIDIECEZJI LWOWSKIEJ).

Z uwagi na ograniczoną dostępność środków finansowych na projekty turystyczne najważniejszymi beneficjentami środków z RPO WP 2014-2020 są do tej pory dwie spółki uzdrawiskowe: Uzdrawisko Rymanów Spółka Akcyjna i Uzdrawisko Horyniec-Zdrój. Pokazuje to również tabela 54, w której widać największy udział tych podmiotów pod względem ilości i wartości przedsięwzięć projektowych.

Według kategorii interwencji projekty odnoszące się do turystyki dotyczyły: dostępu do informacji sektora publicznego, w tym turystyki elektronicznej, ochrony i zwiększenia różnorodności biologicznej, ochrony przyrody i zielonej infrastruktury, ochrony, rozwoju i promowania dóbr publicznych w dziedzinie kultury i dziedzictwa, a także rozwoju i promowania potencjału turystycznego obszarów przyrodniczych. W tym ostatnim przypadku wsparcie objęło dotychczas 66 przedsięwzięć o wartości 197,7 mln zł.

Natomiast najważniejsze projekty w ramach tego instrumentu zrealizowane zostały w poprzedniej perspektywie finansowej UE. Wynika to z faktu, że obecnie nie ma możliwości realizacji projektów z zakresu turystyki sensu stricto, jak to miało miejsce w poprzedniej perspektywie (2007-2013).

¹⁷⁸ Na podstawie wywiadu przeprowadzonego na potrzeby audytu z przedstawicielami Oddziału programowania w zakresie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego Departamentu Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym (wywiad pochodzi z 28.10.2019).

Zdaniem tych ekspertów najważniejszymi projektami dotyczącymi turystyki, jakie zrealizowano w tym okresie, były¹⁷⁹:

- Zagospodarowanie zespołu zabytkowego Twierdzy Przemyśl w celu udostępnienia dla turystyki kulturowej, etap I (projekt kluczowy, realizowany w latach 2011-2015 przez Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemyśl „ZGFTP”),
- Modernizacja Zamku Kazimierzowskiego wraz z rewitalizacją Parku Miejskiego w Przemyślu (projekt kluczowy, realizowany w latach 2007-2013 przez Gminę Miejską w Przemyślu),
- Utworzenie „Kresowej Osady” oraz nadanie nowych funkcji turystycznych i edukacyjnych szansą dla obszaru poprzemysłowego i popegeerowskiego Gminy Lubaczów (projekt realizowany w latach 2012-2015 przez Gminę Wiejską Lubaczów).

Wszystkie trzy projekty dotyczyły tworzenia, rozwoju i modernizacji projektów turystycznych wschodniej części województwa podkarpackiego i przyczyniły się w dużej mierze do podniesienia atrakcyjności turystycznej tego obszaru, co podkreślali uczestnicy konsultacji przeprowadzonych na potrzeby *Audytu...* Realizatorzy dwóch pierwszych przedsięwzięć byli także najbardziej aktywnymi beneficjentami w ramach RPO WP 2007-2013.

W ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego 2007-2013 zrealizowano łącznie 158 projektów (w tym 143 „twarde” oraz 15 „miękkich”), które dotyczyły turystyki. Wartość tych projektów wynosiła 425 mln zł, w tym kwota dofinansowania wyniosła 211,3 mln zł, w tym w ramach poszczególnych priorytetów:

- Działanie 1.1 osi priorytetowej I: 82 projekty o łącznej kwocie dofinansowania 80,6 mln zł,
- Działanie 1.4 osi priorytetowej I: 15 projektów o łącznej kwocie dofinansowania 514,6 tys. zł,
- Oś priorytetowa VI4: 61 projektów o łącznej kwocie dofinansowania 130,2 mln zł¹⁸⁰.

Największa liczba projektów dotyczyła budowy, rozbudowy, modernizacji lub remontu bazy gastronomiczno-noclegowej, następnie świeckich i sakralnych obiektów wpisanych do ewidencji zabytków. Duży udział w liczbie projektów miały inne inwestycje związane z rekreacją, sportem i kulturą (tabela 55).

Tabela 55: Zestawienie sumaryczne projektów turystycznych realizowanych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego 2007-2014

Typ projektu	Liczba projektów
W ramach I osi priorytetowej:	
Budowa, rozbudowa, modernizacja lub remont bazy gastronomiczno-noclegowej	58
Budowa, rozbudowa, modernizacja lub remont obiektów sportowo-rekreacyjnych	18
Rozbudowa, modernizacja lub remont obiektów informacji turystycznej lub instytucjonalnego wsparcia turystyki	2
Dostosowanie obiektu do potrzeb osób niepełnosprawnych, zakup systemu parkingowego wraz z montażem, adaptacja pomieszczenia na salę konferencyjną, wdrożenie innowacyjnej technologii Smart TV	4
W ramach VI osi priorytetowej RPO WP	
Renowacja, remont, modernizacja sakralnych obiektów wpisanych do ewidencji zabytków	24
Renowacja, remont, modernizacja świeckich obiektów wpisanych do ewidencji zabytków	30
Budowa, rozbudowa, modernizacja lub remont obiektów muzealnych	14
Sześć projektów dotyczyło budowy, rozbudowy, modernizacji lub remontu obiektów o charakterze uzdrowiskowym	6
Budowa, rozbudowa, modernizacja lub remont obiektów o charakterze sportowo-rekreacyjnym	4
Inne inwestycje (m.in. przystań kajakowa, park linowy, scena estradowa, centrum informacji turystycznej, sala widowiskowa, platforma widokowa, wiatka drewniana z ławkami, amfiteatr, molo, kładka)	24

Źródło: *Wsparcie ruchu turystycznego z funduszy Unii Europejskiej*, Najwyższa Izba Kontroli, Delegatura w Rzeszowie, Rzeszów 2016, s. 33.

Natomiast według danych własnych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego w poprzedniej perspektywie zrealizowano w ramach VI osi priorytetowej Turystyka i kultura 72 projekty o wartości dofinansowania 169,5 mln zł, w tym wartość dofinansowania z EFRR 148,1 mln zł. Ponadto

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ *Wsparcie ruchu turystycznego z funduszy unii europejskiej*, Najwyższa Izba Kontroli, Delegatura w Rzeszowie, Rzeszów 2016, s. 33.

w ramach kategorii interwencji 57 dofinansowanie otrzymało 14 projektów, w tym wartość dofinansowania z EFRR wyniosła 20,9 mln zł, a wartość projektów – 23,1 mln zł¹⁸¹.

Generalnie najwięcej projektów w ramach RPO WP w obu perspektywach finansowych dotyczyła współpracy międzynarodowej i wewnątrzregionalnej, promocji i budowy produktu turystycznego (turystyki miejskiej, uzdrowskiej i na obszarach wiejskich), jak również infrastruktury turystycznej i transportowej.

Wsparcie z RPO WP rozwoju i promocji turystyki przekłada się na zwiększenie atrakcyjności i konkurencyjności województwa podkarpackiego, co widoczne jest w rezultatach opisanych projektów. Przekłada się na wzrost odwiedzalności obiektów muzealnych i innych miejsc dziedzictwa kulturowego, rozwój potencjału bazy noclegowej i uzdrowskiej, a w rezultacie wzrost ruchu turystycznego w regionie. Podkreślane są także pozytywne efekty związane ze wzrostem przedsiębiorczości i zatrudnienia w turystyce¹⁸².

Rozwój i promocja turystyki następuje również dzięki środkom na współpracę transgraniczną na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim. Wykorzystywane są w szczególności środki przeznaczone na mikroprojekty. W obecnie trwającej perspektywie realizowanych jest do tej pory 10 projektów dotyczących bezpośrednio turystyki, z czego 9 dedykowane jest produktom turystycznym (tabela 56).

Tabela 56: Turystyczne projekty realizowane w ramach Programu Interreg V-A Polska-Słowacja 2014-2020 (mikroprojekty) w Euroregionie Karpackim

Nazwa projektu	Wnioskodawca	Partnerzy
Geocoin nową jakością w turystyce polsko-słowackiego pogranicza	Związek Międzygminny „Ziemia Lubaczowska”	1. Gmina Wojaszówka 2. Obec Holčíkovce
Karpatské dobrodružstvo – novécezhračné produkty cestovného ruchu/ Karpackie Przygody – nowe transgraniczne produkty turystyczne	Krajská organizácia cestovného ruchu Severovýchod Slovenska	Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna
Statystyka na rzecz rozwoju potencjału turystycznego i kulturowo-przyrodniczego Karpat	Urząd Statystyczny w Rzeszowie	Urząd Statystyczny w Preszowie
Aktywność inspirowana dziedzictwem przyrodniczym pogranicza polsko-słowackiego	Stowarzyszenie Samorządów Terytorialnych „Aglomeracja Rzeszowska”	Miasto Svidnik
Droga Integralnej Odnowy Człowieka Via Reginae	Fundacja Dróg Kulturowych	Miasto Svidnik
Zapomniane rękodzieło pogranicza	Gmina Miejska Przeworsk	Agencja Rozwoju Regionalnego w Svidniku
Podróż szlakiem religijnych obiektów i tradycji po obu stronach granic	Gmina Zarszyn	Obec Fulianka
Turystyka przyrodnicza bez granic	Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia PRO CARPATHIA	Detská organizácia Fénix, o.z. Územná organizácia Snina
Piękno, którym chcemy się dzielić – szlakiem Wojaka Szwejka	Gmina Fredropol	Obec Lubiša
Upowszechnianie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego poprzez utworzenie transgranicznych centrów kultury i tradycji miejscowości Ruda Różaniecka i Zupcany	Gmina Narol	Obec Župčany

Źródło: karpacki.pl/i-nabor-mikroprojektow-interreg/wnioski-wybrane-do-dofinansowania (dostęp: 24.10.2019),

W poprzedniej perspektywie finansowej partnerzy polscy zrealizowali łącznie 42 projekty dotyczące turystyki. W dwóch przypadkach wnioskodawcą było Województwo Podkarpackie, a w jednym Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna. 25 projektów realizowanych było przez jednostki samorządowe. Również i w tej perspektywie projekty dotyczą przede wszystkim budowania transgranicznego produktu turystycznego oraz wspólnej oferty kulturalnej (tabela 57).

¹⁸¹ Ibidem.

¹⁸² Na podstawie danych statystycznych GUS, rozwoju produktu turystycznego oraz wywiadów z regionalnymi i lokalnymi ekspertami w dziedzinie turystyki województwa podkarpackiego.

Tabela 57: Mikroprojekty turystyczne realizowane w Programie Współpracy Transgranicznej Rzeczypospolita Polska – Republika Słowacka 2007-2013

Nazwa projektu	Wnioskodawca
Turystyka transgraniczna – wspólnym szlakiem sukcesu VeloCarpathica	Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna Bieszczadzkie Towarzystwo Cyklistów
Spotkania z kulturą i kuchnią pogranicza polsko-słowackiego	Gmina Haczów
Polska i Słowacja zapraszają na wypoczynek. Wspólna reklama i promocja agroturystyki oraz produktów regionalnych i turystycznych	Stowarzyszenie B-4
Transgraniczny produkt turystyczny – Zakłète w drewnie	Województwo Podkarpackie
Agroturystyka szansą na rozwój polskich i słowackich terenów przygranicznych	Bieszczadzkie Forum Europejskie
Poszerzając horyzonty transgraniczna promocja turystyki Podkarpacia i Kraju Preszowskiego	Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego
Promocja twórczości rękodzielniczej	Bieszczadzkie Stowarzyszenie Ekoturystyczne „Baszta”
Instytucjonalizacja współpracy terytorialnej w zakresie turystyki w Euroregionie Karpackim	Gmina Lesko
Szlakiem dziedzictwa kulturowego Przemysł – Humenne	Gmina Miejska Przemysł
Poprzez kulturę i sport rozwijamy produkt turystyczny	Gminny Ośrodek Kultury w Korczyniu
Poznajemy piękno ziemi przemyskiej i proszowskiej. Turystyka przygraniczna polsko-słowacka	Powiat Przemyski
Produkty tradycyjne szansą na rozwój	Stowarzyszenie Agroturystyczne „Galicyjskie Gospodarstwa Gościnne Bieszczady”
Wspólnie promujemy – więcej zyskujemy	Powiat Bieszczadzki
Turystyka bez granic – wzajemne inicjatywy na rzecz wzmocnienia regionalnych produktów turystycznych oraz kulturowych Jarosławia i Humennego	Gmina Miejska Jarosław
Szlak Frontu Wschodniego turystyczna aktywizacja pogranicza	Województwo Podkarpackie
Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Karpaty Wschodnie” – nasze wspólne dziedzictwo	Bieszczadzki Park Narodowy
Skuteczny marketing szansą na sukces – promocja oferty turystycznej Podkarpacia i Kraju Preszowskiego	Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A
Tematyczne wioski pogranicza polsko-słowackiego	Gmina Zarszyn
Transgraniczne Centrum Nowoczesnych Technik Informacyjnych i Promocyjnych	Powiat Rzeszowski
Przez Karpaty. Poprawa dostępności turystycznej regionu Sanoka i Humennego	Gmina Miasta Sanoka
Bieszczady, Niebo i Gwiazdy. Nowe produkty turystyki przyrodniczej w gminie Lutowiska	Gmina Lutowiska
Tradycje i smaki Pogranicza	Gmina Tryńcza
Polsko-Słowacki Jarmark Pogranicza	Miasto Jasło
Festiwal Kultury Polsko-Słowackiej – Dziedzictwo Kulturowe Sztuki Ludowej i Kulinarnej Pogranicza	Powiat Lubaczowski
Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej miast pogranicza Polski i Słowacji poprzez rozwój produktów turystycznych	Gmina Miejska Przemysł
Na leśnym szlaku EUROGALICJI	Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „EUROGALICJA”
Noce i dnie kultury pogranicza polsko-słowackiego	Powiat Sanock
Rozwój turystyki i aktywizacja osób 50+ w Zagórze i Svidniku	Gmina Zagórz
Zasmakuj w pograniczu – Szklane Krosno, Zabytkowy Bardejov	Gmina Krosno
Polsko-Słowacki rozwój turystyki na obszarze transgranicznym	Gmina Tarnowiec
Rozwój produktów i marek regionalnych na obszarze polsko-słowackiego pogranicza	Powiat Jasielski
Promocja turystyczna kluczem rozwoju gospodarczego pogranicza polsko-słowackiego	Powiat Przemyski
Ekoturystyka – szansa czy konieczność	Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A.
„Smaki pogranicza” – Polsko-Słowacka wymiana doświadczeń w dziedzinie turystyki kulinarno-krajoznawczej	Powiat krośnieński
Rytm przyrody. Innowacyjne produkty turystyki przyrodniczej w Arboretum w Bolestraszcach	Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszcach
Nowoczesne narzędzia wsparcia rozwoju turystyki dla małych destynacji turystycznych w Polsce (Pogórze Dynowskie) i na Słowacji (okres Svidnik)	Gmina Dubiecko
Zwiększenie atrakcyjności i dostępności turystyczno-rekreacyjnej pogranicza polsko-słowackiego	Gmina Rymanów
GoToCarpathia – certyfikat jakości usług i produktów ekoturystycznych na pograniczu polsko-słowackim	Fundacja Bieszczadzka
„Turystyka konna bez granic” – polsko-słowacka wymiana doświadczeń w kontekście rozwoju pogranicza	Stowarzyszenie „Towarzystwo Bieszczadzkiej Turystyki Konnej”
Poszukiwacze wielokulturowej historii pogranicza	Gmina Zarszyn
„Eko-logiczni – Eko-turystyczni” – zielona turystyka szansą rozwoju polsko - słowackiego pogranicza	Lokalna Organizacja Turystyczna „Wrota Karpat Wschodnich”

Źródło: www.karpacki.pl/gfx/karpacki/pl/defaultopisy/202/111/1/lista_projektow_mikro_2007-2013.pdf.

Łącznie z Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska-Republika Słowacka 2007-2013 zrealizowano 250 produktów turystycznych, odnowiono 47 obiektów zabytkowych, wytyczono i oznakowano 1 700 km szlaków rekreacyjnych i ponad 100 km nowych ścieżek rowerowych¹⁸³. Poniższa tabela zawiera zestawienie najważniejszych projektów.

Tabela 58: Projekty turystyczne w Programie Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska-Republika Słowacka 2007-2013 („duże projekty”)

Nazwa projektu	Wnioskodawca	Partnerzy
Rozwój infrastruktury drogowej pomiędzy powiatem krośnieńskim, jasielskim i bardejowskim	Powiat Krośnieński	Zarząd Dróg Preszowskiego Kraju Samorządowego; Powiat Jasielski
Międzynarodowy rezerwat biosfery „Karpaty Wschodnie” – nasze wspólne dziedzictwo	Bieszczadzki Park Narodowy	Statna ochrana prírody SR – Sprava Narodneho Parku Poloniny
Karpackie niebo. Rozwój produktów turystycznych związanych z astronomią na terenie polsko-słowackiego pogranicza	Vihorlackie Obserwatorium Astronomiczne w Humennem	Nieinvestičnýfond Teleskop; Gymnazium Snina; Východokarpatské združenie cestovného ruchu; Podduklianske osvetové stredisko Svidniku; Liceum Ogólnokształcące im. Władysława Andersa w Lesku; Powiat Jasielski; Podkarpacka Izba Gospodarcza w Krośnie; Gmina Wiśniowa
Polsko-słowackie centrum turystyki konnej	Zakład Doświadczalny Instytutu Zootechniki – Państwowy Instytut Badawczy Odrzechowa	Gmina Niżná Sitnica, Nadleśnictwo Rymanów, Stowarzyszenie Hodowców i Miłośników Konika Polskiego, Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Dorzecze Wisłoka”, Gmina Zarszyn, Gmina Ołka, Gmina Vítazovce, Stowarzyszenie ANDY
Bieszczady, niebo i gwiazdy. Nowe produkty turystyki przyrodniczej w gminie Lutowiska	Gmina Lutowiska	ObecStakcin; Vihorlackie Obserwatorium Astronomiczne w Humennem
Artystyczne rynki pogranicza – Bardejov i Krosno	Gmina Krosno	Miasto Bardejov

Źródło: *Unijny Atlas Polsko-Słowackiego Pogranicza Program Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska-Republika Słowacka 2007-2013, Warszawa 2015.*

W trwającej perspektywie finansowej UE zatwierdzone do realizacji są m.in. następujące projekty: Promocja dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego regionu pogranicza polsko-słowackiego za pośrednictwem tras rowerowych, „Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze marką pogranicza polsko-słowackiego”, „Mistyka Karpaccich Miast – Tworzenie Produktu Turystycznego Karpaccich Miast w oparciu o dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe miasta Jarosławia i Svidnika”, „Tradycyjne smaki Karpat – dziedzictwo pogranicza na rzecz rozwoju”, „Szlakiem transgranicznych rzemieślników” czy „Karpaccy Szlak Wina” (wnioskodawcą jest Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia”). Wspierane są organizacje pozarządowe oraz lokalne inicjatywy oddolne¹⁸⁴.

Województwo Podkarpackie zrealizowało 4 projekty w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Interreg V-A Polska-Słowacja 2014-2020: „Szlakiem obiektów UNESCO na pograniczu polsko-słowackim”, „Szlak Kultury Wołoskiej”, „Szlak Maryjny (Światło ze Wschodu)” oraz „W sercu Karpat – granica, która łączy”. W ramach Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020 realizowany jest projekt „Świat karpaccich rozet – działania na rzecz zachowania kulturowej unikalności Karpat”¹⁸⁵.

Źródłem finansowania projektów turystycznych jest również Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. Na 31 grudnia 2018 roku lokalne grupy działania w ramach swoich budżetów złożyły w Departamencie Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich 1 310 wniosków o przyznanie pomocy na realizację przedsięwzięć związanych z rozwojem obszarów wiejskich. Najwięcej z nich (255) dotyczyło budowy lub przebudowy ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej lub kulturalnej, 88 zachowania dziedzictwa lokalnego, 32 promowania obszaru, w tym produktów lub usług lokalnych, a jedna wspierania współpracy w zakresie świadczenia usług turystycznych¹⁸⁶.

¹⁸³ *Unijny Atlas Polsko-Słowackiego Pogranicza Program Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska-Republika Słowacka 2007-2013, Warszawa 2015, s. 4.*

¹⁸⁴ karpacki.pl/fundusze/mikroprojekty-polska-slowacja-interreg-va-2014-2020 (dostęp: 3.10.2019).

¹⁸⁵ podkarpackie.pl/index.php/turystyka (dostęp: 3.10.2019).

¹⁸⁶ *Strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie podkarpackim do 2030 r...*, ibidem, s. 328.

Analizując projekty finansowane z europejskich środków pomocowych i innych środków zewnętrznych należy wspomnieć o działalności Stowarzyszenia Euroregionu Karpackiego. Realizowane były i są przez ten podmiot następujące turystyczne projekty¹⁸⁷:

- *Inter Ventures,*
- *Wędrowanie bez plecaka,*
- *Polonia – Ukraina Transcarpathia – nowe otwarcie,*
- *Podkarpackie na szlaku gwiazd – udział w targach w Cannes,*
- *Turystyka bez granic,*
- *Analiza – integracja – sieciowanie potencjałów regionalnych,*
- *Karpacka Agencja Rozwoju Regionalnego – budowa wspólnych sieciowych struktur,*
- *Innowacyjna platforma współpracy Sieci Miast Euroregionu,*
- *Systemowy Projekt Sieciowy Euroregionu Karpackiego,*
- *Alpejsko-Karpacki Most Współpracy,*
- *Alpejsko-Karpacki Turystyczny Klaster Wiedzy,*
- *Transnarodowe partnerstwo dla innowacji w turystyce,*
- *Media karpackie kluczem do promocji współpracy transgranicznej,*
- *Sieci lokalnego rozwoju Euroregionu Karpackiego – możliwości dla Ukrainy,*
- *Strategia rozwoju turystyki uzdrowskiej,*
- *Promocja potencjału Karpat – stworzenie transgranicznej platformy promocyjnej,*
- *Rozwój i promocja lecznictwa uzdrowskiego w polsko-ukraińskiej części Euroregionu Karpackiego, mianowicie w obwodzie lwowskim i województwie podkarpackim.*

13 Analiza działalności informacyjnej i promocyjnej oraz analiza marki i wizerunku w kontekście rozwoju turystyki i produktu turystycznego

Działania informacyjne i promocyjne w obszarze turystyki prowadzone są w regionie na kilku poziomach: Województwa Podkarpackiego i Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, samorządów powiatowych i gminnych, lokalnych organizacji turystycznych, lokalnych grup działania, innych organizacji, instytucji kultury oraz branży turystycznej. Na poziomie regionalnym podmiotem odpowiadającym za koordynację promocji turystycznej jest PROT, który współpracuje z samorządami lokalnymi i branżą turystyczną, zrzesza te podmioty i realizuje wraz z nimi wspólne projekty promujące turystykę (działalność i projekty zostały opisane w poprzednich rozdziałach).

Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna prowadzi regionalną informację turystyczną w Rzeszowie i Punkt Obsługi Ruchu Turystycznego w Przemyślu, tworzy powiązania z siecią informacji turystycznych na terenie województwa podkarpackiego oraz współpracuje z centrami i punktami informacji turystycznej. W województwie podkarpackim znajduje się 10 certyfikowanych centrów informacji turystycznej oraz trzy certyfikowane punkty. Łącznie działa 31 jednostek prowadzonych przez samorządy, jednostki kultury, PTTK, Bieszczadzki Park Narodowy. Tabela 59 zawiera wykaz centrów i punktów informacji turystycznej w regionie w porządku alfabetycznym według miejsca ich znajdowania się.

Wywiady i spotkania konsultacyjne pokazały, że współpraca i wymiana informacji pomiędzy jednostkami informacji turystycznej jest ograniczona. Nie działają one w sieci współpracy i komunikacja przebiega pionowo (dwustronnie) pomiędzy PROT-em a jego członkami i centrami/punktami informacji turystycznej. Wymienione w tabeli jednostki działają przede wszystkim w zakresie promocji lokalnej terenu, na którym się znajdują. Zgodnie ze standardami certyfikacyjnymi większość podmiotów udziela informacji o całym regionie, a wybrane także o miastach /powiatach partnerskich.

¹⁸⁷ karpacki.pl/stowarzyszenie-karpaty/projekty-wlasne (dostęp: 3.10.2019)/

Tabela 59: Centra i punkty informacji turystycznej w województwie podkarpackim

Nazwa centrum/punktu	Lokalizacja	Strona www
Gminne Centrum Informacji Turystycznej w Baligródzie*	Pl. Wolności 11, Baligród	baligrod.pl
Centrum Informacji Turystycznej w Cisnej***	Cisna 23 Cisna	cisna.pl
Transgraniczna Informacja Turystyczna w Dukli **	Trakt Węgierski 26a Dukla	it.dukla.pl
Punkt Informacji Turystycznej w Horyńcu-Zdroju	ul. Jana III Sobieskiego 4 Horyniec-Zdrój	horyniec-zdroj.pl
Centrum Informacji Turystycznej w Iwoniczu-Zdroju	Pl. Dietla 2 Iwonicz-Zdrój	iwonicz-zdroj.info
Centrum Kultury i Promocji w Jarosławiu ****	Rynek 5 Jarosław	ckip.jaroslaw.pl
Punkt Informacji Turystycznej PTTK w Jasle	ul. Floriańska 15 Jasło	jaslo.pttk.pl
Informacja Turystyczna w Komańczy*	Gminny Ośrodek Kultur, Komańcza	komancza.pl
Punkt Informacji Kulturalno-Turystycznej Muzeum Rzemiosła w Krośnie***	Rynek 5 Krosno	muzeumrzemiosla.pl
Centrum Informacji Turystycznej i Kulturalnej w Jasle**	ul. Sokoła 8 Jasło	citik.jaslo.pl
Bieszczadzkie Centrum Informacji Turystycznej w Lesku **	ul. Tysiąclecia Lesko	lesko.pl
Muzeum Ziemi Leżajskiej w Leżajsku*	ul. Adama Mickiewicza 20a, Leżajsk	muzeum-lezajsk.pl
Centrum Informacji Turystycznej i Kulturalnej w Leżajsku **	Plac Dworcowy 2 Leżajsk	citik.kultura.lezajsk.pl
Ośrodek Informacji i Edukacji Turystycznej BdPN w Lutowiskach	Lutowiska 2 Lutowiska	bdpin.pl
Gminne Centrum Informacji Turystycznej w Lutowiskach ***	Lutowiska 14 38-713 Lutowiska	lutowiska.pl
Podkarpacka Agencja Turystyczna w Łańcutie**	ul. 3 Maja 10, Łańcut	mdk-lancut.pl
Gminny Ośrodek Kultury Turystyki i Sportu w Solinie z/s w Polańczyku, Centrum Informacji Uzdrawiskowo-Turystycznej w Polańczyku*	ul. Bieszczadzka 18 Polańczyk	esolina.pl
Informacja Turystyczna w Przemyśle***	Grodzka 1, Przemyśl	visit.przemysl.pl
Schronisko Młodzieżowe PTSM Matecznik-Punkt Informacji Turystycznej w Przemyśle*	Ul. Lelewela 6 Przemyśl	ptsm-matecznik.pl
PORT Przemyśl – Punkt Obsługi Ruchu Turystycznego	Rynek 16, Przemyśl	atrakcje.przemysl.pl
Regionalne Centrum Informacji Turystycznej w Przeworsku	Rynek 1 Przeworsk	ecit.przeworsk.um.gov.pl
Informacja Turystyczna Centrum Wikliniarstwa w Rudniku nad Sanem **	ul. Adama Mickiewicza 41 Rudnik nad Sanem	mokrudnik.pl
Gminny Ośrodek Kultury w Rymanowie Biuro Informacji Turystycznej w Rymanowie-Zdroju**	ul. Zdrojowa 40 Rymanów-Zdrój	info.rymanow.pl
Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna (Rzeszów)	ul. Grunwaldzka 2 Rzeszów	podkarpackie.travel
Schronisko Młodzieżowe PTSM „Alko” w Rzeszowie	Rynek 25 Rzeszów	ptsm-alko.pl
Centrum Informacji Turystycznej w Rzeszowie *	Rynek 26 Rzeszów	podkarpackie.travel
Centrum Informacji Turystycznej w Sanoku ****	Rynek 14 Sanok	sanok.pl
Muzeum Regionalne w Stalowej Woli – Informacja Turystyczna o Art Deco**	ul. Sandomierska 1 Stalowa Wola	muzeum.stalowawola.pl
Punkt Informacji Turystycznej w Tarnobrzegu*	ul. Adama Mickiewicza 13a Tarnobrzeg	tarnobrzeg.pttk.pl
Bieszczadzkie Centrum Turystyki i Promocji w Ustrzykach Dolnych****	Rynek 16 Ustrzyki Dolne	cit.ustrzyki-dolne.pl visitustrzyki.pl
Przedbieszczady w Dolinie Wisłoka Gospodarstwo Ekoagroturystyczne w Wisłoku Wielkim*	Wisłok Wielki	przedbieszczady.pl

Źródło: podkarpackie.travel/pl/turysta/miejsca-informacji-turystycznej (dostęp: 28.09.2019).

Podmiot zarządza regionalną platformą internetową informacji turystycznej pod adresem podkarpackie.travel/pl. Poniższa tabela zawiera analizę zawartości tej strony internetowej. Jest ona dopracowana pod względem formy i aspektów wrażeniowych. Zawiera atrakcyjne w warstwie wizualnej zdjęcia, szczególnie krajobrazów oraz obiektów i miejsc zabytkowych. Architektura i nawigacja są łatwe i czytelne. Mylące może być powiązanie pomiędzy przewodnikiem i szlakami tematycznymi. Dobrym rozwiązaniem jest planer podróży, który wymaga jednak dopracowania pod względem powiązań funkcjonalnych i zakresu proponowanych rozwiązań (tabela 60).

Tabela 60: Analiza zasobów portal podkarpackie.travel/pl

Struktura strony (element)	Zawartość
O Podkarpackim	– wrażeńowe zdjęcia karpackiej przyrody i dziedzictwa kulturowego, – tematyczne prezentacje (10), – propozycje dojazdu do regionu, – wrażeńowe opisy narracyjne („dzika przyroda”, „rozwieżdżone niebo”, „Hucyły i szlaki konne”, „setki kilometrów szlaków rowerowych”, „drezyny rowerowe i kolejki leśne”, „skarby architektury drewnianej”, „pałace, zamki i dwory”, „niepowtarzalne wino i kuchnia”, „podkarpackie souveniry”
Przewodnik po Podkarpaciu	– 16 kategorii tematycznych podzielonych według dominującego motywu podróży, – po rozwinięciu pokazują się panele opisujące i pokazujące najważniejsze obiekty i miejsca, – po kliknięciu otwiera się nowa zakładka z opisem oraz umiejscowieniem na mapie.
Aktualności	– informacje o aktualnych wydarzeniach i imprezach, – kalendarz wydarzeń i imprez.
Informacja turystyczna	– interaktywna mapa z centrami i punktami informacji turystycznej, – zestawienie centrów i punktów informacji turystycznej wraz z danymi teleadresowymi i w podziale na powiaty.
O nas	– zakładka ma charakter informacyjny, – dotyczy funkcjonowania i bieżącej działalności PROT, – znajdują się tutaj cele, statut, wykaz członków oraz regulamin pracy, – w zakładce zamieszczone są wydawnictwa PROT on-line (szlaki winne, wędrówki podkarpackie, muzea), – w tym miejscu znajdują się także informacje o bieżących przedsięwzięciach realizowanych przez PROT, m.in. o Transgranicznym produkcie turystycznym Odkrywcy Czarnego Złota.
Zaplanuj pobyt	– jest to planer podróży, – intuicyjna nawigacja pozwala łatwo dokonać wyboru, – rezultatem finalnym jest dobór miejsc do zwiedzania i rekomendacje dotyczące podróży.
Szlaki tematyczne	– propozycje 19 tras tematycznych kulturowych i przyrodniczych w osobnych kafelkach zawierających zdjęcie i krótki opis, – po kliknięciu następuje przekierowanie do osobnej zakładki trasy, można ją polubić lub zarekomendować za pośrednictwem strony Facebook, – dalsze rozwinięcie zakładki prowadzi odbiorcę do szczegółowych informacji o szlaku zawierających: interaktywną mapę, opis tras, kalendarz imprez i wydarzeń.
Ponadto	– przekierowanie do profili w mediach społecznościowych (Facebook i Instagram) oraz do kanału YouTube – angielskojęzyczna wersja strony, – ważne linki (Booking, rozkład jazdy PKP i rozkład lotów Rzeszów-Jasionka), – połączenie z portalem Booking.com

Źródło: podkarpackie.travel/pl (dostęp: 5.10.2019).

Na stronie podkarpackie.travel znajdują się wydawnictwa PROT-u w wersji on-line, w tym:

- Szlaki winne,
- Największe atrakcje,
- Wędrówki podkarpackie,
- Turystyka aktywna,
- Muzea¹⁸⁸.

Działania promujące turystykę regionu prowadzi również Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego. Dostępne są następujące tematyczne wydawnictwa (w wersji papierowej i on-line):

- 4 żywioły - turystyka aktywna w Podkarpaciu,
- Dziejami techniki inspirowane,
- Podkarpackie dla dzieci,
- Podróże po architekturze,
- Jeździectwo – radość, pasja, przygoda,
- Kulinarne opowieści, czyli wędrówki po smakach województwa podkarpackiego,
- Podkarpackie dla zdrowia i urody,
- Podkarpackie. Niebo dla inwestorów,
- Twórcze podkarpackie.

¹⁸⁸ podkarpackie.travel/pl/wydawnictwa (dostęp: 5.10.2019).

Wyszukując w wyszukiwarce Google słowa „promocja”, ukazują się przede wszystkim treści związane z promocją gospodarczą. Istnieje strona internetowa promocja.wrotapodkarpackie.pl, na której znajdują się informacje o regionie dla grup docelowych określonych w strategii marki (w tym do turystów), identyfikacja wizualna i zasady posługiwania się znakiem marki Podkarpackie przestrzeń otwarta, wydawnictwa promocyjne (w tym informator turystyczny on-line), wydawnictwa archiwalne z poprzednim znakiem promocyjnym regionu (Regionalne inspiracje, Uzdrowiska, Turystyka aktywna i szlaki tematyczne) w wersji pdf do pobrania, a także spoty promocyjne. Strona była częścią kampanii promującej markę, jaka realizowana była w latach 2014-2015. Województwo Podkarpackie nie dysponuje obecnie portalem internetowym stricte promującym region, będącym swoistym „przewodnikiem” dla turysty planującego pobyt w regionie i jednocześnie będący alternatywą do strony PROT. Na oficjalnej stronie internetowej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego znajduje się zakładka „turystyka”. Można tutaj znaleźć informacje o aktualnych wydarzeniach i projektach Samorządu Województwa Podkarpackiego w obszarze turystyki. Jak wspomniano wcześniej, nie ma tutaj treści o charakterze informacyjno-promocyjnym, jakie mogą być przydatne dla turysty.

Obecnie Województwo Podkarpackie promuje region we współpracy z przewoźnikiem Ryanair i reklamy regionu zobaczyć można na pokładach samolotów, a także w magazynach pokładowych.

Wpisując hasło „turystyka podkarpackie” w wyszukiwarce Google, w pierwszej dziesiątce znajdują się następujące strony:

- Podkarpackie.travel.pl,
- Podkarpackie.naszemiasto.pl,
- Pl.trip.advisor.com,
- Turystyka.wrotapodkarpackie.pl,
- Podroze.onet.pl,
- Turystyka.wp.pl,
- Bieszczader.pl,
- Pieknywschod.pl/podkarpackie,
- Monitoruj.podkarpackie.pl,
- Polskieszlaki.pl.

Analiza pozycjonowania pozwala ocenić miejsce województwa podkarpackiego względem innych regionów pod względem konkurencyjności turystycznej. W tym przypadku dokonano porównania względem pozostałych województw w Polsce. Przyjęto następujące kryteria: ilościowe mierzone wielkością ruchu turystycznego według danych GUS za 2018 rok oraz jakościowe wynikające z analizy stopnia zaawansowania systemu informacji i promocji turystycznej. Porównanie według wybranych kryteriów pozwala na pokazanie ich wzajemnej zależności. Największą konkurencyjnością, mierzoną wielkością turystów odnotowanych w bazie noclegowej, cechowało się województwo mazowieckie, które ma w dużym stopniu zaawansowany rozwój systemu informacji turystycznej. Podobnie jest w przypadku innych województw, umiejscowionych w prawej górnej ćwiartce mapy (małopolskie, pomorskie). Regiony o słabym stopniu rozwoju systemu wygenerowały mniejszy ruch turystyczny. Do tej grupy województw należy podkarpackie. Wyjątkiem jest województwo dolnośląskie, które ma relatywnie niski poziom rozwoju systemu informacji i promocji turystycznej, jednak jest jednym z liderów pod względem udziału w krajowym ruchu turystycznym (rysunek 27).

Rysunek 27: Mapa percepcji pozycjonowania województwa podkarpackiego względem innych województw w Polsce pod względem konkurencyjności turystycznej

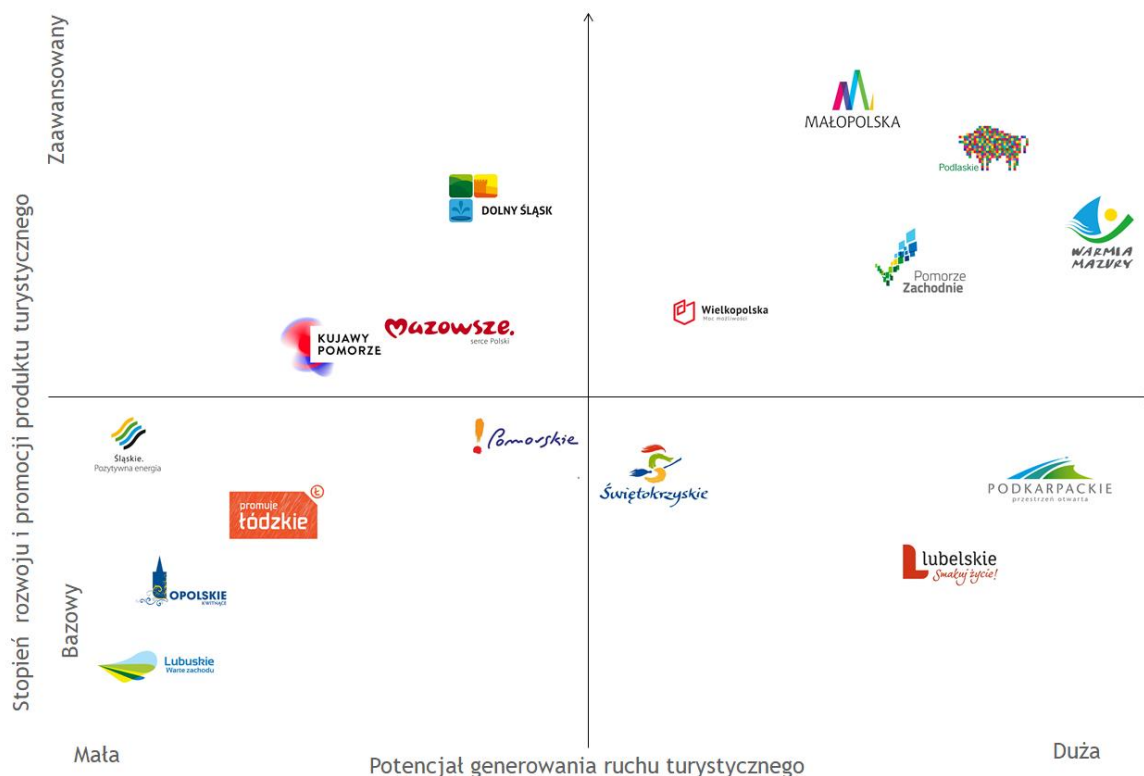

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

W kontekście pozycji konkurencyjnej województwa podkarpackiego ocenić należy również potencjał promocyjny flagowego atutu turystycznego regionu, jakim jest nieskażona przyroda i krajobrazy karpackie. Potencjał produktowy i wizerunkowy natury, która jest utożsamiana wizerunkowo głównie z Bieszczadami, porównano do produktów regionalnych opartych na przyrodzie w innych regionach. Oceny dokonano pod względem dwóch kryteriów: potencjału natury do generowania ruchu turystycznego oraz stopnia rozwoju produktu turystycznego opartego na tym zasobie. Analiza ma charakter jakościowy i ekspercki. Może stanowić punkt wyjścia do dalszych pogłębionych analiz atrakcyjności wizerunkowej województwa podkarpackiego.

Podkarpackie należy do czołówki regionów w Polsce, które identyfikowane są poprzez atrakcyjność przyrodniczą. Niemniej stopień rozwoju i promocji produktu turystycznego ocenić należy jako słaby. Dla porównania warmińsko-mazurskie, podlaskie, małopolskie, zachodniopomorskie i wielkopolskie są atrakcyjne pod względem przyrodniczym i jednocześnie mają dobrze rozwinięty produkt turystyczny w tej kategorii (rysunek 28 poniżej).

Rysunek 28: Mapa percepcji pozycjonowania województwa podkarpackiego względem innych województw w Polsce pod względem zdolności konkurencyjności w oparciu o walory przyrodnicze i produkty zbudowane w oparciu o te walory

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Na potrzeby opracowania *Audyty...* przeprowadzono wywiady z regionalnymi i lokalnymi ekspertami w dziedzinie turystyki, których częścią było badanie tożsamości i wizerunku turystycznego województwa podkarpackiego. Dotyczyło ono skojarzeń pojawiających się najczęściej w kontekście regionu, klasyfikowania turystycznego regionu na mapie Polski i w wymiarze transgranicznym, jak również preferencji w zakresie produktu turystycznego, promocji i wizerunku.

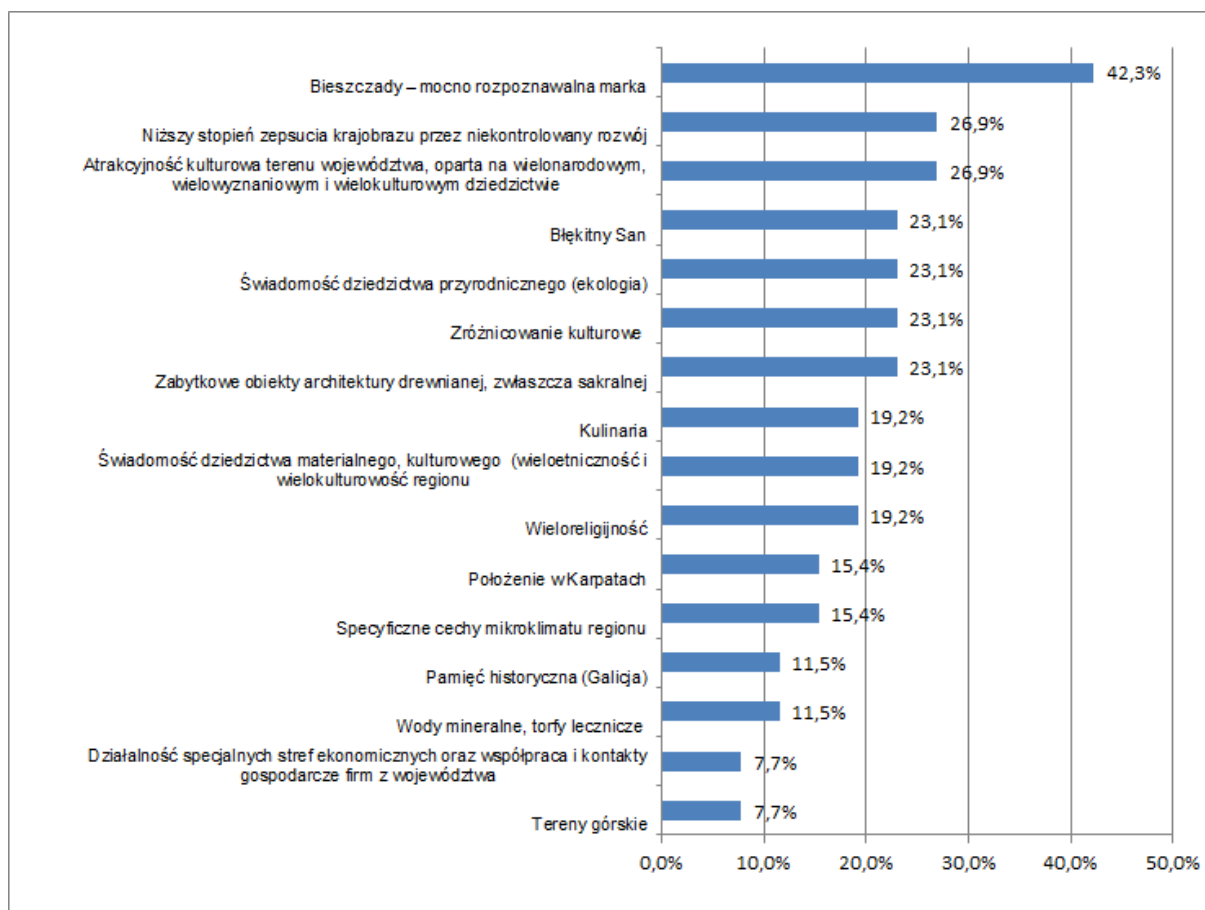
Rysunek 29 pokazuje skojarzenia pojawiające się z tożsamością regionalną województwa podkarpackiego. Najczęściej pojawiająca się odpowiedź dotyczyła Bieszczad. Region utożsamiany jest również z niższym stopniem zepsucia krajobrazu przez niekontrolowany rozwój oraz atrakcyjnością kulturową wynikającą z wielonarodowego, wielowyznaniowego i wielokulturowego dziedzictwa. Na kolejnych miejscach pojawił się Błękitny San, świadomość dziedzictwa kulturowego (ekologia) i różnicowania kulturowego. Część kategorii jest względem siebie zbieżna, w zależności od postrzegania, szczególnie pojemności skojarzeniowej (np. niektóre osoby traktowały religijność odrębnie, inne jako część świadomości dziedzictwa kulturowego czy atrakcyjności kulturowej).

W kontekście klasyfikacji województwo podkarpackie jest lokowane w świadomości obok Małopolski. Region ten traktowany jest w kategorii konkurencji, punktu odniesienia dla działań oraz kompleksów. Część osób uważa, że Podkarpacie nie może porównywać się z województwem małopolskim, ponieważ ma inną specyfikę. Rzadko dostrzegane są rzeczywiste zalety i przewagi nad tym regionem. Takimi są: niższy stopień zepsucia krajobrazowego, ekoturystyka, jak również większy poziom różnorodności kulturowej. Coraz częściej w klasyfikowaniu pozycji regionu pojawia się także województwo lubelskie, z którym podkarpackie porównywane jest w kontekście budowania marki turystycznej, jak również prowadzonych działań promocyjnych.

Preferencje w zakresie promocji, marki i wizerunku turystycznego dotyczą przede wszystkim wygenerowania przez Samorząd Województwa Podkarpackiego większych środków na te cele, w tym na rozpoznanie potrzeb i preferencji turystów w celu lepszego dopasowania działań marketingowych. Pożądane jest także zwiększenie wydatków na kampanie promocyjne kreujące wizerunek regionu

oraz zwiększające świadomość jego atrakcyjności turystycznej. Zdaniem uczestników konsultacji istotne jest informowanie i przekonywanie uczestników ruchu turystycznego, że województwo podkarpackie ma dużo do zaoferowania i nie musi być utożsamiane tylko z Bieszczadami.

Rysunek 29: Skojarzenia związane ze źródłami turystycznej tożsamości regionalnej województwa podkarpackiego

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne na podstawie wywiadów (badanie jakościowe) przeprowadzonych na potrzeby *Audytu...* z regionalnymi i lokalnymi ekspertami w dziedzinie turystyki (n=26), można było wskazać do pięciu odpowiedzi.

14 Synteza uwarunkowań rozwoju turystyki w województwie podkarpackim. Analiza SWOT i analiza TOWS

Poniżej znajduje się analiza SWOT turystyki w województwie podkarpackim będąca podsumowaniem analiz cząstkowych i relutonem konsultacji wstępnej wersji *Audytu...* z regionalnym środowiskiem turystycznym (tabele 61-64).

Tabela 61: Mocne strony turystyki w województwie podkarpackim

MOCNE STRONY – CZYNNIK	OCENA	WAGA	WYNIK
	+2 (DUŻA) LUB +1 (ŚREDNIA)	OD 1 (MIN) DO 5 (MAX)	OCENA X WAGA /10
DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA:			
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ LOTNICZA STOLICY REGIONU	2	5	1
ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ DROGOWA STOLICY REGIONU W UKŁADZIE RÓWNOLEŻNIKOWYM	2	5	1
MAŁE NATĘŻENIE RUCHU SAMOCHODOWEGO	2	5	1
POTENCJAŁ PRZYRODNICZY/ ŚRODOWISKOWY:			
LICZNE ATRAKCJE PRZYRODNICZE	2	4	0,8
WALORY ESTETYCZNE KRAJOBRAZU	1	4	0,4
UŻYTKI ZIELONE I ZALESIENIE	2	3	0,6
OBSZARY OCHRONY PRZYRODNICZEJ (PARKI NARODOWE, KRAJOBRAZOWE, REZERWATY PRZYRODY, BIOSFERA, NATURA 2000)	2	4	0,8
DOBRY STAN ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO	2	5	1
ISTNIEJĄCE ZASOBY UZDROWISKOWE/LECZNICZE	1	5	0,5
SŁABA CHEMIZACJA ROLNICTWA	2	1	0,2
PRODUKCJA NATURALNEJ ŻYWNOŚCI, W TYM EKOLOGICZNEJ	1	2	0,2
POTENCJAŁ KULTUROWY:			
LOKALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE	1	5	0,5
UKŁADY URBANISTYCZNE I ZABYTKI, W TYM OBIEKTY NA LIŚCIE UNESCO	1	5	0,5
ATRAKCJE KULTURY NIEMATERIALNEJ (HISTORIA, ATMOSFERA, RELIGIA ITD.)	1	5	0,5
ŻYWA KULTURA LUDOWA, FOLKLOR, RĘKODZIEŁO	2	4	0,8
TRADYCJE KULINARNE	2	4	0,8
LOKALNE OŚRODKI UPOWSZECHNIANIA KULTURY, DZIAŁALNOŚĆ ARTYSTYCZNA	1	3	0,3
ADAPTACJA OBIEKTÓW KULTURY NA CELE TURYSTYCZNE	1	2	0,2
ZNANE POSTACIE ZWIĄZANE Z REGIONEM	1	1	0,1
POTENCJAŁ SPOŁECZNY:			
ZASOBY I ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE LOKALNYCH ORGANIZACJI TURYSTYCZNYCH	1	5	0,5
RODZINNE GOSPODARSTWA ROLNE, SADOWNICZE, PSZCZELARSKIE, WINIARSKIE ITD.	2	3	0,6
LOKALNI TWÓRCY LUDOWI ORAZ WYKONUJĄCY GINĄCE ZAWODY	1	2	0,2
POTENCJAŁ KAPITAŁOWO-INWESTYCYJNY:			
DOSTĘP DO FUNDUSZY ZEWNĘTRZNYCH, W TYM Z UE I INNYCH PROGRAMÓW	1	5	0,5
DOSTĘP DO FINANSOWANIA DZIAŁAŃ Z ZAKRESU OCHRONY KULTURY I PRZYRODY	1	1	0,1
ROZWIĘTA PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ LOKALNA, MŚP	1	5	0,5
POTENCJAŁ MARKETINGOWY:			
INNOWACYJNE, SPECJALISTYCZNE PRODUKTY TURYSTYCZNE	1	3	0,3
CYKLICZNE WYDARZENIA KULTURALNE, SPORTOWE, REKREACYJNE ITD.	1	4	0,4
WIZERUNEK TURYSTYCZNY OBSZARU	1	4	0,4
JAKOŚĆ USŁUG I OBSŁUGI TURYSTÓW	1	5	0,5
FORMY TURYSTYKI:			
ROZWÓJ TURYSTYKI AKTYWNEJ I KWALIFIKOWANEJ	1	5	0,5
ROZWÓJ TURYSTYKI PIESZEJ I ROWEROWEJ	1	3	0,3
ROZWÓJ TURYSTYKI WODNEJ	1	2	0,2
ROZWÓJ TURYSTYKI SPECJALISTYCZNEJ	2	4	0,8
ROZWÓJ TURYSTYKI ZDROWOTNEJ I UZDROWISKOWEJ	1	5	0,5
ROZWÓJ TURYSTYKI MIEJSKIEJ I KULTUROWEJ	1	4	0,4
ROZWÓJ TURYSTYKI WYPOCZYNKOWO-REKREACYJNEJ	2	5	1
ROZWÓJ TURYSTYKI TRANSGRANICZNEJ (PRZYGRANICZNEJ)	1	4	0,4
ROZWÓJ TURYSTYKI NA TERENACH WIEJSKICH	1	4	0,4

ROZWÓJ TURYSTYKI KULINARNEJ	1	3	0,3
ORGANIZACJA I OBSŁUGA RUCHU TURYSTYCZNEGO:			
MAŁE NATĘŻENIE RUCHU TURYSTYCZNEGO	2	5	1
BEZPIECZEŃSTWO	1	2	0,2
SIEĆ TERENOWEJ INFORMACJI TURYSTYCZNEJ	1	3	0,3
ISTNIEJĄCE OZNAKOWANIE TURYSTYCZNE	1	5	0,5
SIEĆ SZLAKÓW TURYSTYCZNYCH	1	4	0,4
PRZYSTOSOWANIE WALORÓW DO PEŁNIENIA FUNKCJI TURYSTYCZNYCH	1	3	0,3
BAZA ŻYWIENIOWA, W TYM OFERTA PRODUKTÓW LOKALNYCH I RECEPTUR	1	4	0,4
PLANOWANIE ROZWOJU TURYSTYKI W REGIONIE:			
DAŻENIE DO OPRACOWANIA NOWEJ STRATEGII ROZWOJU TURYSTYKI WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO	2	5	1
ISTNIENIE PLANÓW ROZWOJU TURYSTYKI DLA ISTOTNYCH STRATEGICZNIE OBSZARÓW WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO	2	4	0,8
WIDOCZNE ZAINTERESOWANIE SAMORZĄDÓW LOKALNYCH SZCZEBŁA GMINNEGO I POWIATOWEGO WŁĄCZENIEM SIĘ W OPRACOWANIE POLITYKI I STRATEGII ROZWOJU TURYSTYKI	2	5	1
WZROST ŚWIADOMOŚCI ZNACZENIA STRATEGICZNEGO PLANOWANIA ROZWOJU TURYSTYKI NA POZIOMIE LOKALNYM	2	3	0,6

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Tabela 62: Słabe strony turystyki w województwie podkarpackim

SŁABE STRONY – CZYNNIK	OCENA	WAGA	WYNIK
	-1 (ŚREDNIA) LUB -2 (DUŻA)	OD 1 (MIN) DO 5 (MAX)	OCENA X WAGA / 10
DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA:			
SŁABA ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ DROGOWA (KRAJ, ZAGRANICA), POZA STOLICĄ REGIONU	-1	5	-0,5
SŁABA ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ KOLEJOWA (KRAJ, ZAGRANICA), POZA STOLICĄ REGIONU	-2	3	-0,6
SŁABA ZEWNĘTRZNA DOSTĘPNOŚĆ LOTNICZA (KRAJ, ZAGRANICA), POZA STOLICĄ REGIONU	-1	4	-0,4
SŁABA WEWNĘTRZNA SIEĆ KOMUNIKACYJNA	-1	5	-0,5
POTENCJAŁ PRZYRODNICZY/ ŚRODOWISKOWY:			
SŁABO WYKORZYSTANE ZASOBY UZDROWISKOWE/ LECZNICZE	-1	5	-0,5
POTENCJAŁ KULTUROWY:			
ZŁY STAN TECHNICZNY OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH	-1	3	-0,3
POTENCJAŁ SPOŁECZNY:			
SŁABO ROZWINIĘTE LOKALNE TRADYCJE TURYSTYCZNE	-1	2	-0,2
NIEWIELKIE ZASOBY KADROWE/PRACY	-1	3	-0,3
NISKIE KWALIFIKACJE I KOMPETENCJE PRACOWNICZE, W TYM W ZAKRESIE OBSŁUGI SPECJALISTYCZNYCH FORM TURYSTYKI	-1	5	-0,5
MAŁA ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH	-1	5	-0,5
SŁABA IDENTYFIKACJA MIESZKAŃCÓW Z REGIONEM	-1	5	-0,5
POTENCJAŁ KAPITAŁOWO-INWESTYCYJNY:			
DOSTĘPNOŚĆ KAPITAŁU LOKALNEGO, KRAJOWEGO I ZAGRANICZNEGO	1	4	-0,4
SŁABE WYKORZYSTANIE FUNDUSZY ZEWNĘTRZNYCH , W TYM Z UE I INNYCH PROGRAMÓW	-1	4	-0,4
MAŁA STABILNOŚĆ FINANSOWA LOKALNYCH SAMORZĄDÓW TERYTORIALNYCH	-1	3	-0,3
NIEWYSTARCZAJĄCE FINANSOWANIE DZIAŁAŃ Z ZAKRESU OCHRONY KULTURY I PRZYRODY	-1	4	-0,4
NISKA ZAMOŻNOŚĆ SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH	-1	3	-0,3
POTENCJAŁ MARKETINGOWY:			
NISKI DOSTĘP I SŁABE WYKORZYSTANIE NOWOCZESNYCH TECHNOLOGII W KOMUNIKACJI MARKETINGOWEJ	-1	4	-0,4
NIEWYSTARCZAJĄCA DZIAŁALNOŚĆ PROMOCYJNA, W TYM WYEKSPONOWANIE UNIKATOWYCH CECH LOKALNYCH	-1	5	-0,5
GENERALNIE SŁABA ZNAJOMOŚĆ I EKSPLORACJA REGIONU WŚRÓD TURYSTÓW	-1	3	-0,3
SŁABA WSPÓŁPRACA I KOORDYNACJA DZIAŁAŃ LOKALNYCH (MARKETING RELACJI)	-1	5	-0,5
FORMY TURYSTYKI:			
SŁABO ROZWINIĘTA TURYSTYKA BIZNESOWA	-1	3	-0,3

ORGANIZACJA I OBSŁUGA RUCHU TURYSTYCZNEGO:			
DUŻA SEZONOWOŚĆ RUCHU TURYSTYCZNEGO	-2	4	-0,8
NIEWYSTARCZAJĄCA SIĘC TERENOWEJ INFORMACJI TURYSTYCZNEJ	-1	5	-0,5
NIEKOMPLETNE, POWIELAJĄCE SIĘ I CZĘŚCIOWO ZNISZCZONE OZNAKOWANIE TURYSTYCZNE	-1	5	-0,5
NADAL NISKI STOPIEŃ PRZYSTOSOWANIA WALORÓW DO PEŁNIENIA FUNKCJI TURYSTYCZNYCH	-1	3	-0,3
SŁABY MONITORING RUCHU TURYSTYCZNEGO	-1	5	-0,5
NIEWYSTARCZAJĄCA ILOŚĆ, SEZONOWA DOSTĘPNOŚĆ I NADAL SŁABA JAKOŚĆ BAZY NOCLEGOWEJ, W TYM W ZAKRESIE LOKOWANIA W NAJPOPULARNIEJSZYCH SYSTEMACH REZERWACYJNYCH	-1	4	-0,4
SŁABA BAZA SPORTOWO-REKREACYJNA, W TYM ZAGOSPODAROWANIE TERENÓW REKREACYJNYCH	-1	5	-0,5
SŁANA BAZA I OFERTA Z ZAKRESU USŁUG LECZNICZYCH I ZDROWOTNYCH	-1	3	-0,3
NIEWYSTARCZAJĄCA BAZA I OFERTA Z ZAKRESU KULTURALNO-ROZRYWKOWEGO (KINA, TEATRY, KLUBY, DANCINGI ITP.)	-1	4	-0,4
SŁABA POZOSTAŁA BAZA I OFERTA TOWARZYSZĄCA (NP. SKLEPY, BANKI, PARKINGI ITD.)	-1	3	-0,3
SŁABA I MAŁO ATRAKCYJNA OFERTA CZASU WOLNEGO W NIESPRZYJAJĄCYCH WARUNKACH POGODOWYCH	-2	5	-1
PLANOWANIE ROZWOJU TURYSTYKI W REGIONIE:			
BRAK PRZEZ DŁUGI CZAS AKTUALNEJ STRATEGII ROZWOJU TURYSTYKI WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO	-2	5	-1
BRAK AKTUALIZACJI PROGRAMU PRODUKTÓW TURYSTYCZNYCH	-2	4	-0,8
NIEREALIZOWANIE OPRACOWANYCH PLANÓW ROZWOJU TURYSTYKI DLA STRATEGICZNYCH TURYSTYCZNIE OBSZARÓW WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO (DLA DOLINY RZĘKI SAN, BIESZCZAD)	-2	5	-1
SŁABE SKOORDYNOWANIE PLANOWANIA ROZWOJU TURYSTYCZNEGO W REGIONIE I W JEGO STOLICY	-1	5	-0,5
NIEWIELKA LICZBA LOKALNYCH STRATEGII I PLANÓW PROGRAMUJĄCYCH ROZWÓJ TURYSTYKI	-1	4	-0,4

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Tabela 63: Szanse dla rozwoju turystyki w województwie podkarpackim

SZANSE – CZYNNIK	OCENA	WAGA	WYNIK
	+2 (DUŻA) LUB +1 (ŚREDNIA)	OD 1 (MIN) DO 5 (MAX)	OCENA X WAGA / 10
TRENDY W TURYSTYCE:			
SKRACANIE CZASU PRACY I WYDŁUŻANIE URLOPÓW WYPOCZYNKOWYCH, DODATKOWE DNI WOLNE OD PRACY	1	2	0,2
WIĘKSZA DBAŁOŚĆ O ZDROWY STYL ŻYCIA, KONDYCJĘ FIZYCZNĄ I PSYCHICZNĄ ORAZ WZROST AKTYWNOŚCI RUCHOWEJ	2	5	1
POSZUKIWANIE PRZEZ TURYSTÓW BEZPIECZNYCH DESTYNACJI PODRÓŻY, CO MOŻE IM ZAPEWNIĆ PODRÓŻ DO WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO	2	3	0,6
WZROST ZAMOŻNOŚCI KONSUMENTÓW I ŚRODKÓW FINANSOWYCH NA TURYSTYKĘ I CZAS WOLNY	2	5	1
OCZEKIWANIE INDYWIDUALIZACJI OFERTY I PRZYGOTOWANIA JEJ DLA WĄSKICH I NISZOWYCH SEGMENTÓW RYNKU, W TYM SZCZEGÓLNIIE PRODUKTÓW INNOWACYJNYCH	1	5	0,5
WIRTUALIZACJA PODRÓŻY, PREZENTACJE ATRAKCJI W 3D, TAKŻE ROZWÓJ APLIKACJI MOBILNYCH INFORMACYJNO-REZERWACYJNYCH, GPS, SMS, WAP	2	5	1
WZROST ZNACZENIA TECHNOLOGII WEB 2.0 I 3.0 ORAZ GPS W PROMOCJI TURYSTYCZNEJ	2	4	0,8
TWORZENIE SIĘ SPOŁECZNOŚCI INTERNETOWYCH I WYPIERANIE PRZEZ NIE ZNACZENIA TRADYCYJNYCH PORTALI PROMOCYJNYCH W KOMUNIKACJI MARKETINGOWEJ	2	5	1
WZROST LICZBY REZERWACJI DOKONYWANYCH PRZEZ INTERNET	2	3	0,6
WZROST ZNACZENIA SOCIAL-MEDIÓW I INFLUENCERÓW NA WYBÓR DESTYNACJI	1	3	0,3
ROZWÓJ INFRASTRUKTURY I SIECI TRANSPORTOWEJ W POLSCE WSCHODNIEJ (S19, VIA BALTICA)	2	5	1
WIĘKSZE WYKORZYSTYWANIE WŁASNEGO ŚRODKA TRANSPORTU W PODRÓŻACH TURYSTYCZNYCH	2	5	1
ROSĄCE ZAPOTRZEBOWANIE NA „CZYSTĄ”, ZDROWĄ, NATURALNĄ ŻYWNOSĆ	2	5	1

ZAINTERESOWANIE DESTYNACJAMI TURYSTYCZNYMI O DUŻYCH WALORACH PRZYRODNICZYCH	2	5	1
WZRASTAJĄCA ŚWIADOMOŚĆ SPOŁECZNA W ODNIESIENIU DO OCHRONY ŚRODOWISKA NATURALNEGO I KLIMATU	2	5	1
WZROST LICZBY OSÓB PODRÓŻUJĄCYCH	2	5	1
WZROST ZAINTERESOWANIA REGIONALIZACJĄ I PRODUKTAMI LOKALNYMI	1	4	0,4
OTOCZENIE POLITYCZNE:			
POLITYKA UE W ZAKRESIE STRATEGII MAKROREGIONALNYCH	2	4	0,8
POLITYKA KRAJOWA WSPIERAJĄCA ROZWÓJ POLSKI WSCHODNIEJ	2	5	1
INTENSYWNOŚĆ WSPÓŁPRACY MIĘDZYNARODOWEJ, W TYM UKŁADACH TRANSGRANICZNYCH	2	5	1
REGULACJE PRAWA UNIJNEGO DOTYCZĄCE TURYSTYKI	1	4	0,4
WIĘKSZA STABILNOŚĆ FUNKCJONOWANIA I MOŻLIWOŚĆ ZAPEWNIENIA LEPSZEJ JAKOŚCI USŁUG TURYSTYCZNYCH POPRZEC REGULACJE SANITARNE I BEZPIECZEŃSTWA, CZYLI WSZELKIE NIEZBĘDNE REGULACJE PRAWNE W ZAKRESIE BEZPIECZEŃSTWA I HIGIENY PRACY ORAZ ZABEZPIECZANIA MAJĄTKU PODMIOTÓW TURYSTYCZNYCH	1	3	0,3
POSTĘPUJĄCA INTEGRACJA POLSKI Z KRAJAMI UNII EUROPEJSKIEJ	1	5	0,5
ISTNIEJĄCE PRAWODAWSTWO I UREGULOWANIA ZWIĄZANE Z DZIAŁALNOŚCIĄ TURYSTYCZNĄ	1	5	0,5
OKREŚLONA W DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH POLITYKA PANSTWA W ZAKRESIE ROZWOJU I MARKETINGU TURYSTYCZNEGO	1	5	0,5
ISTNIEJĄCE STRUKTURY ORGANIZACYJNE, ZWIĄZANE Z DZIAŁALNOŚCIĄ PROMOCYJNĄ W ZAKRESIE TURYSTYKI (POT, ROT-Y, LOT-Y)	2	4	0,8
DYSPONOWANIE PRZEZ GOSPODARSTWA DOMOWE WIĘKSZYM BUDŻETEM NA WYPOCZYNEK DZIĘKI POLITYCE SOCJALNEJ RZĄDU RP	2	3	0,6
OBAWY, KTÓRE MOGĄ MIEĆ WPŁYW NA PODRÓŻE ZAGRANICZNE, DOTYCZĄCE GLOBALNEJ NIESTABILNOŚCI WYWOŁYWANEJ MIĘDZYNARODOWYMI KONFLIKTAMI POLITYCZNYMI ZWIĘKSZAJĄ ZAINTERESOWANIE PRZYJAZDAMI DO POLSKI	1	4	0,4
KONKURENCJA:			
MOŻLIWOŚĆ UCZENIA SIĘ I IMPLEMENTOWANIA DOBRYCH ROZWIĄZAŃ OD REGIONÓW KONKURENCYJNYCH	1	2	0,2
SEGMENTY RYNKU:			
WZROST ZAPOTRZEBOWANIA NA PRODUKTY TURYSTYKI ZDROWOTNEJ I REKREACYJNEJ	2	5	1
ZMIENIAJĄCE SIĘ WZORCE KONSUMPCJI I STYLU ŻYCIA (CORAZ WIĘCEJ OSÓB DOCENIA CZAS WOLNY, ODPOCZYNEK NA ŚWIEŻYM POWIETRZU, WYJAZDY W CELACH REKREACYJNYCH, UPRAWIANIA TURYSTYKI AKTYWNEJ I KWALIFIKOWANEJ ORAZ SPECJALISTYCZNEJ)	2	5	1
POTRZEBA PRZEŻYCIA PRZYGODY STAJE SIĘ JEDNYM Z GŁÓWNYCH MOTYWÓW POSZUKIWANIA NOWYCH TYPÓW WYJAZDÓW TURYSTYCZNYCH	2	5	1
WZROST ZAINTERESOWANIA PRZYRODNICZĄ TURYSTYKĄ EDUKACYJNĄ I EKOTURYSTYKĄ	2	5	1
ZWIĘKSZENIE ZAPOTRZEBOWANIA NA WYJAZDY W CELU UCZESTNICZENIA W WYDARZENIACH KULTURALNYCH	2	4	0,8
WZROST ZAINTERESOWANIA TURYSTYKĄ NA OBSZARACH WIEJSKICH I ZWIĘKSZENIE WYDATKÓW NA DODATKOWE USŁUGI (LOKALNE PRZETWORY, URZĄDZENIA REKREACYJNE, LOKALNE ATRAKCJE)	2	5	1
ZWIĘKSZENIE ZAPOTRZEBOWANIA NA OFERTĘ PARKÓW TEMATYCZNYCH I KOMPLEKSOWYCH OFERT DLA RODZIN	1	5	0,5
ZWIĘKSZENIE ZNACZENIA WYJAZDÓW NASTAWIONYCH NA POZNAWANIE WARTOŚCI KULTUROWYCH, ZAINTERESOWANIE ŻYCIEM CODZIENNYM LUDZI DAWNIEJ I DZISIAJ ORAZ ROZRYWKĘ	2	4	0,8
WSPÓŁPRACA MIĘDZYREGIONALNA, TRANSGRANICZNA SIEĆ WSPÓŁPRACY KRAJOWEJ:			
WZROST WSPÓŁPRACY Z WOJEWÓDZTWAMI POLSKI WSCHODNIEJ ORAZ PRZYGRANICZNYMI UKRAINY I SŁOWACJI W REALIZACJI PONADREGIONALNYCH PROJEKTÓW TURYSTYCZNYCH	2	4	0,8
MOŻLIWOŚĆ WSPÓŁPRACY W REALIZACJI DZIAŁAŃ MARKETINGOWYCH (PRODUKT, PROMOCJA, OBSŁUGA TURYSTÓW) W TURYSTYCE Z INNYMI REGIONAMI W UKŁADZIE KRAJOWYM I TRANSGRANICZNYM)	2	5	1
ROZWÓJ WSPÓŁPRACY Z POLSKĄ ORGANIZACJĄ TURYSTYCZNĄ I JEJ ZAGRANICZNYMI OŚRODKAMI	1	5	0,5
TWORZENIE I REALIZACJA WE WSPÓŁPRACY Z PARTNERAMI KRAJOWYMI I TRANSGRANICZNYMI STRATEGICZNYCH PLANÓW ROZWOJU	2	4	0,8
WIĘKSZA SKŁONNOŚĆ DO TWORZENIA PARTNERSTW LOKALNYCH I PONADLOKALNYCH	2	5	1
POWSTANIE I REALIZACJA STRATEGII DLA MAKROREGIONU KARPAT (KONWENCJA KARPACKA)	2	5	1

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Tabela 64: Zagrożenia dla rozwoju turystyki w województwie podkarpackim

ZAGROŻENIA – CZYNNIK	OCENA	WAGA	WYNIK
	-1 (ŚREDNIA) LUB -2 (DUŻA)	OD 1 (MIN) DO 5 (MAX)	OCENA X WAGA /10
TRENDY W TURYSTYCE:			
STARZENIE SIĘ SPOŁECZEŃSTWA I WZROST LICZBY OSÓB W WIEKU POPRODUKCYJNYM	-2	4	-0,8
REZYGNACJA Z JEDNEGO DŁUŻSZEGO URLOPU NA RZECZ KILKU KRÓTSZYCH	-1	3	-0,3
BRAK STABILIZACJI ŻYCIOWEJ (MIEJSCA PRACY, ZABEZPIECZEŃ EMERYTALNYCH, OCHRONY ZDROWIA)	-2	3	-0,6
KURCZENIE SIĘ ZASOBÓW WODY, LASÓW, SUROWCÓW ENERGETYCZNYCH	-2	5	-1
WZROST ZNACZENIA RUCHÓW EKOLOGICZNYCH I ICH WPŁYWU NA REALIZACJĘ INWESTYCJI TURYSTYCZNYCH NA OBSZARACH CENNYCH PRZYRODNICZO	-2	5	-1
NIESTABILNOŚĆ POLITYCZNA, ZWŁASZCZA NA BLISKIM WSCHODZIE POWODUJE WAHANIA CEN PALIW I CZASOWE ZMIANY W NATĘŻENIU RUCHU TURYSTYCZNEGO	-2	5	-1
SZYBKI WZROST WYMAGAŃ TURYSTÓW W ZAKRESIE JAKOŚCI, WYMAGA ELASTYCZNOŚCI DZIAŁANIA I SPRAWNEGO REAGOWANIA NA ZJAWISKA NIEKORZYSTNE, DO CZEGO NIE SĄ ODPOWIEDNIO PRZYGOTOWANE ORGANIZACJE Z WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO	-2	5	-1
OTOCZENIE POLITYCZNE:			
NIESTABILNA SYTUACJA POLITYCZNA W EUROPIE WSCHODNIEJ (KONFLIKT NA UKRAINIE)	-2	5	-1
DODATKOWE OBCIĄŻENIA FINANSOWE BRANŻY TURYSTYCZNEJ I BRAK STABILNOŚCI FUNKCJONOWANIA POPRZECZ NIEKORZYSTNE REGULACJE SANITARNE I BEZPIECZEŃSTWA, CZYLI WSZELKIE NIEZBĘDNE REGULACJE PRAWNE W ZAKRESIE BEZPIECZEŃSTWA I HIGIENY PRACY ORAZ ZABEZPIECZANIA MAJĄTKU PODMIOTÓW TURYSTYCZNYCH	-1	3	-0,6
DUŻA RESTRYKCYJNOŚĆ POLITYKI PODATKOWEJ PAŃSTWA (IM WYŻSZE PODATKI NAKŁADA PAŃSTWO, TYM MNIEJ POZOSTAJE ŚRODKÓW NA MODERNIZACJĘ I DZIAŁALNOŚĆ ROZWOJOWĄ)	-1	5	-0,5
POLITYKA SOCJALNA RZĄDU RP POWODUJE TRUDNOŚCI W ZNALEZIENIU PRACOWNIKÓW BRANŻY TURYSTYCZNEJ	-1	3	-0,3
KONKURENCJA:			
ROSNAĆA KONKURENCJA ZE STRONY INNYCH WOJEWÓDZTW POLSKI WSCHODNIEJ (LUBELSKIEGO, ŚWIĘTOKRZYSKIEGO, WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO) ORAZ OŚCIENNYCH, W TYM SZCZEGÓLNIE MAŁOPOLSKIEGO	-2	4	-0,8
WIĘKSZA PROFESJONALIZACJA WSPARCIA ROZWOJU I PROMOCJI TURYSTYKI W REGIONACH KONKURENCYJNYCH	-2	5	-1
SZYBSZE TEMPO WZROSTU RUCHU TURYSTYCZNEGO W REGIONACH KONKURENCYJNYCH	-1	5	-0,5
ZWIĘKSZANIE SIĘ KONKURENCJI W OBSZARZE PRODUKTOWYM, W TYM ZE STRONY REGIONÓW WSCHODZĄCYCH (NP. ROZWÓJ TURYSTYKI ZIMOWEJ W WOJEWÓDZTWIE WARMIŃSKO-MAZURSKIM I PODLASKIM, POWSTAWIANIE NOWYCH UZDROWISK, ROZWÓJ TURYSTYKI SPA&WELLNESS ITD.)	-2	5	-1
BARDOZO DUŻE ZAINTERESOWANIE I SILNA KONKURENCJA ZE STRONY INNYCH REGIONÓW ORGANIZACJĄ POBYTU I OBSŁUGĄ TURYSTÓW BIZNESOWYCH ORAZ GRUP PRACOWNICZYCH	-2	4	-0,8
DOTYCHCZASOWE PLANOWANIE STRATEGICZNE ROZWOJU WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO NIE OPIERAŁO SIĘ NA TURYSTYCE, CO WYKORZYSTAŁY INNE REGIONY, OSIĄGAJĄC PRZEWAGĘ KONKURENCYJNĄ	-2	5	-1
SEGMENTY RYNKU:			
TRUDNOŚĆ W SPEŁNIENIU WYMAGAŃ I ZASPOKOJENIU POTRZEB „NOWEGO”, WYMAGAJĄCEGO TURYSTY, OCZEKUJĄCEGO NAJWYŻSZEJ JAKOŚCI ZA DOBRĄ CENĄ, POSZUKUJĄCEGO ROZRYWEK I UNIKATOWEJ OFERTY KULTURALNEJ	-2	5	-1
ZRÓŻNICOWANIE SEGMENTÓW RYNKU WYMAGA PROWADZENIA BADAŃ OD STRONY POPYTOWEJ	-2	5	-1
ROSNAĆE OCZEKIWANIA TURYSTÓW W ZAKRESIE ZAPEWNIENIA WYSOKIEJ JAKOŚCI INFRASTRUKTURY TRANSPORTOWEJ I POŁĄCZEŃ DO MIEJSC ATRAKCYJNYCH TURYSTYCZNIE I POSZCZEGÓLNYCH ATRAKCJI	-2	5	-1
ROSNAĆE WYMAGANIA W ZAKRESIE ZAPEWNIENIA NOWOCZESNEJ INFRASTRUKTURY I USŁUG UZDROWISKOWYCH	-2	4	-0,8

WSPÓŁPRACA MIĘDZYREGIONALNA, TRANSGRANICZNA SIEĆ WSPÓŁPRACY KRAJOWEJ:			
NIECHĘĆ INNYCH REGIONÓW W POLSCE I ZA GRANICĄ DO WSPÓŁPRACY I REALIZACJI WSPÓLNYCH PROJEKTÓW, POSTRZEGANIE WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO W KATEGORII ZAGROŻENIA KONKURENCYJNEGO	-2	3	-0,6
OGRANICZENIE WSPÓŁPRACY POMIĘDZY WOJEWÓDZTWAMI POLSKI WSCHODNIEJ I W OBSZARACH PRZYGRANICZNYCH Z POWODU WYCZERPYWANIA SIĘ ŚRODKÓW UNIJNYCH I Z INNYCH PROGRAMÓW POMOCOWYCH NA WSPIERANIE PERYFERYJNYCH OBSZARÓW UE	-2	5	-1,0
TRUDNOŚCI ORGANIZACYJNE I FINANSOWE W FUNKCJONOWANIU POLSKIEJ ORGANIZACJI TURYSTYCZNEJ I OGRANICZANIE PRZEZ NIĄ WSPÓŁPRACY Z ROT-AMI	-2	4	-0,8
TRUDNOŚCI W KONTYNUACJI I WSPÓŁPRACY TURYSTYCZNEJ Z UKRAINĄ ZE WZGLĘDU NA NIESTABILNĄ SYTUACJĘ POLITYCZNO-SPOŁECZNO-GOSPODARCZĄ TEGO KRAJU	-1	5	-0,5
BRAK UZGODNIEŃ W ZAKRESIE POLITYKI UNIJNEJ DLA MAKROREGIONU KARPACKIEGO	-2	4	-0,8
BRAK SKUTECZNYCH DZIAŁAŃ ZWIĄZANYCH Z TWORZENIEM PLANÓW ROZWOJU TURYSTYKI ORAZ PROMOCJI TURYSTYCZNEJ W UKŁADACH PONADREGIONALNYCH I TRANSGRANICZNYCH	-2	5	-1

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

W kolejnych dwóch tabelach (65 i 66) podsumowano i zestawiono oceny poszczególnych czynników z punktu widzenia mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń. Uzyskane wyniki pogrupowano i przypisano wartości od -2 do +2, które wskazują na siłę oddziaływania danego czynnika.

Tabela 65: Zestawienie sumy ocen poszczególnych czynników wewnętrznych wraz ze wskazaniem dominacji mocnych lub słabych stron

CZYNNIK	SUMA MOCNYCH STRON (A)	SUMA SŁABYCH STRON (B)	SUMA CZYNNIKA (A+B)	SKALA ODDZIAŁYWANIA (OD -2 DO +2)*
DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA	+3,0	-2,0	+1,0	+1
POTENCJAŁ PRZYRODNICZY/ ŚRODOWISKOWY	+4,5	-0,5	+4,0	+2
POTENCJAŁ KULTUROWY	+3,7	-0,3	+3,4	+2
POTENCJAŁ SPOŁECZNY	+1,3	-2,0	-0,7	0
POTENCJAŁ KAPITAŁOWO-INWESTYCYJNY	+2,0	-1,8	+0,2	0
POTENCJAŁ MARKETINGOWY	+1,6	-1,7	-0,1	0
FORMY TURYSTYKI	+4,8	-0,3	+4,5	+2
ORGANIZACJA I OBSŁUGA RUCHU TURYSTYCZNEGO	+3,1	-5,5	-2,4	-2
PLANOWANIE ROZWOJU TURYSTYKI W REGIONIE	+3,4	-3,7	-0,3	0

* 2 oznacza duże nasilenie oddziaływania czynnika negatywnego bądź pozytywnego, 1 – mniejsze nasilenie, a 0 – równowagę się czynnika (negatywne bądź pozytywne) bliskie zeru.

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Tabela 66: Zestawienie sumy ocen poszczególnych czynników zewnętrznych wraz ze wskazaniem dominacji szans lub zagrożeń

CZYNNIK	SUMA SZANS (A)	SUMA ZAGROŻEŃ (B)	SUMA CZYNNIKA (A+B)	SKALA ODDZIAŁYWANIA (OD -2 DO +2)*
TRENDY W TURYSTYCE	+13,4	-5,7	+7,7	+2
OTOCZENIE POLITYCZNE	+6,8	-2,4	+4,4	+2
KONKURENCJA	+0,2	-5,1	-4,9	-2
SEGMENTY RYNKU	+7,1	-3,8	+3,3	+1
WSPÓŁPRACA MIĘDZYREGIONALNA, TRANSGRANICZNA SIEĆ WSPÓŁPRACY KRAJOWEJ	+5,1	-4,7	+0,4	0

* 2 oznacza duże nasilenie oddziaływania czynnika negatywnego bądź pozytywnego, 1 – mniejsze nasilenie, a 0 – równoważenie się czynnika (negatywne bądź pozytywne) bliskie zeru.

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

15 Ocena sytuacji strategicznej województwa podkarpackiego w kontekście analizy SWOT/TOWS

Przedstawione w powyższych tabelach wyniki wskazują na kilka zjawisk, jakie obecnie można zaobserwować w kontekście rozwoju turystyki na terenie województwa podkarpackiego:

- potencjał przyrodniczy/środowiskowy oraz omówione w dokumencie i poddane ocenie formy turystyki to zdecydowanie mocna strona turystyki w województwie podkarpackim,
- stosunkowo mało mocnych stron należy przypisać potencjałowi społecznemu, kapitałowo-inwestycyjnemu oraz marketingowemu,
- wiele słabych stron posiada organizacja i obsługa ruchu turystycznego oraz planowanie rozwoju turystyki w regionie,
- najmniej słabych stron ma potencjał kulturowy i wybrane formy turystyki,
- największą pozytywną siłę oddziaływania wśród czynników wewnętrznych należy przypisać potencjałowi przyrodniczemu/środowiskowemu, kulturowemu oraz wybranym formom turystyki, zaś najbardziej negatywnie oddziałuje organizacja i obsługa ruchu turystycznego,
- województwo podkarpackie winno szukać swoich szans rozwojowych szczególnie w zakresie trendów, które obecnie dominują na rynku, oraz potencjału, jaki tkwi w wyodrębnionych segmentach rynku,
- największym zagrożeniem jest istniejąca konkurencja, ale trzeba także zwrócić uwagę na stosunkowo wiele niewykorzystanych szans, jakie związane są ze współpracą.

Kluczowe mocne i słabe strony są w dużym stopniu zbieżne z tymi, jakie zostały zidentyfikowane w wywiadach przez kluczowych ekspertów zajmujących się rozwojem i promocją turystyki w województwie podkarpackim. Wskazywali na niedostatki w zakresie planowania rozwoju turystyki, promocji i informacji turystycznej, monitorowania ruchu turystycznego, współpracy w turystyce. Z drugiej strony na łączny rezultat oceny słabości w zakresie organizacji obsługi ruchu turystycznego wpłynęła słaba współpraca w obszarze turystyki w regionie, która nie znalazła się wśród dominujących problemów, z jakimi boryka się region.

W tabeli 67 zestawiono czynniki wewnętrzne z czynnikami zewnętrznymi i określono zarówno siłę wpływu poszczególnych czynników zewnętrznych w stosunku do wewnętrznych, jak i siłę tych ostatnich w zetknięciu z szansami i zagrożeniami, jakie pojawiają się w otoczeniu.

Tabela 67: Siła oddziaływania czynników zewnętrznych na wewnętrzne i czynników wewnętrznych na zewnętrzne

CZYNNIKI ZEWNĘTRZNE		CZYNNIKI WEWNĘTRZNE					SIŁA
		TRENDY W TURYSTYCE	OTOCZENIE POLITYCZNE	KONKURENCJA	SEGMENTY RYNKU	WSPÓŁPRACA MIEDZYREGIONALNA, TRANSGRANICZNA SIEĆ WSPÓŁPRACY KRAJOWEJ	
		+2	+2	-2	+1	0	
DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA	+1	+3	+3	-1	+2	+1	+8
POTENCJAŁ PRZYRODNICZY/ ŚRODOWISKOWY	+2	+4	+4	0	+3	+2	+13
POTENCJAŁ KULTUROWY	+2	+4	+4	0	+3	+2	+13
POTENCJAŁ SPOŁECZNY	0	+2	+2	-2	+1	0	+3
POTENCJAŁ KAPITAŁOWO-INWESTYCYJNY	0	+2	+2	-2	+1	0	+3
POTENCJAŁ MARKETINGOWY	0	+2	+2	-2	+1	0	+3
FORMY TURYSTYKI	+2	+4	+4	0	+3	+2	+13
ORGANIZACJA I OBSŁUGA RUCHU TURYSTYCZNEGO	-2	0	0	-4	-1	-2	-7
PLANOWANIE ROZWOJU TURYSTYKI W REGIONIE	0	+2	+2	-2	+1	0	+3
SIŁA		+23	+23	-13	+16	+5	

Źródło: Opracowanie własne 2BA doradztwo strategiczne.

Powyższe zestawienie pokazuje, że największą pozytywną siłę oddziaływania i wpływ na czynniki wewnętrzne mają trendy w turystyce i otoczenie polityczne. Z kolei silna konkurencja szczególnie intensywnie wpływa na organizację i obsługę ruchu turystycznego. Natomiast potencjał przyrodniczy/środowiskowy, kulturowy oraz wybrane formy turystyki wzmacniają szanse, jednakże organizacja i obsługa ruchu turystycznego bardzo mocno je osłabia.

Na wymienione aspekty zwrócili również uwagę regionalni eksperci w dziedzinie turystyki. Podkreślali, że istniejące problemy wynikają w dużej mierze z faktu, że turystyka była do chwili obecnej marginalizowana w polityce i planowaniu strategicznym województwa podkarpackiego. Nie znalazła ona należytego miejsca w strategii rozwoju regionu do 2020 roku ani w RPO. Brakowało także narzędzi służących do zrównoważonego zarządzania turystyką na poziomie wojewódzkim. Obecnie sytuacja zaczyna zmieniać się na lepsze i dziedzina ta zaczyna mieć duże znaczenie. Chodzi przede wszystkim o turystykę zrównoważoną jako inteligentną specjalizację (jakość życia).

Wnioski

Audyty turystyczny województwa podkarpackiego stanowi pierwszą próbę syntezy, analizy i oceny stanu rozwoju turystyki od 2006 roku, kiedy opracowana została *Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013*. Wprawdzie turystyka znajdowała odzwierciedlenie w innych dokumentach planistycznych regionu, ale nie poświęcono jej osobnych opracowań.

Analiza danych zastanych oraz wyniki badań i konsultacji z regionalnymi i lokalnymi interesariuszami w dziedzinie turystyki pozwoliły ocenić zasoby i potencjał turystyczny województwa podkarpackiego. Objęła ona: walory i atrakcje, infrastrukturę turystyczną (techniczną i społeczną) i okołoturystyczną, współpracę w dziedzinie turystyki, dostępność komunikacyjną i czynniki społeczno-gospodarcze w kontekście rozwoju turystyki, produkt turystyczny, wykorzystanie europejskich środków pomocowych, a także działalność informacyjną i promocyjną. Dokonano inwentaryzacji i oceny wymienionych zasobów w oparciu o jakościowe metody badawcze, w tym eksperckie.

Analiza ta wykazała atuty i deficyty regionu. Do tych pierwszych należy przede wszystkim duży potencjał przyrodniczy/środowiskowy, kulturowy oraz znaczne zróżnicowanie form turystyki. Wymienić należy przede wszystkim dobry stan środowiska przyrodniczego, liczne walory przyrodnicze, żywą kulturę ludową, folklor i rękodzieło oraz tradycje kulinarne. Największą słabością w dziedzinie turystyki jest organizacja i obsługa ruchu turystycznego, a także planowanie turystyki w regionie. Szczególnie negatywnym zjawiskiem są słaba i mało atrakcyjna oferta czasu wolnego w niesprzyjających warunkach atmosferycznych, brak aktualnej strategii rozwoju turystyki województwa podkarpackiego, a także brak realizacji opracowanych planów rozwoju turystyki. W niektórych subregionach, szczególnie w południowej części regionu, eksperci lokalni podkreślali słabości związane z niedostateczną współpracą w obszarze turystyki. Przekłada się to w istotny sposób na konkurencyjność województwa podkarpackiego.

Konsultacje z ekspertami zwróciły uwagę na niedomagania w zakresie współpracy na rzecz turystyki oraz brak regularnego badania popytowej i podażowej strony rynku turystycznego. Brak takich badań powoduje, że autorzy niniejszego opracowania nie dysponowali m.in. wiarygodnymi danymi pozwalającymi na segmentację docelowych segmentów rynku turystycznego, jakkolwiek podjęto próbę eksperckiej oceny, która pokazała atrakcyjność poszczególnych segmentów. Do najbardziej atrakcyjnych należą: turysta spa&wellness, wypoczynkowy, miejski, kulturowy, kulinarny, biznesowy i agroturysta.

Słabością województwa podkarpackiego jest także niewystarczające wykorzystanie atutów (przewag) turystycznych do budowania przewagi konkurencyjnej względem innych regionów w Polsce. Analiza i ocena konkurencji w turystyce jest problemem bardzo złożonym. Na potrzeby niniejszego opracowania dokonano analizy rynków konkurencyjnych, które wybrano w oparciu o kryterium geograficzne oraz produktowe. Najważniejszym konkurentem w najbliższym sąsiedztwie geograficznym jest Małopolska. Wynika to z przewag zlokalizowanych w sprawnym zarządzaniu turystyką w oparciu o takie narzędzia, jak system informacji turystycznej, monitorowanie ruchu turystycznego i zintegrowane działania promocyjne. Nie bez znaczenia są również działania w obszarze budowania produktu turystycznego. Województwo małopolskie jest również najsilniejszą konkurencją w obszarze produktowym. Przewagi konkurencyjne województwa podkarpackiego związane są przede wszystkim z turystyką specjalistyczną, kulinarną i transgraniczną (przygraniczną). W przypadku tej ostatniej siła regionu wynika z bliskości atrakcyjnych przyrodniczo i ciągle jeszcze nieprzekształconych przez turystykę masową przygranicznych terenów Karpat na obszarze Słowacji i Ukrainy. Konkurencja jest największym istniejącym zagrożeniem dla województwa podkarpackiego, co pokazała analiza dokonana metodą 5. Sił konkurencyjnych Portera oraz analiza SWOT. Region powinien poszukiwać swoich szans rozwojowych przede wszystkim w aktualnych i przyszłych trendach rozwojowych, jak również w zjawiskach związanych z popytem na produkty turystyczne i wzrostem oczekiwań silnej współpracy na rzecz rozwoju i promocji turystyki. Na ten ostatni aspekt zwracali uwagę uczestnicy konsultacji.

Praca nad *Audytem*... ujawniła siłę i zaangażowanie podmiotów samorządowych i turystycznych w poszczególnych subregionach. Było to szczególnie widzialne na Pogórzach Karpackich. Zaangażowanie to może przełożyć się pozytywnie na dalsze działania Samorządu Województwa Podkarpackiego w obszarze turystyki.

16 Spis rysunków i tabel

Tabela 1: Atrakcje turystyczne o największej frekwencji i największym potencjale rozwojowym (flagowe) według regionów	29
Tabela 2: Placówki gastronomiczne w bazie noclegowej turystyki w 2017 roku	32
Tabela 3: Baza noclegowa, struktura korzystających z noclegów i udzielonych noclegów w 2018 roku według rodzajów obiektów w odniesieniu do turystów krajowych i zagranicznych	40
Tabela 4: Analiza benchmarkingowa rynków konkurencyjnych względem województwa podkarpackiego	45
Tabela 5: Możliwości adaptacji działań konkurencji	45
Tabela 6: Konkurencyjne rynki produktowe względem województwa podkarpackiego	46
Tabela 7: Analiza 5 sił konkurencyjnych według Portera dla województwa podkarpackiego	47
Tabela 8: Członkowie PROT w podziale na kategorie podmiotów	48
Tabela 9: Lokalne organizacje turystyczne w województwie podkarpackim	48
Tabela 10: Lokalne grupy działania w województwie podkarpackim	49
Tabela 11: Związki międzygminne w województwie podkarpackim	50
Tabela 12: Oddziały PTTK w województwie podkarpackim	51
Tabela 13: Klastry działające w obszarze turystyki w województwie podkarpackim	51
Tabela 14: Współpraca w dziedzinie turystyki pomiędzy analizowanymi podmiotami	51
Tabela 15: Analiza grup interesariuszy wewnątrzregionalnych na rozwój turystyki w województwie podkarpackim (model interesariuszy)	52
Tabela 16: Specyfikacja segmentów turystycznych regionu w Strategii marki województwa podkarpackiego	54
Tabela 17: Najważniejsze pod względem udziału segmenty turysty krajowego i zagranicznego w województwie podkarpackim	56
Tabela 18: Tablica kontyngencji charakteryzująca adresatów oferty turystycznej województwa podkarpackiego	56
Tabela 19: Sieć drogowa województwa podkarpackiego	58
Tabela 20: Komunikacja drogowa i kolejowa w województwie podkarpackim	58
Tabela 21: Ścieżki rowerowe w województwie podkarpackim	58
Tabela 22: Pasażerski ruch lotniczy w województwie podkarpackim	59
Tabela 23: Liczba lotów według kierunków z lotniska w Rzeszowie-Jasionce (rozkład lotów na dzień 28.11.2018)	59
Tabela 24: Najważniejsze dane charakteryzujące sytuację demograficzną województwa podkarpackiego	60
Tabela 25: Szpitale uzdrowiskowe, sanatoria uzdrowiskowe, uzdrowiskowe zakłady przyrodolecznicze i przychodnie uzdrowiskowe	60
Tabela 26: Uczelnie wyższe kształcące na kierunkach związanych z turystyką, sportem i usługami turystycznymi	61
Tabela 27: Jakość życia w województwie podkarpackim na tle kraju w 2018 roku	61
Tabela 28: Sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych w województwie podkarpackim w 2018 roku na tle kraju	62
Tabela 29: Aktywność zawodowa i bezrobocie w województwie podkarpackim	62
Tabela 30: Wskaźniki przedsiębiorczości w województwie podkarpackim	64
Tabela 31: Aktualne trendy wpływające na rozwój turystyki i postawy turystów	74
Tabela 32: Zestawienie najważniejszych wskaźników ilustrujących miejsce województwa podkarpackiego na tle innych województw	76
Tabela 33: Analiza atrakcyjności zasobów turystycznych województwa podkarpackiego oraz analiza źródeł przewagi konkurencyjnej (zasobowa przewaga konkurencyjna Peterafa) – ocena łączna na podstawie analiz cząstkowych obrazujących relacje województwa podkarpackiego w relacji do stanu turystyki w kraju	79
Tabela 34: Umiejscowienie turystyki w strategiach i planach wyższego rzędu	81
Tabela 35: Czynniki polityczne w kontekście rozwoju turystyki w województwie podkarpackim	84
Tabela 36: Czynniki ekonomiczne w kontekście rozwoju turystyki w województwie podkarpackim	84
Tabela 37: Czynniki społeczno-kulturowe w kontekście rozwoju turystyki w województwie podkarpackim	84
Tabela 38: Czynniki techniczno-technologiczne i środowiskowe w kontekście rozwoju turystyki w województwie podkarpackim	85
Tabela 39: Obiekty wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO	86
Tabela 40: Turystyczne top 10 według portalu: podkarpackie.travel (dostęp: 22.09.2019)	86
Tabela 41: Dziesięć największych atrakcji turystycznych województwa podkarpackiego według portalu Tripadvisor (dostęp: 22-29.09.2019)	86
Tabela 42: Produkty turystyczne województwa podkarpackiego z podziałem na formy turystyki	89
Tabela 43: Wzorcowa matryca dla modelu VRIO, z przypisanymi kategoriami, według których pogrupowano produkty turystyczne województwa podkarpackiego	111
Tabela 44: Zestawienie produktów turystycznych województwa podkarpackiego według modelu VRIO (numeracja produktów turystycznych)	111
Tabela 45: Zestawienie produktów turystycznych województwa podkarpackiego, wskazanych w koncepcji produktów turystycznych w województwie podkarpackim”, wraz ze stopniem ich realizacji	112

Tabela 46: Frekwencja w największych atrakcjach turystycznych województwa podkarpackiego	121
Tabela 47: Aktualna sytuacja atrakcji turystycznych województwa podkarpackiego ze względu na frekwencję (numeracja atrakcji zgodna z tabelą poprzednią)	124
Tabela 48: Ocena potencjału turystycznego Beskidu Niskiego	125
Tabela 49: Ocena potencjału turystycznego Bieszczad	128
Tabela 50: Ocena potencjału turystycznego doliny rzeki San.....	130
Tabela 51 Ocena potencjału turystycznego Kotliny Sandomierskiej (część położona na terenie województwa podkarpackiego)	132
Tabela 52:Ocena potencjału turystycznego Pogórzy Karpackich	135
Tabela 53: Ocena potencjału turystycznego Roztocza Południowego	137
Tabela 54: Projekty turystyczne realizowane z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego 2014-2020 (stan na 1.10.2019).....	140
Tabela 55: Zestawienie sumaryczne projektów turystycznych realizowanych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego 2007-2014.....	143
Tabela 56: Turystyczne projekty realizowane w ramach <i>Programu Interreg V-A Polska-Słowacja 2014-2020</i> (mikroprojekty) w Euroregionie Karpackim	144
Tabela 57: Mikroprojekty turystyczne realizowane w Programie Współpracy Transgranicznej Rzeczypospolita Polska – Republika Słowacka 2007-2013	145
Tabela 58: Projekty turystyczne w Programie Współpracy Transgranicznej Rzeczypospolita Polska-Republika Słowacka 2007-2013 („duże projekty”)	146
Tabela 59: Centra i punkty informacji turystycznej w województwie podkarpackim.....	148
Tabela 60: Analiza zasobów portal podkarpackie.travel/pl	149
Tabela 61: Mocne strony turystyki w województwie podkarpackim	154
Tabela 62: Słabe strony turystyki w województwie podkarpackim	155
Tabela 63: Szanse dla rozwoju turystyki w województwie podkarpackim.....	156
Tabela 64: Zagrożenia dla rozwoju turystyki w województwie podkarpackim.....	158
Tabela 65: Zestawienie sumy ocen poszczególnych czynników wewnętrznych wraz ze wskazaniem dominacji mocnych lub słabych stron	159
Tabela 66: Zestawienie sumy ocen poszczególnych czynników zewnętrznych wraz ze wskazaniem dominacji szans lub zagrożeń.....	160
Tabela 67: Siła oddziaływania czynników zewnętrznych na wewnętrzne i czynników wewnętrznych na zewnętrzne	161
Rysunek 1: Podział statystyczny Polski na regiony NUTS 1 i NUTS 2	7
Rysunek 2: Od przestrzeni do produktu turystycznego	9
Rysunek 3: Mezoregiony geograficzne województwa podkarpackiego	12
Rysunek 4: Obiekty wypisane do rejestru zabytków nieruchomych w województwie podkarpackim (stan na 30.04.2016)	20
Rysunek 5: Liczba i procent stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków w podziale na powiaty w województwie podkarpackim.....	23
Rysunek 6: Grupy etnograficzne na terenie województwa podkarpackiego	27
Rysunek 7: Struktura bazy noclegowej w województwie podkarpackim w 2018 roku	30
Rysunek 8: Miejsca noclegowe w województwie podkarpackim według rodzajów oraz wskaźnik Beretjé'a według powiatów.....	31
Rysunek 9: Liczba miejsc noclegowych w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania w układzie powiatów wraz ze wskaźnikiem gęstości bazy noclegowej.....	31
Rysunek 10: Punkty informacji turystycznej w województwie podkarpackim.....	34
Rysunek 11: Szlaki turystyczne piesze na terenie województwa podkarpackiego w 2017 roku	36
Rysunek 12: Turyści zagraniczni korzystający z obiektów noclegowych w 2018 roku	37
Rysunek 13: Korzystający z obiektów noclegowych na 1000 mieszkańców według powiatów w 2018 roku	38
Rysunek 14: Sezonowość wykorzystania miejsc noclegowych w 2018 roku.....	38
Rysunek 15: Wskaźnik gęstości ruchu turystycznego w 2017 roku.....	39
Rysunek 16: Lokalne grupy działania w województwie podkarpackim	50
Rysunek 17: Ocena relacji pomiędzy poszczególnymi grupami interesariuszy wewnątrzregionalnych w obszarze turystyki	53
Rysunek 18: Zewnętrzna dostępność komunikacyjna województwa podkarpackiego.....	57
Rysunek 19: Struktura pracujących i zatrudnionych w przedsiębiorstwach do 49 osób w 2017 roku	63
Rysunek 20: Natężenie krajowego ruchu turystycznego według województw w 2018 roku	67
Rysunek 21: Nierezydenci z krajów sąsiednich odwiedzający Polskę w 2018 roku	69
Rysunek 22: Wskaźnik intensywności ruchu turystycznego według Schneidera dla województw w 2018 roku	76
Rysunek 23: Wskaźnik intensywności ruchu turystycznego według Charvata dla województw w 2018 roku.	77
Rysunek 24: Wskaźnik gęstości ruchu według województw w 2018 roku.	77

Rysunek 25: Mapy źródeł atrakcyjności i przewagi konkurencyjnej województwa podkarpackiego na krajowym rynku turystycznym.....	80
Rysunek 26: Przebieg cyklu życia produktu turystycznego na rynku.....	121
Rysunek 27: Mapa percepcji pozycjonowania województwa podkarpackiego względem innych województw w Polsce pod względem konkurencyjności turystycznej	151
Rysunek 28: Mapa percepcji pozycjonowania województwa podkarpackiego względem innych województw w Polsce pod względem zdolności konkurowania w oparciu o walory przyrodnicze i produkty zbudowane w oparciu o te walory	152
Rysunek 29: Skojarzenia związane ze źródłami turystycznej tożsamości regionalnej województwa podkarpackiego	153

17 Bibliografia i netografia

Bibliografia:

1. Alejziak, W., *Turystyka wobec wyzwań XXI w.*, Wydawnictwo Albis, Kraków, 2000.
2. *Analiza potencjału turystyki przygodowej w województwie podkarpackim*, Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna w Rzeszowie, Rzeszów, 2019.
3. Atlas statystyczny województwa podkarpackiego, GUS Rzeszów, 2018.
4. Atrakcyjność turystyczna pogranicza polsko-słowackiego, Pracownia Badań Soma na zlecenie Urzędu Statystycznego w Rzeszowie, Rzeszów, 2018.
5. Badanie potencjału turystycznego regionu i preferencji grupy docelowej na potrzeby tworzenia *nowych produktów transgranicznych w województwie podkarpackim. Raport z badań ilościowych*, Exacto Sp. z o.o. na zlecenie Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, Rzeszów, 2018.
6. Badanie ruchu turystycznego na obszarze gmin stanowiących korytarz Wschodniego Szlaku Rowerowego Green Velo, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, 2018.
7. *Budżety gospodarstw domowych w 2018 r.*, GUS, Warszawa, 2019.
8. *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego*, Podkarpackie Regionalne Obserwatorium Terytorialne, Rzeszów, lipiec 2019.
9. *Działalność muzeów w 2017 roku*, Urząd Statystyczny w Krakowie, Kraków, 2018.
10. Jańczak K., Patelak K., *Gospodarka turystyczna w Polsce w układzie wojewódzkim w latach 2012-2015*, Warszawa, 2017.
11. Jeremen D., Michalska-Dudek I., Rapacz A., *Wirtualizacja i prosumpcja – innowacyjne trendy w konsumpcji turystycznej i ich wpływ na strategię dystrybucji*, „Ekonomiczne Problemy Turystyki”, nr 33 (2016).
12. *Grupy przyszłych podróżnych*. Raport Henley Centre HeadlightVision i GDS Amadeus, Future Traveller Tribes 2020.
13. Górecka A., *Uwarunkowania rozwoju funkcji turystycznej na terenie gmin wiejskich województwa podkarpackiego*, autoreferat pracy doktorskiej, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk Ekonomicznych, Warszawa, 2011.
14. Jeremen D., Michalska – Dudek I., Rapacz A., 2016. *Wirtualizacja i prosumpcja – innowacyjne trendy w konsumpcji turystycznej i ich wpływ na strategię dystrybucji*. Ekonomiczne Problemy Turystyki nr 33 (2016).
15. Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., *Produkt turystyczny*, PWN, 2005.
16. *Kierunki rozwoju turystyki dla województwa małopolskiego na lata 2008-2013*, Zarząd Województwa Małopolskiego, Kraków, 2007.
17. *Kierunki rozwoju turystyki, rekreacji i sportu*, oprac. A. Raińczuk, Załącznik nr 95 do uchwały nr RM Rzeszowa z dnia 4 lipca 2000 roku.
18. Kobus A., Kobus K., *Polska pełna przygód. Rodzinny przewodnik po niezwykłych miejscach*, Burda Książki, Warszawa, 2014.
19. Kondracki J., *Regiony geograficzne Polski*, PWN, Warszawa, 1999.
20. Kostecka J., Kostecki A.W., *Klastry turystyczne w woj. podkarpackim elementem zrównoważonego rozwoju*, czasopisma.pan.pl/Content/100613/PDF/10_Kosteccy.pdf.
21. Kozak M.W., *Turystyka jako czynnik rozwoju regionów Polski Wschodniej. Ekspertyza na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego*, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych EUROREG, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, 2011.
22. Kruczek Z., *Atrakcje turystyczne. Fenomen, typologia, metody badań*, Proksenia, Kraków, 2011.
23. Kruczek Z., *Frekwencja w polskich atrakcjach turystycznych 2011 – 2015. Dynamika, trendy, studia przypadku*, Proksenia, Kraków, 2017.

24. Kruczek Z., *Geografia turystyczna*, WSiP Warszawa, 2013.
25. Kruczek Z., *Trendy we współczesnej światowej turystyce. [w:] TRENDY W TURYSTYCE 3*. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach i wyd. Proksenia, Katowice - Kraków 2017.
26. Kruczek Z., Wilkońska A., *Ocena rynku krajowego pod kątem obszarów produktów turystycznych małopolski*, 2BA doradztwo strategiczne na zlecenie Małopolskiej Organizacji Turystycznej, Kraków, 2019.
27. *Kultura w 2016 r. Informacje i opracowania statystyczne*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia US Kraków, Ośrodek Statystyki Kultury, pod kier. dra P. Łysonia, Warszawa, 2017.
28. *Lokalny potencjał a zrównoważony rozwój turystyki w Karpatach*, red. K. Szpara, B. Zawilińska, A. Wilkońska, Centrum UNEP/GRID-Warszawa, Warszawa, 2015.
29. Majchrzak K, *Ekonomia dzielenia się i jej przejawy w turystyce*, Ekonomiczne Problemy Turystyki nr 33 (2016).
30. *Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012-2020*, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa, 2011.
31. Olearnik J., *Współczesny marketing w turystyce i jego specyfika*. Ekonomiczne Problemy Turystyki nr 33 (2016).
32. *Program promocji wraz z regionalnym systemem informacji turystycznej dla województwa świętokrzyskiego (na lata 2008-2013)*, Świętokrzyska Regionalna Organizacja Turystyczna, 2007.
33. *Programu Rozwoju Kultury w Województwie Podkarpackim na lata 2010-2020*, Załącznik do Uchwały Nr XLVI/876/10 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 26 kwietnia 2010 roku.
34. *Program Rozwoju Turystyki do 2020 roku*, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa 2014.
35. *Program rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego do 2010 roku*, Samorząd Województwa Podlaskiego, Białystok, 2001.
36. *Program rozwoju turystyki w województwie lubelskim do 2020 roku z perspektywą do 2030 r.*, Synergia Sp. z o.o. i Bluehill Sp. z o.o. na zlecenie Samorządu Województwa Lubelskiego, Lublin, 2016.
37. *Program Strategiczny Błękitny San*, zespół ekspertów na zlecenie Samorządu Województwa Podkarpackiego, Rzeszów, 2015.
38. *Program Strategiczny Rozwoju Bieszczad*, zespół ekspertów na zlecenie Samorządu Województwa Podkarpackiego, Rzeszów, 2013.
39. *Przestrzenne różnicowanie funkcjonowania turystyki na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim w latach 2015-2017*, GUS, Rzeszów, 2018.
40. *Raport z badań diagnostycznych dotyczących rozwoju turystyki w Rzeszowie*, Miasto Rzeszów, 2014.
41. *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3)*, Zespół ekspertów na zlecenie Samorządu Województwa Podkarpackiego, Rzeszów, 2015.
42. *Regionalne różnicowanie jakości życia w 2018 roku. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*, GUS, Warszawa 2019.
43. *Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013*, Rzeszów, 2007.
44. *Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020*, Załącznik nr 1 do Uchwały Nr 485/10249/18 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 23 października 2018 roku.
45. *Regiony Polski*, GUS Warszawa, 2019.
46. *Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego 2018*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów, 2019.
47. *Segmentacja turystów krajowych*, Kantar dla Polskiej Organizacji Turystycznej, 2019.
48. Skąła M., Szpara K., *Potencjał turystyczny województwa podkarpackiego w świetle badań ruchu turystycznego*, Ekonomiczne Problemy Usług nr 52, 219-227, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, 2010.
49. *Sprawozdania z działalności Polskiej organizacji Turystycznej 2015-2018*.
50. *Strategia kreacji i promocji marki województwa podkarpackiego z planem wdrożenia strategii w latach 2015 oraz wytycznymi do strategii*, DEMO Effective Launching na zlecenie Samorządu Województwa Podkarpackiego, Rzeszów, 2012.
51. *Strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie podkarpackim do 2030 r.*, Urząd Wojewódzki w Rzeszowie, 2019 (projekt z 26 kwietnia 2019).
52. *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 30 grudnia 2008 roku.
53. *Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013*, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A. na zlecenie Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, Warszawa, 2006.

54. *Strategia rozwoju turystyki na obszarach chronionych (dotyczy górskich obszarów województwa podkarpackiego)*, Fundacja Karpacka – Polska, Sanok, 2014.
55. *Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2014-2020*, zespół ekspertów na zlecenie Samorządu Województwa Świętokrzyskiego, Kielce, 2014.
56. *Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2025*, Samorząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, 2016.
57. *Strategia rozwoju województwa - podkarpackie 2020*, Samorząd Województwa Podkarpackiego, Rzeszów, 2013.
58. *Studium rozwoju turystyki i rekreacji w województwie podkarpackim*, Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, Rzeszów, 2018.
59. *Studium uwarunkowań atrakcyjności turystycznej polski wschodniej* (część analityczna), zespół autorów Instytutu Turystyki na zlecenie Polskiej Organizacji Turystycznej, Warszawa, 2008.
60. Swarbrooke J., *The development and management of visitors attractions*, Butterworth – Heinemann, Oxford.
61. *Szczegółowy opis osi priorytetowych RPO WP 2014-2020*, Załącznik do Uchwały Nr 90/2182/19 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 22 października 2019 roku.
62. *Turystyka w województwie podkarpackim w 2017 r.*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów, 2018.
63. *Turystyka w województwie podkarpackim w 2018 r.*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów, 2019.
64. *Unijny Atlas Polsko-Słowackiego Pogranicza Program Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska-Republika Słowacka 2007-2013*, Warszawa, 2015.
65. Walas B., Kruczek Z., 2013, *Marketing*, WSiP, Warszawa.
66. *Warunki życia ludności w województwie podkarpackim w latach 2013 – 2017*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów, 2018.
67. *Wojewódzki program opieki nad zabytkami w woj. podkarpackim na lata 2018-2021*. Załącznik do uchwały nr LXI/966/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 24 września 2018.
68. World Tourism Organisation, *World Tourism Barometer*, Volume 17, Issue 1, January 2019.
69. World Travel & Tourism Council: *Travel & Tourism Economic Impact 2019*, March 2019.
70. *Wpływy podatkowe z turystyki w Polsce w latach 2014-2016*, Warszawa 2017.
71. *Wsparcie ruchu turystycznego z funduszy unii europejskiej*, Najwyższa Izba Kontroli, Delegatura w Rzeszowie, Rzeszów, 2016.

Netografia:

1. aalep.eu
2. agropolska.pl
3. agroturystyka.pl
4. agroturystyka-mrowisko.pl
5. archiwum.podkarpackie.pl
6. bacowkaradawa.pl
7. bdl.lasy.gov.pl
8. bdl.stat.gov.pl
9. biegigorskiesanok.pl
10. bieszczader.pl
11. bieszczadzkie.pl
12. biketown.pl
13. bip.podkarpackie.pl
14. bolestraszyce.com.pl
15. bdpn.pl
16. byway.pl
17. carpathia.rzeszow.pl
18. CEOTiPUNPUT turystyka.gov.pl
19. cyziowka.pl
20. dane.gov.pl
21. danepubliczne.gov.pl
22. deomeo.pl
23. dniwina.pl
24. ekomuzeum.pogorzedynowskie.pl
25. fundacjasoar.pl
26. genealogicznapodroz.com
27. geovita.pl/hotel-perla-bieszczadow
28. gospodarkapodkarpacka.pl
29. greenvelo.pl
30. infoturystyka.pl
31. jaroslaw.pl

32. jezioro-tarnobrzeskie.eu
33. kajakiem.info
34. karpacki.pl
35. karpackiszlakwina.pl
36. klasyka-podkarpacie.pl
37. klon.org.pl
38. krakow.pl
39. krosno.pl
40. laserowatwierdza.pl
41. latoszynzdroj.com
42. linozkoczek.com.pl
43. mot.krakow.pl
44. msit.gov.pl
45. nowiny.24.pl
46. www.msit.gov.pl
47. naturapark.eu
48. pieknywschod.pl
49. pld-wsch.blogspot.com
50. podkarpacie.ksow.pl
51. podkarpacie.pl
52. podkarpacie.travel
53. podlaskieit.pl
54. pogorzanin.powiatprzeworsk.pl
55. polska.travel,
56. polskaniezwykla.pl
57. polskieszlaki.pl
58. pot.gov.pl
59. powiat lubaczowski.pl
60. powiat.jaslo.pl
61. powiat.kolbuszowski.pl
62. powiat.krosno.pl
63. powiat.przemysl.pl
64. powiat.rzeszow.pl
65. powiatbrzozow.pl
66. powiatdebicki.pl
67. powiatlancut.pl
68. powiat-leski.pl
69. powiat-mielecki.pl
70. powiat-nisko.pl
71. powiatprzeworsk.pl
72. powiat-sanok.pl
73. procarpathia.pl
74. promocja.wrotapodkarpacie.pl/index.php/identyfikacja-wizualna
75. rajd.powiatlubaczowski.pl
76. rpo.podkarpacie.pl
77. rp.pl
78. rzeszowairport.pl
79. spropczyce.pl
80. stalowowolski.pl
81. starostwo.jaroslaw.pl
82. starostwo.lezajsk.pl
83. strzyzowski.pl
84. szkolnictwo.pl
85. szlaki.pttk.pl/podkarp/podkarp
86. szlak.maryjny.pl
87. tarnobrzeski.pl
88. tripadvisor.com
89. turystyka.wrotapodkarpacie.pl,
90. tvp.info
91. ultramaratontwierdzaprzemysl.pl
92. umwp.podkarpacie.pl
93. unwto.org
94. wot.waw.pl
95. wrotapodkarpacie.pl
96. wtcc.org
97. wycieczki-bieszczady.pl
98. zamekkamieniec.iq.pl
99. zielonepodkarpacie.pl